**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОБРИК ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

Прим. № ___
УДК 346.91

ДИСЕРТАЦІЯ

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ В. І. Бобрик

Науковий консультант:
Бичкова Світлана Сергіївна,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право». – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Київ, 2021.

Актуальність теми наукової праці обумовлена необхідністю осягнути багатогранність і динамічну сутність цивільного судочинства, його системність та розгорнуту внутрішню структуру. Дисертація присвячена дослідженню проблеми диференціації цивільного судочинства. У роботі висвітлено складну сутність понять цивільного процесу та цивільного судочинства, з'ясовано зміст і функції судової влади в цивільному судочинстві, поняття правосуддя в цивільних справах, детально схарактеризовано методологію наукового пізнання диференціації цивільного судочинства, Сформовано цілісне розуміння сутності диференціації цивільного судочинства, критерії її здійснення, рівні та види, розроблено єдиний підхід до виокремлення проваджень і процедур у цивільному судочинстві та визначення їх правового змісту. Обґрунтовано зміст і підстави процедурної, матеріально-правової та інстанційної диференціації цивільного судочинства. Розглянуто засади позовного провадження, його види та їх значення в цивільному судочинстві. Встановлено зв'язок між диференціацією позовного провадження та спеціалізацією судів, аргументовано матеріально-правову диференціацію позовного провадження.

Розділ 1 «Методологічні засади диференціації цивільного судочинства» містить 3 підрозділи, у яких на підставі концепцій (теорій) судового права та загального юридичного процесу розглянуто сутність цивільного судочинства, вияв у ньому категорій судової влади й правосуддя, а також методологію дослідження.

Акцентовано на багатогранності поняття «цивільний процес»,

окреслено його різні значення, що випливають із традицій застосування відповідного терміна в юридичній літературі й доповнюють одне одного. Цивільне судочинство визнано складним правовим явищем, що, як і будь-яке інше складне явище, може бути диференційоване, тобто зведене до сукупності його складових. Визначено його онтологічну сутність, що полягає в процесуальних діях, якими є активні (власне дії та рішення) та пасивні (бездіяльність) вчинки суб'єктів цивільних процесуальних відносин, які залежать від їхньої волі, пов'язані з реалізацією їхнього цивільного процесуального статусу, обумовлюють виникнення, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин, вчиняються відповідно до встановленої процесуальним законодавством процедури.

Визначено поняття правосуддя в цивільних справах, яким є законні та справедливі розгляд і вирішення незалежним, неупередженим й установленим законом судом у передбаченому цивільним процесуальним законодавством порядку цивільного судочинства справ, віднесених до цивільної юрисдикції, що відображається в судових рішеннях.

Розділ 2 «Теоретичні засади диференціації цивільного судочинства» містить 3 підрозділи, що присвячені розгляду впливу функцій судової влади в цивільному судочинстві на його диференціацію, а також її сутності, призначення, меж і видів.

Ґрунтуючись на концепції поліфункціональності судової влади в цивільному судочинстві обґрунтовано систему її загальних і спеціальних функцій. За критерієм завдань, покладених на судову владу під час здійснення правосуддя в цивільних справах, виокремлені такі спеціальні функції судової влади в цивільному судочинстві в Україні є: а) вирішення індивідуальних юридичних спорів; б) звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог; в) підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; г) забезпечення виконавчого провадження; д) судовий контроль за виконавчим провадженням; е) судовий контроль за альтернативним вирішенням спорів; ж) екзекватура рішень іноземних судів й органів альтернативного вирішення спорів.

Встановлено, що диференціацію цивільного судочинства слід тлумачити як: а) тенденцію його розвитку, через яку виявляються можливість і здатність системи судочинства до відповідного структурного поділу; б) процес його розвитку, що виявляється у формуванні та закріпленні в процесуальному законодавстві нових процедур (проваджень) чи поділу наявних; в) його закономірність, що полягає в поділі судочинства на окремі елементи та їх групи, які на певний проміжок часу утворюють структуровану систему. З огляду на багатоплановість диференціації цивільного судочинства, констатується, що встановлювати критерій поділу необхідно окремо для різних її видів (рівнів). Обґрунтовано, що призначення диференціації цивільного судочинства полягає у створенні передумов для ефективного виконання загального завдання цивільного судочинства та реалізації функцій судової влади, забезпеченні економії процесуальних засобів і раціоналізації розгляду цивільних справ, сприянні врегулюванню спорів приватноправового характеру. Удосконалено положення про те, що диференціація цивільного судочинства як закономірність передбачає поділ його процедур, виокремлені види яких наділено як загальними, так і спеціальними властивостями. Така диференціація є розгорнутою (багаторівневою), адже здійснюється за горизонталлю (процедурна та матеріально-правова) й за вертикаллю (інстанційна), у загальних рисах визначає складну матричну структуру цивільного судочинства.

Розділ 3 «Сутність і зміст видів диференціації цивільного судочинства» складається з 3-х підрозділів, у яких висвітлено процедурну, матеріально-правову й інстанційну диференціації. Запропоновано звести обсяг поняття «провадження» в цивільному судочинстві виключно до позовного, наказного й окремого проваджень, що є його видами. Процедурна диференціація цивільного судочинства окреслена як поділ процедур цивільного судочинства залежно від їх призначення (спрямування) на: основні – спрямовані на вирішення справи по суті, допоміжні – спрямовані на вирішення окремих процесуальних питань, пов’язаних із перебігом справи, а також вирішенням клопотань і заяв учасників справи. Встановлено, що основні процедури цивільного судочинства за критерієм

спеціальних функцій судової влади, що втілюються в предметі судового розгляду, слід диференціювати на: а) провадження (позовне, наказне й окреме), предмет розгляду яких полягає у вирішенні вимог матеріально-правового характеру; б) особливі процедури, предметом розгляду яких є інші вимоги (не матеріально-правового характеру), до яких належать процедури, зазначені в розділах VI–IX ЦПК України. Обґрунтовано, що в межах основної процедури можуть бути виокремлені субсидіарні процедури, спрямовані на вирішення справи по суті, але не мають самостійного характеру, застосовуються лише за певних умов, установлених процесуальним законодавством і пов'язаних із процесуальною поведінкою учасників справи, мають особливий порядок здійснення та не охоплюють увесь перебіг судочинства на певній стадії. Запропоновано класифікацію допоміжних процедур залежно від норм, у яких вони закріплені, на: а) загальні – застосовують під час розгляду справ будь-якого виду на всіх стадіях цивільного судочинства; б) спеціальні – застосовують тільки в межах певного виду (видів) провадження (особливої процедури) або однієї чи кількох стадій цивільного судочинства.

Визначено матеріально-правову диференціацію цивільного судочинства якою є поділ основних процедур за особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Такий вид диференціації поглиблює процедурну диференціацію цивільного судочинства

Розглянута інстанційна диференціація цивільного судочинства, що полягає в його поділі на стадії, які є структурно й темпорально відокремленими його частинами, зміст яких становить процесуальна діяльність суб'єктів судового процесу, спрямована на досягнення мети відповідної інстанції. Обґрунтовано, що стадіями цивільного судочинства слід вважати: а) розгляд справи – здійснює суд першої інстанції з метою вирішення справи по суті; б) апеляційний перегляд – здійснює апеляційний суд з метою перевірки законності й обґрунтованості судового рішення першої інстанції; в) касаційний перегляд – здійснює касаційний суд з метою перевірки законності судового рішення (судових рішень) нижчих інстанцій; г) перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними

обставинами – здійснює встановлений процесуальним законодавством суд з метою перевірки законності й обґрунтованості судового рішення з огляду на обставину (нововиявлену або виключну), про наявність якої стало відомо після ухвалення судового рішення; д) виконання судового рішення – проводять органи й особи, які здійснюють примусове виконання рішень, з метою забезпечення фактичного виконання судового рішення.

Розділ 4 «Диференціація позовного провадження» охоплює 4 підрозділи, у яких висвітлено сутність позовного провадження, його види, кореляцію спеціалізації судів і диференціації позовного провадження, а також проаналізовано його матеріально-правову диференціацію.

Визначено поняття позовного провадження як традиційної та детально урегульованої процесуальним законодавством структурно складної процедури, призначеної для вирішення цивільних справ, предметом яких є спір матеріально-правового характеру, під час здійснення якої виявляються всі принципи цивільного процесу, правила якої є загальними для інших видів проваджень й особливих процедур цивільного судочинства. Обґрунтовано неможливість розгляду в порядку позовного провадження справ про встановлення правового статусу фізичної особи. Наведені додаткові аргументи щодо законодавчого закріплення обмеженої процесуальної аналогії з огляду на те, що використання аналогії закону й аналогії права для регулювання процесуальних правовідносин не повинно суперечити закону й призводити до порушення процесуальних прав й інтересів учасників процесу та інших осіб. Обґрунтовано, що заочне провадження є не видом позовного провадження, адже не охоплює повного перебігу розгляду й вирішення цивільної справи судом першої інстанції, а його ускладненою субсидіарною процедурою. Запропоновано виключити перегляд заочного рішення судом, який його ухвалив, установивши, що таке рішення підлягає апеляційному перегляду на загальних підставах

Удосконалено положення про недоцільність визнання спрощеного позовного провадження загальним порядком (правилами) для інших процедур цивільного судочинства, зокрема, для перегляду судових рішень, оскільки воно

є винятком із загальних правил (загального позовного провадження). Запропоновано визнати спрощене провадження безальтернативним (щодо загального позовного й наказного проваджень) видом позовного провадження з простою та доступною процедурою, за якою суд першої інстанції швидко розглядає виключний перелік малозначних і нескладних спорів на підставі поданих учасниками справи письмових доказів як з викликом, так і без виклику сторін за активного процесуального сприяння з боку суду. Запропоновано встановити виключний перелік категорій справ, що підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, до якого віднести: справи за позовами, ціна яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за деякими винятками; окремі нескладні спори незалежно від ціни позову; спори за вимогами, за якими може бути видано судовий наказ, у разі скасування відповідного судового наказу.

Встановлено, що наразі організаційним засобом підвищення ефективності судочинства слід визнати спеціалізацію суддів місцевих загальних судів щодо розгляду найпитоміших за кількістю категорій справ позовного провадження. Запропоновано встановити «м'який примат» ЦПК України, що передбачає визнання цього Кодексу основним актом законодавства України про цивільне судочинство, а також те, що під час подання до Верховної Ради України проєкту закону, який передбачає регулювання цивільних процесуальних правовідносин інакше, ніж ЦПК України, відповідний суб'єкт законодавчої ініціативи зобов'язаний одночасно подати проєкт закону про внесення змін до ЦПК України, який розглядає Верховна Рада України одночасно з первісним законопроєктом. Оскільки норми про особливості розгляду в порядку позовного провадження окремих категорій цивільних справ розосереджено в розділах I і III ЦПК України та актах матеріального законодавства, запропоновано їх компактно закріпити в главі 12 розділу III ЦПК України й сформульовано концепт структури такої глави.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, цивільний процес, цивільна справа, диференціація, позовне провадження, наказне провадження, окреме провадження.

SUMMARY

Bobryk V. I. Differentiation of civil proceedings. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for a degree of Doctor of Law, specialty 12.00.03 «Civil law and civil process, family law, international private law». – The Academician F. G. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Business of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The relevance of the topic of the scientific work grounds on the need to understand the versatility and dynamic basis of civil proceedings, its system and detailed internal structure. The dissertation is devoted to the research of the issue of differentiation of civil proceedings. The paper highlights the complex basis of the concepts of civil proceedings, clarifies the content and functions of the judiciary in civil proceedings, the concept of justice in civil cases, describes the methodology of scientific knowledge of differentiation of civil proceedings in detail. It forms a holistic understanding of the basis of a unified approach to the separation of civil proceedings and the definition of their legal content. The dissertation elucidates content and grounds of procedural, substantive and instance differentiation of civil proceedings. It considers the principles of litigation, its types and their significance in civil proceedings as well as connection between the differentiation of the claim proceedings and the specialization of the courts is and the material and legal differentiation of the claim proceedings.

Section 1 «Methodological principles of differentiation of civil proceedings» contains 3 sections, which considers the basic concepts (theories) of judicial law and general legal process, the basis of civil proceedings, the manifestation of the categories of judiciary and justice, as well as research methodology.

Emphasis is placed on the multifaceted nature of the concept of "civil process" and its various meanings, arising from the tradition of using the term in the legal literature and complementing each other. Civil proceedings are recognized as a complex legal phenomenon that, like any other complex phenomenon, can be

differentiated, i.e. reduced to a set of its components. As defined in ontological basis, it consists in procedural actions, which are active (actually actions and decisions) and passive (inaction) actions of subjects of civil procedural relations, which depend on their will, related to the realization of their civil procedural status, determine the emergence, change or termination of civil procedural legal relations are committed in accordance with the procedure established by procedural law.

Text defines the notion of justice in civil cases, which are legal and fair consideration and decision by an independent, impartial and statutory court in the order of civil proceedings provided by civil procedural law of cases referred to civil jurisdiction, which is reflected in court decisions.

Section 2 «Theoretical principles of differentiation of civil proceedings» contains 3 parts devoted to the impact of the functions of the judiciary in civil proceedings on its differentiation, as well as its basis, purpose, limits and types.

In this section, system of judiciary in civil proceedings general and special functions is substantiated based on the concept of multifunctionality. According to the criteria of tasks assigned to the judiciary in the administration of justice in civil cases, the following special functions of the judiciary in civil proceedings in Ukraine are defined: a) resolution of individual legal disputes; b) recourse to the enforcement of undisputed monetary claims; c) confirmation of the presence or absence of legal facts; d) ensuring enforcement proceedings; e) judicial control over enforcement proceedings; f) judicial control over alternative dispute resolution; g) exequatur of decisions of foreign courts and bodies of alternative dispute resolution.

It is established that civil proceedings differentiation should be the following: a) the trend of its development, which reveals the ability of the judicial system to the appropriate structural division; b) the process of its development, which is manifested in the formation and consolidation in the procedural legislation of new procedures (proceedings) or division of existing ones; c) its regularity, which consists in the division of justice into separate elements and their groups, which for a certain period of time form a structured system. In the multifaceted differentiation of civil proceedings, it is stated that the criterion of division must be established separately

for its various types (levels). It is substantiated that the purpose of differentiation of civil proceedings is to create preconditions for effective performance of the general task of civil proceedings and implementation of judicial functions, ensuring procedural savings and streamlining of civil cases, promoting the settlement of private disputes. The provision of differentiation of civil proceedings has been improved. Such differentiation is detailed (multilevel), as it is carried out horizontally (procedural and substantive) and vertically (instance), in general, determines the complex matrix structure of civil proceedings.

Section 3 «The basis and content of the types of differentiation of civil proceedings» consists of 3 parts, which cover the procedural, substantive and instance differentiation.

It is proposed to reduce the scope of "proceedings" in civil procedures exclusively in claims, injunctions and separate proceedings, which are its types. Procedural differentiation of civil proceedings is defined as the division of civil proceedings depending on their purpose (direction) into: basic - aimed at resolving the case on the merits, auxiliary - aimed at resolving certain procedural issues related to the case, as well as resolving petitions and applications participants in the case. It is established that the main procedures of civil proceedings on the criterion of special functions of the judiciary, embodied in the subject of judicial review, should be differentiated into: a) proceedings (claim, injunction and separate), the subject of which is to address substantive requirements; b) special procedures, the subject of which is other requirements (not of substantive nature), which include the procedures specified in sections VI-IX of the CPC of Ukraine. It is substantiated that within the main procedure subsidiary procedures can be distinguished, aimed at resolving the case on the merits, but not of an independent nature, applied only under certain conditions established by procedural law and related to procedural conduct of the parties, have a special procedure and do not cover the entire course of proceedings at a certain stage. The classification of auxiliary procedures depending on the norms in which they are fixed, on: a) general - is applied at consideration of cases of any kind at all stages of civil proceedings is offered; b) special - used only within a certain type

(types) of proceedings (special procedure) or one or more stages of civil proceedings.

The material and legal differentiation of civil proceedings has been determined, which is the division of basic procedures according to the peculiarities of consideration of certain categories of civil cases. This type of differentiation deepens the procedural differentiation of civil proceedings.

The instance differentiation of civil proceedings is considered, which consists in its division into stages, which are structurally and temporally separated parts of it, the content of which is the procedural activity of the subjects of the trial, aimed at achieving the goal of the instance. It is substantiated that the stages of civil proceedings should be considered: a) consideration of the case - carried out by the court of first instance in order to resolve the case on the merits; b) appellate review - carried out by the appeal court in order to verify the legality and validity of the court decision of the first instance; c) cassation review - carried out by the court of cassation in order to verify the legality of the court decision (court decisions) of lower instances; d) review of a court decision on newly discovered or exceptional circumstances - is carried out by the court established by procedural legislation in order to verify the legality and validity of the court decision in view of the circumstance (newly discovered or exceptional), the existence of which became known after the court decision; e) execution of a court decision - is carried out by bodies and persons who carry out enforcement of decisions in order to ensure the actual execution of the court decision.

Section 4 «Differentiation of litigation» covers 4 parts, which highlight the basis of litigation, its types, the correlation of specialization of courts and differentiation of litigation, as well as analyze its substantive differentiation.

The notion of claim proceedings is defined as a traditional and structurally complex procedure regulated in detail by procedural legislation, intended for resolving civil cases, the subject of which is a dispute of substantive nature, during which all principles of civil procedure are revealed, the rules of which are common to other types of proceedings civil proceedings. The impossibility of considering in the order of claim proceedings cases on establishing the legal status of an individual is substantiated. Additional arguments are given regarding the legislative

enshrinement of limited procedural analogy, given that the use of analogy of law and analogy of law to regulate procedural legal relations should not contradict the law and lead to violation of procedural rights and interests of participants and others. It is substantiated that absentee proceedings are not a type of claim proceedings, as they do not cover the full course of consideration and resolution of a civil case by a court of first instance, but its complicated subsidiary procedure. It is proposed to exclude the review of a decision in absentia by the court that passed it, finding that such a decision is subject to appellate review on general grounds.

The provision on the inexpediency of recognizing simplified claim proceedings as a general procedure (rules) for other procedures of civil proceedings, in particular, for review of court decisions, has been improved, as it is an exception to the general rules (general claim proceedings). It is proposed to recognize the simplified proceedings as a non-alternative (for general claim and injunction proceedings) type of claim proceedings with a simple and accessible procedure, according to which the court of first instance quickly considers an exclusive list of insignificant and simple disputes on the basis of written evidence parties with active procedural assistance from the court. It is proposed to establish an exclusive list of categories of cases to be considered in the simplified procedure, which includes: cases on claims, the price of which does not exceed 100 living wage for able-bodied persons, with some exceptions; some simple disputes regardless of the price of the claim; disputes over the requirements under which a court order may be issued, in case of cancellation of the relevant court order.

It is established that currently the specialization of judges of local general courts in considering the most specific categories of lawsuits should be recognized as an organizational means of improving the efficiency of judicial proceedings. It is proposed to establish a "soft primacy" of the CPC of Ukraine, which provides for the recognition of this Code as the main act of Ukrainian legislation on civil proceedings, as well as the fact that when submitting to the Verkhovna Rada of Ukraine a draft law regulating civil procedural relations , the relevant subject of the legislative initiative is obliged to simultaneously submit a draft law on amendments to the CPC of Ukraine, which is

considered by the Verkhovna Rada of Ukraine simultaneously with the original draft law.

Since the norms on the peculiarities of consideration of certain categories of civil cases in litigation are scattered in sections I and III of the CPC of Ukraine and acts of substantive legislation, it is proposed to compactly enshrine them in Chapter 12 of Section III of the CPC of Ukraine and formulate the concept of such a chapter.

Keywords: justice, civil proceedings, civil procedure, civil case, differentiation, claim proceedings, injunction proceedings, separate proceedings.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Монографії одноосібні:

1. Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства : монографія. Київ : МП Леся, 2014. 87 с.

2. Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.

Монографії колективні:

3. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : монографія / [І. Е. Берестова, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик та ін.] ; за ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 180 с.

4. Наказне провадження в цивільному процесі : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 203 с.

5. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : Право України, 2013. 172 с.

6. Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 192 с.

7. Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ :

НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 202 с.

8. Бобрик В. І., Савчин Н. М. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України : монографія. Чернівці : Місто, 2017. 180 с.

Статті у наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України

9. Бобрик В. І. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ за Цивільним процесуальним кодексом України: сьогодення і перспективи. *Приватне право і підприємництво*. 2009. Вип. 8. С. 78–83.

10. Бобрик В. І. Європейське наказне провадження. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 176–180.

11. Бобрик В. І. Суд присяжних в цивілістичному процесі України: аргументи за і проти. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 5. С. 15–19.

12. Бобрик В. І. Заходи процесуального примусу: порівняльно-правовий аналіз в різних видах цивілістичного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 10. С. 16–21.

13. Бобрик В. І. Позовне провадження як основа внутрішньої матеріально-правової диференціації судових процедур у цивільному і господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2014. № 4 (37). С. 83–90.

14. Бобрик В. І. Галузеве матеріально-правове забезпечення цивільного процесуального законодавства. *Митна справа*. 2014. Спец. вип. С. 158–163.

15. Бобрик В. І. Міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 133–140.

16. Бобрик В. І. Письмове провадження як форма оптимізації цивільного і господарського судочинства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. Т. 2. С. 4–7. (Серія «Юриспруденція»).

17. Бобрик В. І. Теоретико-методологічні засади співвідношення змісту понять «вид і порядок судочинства» та «правила проваджень» в цивільному і

господарському процесах. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 147–151. (Серія «Право»).

18. Бобрик В. І. Теоретико-правові основи процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XIV. 2014. С. 341–346.

19. Бобрик В. І. Роль рішень Конституційного Суду України в оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 2. С. 215–221. (Серія «Право»).

20. Бобрик В. І. Цивільне процесуальне право – уніфікований правовий регулятор цивільного і господарського судочинства в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-2. Т. 1. С. 127–130. (Серія «Юридичні науки»).

21. Бобрик В. І. Значення мети сучасного цивілістичного процесу для оптимізації цивільного й господарського судочинства в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4 (І). С. 86–93. (Серія «Юридичні науки»).

22. Бобрик В. І. Оптимізація єдності судової практики цивілістичного судочинства як фактор стабільності цивільного обороту. *Митна справа*. 2015. № 1 (97). Ч. 2. Кн. 2. С. 217–224.

23. Бобрик В. І. Європейське наказне провадження як основа для оптимізації цивілістичного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 42–48.

24. Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 7–13.

25. Бобрик В. І. Оптимізація інституту процесуальних строків у цивільному судочинстві України. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 7–13.

26. Бобрик В. І. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної

диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 139–142. (Серія «Юридичні науки»).

27. Бобрик В. І. Уніфікація процесуального права в сфері цивільного і господарського судочинства як напрям обмеження дуалізму форм судового захисту приватних прав та інтересів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3-2. Т. 2. С. 21–24. (Серія «Юридичні науки»).

28. Бобрик В. І. Процесуальна оптимізація процедур судового контролю за виконанням рішень судів цивільної та господарської юрисдикцій як заключної стадії цивілістичного процесу. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 1 (І). С. 38–45. (Серія «Юридичні науки»).

29. Бобрик В. І. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 4–9.

30. Бобрик В. І. Цивільна юрисдикція через призму частини третьої статті 124 Конституції України. *Приватне право і підприємництво*. 2017. Вип. 17. С. 52–56.

31. Бобрик В. І. Методологічні підходи до поняття «диференціація» в юридичній науці. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 14–18.

32. Бобрик В. І. Спеціалізація судової діяльності за законодавством України. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 73–77.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав
і виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз

33. Бобрик В. И. Унификация цивилистического судопроизводства в Украине: предпосылки и понятие. *Право и политика*. 2012. № 2. С. 143–150.

34. Бобрик В. И. Использование деятельностного подхода при исследовании проблем оптимизации цивилистического судопроизводства. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014. № 11–12. P. 274–276.

35. Бобрик В. История становления дуализма гражданской юрисдикции и тенденции унификации задач гражданского и хозяйственного судопроизводства

в Украине. *Право и закон*. 2013. № 2 (2). С. 157–161.

36. Бобрик В. И. Судебная защита нарушенного права как цель цивилистического судопроизводства и вектор его оптимизации. *International Scientific Journal Euro-American Scientific Cooperation*. 2014. Vol. 7. P. 10–14.

37. Бобрик В. Международные приоритеты оптимизации гражданского судопроизводства в Украине. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2014. № 6 (10). С. 114–116.

38. Бобрик В. Перспективи впровадження процедури спрощеного розгляду в цивільному та господарському процесах України як спосіб їх оптимізації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Svazek 1. Vydání 6. P. 563–568.

39. Bobryk V., Makhinchuk V., Chernenko O., Reznik H. The concept and attributes of justice in civil cases under the procedural law of Ukraine. *Asia Life Sciences Supplement* (**Scopus**). 2020. Vol. 22 (1). P. 113–131.

40. Bobryk V., Bychkova S., Briukhovetska M., Makhinchuk V., Panova L. Mediation and Mediation in Bioethics in Medical Sphere. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues* (**Scopus**). 2020. Vol. 23. Issue 3. URL: https://www.abacademies.org/journals/month-june-year-2020-vol-23-issue-3-journal-jleri-past-issue.html

Опубліковані праці,

які додатково відображають наукові результати дисертації:

– публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

41. Бобрик В. І. Проблеми набрання чинності судовим наказом у цивільному процесі. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Острог, 30–31 трав. 2008 р.). Острог : Острозька академія, 2008. С. 141–145.

42. Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. *Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України* : зб. доп. та тез повідомл. учасників цив.-прав. секції Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 14 листоп. 2008 р.) / [редкол.: С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк]. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка,

2008. С. 66–70.

43. Бобрик В. І. Судова юрисдикція (підвідомчість) справ за участю Антимонопольного комітету України. *Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання :* зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 листоп. 2008 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2009. С. 285–291.

44. Бобрик В. І. До питання про концепцію правового регулювання господарського судочинства. *Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 трав. 2009 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2009. С. 140–144.

45. Бобрик В. І. Щодо доцільності уніфікації законодавства про цивільне, господарське та адміністративне судочинство. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 23 квіт. 2010 р.). Київ, 2010. Ч. 2. С. 304–305.

46. Бобрик В. І., Рязанцева Н. О. До проблеми визначення поняття «оптимізація судочинства». *Актуальні питання реформування правової системи України* : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 4–5 черв. 2010 р.). Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. С. 336–338.

47. Бобрик В. І. Оптимізація та уніфікація строків апеляційного оскарження в цивільному, господарському і адміністративному процесах. *Дев'яті осінні юридичні читання* : зб. тез Міжнар. наук. конф. (Хмельницький, 12–13 листоп. 2010 р.) : у 4 ч. Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2010. Ч. 3 : Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес. С. 305–307.

48. Бобрик В. І. Форми захисту корпоративного права. *Охорона корпоративних прав* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Івано-Франківськ, 1–2 жовт. 2010 р.). Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім.

В. Стефаника, 2011. С. 7–11.

49. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного, господарського і адміністративного судочинства як загальний напрямок оптимізації судочинства в Україні. *Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи :* зб. наук. пр. круглого столу (Залізний Порт, 28–29 трав. 2010 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 8–10.

50. Бобрик В. І. Взаємозв'язок спеціалізації судів та диференціації процесуального законодавства в Україні. *Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду*. *Проблеми і перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 24–26 трав. 2011 р.). Одеса : Астропринт, 2011. С. 439–442.

51. Бобрик В. І. Деякі аспекти виконання судових рішень про зобов'язання боржника відновити порушене право стягувача. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів* : зб. наук. пр. за результатами II наук.-практ. конф. (Хмельницький, 4 берез. 2011 р.). Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2011. С. 264–268.

52. Бобрик В. І. Єдність та відмінність судового контролю за виконанням судових рішень в цивільних, господарських і адміністративних справах. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів* : зб. наук. пр. за результатами III Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.). Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2012. С. 308–318.

53. Бобрик В. І. Процесуальні строки в цивілістичному процесі. *Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (Кіровоград, 12–13 квіт. 2013 р.) : у 2 ч. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. Ч. 2 : Вплив вимог Європейської конвенції з прав людини на вітчизняне судочинство в адміністративних, цивільних і господарських справах. Актуальні проблеми здійснення адміністративного, цивільного та господарського судочинства. С. 32–45.

54. Бобрик В. І., Бичкова С. С. Законна сила судового рішення та віндикація: пошук справедливості. *Правовий порядок у підприємницьких*

відносинах: засоби забезпечення : зб. матеріалів круглого столу. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2014. С. 42–46.

55. Бобрик В. Цивільні процесуальні засоби протидії використанню підробленого виконавчого листа. *Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 верес. 2014 р.). Київ : Дакор, 2014. С. 41–44.

56. Бобрик В. І. Теоретичні засади реалізації в цивілістичному судочинстві України спрощеного провадження як шлях до його оптимізації. *Людина і закон: публічно-правовий вимір* : матеріали наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 7–8 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Дніпропетровськ : Прав. світ, 2014. Ч. 1. С. 50–53.

57. Бобрик В. І. Методологічні засади дослідження питань оптимізації цивілістичного судочинства. *Права та обов'язки людини у сучасному світі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 листоп. 2014 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2014. Ч. 1. С. 90–92.

58. Бобрик В. И. Специализация судов в Украине и её влияние на судоустройство и процессуальное законодательство. *Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов* : Междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, 7–8 нояб. 2014 г.) : в 2 ч. Кишинев, 2014. Ч. 1. С. 71–73.

59. Бобрик В. І. Колегіальний розгляд справ судом першої інстанції в господарському та адміністративному судочинстві. *Держава і право*: *проблеми становлення і стратегія розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 14–15 листоп. 2014 р.). Ужгород : Бреза Е. А., 2014. С. 100–101.

60. Бобрик В. І. Оптимізація цивільного судочинства в напрямку спрощення судових процедур: особливості наказного провадження в Україні та країнах СНД. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів* : Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Київ : Центр прав. наук. дослідж., 2014. Ч. І. С. 55–57.

61. Бобрик В. И. Перспективы имплементации европейских стандартов

отправления правосудия по гражданским делам в законодательство Украины. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 21–22 листоп. 2014 р.). Харків : Асоц. аспірантів-юристів, 2014. С. 75–77.

62. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного та господарського судочинства як передумова обмеження дуалізму цивільної юрисдикції. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 28–29 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Львів : Центр правничих ініціатив, 2014. Ч. 1. С. 64–67.

63. Бобрик В. І. Цивільне та господарське судочинство: проблема уніфікації судових процедур. *Наукова дискусія*: *питання юриспруденції :* матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Тернопіль, 27 листоп. 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 32–36.

64. Бобрик В. І. Ліквідація спору як основна функція цивілістичного судочинства та критерій уніфікації судових процедур. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 груд. 2014 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2014. Ч. І. С. 62–65.

65. Бобрик В. І. Оптимізація процесуальної доступності цивільного правосуддя. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 12–13 груд. 2014 р.) : у 2 ч. Херсон : Гельветика, 2014. Ч. І. С. 62–65.

66. Бобрик В. І. Оптимізація своєчасності розгляду і вирішення справ в порядку цивільного судочинства. *Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 груд. 2014 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2014. С. 70–72.

67. Бобрик В. І. Інститут заочного розгляду в цивільному процесі України та країн СНД: уніфікація процесуального регулювання. *Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі* : матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф. (Харків, 19–20 груд. 2014 р.). Харків : Асоц. аспірантів-юристів, 2014. С. 53–55.

68. Бобрик В. І. Теоретичні основи уніфікації процесуального регулювання цивілістичного правосуддя. *Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26–27 груд. 2014 р.) : у 2 ч. Львів : Центр правничих ініціатив, 2014. Ч. 1. С. 79–81.

69. Бобрик В. І. Матеріально-правові передумови уніфікації цивілістичного судочинства в Україні. *Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 26–27 груд. 2014 р.). Запоріжжя : Істина, 2014. С. 43–45.

70. Бобрик В. І. Концептуальні засади уніфікації цивільної та господарської процесуальних форм. *Верховенство права у новітніх законодавчих реформах: доктрина та практика* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 11 груд. 2014 р.). Київ, 2014. С. 73–76.

71. Бобрик В. І. Вплив гармонізації процесуального права на вдосконалення цивілістичного судочинства в Україні. *Право і держава*: *проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст.* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30–31 січ. 2015 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 32–35.

72. Бобрик В. І. Загальнопозовне провадження та спеціальні процедури позовної форми цивільного і господарського судочинства. *Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 30–31 січ. 2015 р.). Кривий Ріг : Криворіз. нац. ун-т, 2015. С. 52–55.

73. Бобрик В. І. Розуміння змісту мети сучасного цивілістичного судочинства як основа його оптимізації. *Держава і право в умовах глобалізації*: реалії та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 6–7 лют. 2015 р.). Дніпропетровськ : Прав. світ, 2015. С. 19–22.

74. Бобрик В. І. Роль цивільного процесуального права як уніфікованого правового регулятора здійснення правосуддя в цивільних і господарських справах. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 30–31 січ. 2015 р.). Львів : Центр

правничих ініціатив, 2015. С. 38–40.

75. Бобрик В. І. Питання інтеграції матеріально-правових норм процесуального характеру в цивільне процесуальне законодавство. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 6–7 лют. 2015 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2015. С. 90–93.

76. Бобрик В. І. Деякі аспекти удосконалення механізму обчислення процесуальних строків в цивілістичному судочинстві. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 лют. 2015 р.). Запоріжжя : Істина, 2015. С. 36–39.

77. Бобрик В. І. Оптимізація інституту судового контролю за виконанням рішень судів в цивілістичному процесі. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20–21 лют. 2015 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2015. С. 30–33.

78. Бобрик В. І. Окремі аспекти забезпечення єдності судової практики в цивілістичному судочинстві. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 13–14 лют. 2015 р.). Херсон : Гельветика, 2015. С. 32–35.

79. Бобрик В. І. Питання впливу спеціалізації судів на диференціацію процесуального законодавства. *Правотворча та правозастосовна діяльність: теорія, практика, професійний досвід* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 берез. 2015 р.). Київ, 2015. С. 93–96.

80. Бобрик В. І. Основні засади процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 27–28 лют. 2015 р.). Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2014. С. 63–65.

81. Бобрик В. И. Европейские стандарты упрощенных судебных процедур, основанных на малозначительности исковых требований. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза* : Междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, 27–28 марта

2015 г.) : в 2 ч. Кишинев : Antetit, 2015. Ч. 2. С. 125–128.

82. Бобрик В. Початок галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів і їх витребування. *Перспективні напрямки юридичної науки на шляху до євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Тернопіль, 21 квіт. 2015 р.). Тернопіль, 2015. С. 22–24.

83. Бобрик В. І. Диференціація цивільного та господарського процесу. *П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22 трав. 2015 р.). Одеса : Астропринт, 2015. С. 62–65.

84. Бобрик В. І. Щодо мети господарського судочинства. *Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства* : матеріали круглого столу (Київ, 4 груд. 2015 р.). Київ : Ліра-К, 2015. С. 37–40.

85. Бобрик В. І. Категорії цивільних і господарських справ. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування)* : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 10 черв. 2016 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2016. С. 117–122.

86. Бобрик В. І. Дискурс про критерії розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18–19 жовт. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 97–100.

87. Бобрик В. І. Поглиблення диференціації цивільного та господарського судочинства як прояв імплементації європейських стандартів судочинства. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (Київ, 16 трав. 2018 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2018. С. 22–24.

– науково-практичні коментарі законодавства

88. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. /

[С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2008. 840 с.

89. Цивільний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2010. 896 с.

90. Пред'явлення позову. Відкриття провадження у справі: Науково-практичний коментар Глави 2 Розділу 3 Цивільного процесуального кодексу України / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, С. П. Хіміч. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 56 с.

91. Відновлення втраченого судового провадження: Науково-практичний коментар Розділу IX Цивільного процесуального кодексу України / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, С. П. Хіміч. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 19 с.

92. Заходи процесуального примусу: Науково-практичний коментар Глави 9 Розділу I Цивільного процесуального кодексу України / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, М. О. Гетманцев. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 18 с.

– навчальна література

93. Цивільне процесуальне право України : підручник / [С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2009. 760 с.

94. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2006. 384 с.

95. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2007. 404 с.

інші публікації

96. Бобрик В. І. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ із невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 3. С. 11–15.

97. Бобрик В. І. Внутрішня диференціація цивільного та господарського

процесів. *Цивілістична процесуальна думка*. 2015. № 1. С. 26–31.

98. Бобрик В. І. Теоретичні засади диференціації структури цивілістичного судочинства в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 1. С. 13–17.

99. Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 2. С. 15–19.

100. Бобрик В. І. Єдність і відмінність конституційних основ судового захисту приватних прав в Україні та країнах СНД. *Процесуальні форми захисту приватних прав осіб в Україні та СНД* : зб. наук. пр. / за ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 66–82.

101. Бобрик В. І. Суди як юридичні особи публічного права. *Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах* : зб. наук. пр. / за ред. О. Д. Крупчана, О. О. Первомайського. Київ : Право України, 2013. С. 134–146.

102. Бобрик В. І. Єдність судової практики як фактор стабільності цивільного обороту. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення* : зб. наук. пр. / за ред. О. А. Беляневич. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. С. 177–194.

103. Бобрик В. І. Склад суду першої інстанції в цивілістичному судочинстві. *Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах* : зб. наук. пр. / за ред. В. І. Короля, Ю. В. Білоусова. Київ ; Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2013. С. 298–302.

104. Бобрик В. І. Принцип правової визначеності та забезпечення однаковості судової практики в Україні. *Європейська конвенція з прав людини та судочинство в Україні* : зб. наук. пр. / за ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 54–71.

105. Бобрик В. І. Докази і доказування у справах про покладення на

працівника матеріальної відповідальності та застосування заходів дисциплінарної відповідальності. *Докази і доказування в окремих категоріях цивільних справ* : зб. наук. пр. ; за заг. ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 90–96.

106. Бобрик В. І. Функції судової влади в цивільному судочинстві та їх вплив на його диференціацію. *Актуальні проблеми юрисдикційного захисту приватних прав та інтересів в умовах судової реформи* / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 7–24.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 30

ВСТУП 31

РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 50

1.1 Цивільне судочинство як об’єкт диференціації 50

1.2 Реалізація судової влади в цивільному судочинстві як передумова його диференціації 83

1.3 Методологія, методика та методи дослідження диференціації цивільного судочинства 116

РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 154

2.1 Функції судової влади в цивільному судочинстві як основний фактор його диференціації 154

2.2 Сутність диференціації цивільного судочинства 166

2.3 Призначення, межі та види диференціації цивільного судочинства 184

РОЗДІЛ 3 СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ВИДІВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 202

3.1 Процедурна диференціація цивільного судочинства 202

3.2 Матеріально-правова диференціація цивільного судочинства 237

3.3 Інстанційна диференціація цивільного судочинства 267

РОЗДІЛ 4 ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 302

4.1 Позовне провадження як основа диференціації цивільного судочинства 302

4.2 Видова диференціація позовного провадження 326

4.3 Взаємозв’язок спеціалізації судів і диференціації позовного провадження 358

4.4 Матеріально-правова диференціація позовного провадження 380

ВИСНОВКИ..... 406

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 418

ДОДАТОК А СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ 519

ДОДАТОК Б ПРОПОЗИЦІЇ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 537

ДОДАТОК В АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ 541

ДОДАТОК Г АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ 543

ДОДАТОК Д АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ 546

ДОДАТОК Е АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ 547

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ZPO	Цивільний процесуальний кодекс Німеччини (нім. Zivilprozessordnung) від 30.01.1877
АВС	альтернативне врегулювання спорів
ВС	Верховний Суд
ВССУ	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСУ	Верховний Суд України
ГПК	Господарський процесуальний кодекс
ДСАУ	Державна судова адміністрація України
ЄДРСР	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗК	Земельний кодекс
КАС	Кодекс адміністративного судочинства
КЗпП	Кодекс законів про працю
КСУ	Конституційний Суд України
КЦС	Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду
МКА	міжнародний комерційний арбітраж
СК	Сімейний кодекс
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Реформування судової влади завжди пов’язане з потребою наближення судоустрою та судочинства, зокрема цивільного, до реалій суспільного життя. Це ставить перед правовою наукою завдання виявити та проаналізувати основні проблеми, що стоять перед судовою владою, а також обґрунтувати адекватні правові засоби й способи їх вирішення, зокрема шляхом внесення змін до процесуального законодавства. Однак такі зміни повинні бути необхідними, виваженими й послідовними, адже стабільність у сфері цивільного судочинства є окремою цінністю та обов’язковою умовою єдності судової практики в цивільних справах.

Ефективне й стабільне цивільне процесуальне законодавство може та має стати одним з основних рушійних чинників подолання негативних явищ у діяльності судів у сфері цивільної юрисдикції та підвищення загального авторитету судової влади в Україні. Проте таким воно буде, якщо в його основі лежатимуть фундаментальні науково обґрунтовані положення про цивільне судочинство, зокрема про його диференціацію, яка дає змогу осягнути його динамічну сутність і багатогранність, системність та розгорнуту внутрішню структуру.

Проблематика диференціації цивільного судочинства не є новою для юридичної науки. Основи її розробки, що полягають у розумінні сутності цивільного процесу, його єдності, структури, змісту, були закладені ще в роботах процесуалістів XIX – початку XX ст. (Є. В. Васьковський, А. Х. Гольмстен, К. І. Малишев, М. І. Малінін, Є. О. Нефедьєв, В. О. Рязановський, Т. М. Яблочков та ін.). У різні роки до загальних й окремих проблем диференціації судочинства, зокрема цивільного, зверталися у своїх роботах такі вчені, як: Т. Є. Абова, О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, О. В. Грабовська, Н. А. Громошина, Ю. Ю. Грибанов, К. В. Гусаров, С. Л. Дегтярьов, С. Ф. Демченко, С. К. Загайнова, Г. О. Жилін, Ю. В. Єфімова, О. О. Кармаза, В. В. Комаров, С. О. Короєд, М. Л. Коханська, О. Д. Крупчан, С. А. Курочкін, О. Г. Лук’янова, Д. Д. Луспеник, Л. М. Ніколенко, Г. Л. Осокіна, В. Г. Перепелюк, Ю. Д. Притика, Н. О. Рассахатська, В. В. Резнікова,

І. В. Решетнікова, Т. В. Сахнова, О. В. Слепченко Р. О. Стефанчук, Є. А. Таликін, І. Ю. Татулич, В. І. Тертишніков, Г. П. Тимченко, О. С. Ткачук, С. І. Фурса, Є. І. Фурса, А. О. Черникова, Г. В. Чурпіта, Д. М. Шадура, М. С. Шакарян, М. Й. Штефан, О. О. Штефан, В. С. Щербина, М. М. Ясинок, В. В. Ярков та ін.

Однак у переважній більшості робіт сучасні автори розглядають диференціацію цивільного судочинства лише в загальних рисах, у контексті забезпечення його ефективності (оптимізації), крізь призму правозастосовної діяльності або в аспекті деяких проваджень і процедур цивільного судочинства. Попри очевидний інтерес науковців до проблем диференціації цивільного судочинства, вони не ставали предметом спеціального наукового дослідження в Україні. Крім того, низка принципових наукових питань диференціації судових процедур залишаються невирішеними або стосовно них серед процесуалістів досі триває дискусія. Зокрема, у науці не сформовано концептуального бачення основних категорій, а також методологічних засад диференціації цивільного судочинства, цілісного розуміння її сутності, критеріїв здійснення, рівнів і видів, не розроблено єдиного підходу до виокремлення проваджень і процедур у цивільному судочинстві та їх правового змісту, визначення категорій цивільних справ, взаємозв’язку між диференціацією цивільного судочинства та спеціалізацією судової діяльності тощо. Також немає робіт, у яких висвітлювали б диференціацію проваджень цивільного судочинства, а також крізь призму диференціації відображали стадійність цивільного судочинства. Зазначені обставини засвідчують актуальність обраної теми дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано в межах тем науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України: «Наукові підходи до уніфікації і спеціалізації законодавства про цивільне, господарське і адміністративне судочинство в Україні» (номер державної реєстрації 0111U002200), «Теоретичні та практичні шляхи удосконалення цивільного, господарського та адміністративного судочинства в Україні в контексті вимог Європейської

конвенції з прав людини» (номер державної реєстрації 0113U00116) та «Наукові підходи до удосконалення цивільного та господарського судочинства в світлі судової реформи» (номер державної реєстрації 0116U000159).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення цілісної концепції диференціації цивільного судочинства, яка визначає цивільне судочинство як складне, проте цілісне правове явище, а також тенденції його подальшого розвитку.

Для досягнення поставленої мети було визначені такі основні *завдання* дослідження:

– висвітлити складну й багатоаспектну сутність понять цивільного процесу та цивільного судочинства;

– визначити сутність судової влади, її реалізації в цивільному судочинстві;

– окреслити методологію, методику й методи наукового пізнання диференціації цивільного судочинства;

– з'ясувати функції судової влади та їх вплив на диференціацію цивільного судочинства;

– визначити сутність диференціації цивільного судочинства, визначити її призначення, межі й види;

– з'ясувати підстави та склад процедурної диференціації цивільного судочинства;

– визначити сутність і зміст диференціації цивільного судочинства за категоріями цивільних справ;

– розглянути стадійне втілення інстанційної диференціації цивільного судочинства;

– окреслити засадничу сутність позовного провадження в цивільному судочинстві;

– висвітлити зміст видів позовного провадження та їх значення в цивільному судочинстві;

– встановити зв'язок між диференціацією позовного провадження та спеціалізацією судів;

– охарактеризувати матеріально-правову диференціацію позовного провадження;

– розробити пропозиції та рекомендації з удосконалення цивільного процесуального законодавства України, а також вирішення окремих проблемних питань судової практики.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини та динамічні явища, що виникають під час здійснення правосуддя в цивільних справах.

Предметом дослідження є диференціація цивільного судочинства.

Методи дослідження. Методологія, методика й методи дисертаційного дослідження висвітлено в підрозділі 1.3 дисертації. Для досягнення поставленої мети в процесі наукового дослідження використано філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання на підставі *діалектичної методології*. Досліджувану тематику розглянуто з переважним застосуванням *діяльнісного* (усі розділи) і *системного підходів* (усі розділи), що є найпридатнішими для висвітлення відповідної проблематики, адже дають змогу розглянути сутність і зміст цивільного судочинства в статиці – як певну структуровану систему, у динаміці – як відповідну процесуальну діяльність. Пізнавальні можливості цих підходів було розширено завдяки використанню *структурного* та *структурно-функціонального підходів*, що надали можливість конкретизувати сутність і призначення цивільного судочинства, функції судової влади, а також співвідношення форми та змісту цивільного процесу (усі розділи). Використання *аксіологічного підходу* дозволило визначити соціальну цінність правосуддя, цивільного процесуального права, прав й інтересів учасників процесу (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2). За допомогою методу *економічного аналізу* з'ясовано вплив економічних чинників на судоустрій та цивільне судочинство, що виявляється, зокрема, в його оптимізації, інстанційності, сутності окремих судових процедур, доступності правосуддя (підрозділи 2.3, 3.3, 4.2, 4.3). *Соціокультурний метод* надав можливість розглянути судову владу, цивільний процес і судоустрій як елементи соціальної системи, а також виявити вплив на них національної культури та свідомості (підрозділи 1.1, 2.1, 3.1, 4.3). *Формально-*

догматичний підхід використано для тлумачення норм цивільного процесуального права, здійснення класифікації досліджуваних понять, формулювання авторських визначень і пропозицій з удосконалення законодавства (усі підрозділи). За допомогою *історико-правового методу* було з'ясовано генезу поглядів на зміст і структуру цивільного судочинства, а також розвиток цивільного процесуального законодавства (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1, 3.3, 4.1, 4.3). *Порівняльно-правовий (компаративістський) метод* дозволив порівняти процесуальне законодавство й цивільне судочинство в Україні та інших державах, виявити деякі закономірності диференціації цивільного судочинства у світі й визначити можливі напрями подальшої диференціації цивільного судочинства (розділи 1, 3, 4). *Герменевтичний підхід* застосовано для тлумачення змісту доктринальних джерел, а також актів процесуального й матеріального законодавства, судової практики (усі підрозділи). Також під час підготовки дисертації застосовано *метод правового моделювання* і *прогностичний метод,* за допомогою яких розроблено пропозиції про внесення змін до процесуального законодавства, а також рекомендації з приводу його застосування (розділ 4). *Метод узагальнення судової практики й аналізу судової статистики* забезпечили емпіричне підтвердження окремих підходів до правозастосування, а також дали змогу розглянути судову практику як диференційоване явище, похідне від диференціації цивільного судочинства (підрозділи 3.2, 4.2).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим дослідженням, за результатами якого розв'язано важливу науково-прикладну проблему формування та верифікації концепції диференціації цивільного судочинства в Україні, визначення структури й тенденцій подальшого розвитку цивільного судочинства.

Наукову новизну отриманих результатів конкретизовано в таких найважливіших теоретичних положеннях, які винесено на захист:

Уперше:

1) *встановлено*, що диференціацію цивільного судочинства слід тлумачити як: а) тенденцію його розвитку, через яку виявляються можливість і здатність

системи судочинства до відповідного структурного поділу; б) процес його розвитку, що виявляється у формуванні та закріпленні в процесуальному законодавстві нових процедур (проваджень) чи поділу наявних; в) його закономірність, що полягає в поділі судочинства на окремі елементи та їх групи, які на певний проміжок часу утворюють структуровану систему;

2) *обґрунтовано*, що призначення диференціації цивільного судочинства полягає у створенні передумов для ефективного виконання загального завдання цивільного судочинства та реалізації функцій судової влади, забезпеченні економії процесуальних засобів і раціоналізації розгляду цивільних справ, сприянні врегулюванню спорів приватноправового характеру;

3) *доведено*, що диференціація цивільного судочинства завжди пов'язана із запровадженням варіативності наявної процедури або появою нової процедури, що підпорядкована загальним правилам, проте має особливості її здійснення;

4) *запропоновано* закріпити, що не підлягають розгляду в порядку позовного провадження справи, які стосуються встановлення особливого правового статусу фізичної особи (зазначені в п. 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України), тому подання позовної заяви з такими вимогами має бути підставою для відмови у відкритті провадження в справі, а якщо провадження було помилково відкрите – для закриття провадження у справі;

5) *доведено* необхідність розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження за одне судове засідання, за винятком випадків, установлених у ч. 4 ст. 279 (відкладення розгляду справи для надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення) та п. 1 ч. 2 ст. 223 ЦПК України (неявка в судове засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про повідомлення про судове засідання). Інші ж підстави для відкладення розгляду справи, визначені в ч. 2 ст. 223 ЦПК України, у спрощеному позовному провадженні або взагалі не повинні застосовуватися, або мають визнаватися судом підставою для розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

Удосконалено:

6) *визначення* поняття правосуддя в цивільних справах, яким є законні та

справедливі розгляд і вирішення незалежним, неупередженим й установленим законом судом у передбаченому цивільним процесуальним законодавством порядку цивільного судочинства справ, віднесених до цивільної юрисдикції, що відображається в судових рішеннях;

7) *положення* про те, що спеціальними функціями судової влади в цивільному судочинстві в Україні є: а) вирішення індивідуальних юридичних спорів; б) звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог; в) підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; г) забезпечення виконавчого провадження; д) судовий контроль за виконавчим провадженням; е) судовий контроль за альтернативним вирішенням спорів; ж) екзекватура рішень іноземних судів й органів альтернативного вирішення спорів;

8) *визначення* онтологічної сутності цивільного судочинства, що полягає в процесуальних діях, якими є активні (власне дії та рішення) та пасивні (бездіяльність) вчинки суб'єктів цивільних процесуальних відносин, які залежать від їхньої волі, пов'язані з реалізацією їхнього цивільного процесуального статусу, обумовлюють виникнення, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин, вчиняються відповідно до встановленої процесуальним законодавством процедури;

9) *пропозицію* звести обсяг поняття «провадження» в цивільному судочинстві виключно до позовного, наказного й окремого проваджень, що є його видами, а в усіх інших словосполученнях зі словом «провадження», які застосовуються в актах законодавства, слід його або взагалі виключити, якщо це не змінюватиме суті, або замінити належними відповідниками, зокрема такими, як «судочинство», «розгляд», «перегляд», «справа» тощо;

10) *положення* про те, що диференціація цивільного судочинства як закономірність передбачає поділ його процедур, виокремлені види яких наділено як загальними, так і спеціальними властивостями. Така диференціація є розгорнутою (багаторівневою), адже здійснюється за горизонталлю (процедурна та матеріально-правова) й за вертикаллю (інстанційна), у загальних рисах визначає складну матричну структуру цивільного судочинства;

11) *положення* про те, що процедурна диференціація цивільного судочинства полягає в поділі процедур цивільного судочинства залежно від їх призначення (спрямування) на: основні – спрямовані на вирішення справи по суті, допоміжні – спрямовані на вирішення окремих процесуальних питань, пов'язаних із перебігом справи, а також вирішенням клопотань і заяв учасників справи;

12) *диференціацію* основних процедур цивільного судочинства за критерієм спеціальних функцій судової влади, що втілюються в предметі судового розгляду, на: а) провадження (позовне, наказне й окреме), предмет розгляду яких полягає у вирішенні вимог матеріально-правового характеру; б) особливі процедури, предметом розгляду яких є інші вимоги (не матеріально-правового характеру), до яких належать процедури, зазначені в розділах VI–IX ЦПК України;

13) *обґрунтування* того, що в межах основної процедури можуть бути виокремлені субсидіарні процедури, спрямовані на вирішення справи по суті, але не мають самостійного характеру, застосовуються лише за певних умов, установлених процесуальним законодавством і пов'язаних із процесуальною поведінкою учасників справи, мають особливий порядок здійснення та не охоплюють увесь перебіг судочинства на певній стадії (у позовному провадженні субсидіарними процедурами є заочний розгляд справи та врегулювання спору за участю судді);

14) *класифікацію* допоміжних процедур залежно від норм, у яких вони закріплені, на: а) загальні – застосовують під час розгляду справ будь-якого виду на всіх стадіях цивільного судочинства; б) спеціальні – застосовують тільки в межах певного виду (видів) провадження (особливої процедури) або однієї чи кількох стадій цивільного судочинства;

15) *твердження* про те, що матеріально-правовою диференціацією цивільного судочинства є поділ основних процедур за категоріями цивільних справ, особливості розгляду яких можуть стосуватися: підсудності, складу учасників справи та їх процесуального статусу, процесуальних строків, судових витрат, предмета й підстави позову чи іншої вимоги, забезпечення позову,

забезпечення доказів, предмета доказування, здійснення доказування, змісту судового рішення та порядку його виконання. Такий вид диференціації поглиблює процедурну диференціацію цивільного судочинства;

16) *положення* про те, що інстанційна диференціація цивільного судочинства полягає в його поділі на стадії, що є структурно й темпорально відокремленими його частинами, зміст яких становить процесуальна діяльність суб'єктів судового процесу, спрямована на досягнення мети відповідної інстанції;

17) *обґрунтування* того, що стадіями цивільного судочинства слід вважати: а) розгляд справи – здійснює суд першої інстанції з метою вирішення справи по суті; б) апеляційний перегляд – здійснює апеляційний суд з метою перевірки законності й обґрунтованості судового рішення першої інстанції; в) касаційний перегляд – здійснює касаційний суд з метою перевірки законності судового рішення (судових рішень) нижчих інстанцій; г) перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами – здійснює встановлений процесуальним законодавством суд з метою перевірки законності й обґрунтованості судового рішення з огляду на обставину (нововиявлену або виключну), про наявність якої стало відомо після ухвалення судового рішення; д) виконання судового рішення – проводять органи й особи, які здійснюють примусове виконання рішень, з метою забезпечення фактичного виконання судового рішення;

18) *твердження*, що справи позовного провадження ґрунтуються на спорах про право, які підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, тобто відповідають ознакам, окресленим у ч. 1 ст. 19 ЦПК України, за винятком справ, що вирішують в окремому провадженні та за особливими процедурами цивільного судочинства, а також вимог, що не підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства;

19) *визначення* поняття позовного провадження як традиційної та детально урегульованої процесуальним законодавством структурно складної процедури, призначеної для вирішення цивільних справ, предметом яких є спір матеріально-правового характеру, під час здійснення якої виявляються всі

принципи цивільного процесу, правила якої є загальними для інших видів проваджень й особливих процедур цивільного судочинства.

Дістало подальшого розвитку:

20) *обґрунтування* пропозиції визнати та законодавчо закріпити обмежену процесуальну аналогію, оскільки використання аналогії закону й аналогії права для регулювання процесуальних правовідносин не повинно суперечити закону і призводити до порушення процесуальних прав й інтересів учасників процесу та інших осіб;

21) *позиція* про те, що справи окремого провадження, про оскарження рішень третейських судів, видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, визнання і надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду розглядає суд у порядку позовного провадження, з винятками й особливостями, встановленими ЦПК України;

22) *положення* про недоцільність визнання спрощеного позовного провадження загальним порядком (правилами) для інших процедур цивільного судочинства, зокрема, для перегляду судових рішень, оскільки воно є винятком із загальних правил (загального позовного провадження);

23) *пропозиція* визнати спрощене провадження безальтернативним (щодо загального позовного й наказного проваджень) видом позовного провадження з простою та доступною процедурою, за якою суд першої інстанції швидко розглядає виключний перелік малозначних і нескладних спорів на підставі поданих учасниками справи письмових доказів як з викликом, так і без виклику сторін за активного процесуального сприяння з боку суду. Запропоновано встановити виключний перелік категорій справ, що підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, до якого віднести: справи за позовами, ціна яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за деякими винятками; окремі нескладні спори незалежно від ціни позову; спори за вимогами, за якими може бути видано судовий наказ, у разі скасування відповідного судового наказу;

24) *твердження* про те, що заочне провадження не є видом позовного провадження, адже не охоплює повного перебігу розгляду й вирішення цивільної справи судом першої інстанції. Оскільки втілена в цивільному процесуальному законодавстві України модель заочного провадження є ускладненою субсидіарною процедурою позовного провадження, запропоновано виключити перегляд заочного рішення судом, який його ухвалив, установивши, що таке рішення підлягає апеляційному перегляду на загальних підставах;

25) *положення* про те, що Верховний Суд здійснює касаційний перегляд судових рішень за самостійною матричною процедурою, яка за своєю сутністю не збігається ні зі спрощеним, ні із загальним позовним провадженням, унаслідок чого недоцільно поширювати їх правила на касаційний перегляд.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в:

– *правотворчій діяльності* – для внесення змін і доповнень до актів цивільного процесуального законодавства України;

– *науково-дослідній діяльності* – під час подальшого наукового розроблення загальних і спеціальних проблем цивільного судочинства. Результати дослідження використано в науково-дослідній роботі Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України над темами «Наукові підходи до уніфікації і спеціалізації законодавства про цивільне, господарське і адміністративне судочинство в Україні» (номер державної реєстрації 0111U002200), «Теоретичні та практичні шляхи удосконалення цивільного, господарського та адміністративного судочинства в Україні в контексті вимог Європейської конвенції з прав людини» (номер державної реєстрації 0113U00116) і «Наукові підходи до удосконалення цивільного та господарського судочинства в світлі судової реформи» (номер державної реєстрації 0116U000159) (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 30.12.2020 № 01-9/1-184);

– *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності здійснення цивільного судочинства загалом, а також під час розгляду та

вирішення судами окремих категорій цивільних справ. Деякі наукові положення та висновки дисертаційного дослідження використані Верховним Судом України під час підготовки пропозицій щодо класифікації категорій цивільних справ, надання висновків і рекомендацій щодо законопроєктів про внесення змін до цивільного процесуального законодавства України, систематизації особливостей судового розгляду окремих категорій цивільних справ (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження від 07.08.2017 № 20-21920/8-17), а також Адвокатським об'єднанням «Гесторс» для наданні правової допомоги клієнтам у цивільних справах і для підвищення кваліфікації адвокатів і юристів (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження від 02.12.2020 № 10-12-2020);

– *освітній діяльності* – під час викладання та розроблення навчальних посібників, методичних матеріалів з дисципліни «Цивільний процес» і відповідних спецкурсів у закладах вищої освіти, а також під час підвищення кваліфікації правників, зокрема, суддів, адвокатів, юрисконсультів, працівників прокуратури й апарату суду. Результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес для викладання дисциплін «Цивільний процес», «Доктрина цивільно-процесуального права», «Порівняльний цивільний процес», а також науково-дослідну роботу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (акт про впровадження в науково-дослідну діяльність та освітній процес від 15.01.2021).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є науковим дослідженням, виконаним автором самостійно. Дисертація не містить ідей або розробок, що належать співавторам, спільно з якими здобувач опублікував наукові праці. Усі наукові положення, що винесено на захист, отримані автором самостійно. У співавторстві здобувач опублікував такі праці: Bobryk V., Makhinchuk V., Chernenko O., Reznik H. The concept and attributes of justice in civil cases under the procedural law of Ukraine, 2020 (особисто обґрунтована сутність, визначено ознаки й сформульовано поняття правосуддя в цивільних справах); Bobryk V., Bychkova S., Briukhovetska M., Makhinchuk V., Panova L. Mediation and Mediation in Bioethics in

Medical Sphere, 2020 (особисто визначено переваги медіації під час вирішення медичних конфліктів); Бобрик В. І., Рязанцева Н. О. До проблеми визначення поняття «оптимізація судочинства»: тези доповіді, 2010 (особисто обґрунтовано сутність оптимізації судочинства); Бичкова С. С., Бобрик В. І. Законна сила судового рішення та віндикація: пошук справедливості: тези доповіді, 2014 (особисто висвітлено правові наслідки скасування рішення суду про витребування майна з чужого незаконного володіння); Бобрик В. І., Короєд С. О. Оптимізація оформлення результатів попереднього судового засідання в суді першої інстанції. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні: монографія / за ред. О. Д. Крупчана, 2011 (особисто доведено недоцільність постановлення «ухвали попереднього судового засідання»); Наказне провадження в цивільному процесі: монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика, 2011 (особисто є автором вступу, підрозділу 3.4, здійснено загальне редагування, співавтор підрозділів: 1.1 (з С. П. Хіміч), в якому особисто з'ясовано розвиток спрощених процедур у цивільному судочинстві з часів римського приватного права до 1939 року; 1.2 (з С. П. Хіміч), у якому особисто визначено особливості спрощених процедур у цивільному судочинстві інших країн; 1.3 (з В. Г. Перепелюком), у якому особисто доведено доцільність запровадження наказного провадження в господарському судочинстві України; 2.1 (з В. О. Бесарабчик, Г. О. Резнік, В. П. Фенничем), у якому особисто з'ясовано сутність наказного провадження; 2.3 (з Г. О. Резнік), у якому особисто обґрунтовано перелік вимог, за якими може бути видано судовий наказ, а також висвітлено зміст вимоги про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати; 3.1 (з В. М. Короленком), у якому особисто визначено особливості сплати судового збору та підсудності в справах наказного провадження; 3.2 (з В. М. Короленком), у якому особисто встановлено особливості підстав і порядку залишення без руху й повернення заяв про видачу судового наказу заявнику, 3.3 (з В. П. Фенничем), у якому особисто з'ясовано порядок подання до суду заяви про скасування судового наказу); Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному господарському й адміністративному судочинстві в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика,

2013 (особисто є автором вступу, узагальнено висновки, здійснено загальне редагування; співавтор підрозділу 3.1 (з В. М. Короленком), в якому особисто витлумачено термін «уніфікація»); Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України: монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика, 2013 (особисто є автором вступу, розділу 10, узагальнено висновки, здійснено загальне редагування; співавтор з В. В. Проценком розділу 3, у якому особисто висвітлено проблеми формування складу спеціалізованих судів і визначення підстав відводу суддів у цивілістичних процесах, і розділу 6, у якому особисто з'ясовано спільне та відмінне в процесуальних строках у цивілістичному судочинстві); Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика, 2014 (особисто є автором вступу, пункту 1.2.1, здійснено загальне редагування); Савчин Н. М., Бобрик В. І. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України: монографія, 2017 (особисто встановлена сутність заходів запобігання судовим помилкам); Європейська конвенція з прав людини та судочинство в Україні: збірник наукових праць / за ред. В. І. Бобрика, 2014 (особисто висвітлено сутність і зміст принципу правової визначеності та забезпечення однаковості судової практики в Україні, а також здійснено загальне редагування); Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. С. С. Бичкової, 2008, і Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл., 2010 (особисто є автором вступу до глави 9 розділу I, вступу до глави 3 розділу III, коментарів до статей 127–130, 151–156, всіх статей розділів II, VII, IX і глави 2 розділу III); Бичкова С. С., Бобрик В. І., Хіміч С. П. Пред'явлення позову. Відкриття провадження у справі: Науково-практичний коментар Глави 2 Розділу 3 Цивільного процесуального кодексу України: брошура, 2013 (особисто прокоментовані статті 118–124); Бичкова С. С., Бобрик В. І., Хіміч С. П. Відновлення втраченого судового провадження: Науково-практичний коментар Розділу IX Цивільного процесуального кодексу України: брошура, 2014 (особисто є автором коментарів до статей 402–407); Бичкова С. С., Бобрик В. І.,

Гетманцев М. О. Заходи процесуального примусу: Науково-практичний коментар Глави 9 Розділу І Цивільного процесуального кодексу України: брошура, 2015 (особисто є автором коментарів до статей 90–92); Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / за заг. ред. С. С. Бичкової, 2006 (особисто є автором глав 17–20, § 7 глави 21, глави 23, § 5 глави 29, глави 30); Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл., 2007 (особисто є автором глав 17–20, § 7 глави 21, глави 23, § 5 глави 29, глави 30), Цивільне процесуальне право України: підручник; за заг. ред. С. С. Бичкової, 2009 (особисто є автором глав 19–22, 25, § 7 глави 31, глави 33).

У дисертаціях співавторів результати спільних робіт не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства й Вченої ради Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

Результати дисертації апробовано під час виступів на 48 науково-практичних заходах, а саме: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного права та цивільного процесу» (м. Донецьк, 26 жовтня 2007 р.), IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Острог, 30–31 травня 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України» (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання» (м. Київ, 20 листопада 2008 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 22–23 травня 2009 р.), Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених» (м. Київ, 23 квітня 2010 р.),

VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 4–5 червня 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Охорона корпоративних прав» (м. Івано-Франківськ, 1–2 жовтня 2010 р.), Круглому столі «Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи» (с. Залізний Порт, 28–29 травня 2010 р.), Науково-практичній конференції «Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи» (м. Одеса, 24–26 травня 2011 р.), Другій науково-практичній конференції «Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів» (м. Хмельницький, 4 березня 2011 р.), Третій міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів» (м. Хмельницький, 14–15 червня 2012 р.), Круглому столі «Правовий порядок у підприємницьких відносинах: засоби забезпечення» (м. Київ, 11 квітня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства» (м. Кіровоград, 12–13 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом» (м. Київ, 26 вересня 2014 р.), Науково-практичній конференції «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (м. Дніпропетровськ, 7–8 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов» (м. Кишинів (Республіка Молдова), 7–8 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Ужгород, 14–15 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (м. Одеса, 14–15 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав

людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Харків, 21–22 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Наукова дискусія: питання юриспруденції» (м. Тернопіль, 27 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (м. Львів, 28–29 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.), Всеукраїнській Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Херсон, 12–13 грудня 2014 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні» (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі» (м. Харків, 19–20 грудня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики» (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 р.), Міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 11 грудня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 30–31 січня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Кривий Ріг, 30–31 січня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 30–31 січня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпропетровськ, 6–7 лютого 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний

суспільний регулятор» (м. Львів, 20–21 лютого 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 27–28 лютого 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 27–28 лютого 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 3 березня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (м. Кишинів (Республіка Молдова), 27–28 березня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Перспективні напрямки юридичної науки на шляху до євроінтеграції» (м. Тернопіль, 21 квітня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 22 травня 2015 р.), Круглому столі «Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства» (м. Київ, 4 грудня 2015 р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування)» (м. Київ, 10 червня 2016 р.), Науково-практичному круглому столі «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (м. Київ, 16 травня 2018 р.), ІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 18–19 жовтня 2018 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації висвітлено загалом у 34 наукових публікаціях, які висвітлюють основний зміст дисертації, зокрема: 2 одноособових монографіях, 24 статтях у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 8 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, зокрема 2 – у виданнях, проіндексованих у базі даних Scopus. Крім того, наукові результати дисертації опубліковано в 47 тезах доповідей на наукових заходах, 6 колективних монографіях, 7 публікаціях у збірниках наукових праць, 4 статтях у наукових виданнях України, 5 науково-практичних коментарях законодавства, 1 підручнику, 2 навчальних посібниках.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, які охоплюють 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 547 сторінок.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

1.1 Цивільне судочинство як об’єкт диференціації

Перед розглядом сутності диференціації цивільного судочинства необхідно розглянути його об’єкт, тобто цивільне судочинство, а також відмежувати його від суміжних понять. Родовим поняттям для цивільного судочинства є поняття «судочинство». У Словнику української мови (СУМ-11) запропоновано таке значення судочинства: діяльність судових органів, пов’язана з розглядом кримінальних і цивільних справ; судовий процес [837, с. 829]. Судочинством мовознавці також позначають встановлений законом порядок розгляду та вирішення справ у суді [411]. Отже, у загальній українській лексиці слово «судочинство» має принаймні два значення – діяльність судів з розгляду та вирішення справ і порядок такої діяльності. Етимологія цього слова засвідчує на те, що його сутнісне значення пов’язане саме із судовою діяльністю.

Слово «судочинство» утворилося шляхом поєднання значень слів – «суд» і «чинити» [411, с. 42]. В його основі лежить слово «суд», яке в сучасній українській мові позначає: орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судове засідання; думка (про когось, про щось) [837, с. 821]. Слово «суд» має праслов’янське походження (псл. *sǫdъ), проте його загальноприйняту етимологію не встановлено [827, с. 3]. Мовознавці, які проводили відповідні етимологічні розвідки, припускають, що первісне значення псл. *sǫdъ передбачало «обговорення, висловлення думки (про когось)», з якого розвинулося значення «(загальна) думка (про когось), висновок». В узагальненому вигляді в низці індоєвропейських мов це слово набуло значення «думка», «погляд», «судовий розгляд», «ті, хто судить», «висновок» [340, с. 467; 604, с. 264; 827, с. 3–4].

Слово «чинити» означає: робити що-небудь, займатися чим-небудь,

здійснювати щось // виконувати який-небудь обряд // поводитися певним чином; учиняти згідно з якими-небудь принципами, правилами, настановами і т. ін. // спричиняти щось своєю поведінкою, завдавати кому-небудь чогось // бути джерелом чого-небудь, породжувати щось [838, с. 325–326].

У загальній теорії права поняття «судочинство» належно не досліджували. Усталеним підходом до тлумачення судочинства як у теорії права, так і в конституційному праві є перелічення його складових (видів): цивільного, кримінального, адміністративного тощо. Теоретики права судочинство також або розглядають або як синонім правосуддя чи процесуальної форми його здійснення, або ж інтерпретують крізь призму юридичного процесу, правової процедури, юридичної діяльності чи правозастосування [355, с. 398–399; 599, с. 314–322].

Подеколи в юридичній літературі обстоюють і ширші погляди на судочинство. Зокрема, Я. М. Романюк розглядає його у вузькому та широкому значеннях. Він вважає, що судочинство – самостійна галузь діяльності держави та багатогранна, специфічна сфера, у якій провідну роль відіграють суди – державні органи, що мають закріплене конституційно (ст. 124 Конституції України) виключне повноваження здійснювати правосуддя в Україні. Загалом судочинство має на меті здійснення правосуддя – відновлення справедливості в законний спосіб шляхом постановлення судом обґрунтованого рішення та його виконання. Водночас час змістове наповнення поняття судочинства в його широкому розумінні не обмежується лише реалізацією судами таких повноважень у процесуальний спосіб, а виходить за формальні межі власне процесу й охоплює питання організації судової влади загалом, суддівського самоврядування, побудови судової системи, її функціонування та фінансування, відносин судів й органів судової влади з органами законодавчої та виконавчої влади, правил призначення суддів, їхніх кар’єри, поведінки, відповідальності за проступки та звільнення тощо [342, с. 9]. За такого широкого тлумачення судочинство фактично ототожнюють із судовою владою. Детальніше про співвідношення судочинства та судової влади буде йтися далі.

Поняття «судочинство» слід відмежовувати від поняття «судівництво».

Цей термін постав у сучасній юридичній термінології після видання Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 № 361/2006. У розділі І зазначеної Концепції йдеться про те, що судівництво є єдиною системою судового устрою та судочинства, яка функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд [703].

Попри новизну цього поняття, воно ввійшло в українську правничу термінологію щонайменше з часів УНР–ЗУНР (1917–1921) Його використовували переважно як синонім слова «правосуддя» [626, с. 665-670; 832, с. 9; 837, с. 826]. Проте в наші часи, з огляду на зазначену Концепцію, поняття «судівництво» застосовують для позначення юридичної іпостасі судової влади, яка виявляється у взаємопов'язаних інституційних її характеристиках (судоустрій) і правових формах реалізації судової влади (судочинство) [867, с. 32–33]. Хоча термін «судівництво» українські науковці (О. Ф. Скакун, О. З. Хотинська-Нор та інші) активно критикують [822; 981, с. 8], а також його не сприйняло наукове середовище, не використовують в нормативно-правовій роботі, однак його слід визнати таким, що відображає діалектику та взаємозв'язок судоустрою і судочинства. Висвітлити сутність судочинства неможливо без паралельного з'ясування поняття судового процесу, оскільки ці категорії часто використовують як синоніми. І хоча проблему їх співвідношення обговорюють переважно в межах процесуальних наук, проте витоки її розв'язання, на наше переконання, слід шукати саме в загальній теорії права та загальному їх значенні.

Слово «процес» має кілька значень, а саме : 1) послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь // сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку; 2) розгляд судової справи; сама судова справа // визначений законом порядок діяльності слідчих і судових органів під час розгляду судових справ певного роду [839, с. 343]. Це слово походить від лат. processus, що в перекладі

українською мовою означає «хід», «просування». Своєю чергою іменник processus походить від лат. дієслова procedere («виходити», «просуватися»): pro («вперед, для, за, замість») + cedere («йти, ступати») [504, с. 462]. Отже, лексичне значення слів «судочинство» та «процес» частково перетинаються.

У філософському контексті «процес» у загальних рисах відображає динаміку, рух. Його можна трактувати як послідовні або непослідовні дії [519, с. 51–57]. Процес, зазнає А. П. Огурцов, є категорією філософського дискурсу, що позначає сукупність незворотних, взаємопов'язаних, тривалих змін, як спонтанних, так і керованих, як самоорганізованих, так й організованих, результатом яких є певна новизна або нововведення (нові морфологічні форми організмів, нові різновиди, соціальні, наукові, культурні й інші інновації). Передумови філософського вчення про процес сформувалися ще в античні часи як визначення мінливості та стійкості буття. Проте категорії змін і тим більше процесів стали предметом філософських роздумів лише в європейській думці Нового часу в контексті пошуку інваріантних структур людського досвіду та знання, а також спроб пояснити логіку мислення [601, с. 378–379].

Процес стосується зміни в часі різних об'єктів: матеріальних (природних або штучних) або ідеальних (поняття, теорія тощо). Тому саме об'єкт породжує відповідний матеріальний або ідеальний процес. У філософії науки, положення якої стали основою для низки прикладних наук, розрізняють дискретні та безперервні процеси. У дискретних процесів стани чітко відмежовані один від одного, і для кожного стану можна визначити попередній та наступний або тільки один з них. У безперервних процесів між двома будь-якими станами можна завжди виокремити проміжні, оскільки сусідніх станів у такому процесі немає (може йтися тільки про послідовність станів і наближеність їх один до одного в часі). Розрізняють також аперіодичні та циклічні процеси (в останніх одні й ті самі стани повторюються в часі в одній і тій самій послідовності), кінцеві (з відомим або невідомим часом протікання) і нескінченні (в певному абстрактному сенсі), керовані та некеровані, лінійні (односпрямовані) і розгалужені процеси. Ці та інші типи процесів виокремлюють залежно від завдань, які виконують під час

вивчення або використання процесів [611, с. 570–571]. З огляду на розглянуті класифікації процесів, будь-який судовий процес слід визнати аперіодичним, кінцевим з невідомим часом протікання, керованим і розгалуженим.

Не зважаючи на римське походження, термін «processus» у римському праві лише частково наділяли тим значення, яким наділяють його сучасні правознавці. Зокрема, М. Гаррідо стверджує, що процесом римляни вважали послідовність юридичних актів (дій), яка починалася поданням позову й приводила до судового рішення [229, с. 163]. На думку Д. В. Дождєва, у римлян процес – це форма захисту та реалізації права з притаманними йому рівністю та автономією індивідів [326, с. 185]. Римські юристи розглядали цивільний процес як складову цивільного права, що визначала систему позовів (actio) та порядок захисту приватних прав. Проте самостійного значення він не мав. У роботах Гая і Юстініана викладення цивільне право та судочинство є одним цілим. Із цього приводу О. В. Салогубова припускає, що римляни, імовірно, не визнавали існування окремої науки про права й окремої науки про судове їх здійснення [786, с. 6]. Зазначене стосується не лише римського права, а й права пізніших епох. З цього приводу Т. В. Кашаніна стверджує, що процедура вирішення правових спорів сформувалася ще на ранніх етапах розвитку суспільства, проте формування процесуального права як сукупності правових норм, які регулюють охоронну та юрисдикційну діяльність спеціально уповноважених органів, відбулося на пізніх етапах розвитку суспільства [395, с. 298]. Нагадаємо, що перші національні кодифікації процесуального права в європейських країнах, які остаточно законодавчо оформили виокремлення процесуального права з матеріального й символізували визнання судових процесів як самостійних наукових дисциплін, відмінних від матеріального права, було здійснено лише в XIX ст. (Франція – 1805 р., Російська імперія – 1864 р., Німеччина – 1877 р., Австро-Угорська імперія – 1895 р.).

Сутнісне значення судових процесів і судочинства в сучасній правовій науці висвітлюють у галузевих процесуальних науках. Проте ще з XIX ст. окремі дослідники – А. Бауер (A. Bauer), Р. Ієрінг (R. von Ihering), Л. Жуссерандо

(L. Jusserandot), Д. А. Мачеровський, І. В. Михайловський, Е. М. Мурадьян, М. М. Полянський, І. В. Решетнікова, М. М. Розін, В. А. Рязановський, В. М. Савицький, М. С. Строгович, І. Я. Фойницький, М. Л. Шифман, та інші – здійснювали міжгалузеві (міжвидові) наукові розвідки проблеми єдиного судочинства, що дістали назву концепції «судового права». Ця концепція полягає в тому, що всі судові процеси (спочатку цивільний і кримінальний, згодом адміністративний, конституційний та інші) є єдиним цілим, як і єдиною є наука процесу, а окремі процеси є лише окремими галузями єдиної науки судового права [387, 51-53; 780, с. 31; 1069, с. 157–160]. Серед сучасних українських дослідників концепцію судового права поділяють такі вчені, як Ю. В. Баулін, А. О. Селіванов, В. В. Сердюк, А. А. Стрижак, О. В. Щербанюк та інші.

У другій половині XX ст. внаслідок розвитку теорії «судового права» виникла й сформувалася концепція «загального юридичного процесу», у рамках якої було обґрунтовано «широке» значення процесу, що протиставляється традиційному («вузькому») уявленню про процес як суто судову діяльність. Один із фундаторів цієї теорії – В. М. Горшеньов визначав процес як комплексну систему органічно пов’язаних правових форм діяльності уповноважених органів держави, посадових осіб, а також зацікавлених у вирішенні різноманітних юридичних справ інших суб’єктів права, що відображається в здійсненні операцій з нормами права у зв’язку з вирішенням юридичних справ, здійснюється уповноваженими органами держави на користь зацікавлених суб’єктів права, закріплюється в правових актах – офіційних документах, регулюється процедурно-процесуальними нормами, забезпечується відповідними засобами правової техніки [902, с. 8]. У монографії «Юридическая процессуальная форма. Теория и практика» за редакцією П. О. Недбайла та В. М. Горшеньова, у якій достатньо концентровано здійснено теоретичне обґрунтування концепції загального юридичного процесу, зазначено, що процесуальна форма, яка притаманна юридичному процесу, наявна не тільки в юрисдикційній (правоохоронній) сфері застосування норм права, а й в інших сферах. На цій підставі

сформульовано висновок, що специфічні процесуальні норми є необхідними у фінансовому, трудовому, земельному й інших галузях права [1084, с. 12].

Теорія загального юридичного процесу традиційно має прихильників поміж теоретиків права [217, с. 35–42; 507, с. 17; 522; 593; 628, с. 19; 734, с. 246–247; 836; 853, с. 386; 855; 915, с. 8; 957; 1087, с. 26–27]. На її підставі розвивалися знання про динамічні явища, зокрема правозастосування, у конституційному, трудовому, фінансовому, земельному й інших матеріальних галузях права. Галузева адаптація теорії загального юридичного процесу в науці адміністративного права зумовила формування широкого тлумачення (теорії) адміністративного процесу як діяльності з вирішення органами управління будь-яких індивідуальних справ [45, с. 58; 552, с. 36; 620; 627, с. 22]. Також цю теорію втілено в законодавстві України, про що свідчить використання таких термінів, як виборчий процес (Виборчий кодекс України), бюджетний процес (Бюджетний кодекс України) тощо. З огляду на це, поняття юридичного процесу є абстрактним узагальненням форми здійснення юридичної діяльності.

Теорію юридичного процесу неодноразово критикували теоретики права (С. С. Алексєєв, А. М. Васильєв, В. М. Протасов та інші), які у своїх роботах звужують зміст юридичного процесу фактично до судочинства [191], і категорично заперечує переважна більшість «класичних» процесуалістів. Ця наукова полеміка в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) зумовила поглиблене наукове розроблення проблем співвідношення матеріального та процесуального права, підґрунтя якої були закладені виданням збірника «Проблемы соотношения материального и процессуального права» (1980) [175].

Із цього приводу слушно зазначають Р. А. Калюжний і І. В. Атаманчук, що ні теорія судового процесу, ні теорія загального юридичного процесу не отримали наукового визнання як завершені теорії [387, с. 6]. Не вдаючись детально до їх аналізу, а також критики, оскільки їх ґрунтовно висвітлено в літературі й це виходить за межі предмета цієї роботи, зауважимо, що кожна із цих теорій має як переваги, так і недоліки. Тому подальше їх розроблення, на

наше переконання, має відбуватися не шляхом взаємного заперечення, а навпаки – шляхом інтеграції сильних, науково виважених і практично виправданих конструкцій кожної із цих теорій, що передбачатиме відкидання їх надмірно теоретичних і суперечливих положень. Також необхідно усвідомлювати, що поняття судового права та юридичного процесу, є не більше ніж теоретичними абстракціями, які дають змогу лише краще пізнати близькі за своєю суттю реальні динамічні правові явища та встановлений законодавством порядок їх здійснення. У цій роботі положення зазначених теорій застосовано у тій частині, що не суперечить концепції дослідження.

Учені також обстоювали заперечення поняття процесу. Зокрема, В. К. Колпаков зауважував, що «категорія «процес» не існує і не може існувати в реальності; він – тільки узагальнений, абстрактний відбиток юридичних подій минулого, що виконує функцію «кальки» для вирішення конкретних справ. Його ознака – інтегративна категорія, що сформована в результаті взаємодії ознак складових системи, якими є процесуальні частини матеріального права. Ці складові можуть функціонувати як окремо, так і в загальній процесуальній системі, взаємодіяти між собою, оновлюватися та збагачуватися за рахунок один одного і в результаті утворювати якісно нове правове поняття – «юридичний процес». Проте кожна з таких процесуальних частин також не є реально існуючою. Усі вони – результат узагальнення відповідних конкретних напрямів процесуальної діяльності, що знайшли вираз у системі процесуальних галузей, а від поняття «юридичний процес» їх відрізняє ступінь узагальнення. Реально існуючим є тільки конкретне провадження, що зафіксоване в документах і є гносеологічним відбитком юридичних реалій» [427, с. 358]. Підґрунтям таких висновків є розмежування цим автором моделі правової діяльності, яка становить юридичний процес, і власне здійснення такої діяльності у вигляді конкретних дій. Однак таке розмежування не заперечує абстрактного існування юридичного процесу як закріпленої в законодавстві конструкції, що визначає порядок здійснення юридичної діяльності в певних справах.

Поняття судочинства та юридичного процесу є близькими до поняття правової процедури. Значення слова «процедура» полягає в тому, що це офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь; розмовне значення – ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь [839, с. 343]. Слова «процедура» і «процес» у розмовному мовленні часто використовуються як синоніми, що обумовлено єдністю їхньої етимології. У правовій доктрині термін «процедура» (правова процедура) є багатозначним, а сфера його застосування в законодавстві є ширшою, ніж терміна «процес».

На теоретичному рівні системні дослідження сутності та змісту юридичної процедури починаючи з 70-х років XX ст. проводили такі теоретики права, як С. С. Алексєєв, В. М. Горшеньов, В. М. Протасов, В. О. Тарасова, В. Г. Лук'янова, К. В. Николина, О. О. Середа, О. В. Яковенко та інші [6, с. 37–47; 20; 43; 216; 235, с. 12-14; 243; 359; 388; 443; 446; 574; 593; 627, с. 16; 628; 721; 722; 723; 742; 804; 888; 902; 915; 1084; 1092], які обстоювали різні погляди на поняття юридичної процедури. Однак детальний розгляд їхніх праць виходить за межі предмета нашого дослідження. Для визначення ж співвідношення процесу та процедури в юридичній науці слід спрямувати увагу на позицію В. М. Протасова стосовно того, що в найзагальнішому вигляді процедуру в праві можна трактувати як порядок здійснення певної юридичної діяльності [720, с. 56]. Розвиваючи цю думку К. В. Николина визначає юридичну процедуру як самостійний різновид соціальної процедури, що регламентують відповідні процедурні норми права, вона має офіційний правовий характер, передбачає певну послідовність дій суб'єктів, унаслідок чого досягають певного результату у формі зміни правової дійсності [593, с. 10].

Як різновид соціальної процедури розглядають юридичну процедуру більшість дослідників цієї фундаментальної для юридичної науки категорії [1092]. Поширеним є підхід, за яким процедура як загально соціальне явище становить систему, що: орієнтована на досягнення конкретного соціального результату; охоплює акти поведінки, ступені діяльності, що послідовно

змінюють один одного; створює модель розвитку, руху будь-якого явища, що закріплюється на нормативному рівні; ієрархічно побудована; знаходиться в динаміці, розвитку; має складний характер. Ґрунтуючись на такому підході, О. В. Яковенко виокремлює такі відмітні властивості юридичної (правової) процедури як специфічного правового явища: 1) правова процедура – це особлива процедура, чітко викладена й закріплена в законах і підзаконних нормативних актах; 2) правовою процедурою є нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності; 3) нормативний режим правових процедур припускає їх охорону від порушень правовими санкціями, що становлять вид і захід юридичної відповідальності; 4) процедура в праві має орієнтуювальне значення для досягнення певної правової мети, тим самим гарантуючи правомірність і результативність юридичної діяльності [1092, с. 7].

Глибше трактує правову процедуру К. В. Николина, яка виокремила такі її ознаки: є особливим різновидом правовідносин, що мають процедурний характер і визначають особливості юридичної практичної діяльності; є цілісною, оскільки передбачає певну послідовність дій суб'єктів юридичної процедури, унаслідок чого досягають певного юридично значущого результату; виникає на підставі норм права, тобто має офіційний правовий характер; порядок здійснення юридичної процедури регламентується відповідними процедурними нормами права; має власну спрямованість, що полягає в зміні правової дійсності; має інтелектуальний та вольовий характер, оскільки залежить від свідомості й волевиявлення суб'єкта юридичної процедури; визначає послідовність дій суб'єктів юридичної процедури; результатом здійснення юридичної процедури є реалізація прав, свобод, законних інтересів суб'єкта права або виконання юридичних обов'язків; виявляється в юридичній діяльності; становить сукупність послідовних актів поведінки, кожний з яких зумовлює відповідні локальні наслідки, що впливає на зміст і результативність юридичної процедури загалом [593, с. 10].

З огляду на таке тлумачення юридичної процедури, слід констатувати, що будь-яка правова процедура передбачає будь-який формалізований порядок

здійснення певної юридичної діяльності, а отже, є родовим поняттям, що охоплює різні види правової діяльності, насамперед – правозастостосовну діяльність. Саме в контексті правозастосовної діяльності розглядає правові процедури переважна більшість теоретиків права. Зокрема, О. О. Середа визначає правову процедуру як законодавчо встановлений засіб реалізації норм права, що гарантує досягнення завдань правового регулювання у сфері суспільних відносин [804, с. 6]. Наявність правової процедури (процедур) різні дослідники вважають конститутивною властивістю правозастосовної діяльності. Наприклад, Є. В. Слепченко визначає правозастосовну діяльність як владну юридичну діяльність, що здійснюють суб'єкти права в межах певних процедур і яка спрямована на забезпечення нормальної реалізації права [834, с. 16].

У загальній теорії права питання співвідношення між юридичним процесом і правовою процедурою є дискусійним. Із цього приводу в правовій доктрині є такі основні позиції: ці поняття є тотожними, юридичний процес є самостійним різновидом юридичної процедури (широке значення); юридична процедура є складовою юридичного процесу (вузьке значення) [724, с. 29; 1084, с. 42; 625, с. 28–30; 629, с. 125-126]; ці поняття співвідносяться як форма (процес) і зміст (процедура) [593, с. 12].

У широкому значенні процедура є родовим поняттям для всіх видів юридичної діяльності чи порядку її здійснення. Таке тлумачення правової процедури сформувалося в межах зазначеної вище теорії юридичного процесу [1084, с. 43]. Один із прихильників широкого погляду на юридичну процедуру Д. М. Бахрах стверджує, що юридичний процес – це різновид процедур, причому найдосконаліший. Він пропонує таку ієрархію процедур: процедура (рід), юридична процедура (вид), судова процедура (різновид). Водночас судову процедуру зазначений автор ототожнює із судочинством [59].

Поділяють широке тлумачення процедури й деякі критики теорії юридичного процесу, зокрема В. М. Протасов. Зазначений учений доводить існування правової (юридичної) процедури, що має дві гілки: матеріальну процедуру та процес. Це споріднені явища, проте це не означає, що одне може

перерости в інше. Матеріальна процедура в праві та процесуальна процедура (юридичний процес) є різноякісними явищами, які мають спільний корінь у вигляді правової процедури. Процес (процесуальна процедура) – це різновид юридичної процедури, обсяг і зміст якої визначається тим, що вона забезпечує реалізацію особливого правовідношення – матеріального охоронного правовідношення. Іншим різновидом правореалізаційної процедури є матеріальна процедура (забезпечує реалізацію матеріального регулятивного правовідношення) [724, с. 17].

Деякі прихильники юрисдикційної концепції юридичного процесу визначали його як врегульований правом порядок юрисдикційної діяльності, а правовою процедурою пропонували вважати процес у широкому його значенні. Такий підхід передбачав, що на противагу процесу процедура є юридичною діяльністю іншого рівня. Тому, С. С. Алексєєв стверджував, що не будь-яка врегульована правом процедура здійснення юридичних дій є юридичним процесом, історично сформованим, прийнятим у законодавстві, на практиці й у науці [20, с. 122–123].

Окреслений підхід визначає широку сферу застосування юридичних процедур під час регулювання різноманітних суспільних відносин і засвідчує, що судові процедури є одним з їх різновидів. Проте в широкому значенні поняття правової процедури відображає лише загальні властивості правової діяльності та не дає змогу встановити чітке співвідношення з поняттям юридичного процесу. Прихильники такого підходу фактично ототожнюють процедуру й процес, доводячи юридичний процес до меж будь-якого правозастосування [887], унаслідок чого не можна використати їхні наукові здобутки для розмежування зазначених понять. З огляду на це, широке трактування правових процедур слід визнати не придатним для здійснення диференціації цивільного судочинства.

У вузькому значенні правова процедура співвідноситься з поняттям юридичного процесу як частина і ціле. Зокрема, О. М. Ткач тлумачить юридичну процедуру як складову процесу, яка визначає його обсяг та зміст і слугує для

реалізації матеріальних правовідносин [915]. На думку О. О. Середи, правові процедури необхідні для впорядкування юридичного процесу. Дослідник вважає, що юридичний процес містить правові процедури, які є «допоміжним» механізмом здійснення юридичного процесу, його складовими. Сутнісне призначення і процедури, і процесу є однаковим та полягає в тому, що за їх допомогою законодавець прагне впорядкувати динаміку реалізації певних відносин у межах правового поля. Там, де наявні проблемні чи складні питання втілення норм права на практиці в межах процесу, законодавець установлює відповідну процедуру, виконання якої є єдиною можливістю для подальшого розвитку процесу [804, с. 7]. Слід зауважити, що в літературі заперечували цей підхід до співвідношення правової процедури та правового процесу [887, с. 259–260].

Вузьке тлумачення втілено в окремих актах законодавства України. Відповідно до ч. 1 ст. 20 Виборчого кодексу України [209], виборчий процес – це здійснення протягом встановленого цим Кодексом періоду часу суб'єктами, визначеними ст. 22 цього Кодексу, виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням й офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх результатів. Проте наразі немає підстав для констатації системного сприйняття такого підходу законодавцем, адже з аналізу чинного законодавства України не можна встановити загальне, чітке та послідовне використання термінів «процедура» та «процес» у різних актах законодавства. Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України [185], бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. У цьому Кодексі також використано термін «процедура», але в значенні не складової бюджетного процесу, а особливого порядку розгляду деяких законопроєктів, порядку проведення публічної закупівлі тощо. Законодавець наділяє певною специфікою галузеві правові процедури, не завжди об'єднуючи їх у певний процес, а також не завжди послідовно застосовуючи відповідні терміни.

Доволі оригінальний погляд на співвідношення правової процедури і

правового процесу викладено в роботах К. В. Николиної, зокрема в дисертації «Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій» (2011) [593]. Авторка визначила спільні й відмінні ознаки юридичної процедури та юридичного процесу. До спільних ознак юридичної процедури та юридичного процесу, які полягають у юридичній сутності, правовій сфері існування, належності до правової дійсності, дослідниця віднесла те, що їх здійснюють спеціальні суб'єкти, які мають відповідну освіту та фахові знання; мають інтелектуальне спрямування, оскільки ґрунтуються на розумовій діяльності суб'єктів юридичної процедури або процесу; мають вольовий характер, що визначений особливим виявом свідомості й волі суб'єктів з метою здійснення повноважень або реалізації прав і законних інтересів; забезпечують реалізацію прав і законних інтересів суб'єктів права; їх здійснюють відповідно до чітко встановленого порядку; реалізують за системою прийомів, способів і засобів, що є усталеними й практично напрацьованими. Відмінні ж ознаки юридичної процедури та юридичного процесу, на її думку, можна відобразити у вигляді таких порівнянь: юридична процедура має організаційну сутність, оскільки спрямована на організацію роботи відповідних суб'єктів у сфері права, а юридичний процес має процедурну сутність, оскільки сформований із системи послідовних дій уповноважених суб'єктів; юридична процедура визначає зміст, а юридичний процес – форму юридичної діяльності; юридична процедура може бути закріплена за допомогою як правових норм, так і традицій та звичаїв, а юридичний процес має правове закріплення; юридична процедура становить певну систему, що втілює зміст юридичного процесу, а юридичний процес є цілісним явищем, що охоплює систему послідовних стадій; юридична процедура визначає зміст діяльності суб'єктів у сфері права, а юридичний процес забезпечує послідовність діяльності суб'єктів у сфері права. Зрештою аналіз спільних і відмінних ознак надав К. В. Николиній підстави для висновку, що процедура та процес у праві співвідносяться як категорії змісту і послідовності (форми) [592, с. 11]. Виокремлені нею відмінні риси правової

процедури та юридичного процесу слід вважати доволі умовними та такими, що не дають змоги визначити системні відмінності між аналізованими поняттями, передусім якщо спроєктувати таку концепцію на сферу судочинства. Крім того, у юридичній науці процедуру неодноразово розглядали як форму регулювання діяльності [946, с. 5] чи процесуальну форму [888, с. 112–113].

У процесуальній літературі використовують таке поняття, як судова процедура, яким науковці позначають складову судочинства. Зокрема, Т. В. Сахнова наголошує, що постановка проблеми судових процедур можлива в різних аспектах. По-перше, це принциповий методологічний аспект: процедура як засіб, що дає змогу в тканині процесу досягти оптимуму співвідношення приватного й публічного в методах захисту. По-друге, процедуру можна розглядати як критерій внутрішньої диференціації (і гармонізації) процесу. По-третє, саме процедура здатна бути робочим інструментарієм зовнішньої гармонізації процесуального права, забезпечуючи майбутнє судового захисту. Ця авторка вважає судові процедури найважливішою закономірністю розвитку сучасного цивілістичного процесу. Також вона зазначає, що саме процедура надає можливість, з одного боку, здолати жорсткість систем права, що історично склалася, а з іншого – здійснити це коректно й делікатно, не нівелюючи особливостей національного права (одночасно сприяючи універсалізації механізму судового захисту). Саме процедура здатна стати ефективним критерієм внутрішньої диференціації цивілістичного процесу – без загрози його диверсифікації, а також відіграти роль «сполучного мосту» між різними формами й способами захисту, забезпечення реалізації прав, свобод, законних інтересів [796]. Судова процесуальна процедура, на думку Т. В. Сахнової, – це та, яка підпадає під усі ознаки цивільної процесуальної форми і є окремим випадком її вираження, законодавчо дещо відокремленою. Для конструювання процедури важлива законодавчо встановлена послідовність юридично значущих дій визначених законом суб’єктів для певної правової мети і в певній правовій формі. Процедура завжди має початок і кінець – у певних юридичних фактах-діях [793, с. 26].

Застосовуючи системний підхід для з'ясування співвідношення між юридичним процесом і процедурою, на наш погляд, слід визнати доцільність використання вузького підходу до поняття процедури. Якщо керуватися теорією юридичного процесу, певна визначена законом сукупність юридичних процедур, яким притаманна єдність правового регулювання та які об'єднані спільною метою (завданням), під впливом правової традиції утворюють складне явище вищого порядку – юридичний процес. Такий підхід, на наш погляд, може бути поширеним на всі галузеві юридичні процеси й процедури, тобто ті, які закріплені в галузевому законодавстві, а тому має бути визнаний загальноправовим.

Кожна галузь права, регламентуючи певну діяльність, визначає процедуру її здійснення, тим самим формалізуючи її. Проте ступінь такої формалізації (детальності регулювання) і рівень обов'язковості процедур для суб'єктів відповідних правовідносин у різних галузях права є різним. Історично склалося, що первісно саме у сфері судочинства з розвитком його правового регулювання та відокремлення процесуальних норм від матеріального права утворилася складна система взаємопов'язаних процедур з високим рівнем обов'язковості, яку переважна більшість науковців визнає юридичним процесом. Саме на таких фундаментальних позиціях буде ґрунтуватися подальше дослідження цивільного судочинства як об'єкта диференціації.

Ми загалом поділяємо думку переважної більшості процесуалістів щодо ототожнення понять «цивільне судочинство» і «цивільний процес» [460, с. 25; 583, с. 18; 875, с. 701; 913, с. 7; 1013, с. 17], що є наслідком ототожнення їх родових понять – судочинства та процесу. Такий підхід наразі визнають традиційним й усталеним у науці цивільного процесуального права [583, с. 18]. Однак серед науковців триває певна полеміка із цього приводу. Ще в радянський період розпочалася дискусія з приводу вузького та широкого значення предмета цивільного процесуального права, у межах якої процесуалісти сперечаються з приводу співвідношення понять «цивільний процес» і «цивільне судочинство». Традиційне «вузьке» значення предмета цивільного процесуального права полягає в тому, що його предметом є

правовідносини, які виникають під час розгляду цивільних справ, а сфера цивільного процесу обмежується тільки діяльністю суду з відправлення правосуддя під час розгляду та вирішення цивільних справ [4, с. 7; 5, 6-7; 418, 37; 1075, с. 7]. «Широке» значення предмета цивільного процесуального права й цивільного процесу було запропоноване М. Б. Зейдером в опублікованій 1962 року статті «Предмет и система советского гражданского процессуального права», у якій він запропонував включити до предмета цивільного процесуального права норми, що визначають не лише порядок діяльності суду, а й арбітражу, товариських судів та інших державних органів і громадських організацій з розгляду та вирішення спорів про право та з примусового здійснення права. На думку вченого, підставою для такого розширеного підходу до предмета цієї галузі є єдність завдань, а також предмета діяльності органів, які вирішують спір про право [367]. За такого підходу очевидно, зазначає В. В. Комаров, що поняття цивільного судочинства та цивільного процесу не збігаються і не є тотожними. Цивільний процес є узагальнюваним поняттям, що охоплює і цивільне судочинство, й інші юрисдикційні процедури розгляду та вирішення цивільних справ з метою захисту суб'єктивних прав й інтересів учасників цивілістичних правовідносин [486, с. 32].

Концепцію широкого підходу до предмета цивільного процесуального права та цивільного процесу обстоювали деякі процесуалісти, зокрема, І. А. Жеруоліс [345], Г. Л. Осокіна [621, с. 22-24], В. Н. Щеглов [1060, с. 148]. Проте загального визнання й подальшого детального розроблення вона не набула, а в процесуальній літературі неодноразово висловлювали аргументи проти неї, які полягали в тому, що цивільним процесом є лише цивільне судочинство [1037, с. 15].

У наш час, стверджує В. В. Комаров, вона «практично залишилася поза увагою теоретиків цивільного процесу. Однак, враховуючи об'єктивні чинники, диференціацію процесуальної сфери, виходячи з упровадження спеціалізації судової діяльності та диференціації судових процедур відповідно до судової спеціалізації, виникнення різних форм судочинства, ця проблема як

наукова так чи інакше може знову постати. Уявляється, що широкий підхід до теоретичної конструкції цивільного процесу є до кінця недооціненим. Він за своєю суттю був серйозною спробою побудови теорії цивільного процесу на рівні виявлення найбільш загальних закономірностей формування процесуальної сфери та функціонування системи органів цивільної юрисдикції. Дійсно, саме в контексті широкого розуміння цивільного процесу як системи процесуальних процедур, заснованих на інститутах позовного провадження цивільного судочинства, а також альтернативних форм захисту цивільних прав, які забезпечують доступність власне цивільного судочинства і правосуддя у цивільних справах, прослідковується певна гармонізація процесуальної сфери правового регулювання» [431, с. 144].

Деякі процесуалісти, які критикують широке трактування цивільного процесу, водночас обґрунтовують віднесення до нього господарського (арбітражного) процесу. Зокрема, М. С. Шакарян наголошує, що законодавство про арбітражний суд – це органічна частина цивільного процесуального права і має бути включено до його складу, оскільки спільним є не лише предмет захисту (спори, що виникають із цивільних правовідносин, й у сфері управління), а й правова сутність органу захисту, принципи його організації та діяльності, закріплені як у Конституції, так і в процесуальних кодексах [278, с. 14-15]. Таку думку поділяють і деякі інші сучасні російські науковці, які вважають, що цивільним судочинством є розгляд і вирішення справ як у судах загальної юрисдикції, так і в арбітражних судах. З цього вони доходять висновку, що поняття «цивільне судочинство» ширше за поняття «цивільний процес», тому що об’єднує і цивільний, і арбітражний процеси [560, с. 21]. Обґрунтовуючи таку позицію, Н. А. Громошина обстоює єдність цивільного судочинства, що охоплює цивільний та арбітражний процеси, адже за допомогою обох процесів забезпечується реалізація охоронних правовідносин цивілістичного типу, причому обидва процеси мають спільну головну мету – захист прав і охоронюваних законом інтересів [285, с. 10]. Як особливу частину цивільного процесу розглядають арбітражний процес О. В. Слепченко [834,

с. 71] і Т. В. Сахнова [790, с. 40; 794, с. 57]; А. Д. Бойков відносить арбітражні види проваджень до цивільного судочинства [778, с. 762-763]. Зазначена позиція, хоч і не є загальновизнаною [403, с. 281], притаманна саме для російської правової науки, з огляду на зміст конституційного й процесуального законодавства Російської Федерації та виокремлення в системі судоустрою цієї країни системи федеральних арбітражних судів.

Натомість українські вчені здебільшого розмежовують цивільне та господарське судочинство (процес) [79; 80; 252, с. 26]. Однак у наукових розробках деякі вчені, зокрема, Ю. М. Грошевий, В. В. Комаров, С. О. Короєд, В. М. Короленко, Р. О. Куйбіда, М. П. Курило, О. С. Ткачук, Д. М. Шадура, порушують проблему віднесення господарського судочинства до цивільного в межах дослідження дуалізму цивільної юрисдикції, що виник унаслідок утворення та діяльності системи арбітражних, а згодом господарських судів, й окремої кодифікації господарського процесуального законодавства, а також уніфікації некримінального (цивілістичного) процесуального законодавства як засобу подолання зазначеного дуалізму [289; 434; 447; 458; 487; 492; 917, с. 369; 1035]. З огляду на чинне законодавство та наявну нині систему судоустрою в Україні, немає достатніх підстав для висновку, що господарське судочинство (процес) є складовою цивільного судочинства (процесу). Водночас диференціацію цивільного та господарського процесів, а також адміністративного судочинства слід визнати історичною закономірністю розвитку судового процесу та процесуального законодавства України [90, с. 142; 945, с. 6]. Також наявні всі передумови для припущення, що продовження уніфікації некримінального судочинства й процесуального законодавства України цілком може зумовити поглинання цивільним судочинством не лише господарського, а й адміністративного судочинства. Тому ми поділяємо авторитетну думку В. В. Комарова, що, попри законодавчу практику впровадження різних форм судочинства (цивільного, господарського, адміністративного), «сутнісна їх єдність підтверджує все ж таки можливість існування єдиного цивільного процесуального кодексу, що дозволить

оптимізувати процесуальне законодавство в цілому» [431, с. 144].

У цьому контексті слід зауважити про ще одне поняття, яке є близьким до поняття цивільного судочинства, – «цивілістичний процес». Загальновизнано, що це поняття в юридичну термінологію ввів В. В. Ярков, на думку якого, крім цивільного процесу, процесуальність дедалі більше стає притаманною несудовим юрисдикціям. Зважаючи на законодавство про виконавче провадження та нотаріат, учений зазначав, що виконавче провадження перетворюється на розвинену й достатньо складну процедурно-процесуальну діяльність, що стосується і нотаріату. З огляду на зазначене, на переконання В. В. Яркова, цивілістичний процес охоплює цивільний та арбітражний судові процеси, а також діяльність несудових цивільних юрисдикцій – виконавче й нотаріальне провадження, третейський (арбітражний) розгляд [1099, с. 4–5]. У цьому контексті поняття цивілістичного процесу тяжіє до широкого тлумачення цивільного процесу як предмета цивільного процесуального права, що було запропоноване М. Б. Зейдером.

Схожий погляд на поняття цивілістичного процесу поділяють деякі українські вчені, а саме, С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. О. Кармаза, О. М. Нікітюк, Т. М. Кучер, Л. Г. Талан [321; 390; 498; 590; 617; 880 969]. Так, С. Я. Фурса зазначає, що передумовою об’єднання в цивілістичний процес є характер матеріальних правовідносин, на яких ґрунтуються права й обов’язки, зокрема на майно, що дає змогу розглядати матеріальні правовідносини комплексно: від їх оформлення в належній формі (нотаріат), вирішення спірних відносин у випадку виникнення правопорушень до їх ліквідації (суд) і відновлення прав (виконавче провадження). Така система об’єднання та кваліфікації інформації заслуговує на увагу, оскільки несудові юрисдикції, зокрема нотаріальний та виконавчий процеси, становлять процесуальну діяльність осіб, уповноважених державою на реалізацію юрисдикційної функції відповідно до встановленої законом процедури. Позитивним тут є не лише розширення термінологічної бази процесуальних наук, а й ширший погляд на взаємний зв’язок між матеріальними та процесуальними галузями правової науки. Йдеться про

можливість послідовно проаналізувати право осіб від моменту його виникнення до моменту його відновлення після порушення та тим самим виявити надійні способи охорони, захисту, відновлення таких прав, які до останнього часу аналізували лише в межах окремих галузей правової науки, що значно обмежувало сферу наукових досліджень [969]. Цивілістичним процесом Т. М. Кучер вважає «сукупність близьких за змістом і виконуваною функцією комплексних галузей цивілістичної процесуальної науки, в сукупній основі лежить реалізація, охорона, захист і відновлення прав, свобод та інтересів осіб, заснованих на рівноправному, вільному та самостійному характері їх врегулювання, що і обумовлює необхідність їх системного дослідження на предмет достатності та надійності гарантованих державою способів розпорядження, володіння та користування правами» [498, с. 371]. Дослідниця А. О. Дика визначає «цивілістичний процес» як єдність досудових, судових та постсудових процедур, зокрема нотаріального, цивільного (судового) та виконавчого процесів, завданням яких є належна та своєчасна охорона, захист і відновлення прав, свобод й інтересів фізичних, юридичних осіб та держави. На її думку, лише взаємодія певних юрисдикційних органів, які діють у межах самостійних юридичних процесів, що є складовими цивілістичного процесу, взаємопов’язаність законодавчих норм, що регулюють їхню діяльність, створить оптимальні процедури охорони, захисту й відновлення прав суб’єктів цивільних відносин, зробить їх ефективними й своєчасними [322, с. 220]. Водночас О. О. Кармаза пропонує використовувати поняття «цивілістичний процес» як узагальнену правову категорію, що об’єднує самостійні приватні юридичні процеси (нотаріальний, цивільний, господарський, виконавчий), а також альтернативні недержавні форми захисту осіб, що мають процесуальний характер (медіаційний процес, третейський процес), які пов’язані спільною метою – забезпечення охорони, захисту й відновлення прав громадян і юридичних осіб. Теоретична модель цивілістичного процесу в контексті забезпечення прав, на її думку, обґрунтована його процесуально-правовою природою, структурою, взаємозв’язком і взаємодією самостійних приватних

юридичних процесів, особливим місцем нотаріального процесу як саморегулятивного механізму забезпечення безспірних прав осіб, забезпечувальним змістом цивільного, господарського та виконавчого процесів щодо захисту й відновлення прав осіб [391, с. 151]. Отже, прихильники широкого підходу до цивілістичного процесу визначають його як певну єдність судового процесу, нотаріального процесу та виконавчого провадження, а також як міжгалузеву правову науку, що досліджує зазначені процеси.

Однак таке розуміння цивілістичного процесу не є усталеним для юридичної науки. Інша група авторів, зокрема Д. Б. Абушенко [8], В. В. Комаров [433, с. 552; 435], І. М. Поляков [657], М. А. Рожкова [772], Т. В. Сахнова [790; 796], О. С. Ткачук [917, с. 369], Г. В. Чурпіта [1031] та інші під цивілістичним процесом вважають сукупність цивільного, господарського (арбітражного) й адміністративного судочинства (процесів) у певному їх поєднанні.

На підставі аналізу робіт науковців, які досліджували категорію цивілістичного процесу (судочинства), можна дійти висновку, що, попри дискусійність змісту цього поняття, усі дослідники послідовно визначають його як об’єднання (єдність) у певній конфігурації тих видів судочинства, що спрямовані на захист прав, свобод й інтересів осіб у приватних правовідносинах. У законодавстві ж України та інших країн термін «цивілістичне судочинство» не використовують. Деякі науковці, зокрема, І. М. Поляков, визнаючи існування цього терміна, заперечують можливість його використання в нормативно-правових актах [657, с. 53].

З огляду на зазначене, поняття цивілістичного судочинства слід визнати суто теоретичним. На наш погляд, його широке застосування в працях процесуалістів XXI століття стало наслідком наукового обґрунтування штучності дуалізму (плюралізму) цивільної юрисдикції та сутнісної єдності всіх судових процесів некримінального спрямування, що обумовлює їх подальший розвиток у напрямі уніфікації [103; 106; 109, 116; 144; 146, 147; 148; 152; 153, 154]. У попередніх роботах [84; 92; 93; 99; 104; 111; 131; 135; 141; 145; 944; 945] і цій праці ми пропонуємо використовувати термін

«цивілістичний процес» як інтегральну теоретичну категорію, що вказує на єдність цивільного, господарського й адміністративного судочинства України.

Визначивши співвідношення цивільного судочинства з родовими та суміжними правовими категоріями, повернемося до розгляду його поняття, яке в науці цивільного процесуального права (цивільного процесу), на перший погляд, є аксіоматичним. Водночас серед процесуалістів протягом тривалого часу точиться дискусія щодо його сутності та змісту. Зважаючи на те, що поглиблений розгляд генези наукової думки щодо цивільного процесу виходить за межі цієї роботи, а також те, що в процесуальній літературі неодноразово здійснювали огляд різних підходів до тлумачення цивільного процесу (судочинства) [29; 192, с. 103-104; 225; 583, с. 10-17], вважаємо за необхідне лише окреслити основні концепції щодо його правової сутності, а в історичному аспекті акцентувати на тлумаченні та співвідношенні цивільного судочинства й цивільного процесу в російській процесуальній науці кінця XIX – початку XX століть, а також у радянський час, адже тоді переважна більшість етнічних українських земель знаходилася в складі Російської імперії, а згодом –Радянського Союзу.

Дореволюційні процесуалісти (Є. В. Васьковський [203, с. 19-21, 120, 257], А. Х. Гольмстен [237], К. І. Малишев [535], М. І. Малінін [532], Є. О. Нефедьєв [587], Т. М. Яблочков [1088] та інші), поняття цивільного процесу та цивільного судочинства не розмежовували, а відповідні терміни використовували переважно як синонімічні, позначаючи ними провадження в цивільних судах відповідно до Статуту цивільного судочинства 1864 року. Проблему співвідношення цивільного процесу та цивільного судочинства окремо вчені того часу не порушували.

Процесуалісти Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття, зазначає Н. О. Назарова, не сформулювали єдиної дефініції цивільного судочинства. Його розглядали як: систему судових дій; діяльність або сукупність дій; нормативну діяльність його суб’єктів, спрямовану на приведення в дію органом державної влади (судом) цивільно-правових норм для захисту охоронюваних ними інтересів; юридичні відносини [579, с. 5].

Зокрема, К. І. Малишев зазначав, що цивільне судочинство є системою судових дій, які мають на меті охорону цивільних прав з приводу порушення чи спору [535, с. 14]. Цивільний процес Є. О. Нефедьєв розглядав як нормовану законом діяльність його суб'єктів, спрямовану на приведення в дію органом державної влади (судом) цивільно-правових норм для захисту інтересів, які вони охороняють [587, с. 5]. Він ідентифікував цивільний процес із провадженням (рос. «производством»), безпосередньо визначивши, що процес є провадженням. Цей процесуаліст визнавав, що в цивільному процесі виникає юридичне відношення, елементами якого є влада і підпорядкування. Однак він стверджував, що владне відношення (рос. «власноотношение») не є сутністю процесу, що полягає в унормованій законом діяльності його суб'єктів [587, с. 9].

У культурних державах, зауважував Є. В. Васьковський, перевірку правомірності пред'явлених громадянами один до одного вимог доручають спеціальним органам влади, які іменуються цивільними судами, а для їхньої діяльності встановлюють певні форми та правила, що утворюють організоване провадження, яке називають цивільним процесом у вузькому значенні слова, а також спірним судочинством – з огляду на те, що воно відбувається у формі спору між громадянами перед судом, або позовним – з огляду на те, що воно розпочинається пред'явленням позову. Зазначений автор виокремлював широке і вузьке тлумачення цивільного процесу. Цивільний процес у широкому значенні, на його думку, охоплює такі порядки провадження справ в цивільних судах, або види судочинства: 1) позовне провадження (цивільний процес у вузькому значенні); 2) охоронне; 3) конкурсне; 4) судово-межеве. Також автор акцентував увагу на тому, що слово «процес» використовують в літературі ще в декількох значеннях, адже ним позначають: 1) кожну конкретну справу, яку вирішує суд; 2) процесуальне право; 3) науку процесу [203, с. 19-22]. Учений був прихильником ідеї німецького процесуаліста О. Бюлова (O. Bülow) [1106] про те, що процес є особливими юридичними відносинами між сторонами й судом. Слід визнати, пише Є. В. Васьковський, що цивільний позовний процес за своєю внутрішньою будовою є поєднанням двох двосторонніх

правовідносин – між позивачем і судом; між судом і відповідачем. Оскільки одним із суб'єктів у кожному з таких відносин є суд, то обидва відношення об'єднуються тотожністю наявного елемента й утворюють єдине ціле. Унаслідок цього процес набуває внутрішньої єдності [203, с. 220-221].

Таку ідею, що поширювалася на тлумачення лише цивільного, а й кримінального процесу, поділяли інші дореволюційні процесуалісти, адже ідея Бюлова дістала майже загальне визнання[203, с. 221]. Зокрема, А. Х. Гольмстен, який у своїх працях із цивільного процесу також ототожнював цивільний процес і цивільне судочинство, сформулював закінчений варіант теорії О. Бюлова про процес як юридичне відношення, характеризуючи крізь його призму весь перебіг цивільного процесу [237, с. 27]. Таку концепцію трактування цивільного процесу в літературі називають концепцією процесуальних відносин [583, с. 12].

Переважна більшість процесуалістів того часу визначали цивільний процес як форму реалізації матеріального права, що було похідним від німецької матеріально-правової теорії позову середини XIX століття [1107; 1123], а також поділяли положення консервативного вчення французьких процесуалістів щодо процесу як форми реалізації матеріального права [489, с. 8]. Така концепція ґрунтувалася на тому, що в римському приватному праві поділу на норми матеріального й процесуального права не було. Прибічник такого підходу Ю. С. Гамбаров визначав цивільний процес як форму судового здійснення норм матеріального цивільного права з метою захисту тих інтересів, про які йдеться в матеріальному праві, але недостатньо ним забезпечуються. Кінцева мета процесу, вважав цей вчений, полягає в тому, щоб право не тільки існувало, а й діяло, оскільки шляхом процесу держава сама забезпечує реалізацію права. Цивільний процес є порядком примусового здійснення цивільного права і зводиться до сукупності норм, що визначають спосіб дій як наявних органів захисту права, так й осіб, що користуються цим захистом, або так чи інакше залучених до нього [258, с. 10].

Проте трактування цивільного процесу як форми примусового здійснення

норм матеріального права не відповідає сучасній правовій методології. Із цього приводу Л. Г. Осокіна зазначає, що в процесі ні об'єктивне, ні суб'єктивне матеріальне право примусово не здійснюються [621, с. 19]. Формою здійснення норм матеріального права, вважає Т. В. Сахнова, є відповідні матеріальні правовідносини, але не норми іншої галузі права, так само як формою здійснення норм процесуального права є процесуальні правовідносини. Різнопорядкові за своєю сутністю правові феномени не можуть бути співвіднесені через категорії форми та змісту, навіть на підставі простої алогічності такого умовиводу. Застосування норм права – не синонім примусового здійснення. У цивілістичному процесі застосування судом норм об'єктивного права є способом усунення деформації матеріального правовідношення, що є предметом процесу, для того, щоб надати можливість праву реалізуватися в нормальному порядку – через матеріальні правовідносини. Застосування – це одна із форм реалізації норм об'єктивного права, яку здійснюють юрисдикційні органи. Цивільний процес не можна визначати як похідне від характеру застосовуваних судом норм [789, с. 56]. Отже, слід констатувати, що внаслідок розвитку процесуальної науки концепція цивільного процесу як форми здійснення норми матеріального права втратила актуальність.

За радянських часів, передусім після активізації в 50-х роках XX століття наукових досліджень з проблем цивільного процесу, переважна більшість процесуалістів вважали тотожними терміни «цивільне судочинство» й «цивільний процес» і часто паралельно використовували їх у науковій і навчальній літературі. Радянські процесуалісти, так само як дореволюційні, продовжували вести дискусію про сутність цивільного процесу (цивільного судочинства), розширюючи й додаткового аргументуючи погляди дореволюційних науковців. Не досягнуто єдності щодо цього питання і серед сучасних дослідників. З аналізу праць радянських і сучасних процесуалістів країн пострадянського простору вбачається, що ця дискусія стосується насамперед визначення того правового явища, на якому ґрунтується цивільний процес, – процесуальної діяльності чи процесуальних відносин.

Здійснюючи стислий дискурс підходів (концепцій до тлумачення цивільного процесу), слід зауважити, що в XX–XXI століттях не втратила прихильників зазначена вище концепція процесуальних відносин. За радянських часів її прибічники продовжували розглядати цивільний процес як сукупність правовідносин, що виникають під час розгляду та вирішення цивільних справ [9, с. 46], чи одне складне правовідношення [569, с. 56]. Так, на думку В. М. Щеглова, діяльність учасників правовідносин в інших галузях права, на відміну від процесуального, не виокремлюється як категорія. Не має необхідності виокремлювати її й у процесуальній теорії. У суспільних відносинах, урегульованих нормами права, відокремлення діяльності неминуче веде до її відриву від правової форми та протиставлення правовій формі, що однаково неприпустимо. На підставі цього зазначений автор доходить висновку про тотожність понять цивільного процесу та цивільних процесуальних правовідносин. Цивільний процес, на його переконання, є суспільними відносинами, урегульованими цивільним процесуальним правом [1059; 1060, с. 51-52]. Поділяють такий погляд на цивільний процес і деякі сучасні процесуалісти, зокрема Л. Г. Осокіна [623, с. 68].

Водночас така концепція втрачає актуальність з огляду на те, що в її межах не можна обґрунтувати динамічну сутність судочинства, адже правовідносини відображають статичні зв’язки між їхніми учасниками. Своєю чергою в сучасній доктрині процесуального права загальновизнано, що цивільний процес є явищем динамічним, а не статичним [789, с. 63].

З огляду на окреслений недолік концепції процесуальних відносин у процесуалістиці, визначальною стає концепція тлумачення цивільного процесу як процесуальної діяльності. Її прихильники розглядають цивільний процес як урегульовану цивільно-процесуальним правом діяльність суду й інших суб’єктів цивільного процесу. Свого часу К. С. Юдельсон стверджував, що радянський цивільний процес (цивільне судочинство) є врегульованою системою цивільних процесуальних норм діяльністю судових органів, що полягає в розгляді та вирішенні цивільних справ [263, с. 26; 1075, с. 7-8]. Як

особливий різновид державної діяльності, що здійснюється тільки судом і тільки у формі, встановленій цивільним процесуальним правом, розглядала цивільне судочинство Н. О. Чечина [1016, с. 635]. Також в межах цієї концепції деякі вчені розглядають цивільний процес як певну сукупність процесуальних дій. Зокрема, С. І. Чорнооченко вважає, що цивільний процес – це сукупність процесуальних дій суду й інших учасників процесу, яка здійснюється в установленому законом порядку в процесі здійснення правосуддя в цивільних справах [1025, с. 9]. Нерідко до цивільного процесу як діяльності науковці відносять не лише судову діяльність, а й діяльність із примусового виконання судових постанов та інших юрисдикційних актів [583, с. 18; 913, с. 7].

Також процесуалісти обґрунтовують ще один підхід (комплексний) до визначення цивільного процесу, який передбачає комбінацію розглянутих вище двох концепцій. Його прихильники вважали, що цивільний процес є і діяльністю, і пов'язаними з нею правовідносинами суду й учасників процесу [850, с. 11-12; 5, с. 6]. Цивільний процес (цивільне судочинство) О. Ф. Клейман визначив як діяльність суду зі здійснення завдань соціалістичного правосуддя, що полягає в розгляді та вирішенні в судових засіданнях цивільних справ, діяльності задіяних у справі осіб і сукупності цивільних процесуальних відносин між судом і зацікавленими особами, які беруть участь у справі, й органами держави [406, с. 8–9]. На думку І. В. Решетнікової, цивільний процес – це врегульована цивільним процесуальним правом сукупність процесуальних дій і цивільно-процесуальних правовідносин, що складаються між судом й іншими суб'єктами під час розгляду та вирішення цивільної справи [256, с. 6].

Не ставлячи за мету продовження наукової полеміки щодо зазначених концепцій, оскільки це виходить за межі предмета нашого дослідження, слід акцентувати на співвідношенні цивільних процесуальних відносин і цивільної процесуальної діяльності. Як і в будь-якій урегульованій правом сфері, під час здійснення цивільного судочинства між його суб'єктами (судом й учасниками судового процесу) складаються процесуальні правовідносини, які виникають,

змінюються та припиняються внаслідок певних юридичних фактів. Такими фактами є процесуальні дії відповідних суб'єктів судочинства. Одночасно процесуальні дії є формою здійснення суб'єктами їхніх процесуальних прав та обов'язків. З огляду на це, судочинство об'єктивується саме як взаємопов'язана діяльність його суб'єктів. Процесуальні ж відносини є зв'язками між ними, що складаються в процесі здійснення такої діяльності. Вони характеризують процесуальну діяльність лише в певний момент (статично) і детермінуються нею. Саме тому, на наше переконання, судочинство (процес) ґрунтується саме на діяльнісному аспекті.

У процесуальній науці обґрунтовано ще одну концепцію, відповідно до якої цивільний процес є порядком здійснення правосуддя в цивільних справах [265, с. 25] чи розгляду та вирішення судом цивільних справ [28, с. 18; 182, с. 5; 460, с. 22; 496. 32-33; 800, с. 18, 1053, с. 18; 1056, 13], що регулюється (визначається) нормами цивільного процесуального права. Основний фокус прихильників цієї концепції процесуального порядку зосереджено на дотриманні встановленого процесуальним законом порядку розгляду та вирішення цивільних справ, а саме умов, процедури та строків учинення або невчинення певної процесуальної поведінки, яка визначена в цивільному процесуальному законодавстві [583, с. 14]. Така концепція має законодавче підґрунтя, однак у Цивільному процесуальному кодекс (далі – ЦПК) України [998] термін порядок має різне значення. Відповідно до ч. 1 ст. 4 ЦПК України. «кожна особа має право в *порядку*, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду…», що вказує на порядок здійснення права на звернення до суду за захистом. У ч. 1 ст. 19 ЦПК України термін «порядок» стосується цивільного судочинства загалом: «суди розглядають у *порядку* цивільного судочинства справи щодо… крім справ, розгляд яких здійснюється в *порядку* іншого судочинства». У ч. 2 цієї статті термін «порядок» застосовано щодо видів проваджень: «цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у *порядку*: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження».

Загалом слово «порядок» активно використано в ЦПК України в контексті певних правил і дотримання послідовності здійснення як цивільного судочинства загалом, так й окремих видів проваджень, судових процедур чи процесуальних дій. З огляду на це, у літературі аргументували думки, що порядок розгляду й вирішення цивільної справи є цивільною процесуальною формою. Зокрема, Н. О. Рассахатська зазначає, що процесуальна форма, незалежно від того, що є її змістом – сукупність правил, вимог, умов, зрештою регулює послідовність здійснення процесуальних дій, відіграючи в такий спосіб роль процесуального порядку, регламенту діяльності щодо розгляду й вирішення цивільних (кримінальних) справ [740, с. 137]. За твердженням Т. В. Сахнової, процесуальна форма визначає порядок і послідовність здійснення діяльності щодо захисту прав та законних інтересів у суді, є невід'ємною, іманентною ознакою правосуддя [794, с. 59]. На думку В. В. Комарова, порядок розгляду і вирішення цивільних справ є формою здійснення правосуддя в цивільних справах і становить цивільний процес (судочинство) [496, с. 33]. Цивільна процесуальна форм, на переконання С. В. Васильєва, – це послідовний визначений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду й вирішення цивільної справи, який охоплює певну систему гарантій [193, с. 24].

Тлумачення цивільного процесу як порядку (процесуальної форми), на наш погляд, є однобічним і не дає змоги відобразити його багатогранну сутність. Водночас, процесуальний порядок є важливою характеристикою сутності цивільного судочинства, яку обов'язково слід ураховувати під час з'ясування його сутності. Саме тому в радянській процесуальній доктрині сформувалася ще одна комплексна концепція, відповідно до якої цивільний процес є процесуальними діями суду й учасників процесу, які становлять зміст цивільних процесуальних правовідносин (процесуальних прав та обов'язків) і здійснюються в порядку, встановленому законом [495, с. 119; 225]. Вона стала продовженням і логічним поєднанням двох розглянутих вище концепцій. Її прихильники розглядають цивільний процес як складне правове явище, структурними елементами якого є процесуальна діяльність, процесуальні

правовідносини та процесуальний порядок (форма) [260, с. 5-6; 583, с. 18]. На думку С. Я. Фурси, цивільним процесом є врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду, що здійснюється у встановленому законом порядку та визначається системою взаємопов'язаних прав, обов'язків і цивільних процесуальних дій суду, органів державного виконання (у передбачених ЦПК випадках) та учасників процесу з їх реалізації [994, с. 56].

Європейські юристи здебільшого не зосереджують увагу на аналізі чи тлумаченні категорій, наближених до цивільного процесу та цивільного судочинства. Не вдаючись до наукової дискусії, вони або використовують одне із цих понять, або по-різному їх розшифровують У французькій процесуальній доктрині поширеним є підхід, за яким цивільне судочинство (procédure civile) має три об'єкти регулювання: судоустрій (organization judiciaire), компетенцію (compétence), провадження в буквальному значенні (procedure proprement dite) [730, с. 10-12], а в буквальному значенні цивільне судочинство (процес) – це весь перебіг спору в суді з моменту порушення справи однією стороною до моменту винесення судового рішення, низка дій, що виконують в певних формах або сторони, або власне суд [168, с. 6].

Упродовж тривалого часу французькі вчені обґрунтовували консервативне вчення про те, що в цивільному процесі юридичні відносини виникають між позивачем і відповідачем та є приватноправовими. Відповідно до цього вчення, цивільний процес є приватною справою, поєдинком, судовим договором, придатком матеріально-правових відносин, а процесуальні відносини є різновидом матеріально-правових відносин [168, с. 21; 250, с. 83-85]. Проте згодом, зокрема під впливом ідей німецьких процесуалістів, у Франції сформувалася вже публічно-правова концепція, відповідно до якої цивільний процес – це єдине публічно-правове відношення, що передбачає комплекс правовідносин, урегульованих нормами процесуального права, самостійних за суб'єктом, змістом, об'єктом, але пов'язаних і залежних між собою [489, с. 8]. Схвалюючи таку концепцію, Ж. де ля Морандьєр стверджує, що судова справа є явищем публічного права, адже воно ставить сторони перед

судом, який представляє суверенну державу. Дух публічного права пронизує судочинство [573, с. 6]. Також слід зважати, що цивільним процесом у французькій цивільній процесуальній теорії вважають як цивільне судочинство, так і цивільне процесуальне право [24, с. 67].

У німецькій процесуалістиці в узагальненому вигляді судочинство (Verfahren) тлумачать у: 1) організаційному (формальному) аспекті; 2) матеріальному (функціональному) аспекті. У формальному (організаційному) аспекті до судочинства належать усі справи, які за законом делеговані суду як органу, що виносить рішення в процесі. Матеріальне (функціональне) ж трактування судочинства полягає в тому, що воно є засобом матеріального права, адже забезпечує реалізацію його норм [308, с. 17]. Цивільний процес Німеччини належить до т.зв. загальної юрисдикції (der ordentlichen Gerichtsbarkeit). У Німеччині загальновизнано, що цивільний процес (Zivilprozess) – це законодавчо встановлена процедура, згідно з якою працюють цивільні суди; судовий порядок встановлення та забезпечення вимог, передбачених приватноправовим законодавством [1124].

В процесуальній доктрині Англії такі терміни, як «procedure», trial», «process», не мають однозначного тлумачення З одного боку, їх використовують як синоніми, а з іншого – наповнюють специфічним змістом, що характеризує окремі сторони або етапи проходження справи в суді. У літературі доволі часто ототожнюють цивільний процес (civil procedure) і цивільне процесуальне право (civil procedural law). Тому серед англійських правників поширеним є тлумачення цих термінів як певного набору правил, що встановлюють порядок, якого дотримуються суди, розглядаючи спори приватноправового змісту [489, с. 134]. Також цивільний процес, процедура ототожнюють з механізмом розгляду справ у судах, що в інших правових системах іменується судочинством й охоплює всю сукупність процесуальних дій, що вчиняють у межах порушеної цивільної справи. До галузі цивільного процесу в Англії належать не лише вирішення цивільно-правових спорів, а й питання виконання судових рішень [234, с. 10].

У США цивільний процес (civil procedure) визначають як сукупність

загальних принципів розгляду цивільних спорів у судах і різних процесуальних засобів, що використовують адвокати для пред'явлення цивільного позову або, відповідно, для захисту від пред'явленого цивільного позову [1112, с. 5]. Цивільний процес, згідно з позицією американських юристів, означає також сукупність правил розгляду цивільного позову, які становлять галузь права, що регулює порядок судового розгляду некримінальних справ. Пізнавальним є значення кожного слова, що утворюють словосполучення «civil procedure», адже «цивільний» (civil) має значення «некримінальний», не пов'язаний з розглядом судових справ, що передбачають винесення судом вироків про притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, а «процес» (procedure) у юридичній теорії США означає формалізоване змагання сторін, що здійснюється перед уповноваженим органом юрисдикції, у більшості випадків судом, з метою забезпечення реалізації права, наданого законом [1119, с. 2].

На підставі викладеного вище можна дійти висновку, що цивільний процес є багатогранним правовим терміном. Традиції застосування відповідного терміна в юридичній літературі передбачають такі його значення (аспекти):

а) як синонім «цивільного судочинства»: діяльність суду та його учасників судового процесу з розгляду та вирішення цивільних справ; цивільні процесуальні правовідносини, урегульовані цивільним процесуальним законодавством, що виникають, змінюються та припиняються внаслідок дій відповідних суб'єктів; встановлений цивільним процесуальним законодавством порядок судового розгляду та вирішення цивільних справ;

б) як синонім «провадження» – перебіг розгляду та вирішення судом конкретної цивільної справи;

в) як синонім «цивільного процесуального права»: галузь права, що регулює цивільні процесуальні правовідносини; галузь юридичної науки, що досліджує цивільне судочинство, а також теоретичні та практичні проблеми його правового регулювання; навчальна дисципліна, предметом якої є цивільне судочинство і цивільне процесуальне право.

Окреслені значення терміна «цивільний процес», як у сукупності, так й

окремо, не слід заперечувати, адже вони доповнюють один одного, відображаючи складну сутність цього поняття. Проте не в усіх цих значеннях поняття цивільного процесу є тотожним поняттю цивільного судочинства. Саме тому під час використання термінів «цивільне судочинство» і «цивільний процес» науковцям слід чітко вказувати, який саме аспект розуміння вони в них вкладають.

Попри багатогранність поняття цивільного процесу (цивільного судочинства), його онтологічна сутність полягає саме в діях (учинках) його суб'єктів, причому не лише суду, а й решти. Отже, саме їхню діяльність слід вважати визначальною характеристикою цивільного судочинства. Своєю чергою цивільне судочинство є значною за обсягом сукупністю процесуальних дій, які здійснюють не довільно, а формалізовано, тобто відповідно до загального порядку цивільного судочинства, який утворюють численні цивільні процесуальні процедури, встановлені процесуальним законодавством. Таким чином, цивільне судочинство слід визнати складним правовим явищем, а тому, як і будь-яке інше складне явище, воно може бути диференційоване, тобто зведене до сукупності його елементів, що становлять простіші за змістом явища [156, с. 60–61].

1.2 Реалізація судової влади в цивільному судочинстві як передумова його диференціації

Правова сутність цивільного судочинства тісно пов'язана з поняттям судової влади та її реалізацією шляхом здійснення правосуддя. Їх онтологічний зв'язок визнають не лише науковці, а й законодавець. Зокрема, у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [873] зазначено, що судову владу реалізовують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур. Згідно з ч. 1 ст. 5 цього Закону, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства.

Отже, на підставі положень чинного законодавства доходимо висновку, що реалізація судової влади передбачає наявність установлених законом

процедур судочинства, яким підпорядковується вся діяльність судів зі здійснення правосуддя. Таким чином, для з'ясування сутності диференціації цивільного судочинства необхідно висвітлити поняття судової влади та правосуддя. Відправною точкою такого дослідження, на наш погляд, має бути поняття судового захисту, що визначає основну сутність судової діяльності та пов'язується в юридичній літературі з такою юридичною категорією, як форма захисту. Згідно з теорією права, захист будь-яких суб'єктивних прав та інтересів здійснюють у певних формах. Форма захисту, зазначає О. О. Кот за результатами аналізу висловлених позицій науковців з приводу цього поняття, є юридичною категорією, що вказує на суб'єкта, який здійснює захист невизнаного, оспорюваного чи порушеного права, а також на загальний порядок учинення дій цим суб'єктом щодо здійснення захисту [470, с. 239]. Тим самим автор поєднує як суб'єктну, так і процесуальну ознаки форми захисту.

Форми захисту в теорії права та галузевих юридичних науках традиційно поділяють на юрисдикційну та неюрисдикційну [149, с. 8]. У науковій літературі обстоюють різні думки з приводу критеріїв такого поділу та змісту виокремлених видів. На думку Т. М. Ярової, основне розмежування між такими формами полягає в тому, що захист прав і інтересів у юрисдикційній формі здійснюють різні державні та громадські органи з властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності в межах загального і спеціального провадження, натомість захист прав та інтересів у неюрисдикційній формі відбувається в межах матеріальних правовідносин, його здійснюють, переважно, учасники правовідносин. У межах юрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав і законних інтересів може йтися про загальний порядок захисту прав у судах загальної юрисдикції, господарських і третейських судах, і про спеціальний порядок захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів – адміністративний і нотаріальний порядок захисту [1100, с. 292]. Юрисдикційною формою О. П. Сергєєв вважає захист у судовому порядку (загальний порядок) та в адміністративному порядку (спеціальний захист). Неюрисдикційна форма, на його думку, охоплює «самозахист» цивільних прав, що полягає в самостійних

діях особи щодо захисту її цивільних прав та інтересів без звернення за допомогою до державних чи інших компетентних органів [274, с. 337–339]. На підставі аналізу наукових поглядів на проблеми форм захисту О. О. Кот зазначає, що в більшості випадків науковці виокремлюють схожий набір форм захисту, а вирішення питання щодо віднесення цих форм до юрисдикційних і неюрисдикційних обумовлено різним розумінням категорії «юрисдикція». Якщо виходити із сучасного широкого розуміння юрисдикції, юрисдикційними формами захисту прав можна розглядати як судову, так і альтернативну, адміністративну та нотаріальну форми [470, с. 244–245].

У теорії права та галузевих матеріально-правових науках судову форму захисту часто ототожнюють з юрисдикційною формою захисту суб'єктивних прав або розглядають як її основний різновид [470, с. 242–245; 958]. Процесуалісти також визнають судову форму найдосконалішою формою захисту права [195, с. 756-758; 1025, с. 10]. Характер судового захисту, на думку С. В. Васильєва, дає підстави вважати його універсальним, а тому найефективнішим способом захисту порушених прав і свобод особи. Основною рисою судового захисту є його необмеженість або загальність. Цей автор у контексті цивільного судочинства зауважує, що судова форма захисту має такі переваги: 1) судовий захист поширюється на необмежене коло осіб; 2) судовому захисту підлягають всі без винятку права і свободи, що належать індивіду, як в силу прямої вказівки Конституції України та інших законів, так і не закріплені нормативного, але не суперечать закону; 3) захист здійснює спеціальний орган – суд, створений тільки для розгляду спорів про право; 4) суд вирішує заявлені вимоги на основі застосування норм цивільного, сімейного, трудового та іншого права в порядку цивільної юрисдикції; 5) обставини справи досліджуються в режимі цивільної процесуальної форми, яка гарантує законність і обґрунтованість вирішення спору; 6) захист здійснюють неупереджені судді; 7) в розгляді справи беруть активну участь сторони спору та інші зацікавлені особи. Таким чином, судова форма захисту найбільш пристосована до вирішення спірних і складних правових питань в силу детального регулювання порядку розгляду справ за

участю зацікавлених осіб, наявності всебічних гарантій винесення законного і обґрунтованого рішення [195, с. 756–758].

Для процесуальної науки субстанційне значення має процесуальна ознака форми захисту, яка засвідчує здійснення правового захисту в певному порядку – «процесуальній формі». Деякі науковці навіть ототожнюють поняття «форма захисту» і «процесуальна форма» [1023, с. 53; 208, с. 13]. На думку В. В. Комарова, очевидно, що форми захисту – процесуальні форми, тобто юрисдикційні процедури розгляду цивільних справ, і тому зміст законодавчого визначення форм захисту суб'єктивних прав й інтересів полягає в правовому забезпеченні реалізації цих прав через відповідні механізми правозастосування, тобто за допомогою відповідних юридичних процедур [496, с. 35]. На переконання Т. В. Сахнової, судовий захист є не тільки підсумком процесу (що властиво для матеріально-правового тлумачення), але й безпосередньо процесом. Процес як діяльність і як система процесуальних відносин самоцінний, хоча й має бути предметним. Досягти мети – ефективного захисту права в матеріально-правовому сенсі – неможливо неадекватними (будь-якими) засобами та способами. Судові процедури повинні відображати оптимальне поєднання приватного й публічного в методах захисту, які опосередковано залежать від типу тих відносин, які становлять предмет процесу [792, с. 29].

Отже, загальновизнаним постулатом юридичної науки є те, що судовий захист є найефективнішою процесуальною формою захисту прав, свобод й інтересів фізичних та юридичних осіб, а також публічних інтересів. Гарантування здійснення судового захисту в державі визначає її демократичний устрій та правовий зміст. З цього приводу О. Ф. Скакун доволі символічно зазначає, що найпоширенішим вираженням уявлень про правову державу, яка визнана нині ідеальною моделлю політичного устрою, є образ богині Правосуддя. Цей образ втілює зміст та ідею справедливого суду як спеціального органу, а також ідею справедливої, правової, державної влади [823, с. 149].

У римському праві постклассичного періоду було остаточно закріплено принцип, згідно з яким за визнанням і законним утвердженням своїх прав

необхідно було звертатися до магістратів, які виконували судові функції, а приватним особам було заборонено ті дії, що можуть офіційно вчиняти через магістратів [229, с. 154]. Тим самим ще за часів Стародавнього Риму в праві утвердився принцип судового захисту прав та інтересів приватних осіб, який у цивілізованому світі залишається незмінним й донині.

Судовий захист здійснюють органи судової влади. Поняття «судова влада» неоднозначно трактують у юридичній науці, що зумовлено, зокрема, багатогранністю її родового явища – влади. На думку П. М. Рабіновича, судова влада − це вид публічної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, які перебувають на її території [733, с. 86]. Владу розглядають у вигляді функції, відносин, управління, примусу, способу нав'язування своєї волі тощо [908, с. 10–16; 1043, 489]. На переконання білоруської дослідниці В. М. Бібіло, судовій владі притаманні всі атрибути, на яких ґрунтується будь-яка влада, незалежно від її виду. Проте саме в судовій владі найрельєфніше виявляться нормативна, поведінкова й соціологічна складові влади. З нормативної позиціїсудова влада полягає в наявності компетенції її суб'єкта, з поведінкової – в особливих формах її поведінки, а із соціологічної – у суспільних відносинах, що виникають під час її реалізації [65, с. 26].

Доволі поширеними в юридичній літературі є погляди на судову владу крізь призму теорії розподілу влад як на гілку державної влади, що утворюють суди як уповноважені державні органи. Зокрема, Ю. М. Грошевий та І. Є. Марочкін визначають судову владу як специфічну гілку державної влади, яку здійснюють уповноважені на те державні органи – суди, і призначенням якої є розв'язання правових конфліктів та здійснення судового контролю [291, с. 6]. Також Ю. М. Грошевий стверджує, що судова влада − це, з одного боку, система судів, а з другого − система владних повноважень, якими наділено суди [292, с. 355]. Схожий підхід поділяє й У. А. Мірінович, яка судовою владою вважає специфічну гілку державної влади, що має виключну компетенцію стосовно розгляду юридично значущих справ і здійснення судового контролю та яку

здійснюють незалежні й самостійні суди відповідно до нормативно визначених принципів [566, с. 23]. Судову владу І. Л. Петрухін трактує як самостійну й незалежну гілку державної влади, створену для вирішення на підставі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, безпосередньо громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів, захисту прав громадян у їх відносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян під час розслідування злочинів і проведення оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих юридичних фактів і станів [866, с. 81]. Судова влада, на переконання В. Є. Чиркіна, є різновидом державної влади, що взаємодіє поряд із законодавчою та виконавчою владою й реалізується засобами діяльності такого спеціалізованого державного механізму, як суди [1024, с. 42].

Також чимало дослідників фактично ототожнюють судову владу із судовою системою чи системою судових органів. Зокрема, Г. О. Мурашин розглядає судову владу як систему незалежних державних органів – судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти [577, с. 68]. Дослідники Ю. А. Дмитрієв і Г. Г. Черемних вважають, що судова влада є публічно-правовим утворенням, яке становить систему спеціальних державних і муніципальних органів, наділених передбаченими законом владними повноваженнями, що спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, вирішення спорів і покарання винних, рішення яких є обов'язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються [323, с. 48]. Різновидом державної влади, яка є системою державних органів, що здійснюють правосуддя, вважають судову владу Н. С. Юзікова [1080, с. 29], П. О. Іванчишин [374], В. В. Решота [750, с. 120, 124] та деякі інші науковці.

Крім цього, учені пропонували судову владу визначати як діяльність або повноваження органів судової системи. Наприклад, В. Д. Бринцев розглядає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи із забезпечення та реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного й

цивільного правосуддя [179, с. 25–36]. Судовою владою В. Т. Маляренко вважає діяльність усієї судової системи, яку здійснюють завдяки засобам, що притаманні лише їй та закріплені на законодавчому рівні, які забезпечують вплив на процеси, що відбуваються в суспільстві, і на поведінку людини [439, с. 8]. На підставі сучасних уявлень про правосуддя як про вирішення соціально-політичних конфліктів у суспільстві та про суд як орган, що здійснює у специфічній процесуальній формі функцію соціально-політичного арбітражу, на думку В. О. Лазаревої, судову владу можна визначити і як виключне повноваження суду з вирішення соціальних конфліктів правового змісту [501, с. 27]. Оригінальним є підхід В. С. Смородинського до трактування судової влади, згідно з яким «це судовий вплив на суспільні відносини» [846, с. 15].

У межах дослідження реалізації судової влади в цивільному судочинстві України О. С. Ткачук на підставі аналізу висловлених у юридичній літературі поглядів виокремлює чотири основні підходи до тлумачення поняття судової влади: організаційний, функціональний, організаційно-функціональний та державно-атрибутивний [917, с. 23]. В узагальненому вигляді ці підходи зводяться до такого.

Відповідно до організаційного підходу, судову владу визначають через сукупність органів [238, с. 40; 323, с. 48]. З огляду на те, що такий підхід визначає судову владу через суб'єктів, його ще називають суб'єктним [554, с. 20], або інституційним [353, с. 17–18]. Проте в літературі вже неодноразово доводили помилковість такої концепції. На думку К. Ф. Гуценко та М. О. Ковальова, не слід зводити владу до суду як установи, державного органу. Владою треба вважати не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть і спроможні зробити. Фактично це повноваження, функція, але не її виконавець [397, с. 44]. Суд є лише органом, що її опосередковує. Первинним джерелом будь-якої влади, зокрема судової, є народ. Отже, такий підхід до визначення судової влади охоплює лише її суб'єктну ознаку. На думку О. З. Хотинської-Нор, владою слід вважати не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть зробити [900, с. 52]. Користуючись театральною

термінологією, цілком допустимо стверджувати, що це «роль», але не «актор» [397, с. 46]. І в цьому аспекті В. Г. Гончаренко зауважував, що поділяється не влада, а функції її здійснення [239, с. 20-29]. Прихильники функціонального підходу судову владу визначають через сукупність повноважень суду щодо відправлення правосуддя [50, с. 17; 587, с. 60].

Організаційно-функціональний підхід поєднує два зазначені вище підходи та є найпоширенішим серед сучасних науковців. За такого підходу судову владу визначають як систему створених згідно із законом органів, наділених повноваженнями щодо здійснення правосуддя (інших форм судової діяльності) [501, с. 38; 870, с. 21–22; 1009, с. 31]. Деякі прихильники організаційно-функціонального підходу ще ширше розглядають категорію судової влади, вважаючи, що вона охоплює правосуддя, усю судову систему, суддівський корпус, апарат судів, будівлі, у яких суди розташовуються, елементи організаційного та ресурсного забезпечення тощо [58, с. 30-31; 682, с. 94]. Державно-атрибутивний підхід є удосконаленим виявом організаційно-функціонального підходу, адже його представники, загалом поділяючи окреслений підхід до сутності судової влади, засвідчують владні (атрибутивні) ознаки судової влади [223, с. 68-79; 400, с. 21; 497, с. 145].

У науковій літературі обстоювали й інші, не охоплені зазначеними вище підходами, погляди на судову владу, зокрема як на суспільні відносини. Зокрема, В. М. Бібіло вважає, що судовою владою є система суспільних відносин, які вирізняються здатністю впливати на зміст і напрями діяльності учасників судового процесу шляхом соціально-правових механізмів, свого авторитету, з огляду на становище, яке посідають у суспільстві [65, с. 27–28]. Як суспільні відносини визначає судову владу й М. О. Колоколов: судова влада – це різновид державної влади, особливі суспільні відносини, виникнення та існування яких обумовлено здатністю соціуму за необхідності генерувати механізм вирішення конфліктів на підставі норм права, що забезпечується державним примусом. Цей автор головним призначенням судової влади вважає вирішення політичних, соціальних, економічних та інших видів конфліктів [423, с. 13–14]. Схожу думку

висловлювала й С. К. Загайнова, яка стверджувала, що судова влада – це державно-владні відносини, що складаються в процесі здійснення судами діяльності з вирішення правових конфліктів. Зазначена авторка виокремлює такі відмітні ознаки судової влади, що відрізняють її від інших гілок влади: атрибутивна належність, що характеризує самостійність, автономність і наявність контрольних функцій щодо законодавчої та виконавчої гілок влади; інституційність, що окреслює коло суб'єктів; особлива функціональна спрямованість – здійснення правосуддя. Перша ознака відображає родову приналежність, друга – перелік суб'єктів, третя – функціональне призначення судової влади [353, с. 28]. Аналізуючи позицію С. К. Загайнової, доходимо висновку, що сформульоване нею визначення судової влади є вужчим за виокремлені нею ознаки цього поняття. Також як правовідносини розглядає судову владу О. С. Ткачук, що тлумачить це поняття як внутрішньодержавну загальноправову модель процесуальних відносин, які виникають між судами й іншими учасниками процесу з метою подолання невизначеності в суб'єктивних правах та обов'язках [917, с. 23–25, 51–52]. Такий підхід вбачається дещо помилковим, адже він передбачає фактичне ототожнення судової влади з предметом процесуального права.

На підставі аналізу різних наукових концепцій щодо судової влади можна стверджувати, що це поняття має як інституційне тлумачення (сукупність судових органів, судова система), так і функціональне (діяльність судових органів, здійснення їхніх функцій, повноважень). Таке його комплексне трактування цілком відповідає зазначеному вище організаційно-функціональному підходу, який ми поділяємо. Вказівки ж деяких дослідників на атрибутивність судової влади (за державно-атрибутивного підходу до її визначення) лише деталізують її зміст і вияви, не змінюючи суті відповідного явища, а тому цей підхід не можна визнати самодостатнім.

Саме організаційно-функціональний підхід реалізує український законодавець. Зокрема, у розділі III Концепції судово-правової реформи в Україні, схваленої постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року

№ 2296-XII, зазначено, що «під судовою владою слід розуміти систему незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя» [704]. Інші акти законодавства України не містять визначення судової влади. У Конституції України (ст. 6) судову владу розглянуто лише як елемент поділу (гілка) державної влади в Україні. Поглиблення цієї ідеї вбачаємо й у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Однак у цьому Законі конкретизовано законодавче визначення судової влади, адже, згідно з ч. 1 і 2 його ст. 1, яка називається «Судова влада», вбачається, що судову владу здійснюють суди, а реалізують її судді та присяжні (у передбачених законом випадках) шляхом здійснення правосуддя в межах відповідних судових процедур.

Законодавець, так само як значна частина дослідників судової влади, які функціональну сутність судової влади зводять до здійснення правосуддя, акцентує на єдності правосуддя та судової влади чи навіть ототожнює ці поняття. Проте судова влада й правосуддя, хоч і є пов'язаними поняттями, мають різні сутність і зміст, що зумовлено такими чинниками.

Термін «правосуддя» активно використовують у філософії права, теорії права, галузевих процесуальних науках, а також в юридичній, насамперед судовій, практиці. Однак чинне законодавство України не містить його нормативної дефініції, а в юридичній літературі немає єдиного підходу до його тлумачення. Навіть мовознавці вкладають у нього різне значення. Згідно з визначенням В. І. Даля, «правосуддя – це правий суд, рішення по закону, по совісті ... правда» [920, с. 380]. У словнику С. І. Ожегова правосуддя протлумачено більш обмежено як діяльність судових органів [602, с. 511]. У словнику Д. М. Ушакова правосуддя – це і діяльність судових органів, що ґрунтується на законі, і судова діяльність держави (юстиція) загалом [921, с. 624]. У тлумачному словнику української мови (СУМ-11) слово «правосуддя» має кілька значень: 1) суд, судова діяльність держави; юстиція, установи, які здійснюють судову діяльність держави; 2) розгляд судових справ; судочинство; 3) справедливий суд [840, с. 509].

У юридичній літературі аргументували різні підходи до визначення

сутності та змісту правосуддя, які зводяться до того, що це форма реалізації (вияву) судової влади, спосіб вирішення цивільних справ, судовий розгляд і вирішення юридичних справ або лише спорів (конфліктів), функція судової влади чи суду, судочинство, державна послуга тощо. Зокрема, В. В. Комаров акцентує на єдності судової влади й правосуддя та доходить висновку, що правосуддя – це форма реалізації судової влади. Судова влада, на його погляд, як влада державна, окрім як у правосудді, втілюватися не може і не повинна. І тому винятковість як характерна риса судової влади і є свого роду ключем до розуміння правосуддя у правовій державі і того, що судовий захист – найвища гарантія забезпечення прав та свобод громадян [496, с. 31]. Також як форму реалізації судової влади трактує правосуддя В. О. Лазарева [501, с. 32, 39–42], М. В. Пєнцов [640], Т. О. Савельєва [781], В. В. Вандишев і Д. В. Дернова [189, с. 11], інші вчені.

Правосуддям І. Є. Марочкін вважає найбільш цивілізований і надійний спосіб вирішення юридичних справ, що виникають у суспільстві, захисту прав і свобод людини й громадянина, інтересів громадянського суспільства й держави [541]. Правосуддя В. В. Лазарев трактує як один з різновидів послуг, що надає держава. Учений зазначає, що суди повинні вирішувати конкретні справи з огляду на інтереси сторін спору, конкретизуючи рамочні норми тощо, і це потребує зміщення акцентів з матеріального права на право процесуальне [500, с. 64].

Серед науковців доволі поширеним є функціональний погляд на правосуддя як на судовий розгляд і вирішення справ відповідно до формальних вимог закону [180, с. 20, 86] чи у відповідних процесуальних формах [828, с. 64]. У «Юридичній енциклопедії» В. Т. Маляренко визначає правосуддя як правозастосовну діяльність суду з розгляду та вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції справ із метою охорони прав та свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [536, с. 50]. Деякі науковці ототожнюють правосуддя та судочинство [631, с. 39; 778, с. 762–763; 866, с. 24;]; інші правосуддя визнають основною чи навіть єдиною функцією судової влади [442, с. 347; 785; 812; 831], функцією судів [474, с. 148] або основним

завданням її органів [750, с. 28].

У найзагальнішому контексті Б. В. Малишев правосуддя розглядає як справедливе судове вирішення спорів [534, с. 47]. У розширеному значенні цей автор тлумачить правосуддя як правозастосовну діяльність суду з розгляду та вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції справ з метою охорони прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [533, с. 50]. Схожу думку поділяли й інші автори, зокрема І. Сидоров [812, с. 100], Ю. В. Скорченко [829, с. 33], С. Ф. Демченко [318].

У процесуальній літературі обґрунтовують також позицію, що до правосуддя належить не лише судочинство, а й судоустрій або позасудові (альтернативні) форми врегулювання спорів. У зв'язку із цим у наукових джерелах інколи використовують такі терміни, як: економічне правосуддя, сімейне правосуддя, відновне правосуддя, реституційне правосуддя, превентивне правосуддя, альтернативне правосуддя, суспільне правосуддя, третейське правосуддя, неформальне правосуддя тощо. Таке широке тлумачення, хоч і є продовжує поширеним серед науковців, проте його справедливо критикує більшість процесуалістів [313, с. 155–156; 346, с. 10; 347, с. 5–8; 353, с. 40–41; 496, с. 31–32; 597, с. 131–132; 799, с. 14], керуючись тим, що правосуддя здійснюють виключно суди, воно є цілісним поняттям незалежно від того, яких справ воно стосується.

Не вдаючись до детального аналізу філософсько-теоретичної дискусії з приводу поняття правосуддя, оскільки це виходить за межі предмета цієї роботи і становить предмет окремого новітнього напряму філософії права – філософії правосуддя [70], зазначимо, що його сучасне тлумачення передбачає щонайменше два аспекти: функціональний і змістовий. У функціональному значенні, зазначає В. С. Бігун, правосуддя ототожнюють із судочинством, судовим розглядом справ, тобто його суть відображають через функції та суб'єктний склад відповідної діяльності; змістове трактування акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності, тобто змісті судового процесу

та його меті, зокрема справедливості. Невипадково англомовним відповідником терміна правосуддя є термін justice, що також перекладають як «справедливість, юстиція, правосуддя». Тому закономірним є визначення правосуддя як справедливості в значенні мети судочинства як судової діяльності (телеологічний аспект правосуддя) [71, , с. 21-27; 675, с. 30–36].

Змістовий аспект правосуддя, на відміну від судочинства, наповнює це поняття ціннісно орієнтовною сутністю. Судочинством, зазначає Р. О Куйбіда, є процесуальна діяльність суду незалежно від результатів розгляду справи, натомість правосуддям є не всяка діяльність суду, а лише та, яка утверджує верховенство права. Правосуддям можна назвати не всяке судочинство, а тільки те, яке незалежне від будь-яких негативних впливів, позбавлене упередженості й спрямоване на захист прав і свобод людини, на вирішення справи згідно з ідеалами добра і справедливості [487, с. 81]. Проте помилковим є ототожнення категорій правосуддя і справедливості, яке обґрунтовують окремі автори [962, с. 26], адже ці категорії співвідносяться як діяльність та її властивість. На переконання Т. В. Сахнової, правосуддя має відповідати вимозі справедливості. І навпаки: справедливість – внутрішня властивість правосуддя, без якої воно немислиме [794, с. 62].

Науковці розмежовують поняття правосуддя та судочинства й за суб’єктним критерієм. Зокрема, С. Л. Дегтярьов вважає, що судочинство характеризує саму діяльність зі здійснення правосуддя. Він стверджує, що категорії «судова влада» та «правосуддя» є родовими категоріями щодо категорії «судочинство», оскільки судова влада й правосуддя здійснюються за допомогою видів судочинства: цивільного, адміністративного, кримінального та конституційного [315, с. 6–7]. Натомість Н. А. Громошина зазначає, що процес (судочинство) становить складну систему правовідносин, де обов’язковим суб’єктом є суд, який перебуває в правових зв’язках з учасниками процесу (сторонами, третіми особами, представниками, свідками та ін.). У межах цих правовідносин діє не тільки суд, а й учасники справи, і вся ця сукупна діяльність, що регулюється нормами цивільного процесуального права, входить у цивільне

судочинство. Однак правосуддя здійснює тільки суд. Тому, не порушуючи законів логіки, неможливо ототожнювати судочинство і правосуддя [286, с. 104].

У Конституції України використано й термін «правосуддя», і термін «судочинство». Їх застосування в тексті Основного Закону засвідчує, що законодавець не надає істотного значення їх розмежуванню. Також слід акцентувати на тому, що розділ VIII Конституції України, присвячений судовій владі, називається «Правосуддя», з приводу чого в юридичній літературі неодноразово констатували невідповідність назви і змісту цього розділу. Зокрема, Б. Футей обґрунтовував необхідність використання терміна «судова влада» для назви розділу VIII, а не просто описувати функцію судів [971, с. 48]. Поділяє таку думку А. О. Селіванов, оскільки в цьому розділі закладено дві форми організації судової влади: судовий лад і судовий устрій, а віднесення до правосуддя таких суб'єктів, як Вища рада юстиції, кваліфікаційні комісії суддів, органи суддівського самоврядування, викликає сумнів. Вони вказують на судовий лад, і тільки безпосередні суб'єкти судової системи (усі суди) утворюють судовий устрій. Судова влада як самостійний вид державної влади не може обмежитися лише системою загальних і спеціалізованих судів, і тому вона функціонує у двох формах організації: судового ладу й судового устрою. Останній означає правосуддя у власному розумінні його механізму. До судового ладу можуть входити інші суб'єкти, які безпосередньо не здійснюють функції правосуддя. За таких обставин пропозиція перейменувати розділ VIII Конституції України на «Судова влада» є досі актуальною, оскільки лише в такому випадку логічною буде наявність у ньому засад організації судового ладу, тобто сукупності суб'єктів як носіїв судової влади та їхніх принципів [798, с. 14]. Слід зауважити, що в конституціях деяких пострадянських країн (Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Узбекистану, Молдови), а також деяких європейських країн (Іспанії, Франції, Чехії, Словаччини тощо) відповідна глава (розділ) щодо організації судової влади та здійснення правосуддя іменується «Судова влада» або «Про судову владу» [94, с. 67]. З огляду на зазначене, пропозиція щодо перейменування розділу VIII Конституції України не втратила актуальності.

З аналізу конституційних статей, у яких вживається термін «правосуддя», вбачається, що законодавець, не висвітлюючи сутності цього поняття, вкладає в нього значення особливого виду діяльності, яку здійснюють суди, судді та в окремих передбачених законом випадках народ в особі присяжних. Конституційну сутність правосуддя можна визначити з тлумачення Конституційним Судом України (далі – КСУ) відповідних положень Основного Закону. У низці своїх рішень КСУ вважає правосуддя галуззю державної діяльності, тим самим відображаючи лише його функціональний зміст. В ухвалі № 44-з від 14.10.1997 та рішенні № 1-рп/2008 від 10.01.2008 КСУ зазначив, що, «відповідно до статті 124 Конституції України, правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [954]. Проте в деяких інших рішеннях КСУ висвітлює вже інший – змістовий аспект правосуддя, пов'язуючи його з вимогами справедливості та поновленням прав. У рішенні № 3-рп/2003 від 30.01.2003 зазначено, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [766]. Таку правову позицію було повторено в рішенні № 15-рп/2004 від 02.11.2004 [767], в якому КСУ також зазначив, що «суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави». Крім того в цьому рішенні, а також у рішенні № 8-рп/2002 від 07.05.2002 КСУ надав поглиблене тлумачення правосуддя, зазначивши, що «кожен під час розгляду будь-якої справи… має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості»; «право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя» [768]. Отже, КСУ, застосовуючи діяльнісний, аксіологічний та телеологічний підходи, так само як і більшість науковців, системно тлумачить правосуддя не лише у функціональному значенні як діяльність суду з розгляду та

вирішення юридичних справ, а й змістовому аспекті як результат такої діяльності, що визначає її соціальну цінність.

Легальне значення поняття «правосуддя» також може бути виведене з низки положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які деталізують та доповнюють норми Конституції щодо правосуддя. Цей Закон у чинній редакції втілює ідею «здійснення правосуддя» судами всіх інстанцій, суддями, а також, у визначених законом випадках, присяжними, адже в переважній більшості його статей слово «правосуддя» використано з дієсловом «здійснювати» або похідним від нього іменником «здійснення». У тлумачному словнику української мови (СУМ-11) слово «здійснювати» має кілька значень: 1) запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним; 2) виконувати, робити і т. ін. що-небудь. З аналізу Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вбачається, що законодавець вкладає в поняття «здійснення правосуддя» такі значення: 1) шлях реалізації судової влади (ч. 2 ст. 1); 2) основну діяльність судів, суддів і присяжних (ч. 1 ст. 5, ч. 3 ст. 6, ч. 5 ст. 15, ч. 2 ст. 16); 3) розгляд і вирішення справ (ч. 1 ст. 9, ч. 6 ст. 45, ч. 5–8 ст. 49, ч. 1 ст. 52, ч. 1, 4 ст. 55); 4) основне, проте не єдине повноваження судів і суддів (ч. 1 ст. 22, ч. 1 ст. 23, п. 1 ч. 1 27, ч. 2 ст. 28, п. 1 ч. 1 ст. 32, ч. 3 ст. 36, п. 1 ч. 2 ст. 38, п. 1 ч. 1 ст. 44). Отже, у цьому Законі законодавець переважно використовує термін «правосуддя» в його функціональному тлумаченні. І лише в ст. 2 йдеться про змістовий аспект правосуддя, що полягає в забезпеченні судом під час здійснення правосуддя права кожному на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод. Тим самим цей Закон імплементує вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на справедливий суд.

З викладеного вище аналізу наукових і законодавчих джерел, а також практики КСУ вбачається, що загальновизнаним є тлумачення правосуддя як виключної діяльності судів та суддів, що дає змогу застосувати для з'ясування його сутності діяльнісний підхід, виокремивши такі його структурні частини, як мета, засоби, процес і результат. Мета й результат правосуддя обумовлюють його змістовий аспект, а засоби і процес – функціональну сутність.

В окремих галузево-правових науках поняття правосуддя набуває особливого значення. Фахівці в галузі кримінального права розглядають правосуддя у вузькому та широкому аспектах. Вузьке значення правосуддя ґрунтується на буквальному тлумаченні цього терміна як діяльності виключно суду з розгляду та вирішення справ, віднесених до його юрисдикції. Широке значення правосуддя зводиться до того, що об'єктивне, законне та справедливе правосуддя – це діяльність не лише судової влади, а й інших державних інституцій, які готують справи до розгляду в суді та беруть участь у реалізації результатів правосуддя, без взаємодії з якими судова влада не може діяти [386]. Широке трактування правосуддя передбачає, що це поняття охоплює не лише діяльність суду з розгляду та вирішення справ, а й діяльність органів досудового слідства, дізнання, а також органів виконання судових рішень [1044, с. 129]. Така галузева особливість розуміння правосуддя зумовлена тим, що в розділі XVIII Кримінального кодексу України [478], який називається «Злочини проти правосуддя», розміщено статті щодо відповідальності за злочини, пов'язані не лише із судовою діяльністю, а й суміжними інституціями – досудовим розслідуванням, прокурорською діяльністю, оперативно-розшуковою діяльністю, діяльністю з надання правової допомоги, відбування покарання, виконання рішень судів тощо. Кримінально-правове тлумачення правосуддя як видове поняття є ширшим за родове поняття правосуддя у філософсько-правовому (загально правовому) значенні, яке проаналізовано вище. І це є порушенням правил формальної логіки. Крім того, загальновизнаним постулатом є те, що правосуддя здійснює виключно суд. Однак слід ураховувати, що в кримінальному праві правосуддя є лише об'єктом деяких злочинів і кримінально-правової охорони. Субстанціонального (істотного) ж значення поняття правосуддя набуває лише в галузях процесуального права.

У кожній процесуально-правовій галузі правосуддя набуває особливих ознак, обумовлених матеріально-правовим змістом справ відповідної юрисдикції та особливостями відповідного судочинства. Отже, у науці цивільного процесуального права предметом досліджень є правосуддя в

цивільних справах. Однак слушною видається думка Н. А. Громошиної про те, що правосуддя, як і судова влада, неподільне. Немає кримінального, цивільного чи конституційного правосуддя як самостійних правових явищ, а є здійснення правосуддя в різних видах судочинства [286, с. 107].

Деякі процесуалісти до поняття правосуддя в цивільних справах включають діяльність не лише судів загальної юрисдикції, а й арбітражних судів. На думку Г. О. Жиліна, правосуддя в цивільних справах – це діяльність судів загальної та арбітражної юрисдикції з розгляду та вирішення віднесених до їх відання цивільних справ, що здійснюють відповідно до порядку, встановленого нормами цивільного й арбітражного процесуального права, і забезпечує захист прав, свобод та законних інтересів учасників цивільного обороту [346, с. 15, 24]. Схоже визначає правосуддя в цивільних справах і С. К. Загайнова, на думку якої це врегульована нормами цивільного процесуального й арбітражного процесуального права діяльність судів загальної юрисдикції та арбітражних судів з розгляду й вирішення цивільних справ, спрямована на забезпечення прав, свобод та інтересів учасників цивільного обороту [353, с. 39]. Те, що зазначені, а також інші російські процесуалісти поширюють правосуддя в цивільних справах на розгляд і вирішення не лише власне цивільних справ, а й справ, віднесених до юрисдикції російських арбітражних судів, зумовлене теорією єдності цивільного судочинства (цивілістичного судочинства) у судах загальної юрисдикції та в арбітражних судах, яка є панівною в сучасній доктрині російського цивільного процесу [285, с. 15; 346, 15, 24; 660, с. 53; 677; 793; 834, с. 102]. Однак в українській процесуальній науці питання про співвідношення цивільного й господарського процесів так однозначно не вирішують.

З аналізу процесуальної літератури вбачається, що поняття правосуддя в цивільних справах є дискусійним і відповідна полеміка стосується насамперед, його співвідношення із цивільним судочинством. Вище вже розглянуто співвідношення загальних понять правосуддя та судочинства, однак слід акцентувати на їх галузевих особливостях. За радянських часів учені

здебільшого ототожнювали цивільне судочинство та правосуддя. На думку М. Т. Арапова, правосуддя в цивільних справах – це діяльність державного суду й осіб, які беруть участь у ньому, з розгляду та вирішення спорів про право цивільне [31, с. 12]. Цивільний процес, зазначав В. М. Семенов, разом із кримінальним процесом є видом правосуддя, різновидом судової діяльності [849, с. 7]. Схожі погляди обґрунтовують деякі сучасні науковці. Зокрема, С. О. Короєд розглядає поняття «правосуддя в цивільних справах» як діяльність суду щодо розгляду й вирішення цивільних справ. Учений доходить висновку, що правосуддя в цивільних справах, так само як і цивільне судочинство, є динамічним поняттям та охоплює процесуальну діяльність щодо розгляду й вирішення цивільних справ судами [457, с. 255].

Проте ці позиції активно критикували інші науковці [71, с. 24; 496, с. 31–32; 534, с. 48]. Зокрема, А. В. Цихоцький розмежовує зазначені поняття за суб'єктним критерієм. Автор доводить, що правосуддя в цивільній справі та цивільний процес (судочинство) не є одним і тим самим. Якщо суб'єктом правосуддя є суд, то суб'єктом цивільного судочинства, крім суду, є й інші його учасники. Правосуддя, як основа цивільного судочинства, може здійснюватися лише за наявності дій учасників цивільного процесу, проте ці дії не охоплює [1009, с. 76].

Трактування правосуддя в цивільних справах засвідчує, що процесуалісти визнають не лише функціональний, а й змістовий аспекти його сутності, а отже, відмежовують його від цивільного судочинства. На переконання В. В. Комарова, правосуддя і цивільний процес – не тотожні поняття. Зміст правосуддя полягає у визначенні виду й обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків персоніфікованих осіб, вирішенні конкретної цивільної справи судом шляхом ухвалення рішення, яке має законну силу. Правосуддя характеризується і тим, що воно повинно бути побудоване на засадах, які забезпечують можливість реалізації заінтересованою особою права на судовий захист, тобто можливість особисто бути захисником своїх прав у суді, брати участь у вирішенні своєї справи. Саме ця обставина і визначає необхідність встановлення специфічної форми здійснення

правосуддя, яка передбачає суворо встановлений порядок розгляду і вирішення цивільної справи. Порядок розгляду і вирішення цивільних справ є формою здійснення правосуддя в цивільних справах і становить, на думку вказаного автора, цивільний процес (судочинство). Якщо правосуддя – це судова діяльність по реалізації судової влади, то цивільний процес – це форма реалізації правосуддя, яка забезпечує і гарантії здійснення правосуддя, і гарантії права громадян на судовий захист. Такий зв'язок правосуддя і цивільного судочинства пояснює їх принципову єдність як змісту і форми (сутності і явища). Поза цивільним судочинством, яке забезпечує гарантії його здійснення, правосуддя неможливе, як і розгляд справи, якщо він не здійснюється судом, не є цивільним процесом [496, с. 31–32].

Аналізуючи співвідношення понять правосуддя в цивільних справах і цивільного судочинства, не можна оминути увагою питання про те, яку діяльність судів у межах цивільного процесу слід вважати правосуддям. Представники теорії права, які ототожнюють судочинство і правосуддя, вважають правосуддям усю діяльність суду, яка здійснюється у встановленому законом порядку судочинства [441, с. 41; 637, 101; 866, с. 23]. Поділяють таку позицію деякі процесуалісти. Зокрема, С. К. Загайнова переконана, що вчинення будь-яких процесуальних дій у межах певної справи охоплене процесом здійснення правосуддя, а віднесення одних процесуальних дій суду до механізму здійснення правосуддя, а інших – тільки до звичайної процесуальної діяльності суду, підриває сутність судової влади. Усі процесуальні дії, що здійснює суд у межах провадження в конкретній справі, на її думку, спрямовані на досягнення головної мети правосуддя – відновлення права. Ця мета пронизує всі стадії, усі види судових проваджень [353, с. 47]. Окреслений підхід поділяють В. І. Тертишніков, С. В. Васильєв, К. В. Гусаров і деякі інші вчені [193, с. 338–339; 259, с. 470-472; 302, с. 12; 905, с. 172–174]. Посилаючись на ст. 124 Конституції України, К. В. Гусаров зазначає, що вся діяльність судових органів охоплюється правосуддям [304, с. 82]. Обстоюючи думку про галузеву «забарвленість» правосуддя в цивільних справах,

дослідник розглядає його як діяльність органів судової влади, що пов’язана не тільки з вирішенням і розглядом спорів про право цивільне й правових конфліктів. Як приклад автор зауважує, що у справах окремого провадження в цивільному процесі правосудний характер діяльності суду визначається предметом судового розгляду [302, с. 12]. Проте інші вчені загальну позицію про поширення правосуддя на всю процесуальну діяльність суду в межах цивільного судочинства не поділяють. З цього приводу Н. А. Громошина привертає увагу до внутрішньої суперечливості такої позиції С. К. Загайнової, оскільки діяльність суду може виявитися неправосудною [286, с. 129].

Деякі процесуалісти розглядають питання про здійснення/нездійснення правосуддя окремо для кожного виду провадження (виду цивільного судочинства), що є предметом наукової дискусії про їхню правову сутність. Зокрема, П. Ф. Єлісейкін вважав, що, оскільки правосуддя передбачає вирішення спорів про право, непозовні провадження, під час яких спори про право не вирішуються, є цивільним процесом тільки за формою, але не за змістом [335, с. 32], а окреме провадження загалом за своїм змістом є адміністративною діяльністю, а за формою – різновидом цивільного процесу як способу здійснення правосуддя [337, с. 29–30]. Загалом визначаючи доцільність такої позиції. О. Т. Боннер, стверджував, що правосуддя здійснюють лише у справах позовного провадження, а розгляд більшості справ окремого провадження не є здійсненням правосуддя, адже в таких випадках суд не розглядає спір про право й не застосовує норм права [173, с. 194]. Такий підхід розкритикував А. О. Мельников, який вважав, що розгляд справ окремого провадження в цивільному процесі підпорядковується загальним правилам цивільної процесуальної форми з незначними винятками, що обумовлені особливостями предмета розгляду, і немає підстав цивільні справи, що розглядають і вирішують за однаковими принципами, поділяти на ті, що належать до правосуддя, і не належать [559, с. 12].

Ця дискусія триває досі. Зокрема, О. С. Ткачук вважає, що правосуддям є лише діяльність суду під час вирішення справ позовного провадження, яке має

обов'язково відбуватись з дотриманням справедливих (належних) судових процедур. Зазначене пов'язано з тим, що правосуддям може бути лише діяльність, пов'язана з вирішенням спору про цивільні права й обов'язки. Процесуальна ж діяльність суду під час розгляду справ у порядку наказного й окремого провадження, про оскарження рішень третейських судів і про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів тощо, на думку цього автора, не є правосуддя, однак здійснюється в порядку цивільного судочинства [917, с. 32].

Інші автори також обґрунтовували, що правосуддя не здійснюють під час вирішення справ наказного провадження [278, 297–298; 286, с. 129–130; 341, с. 25; 790, с. 407; 795, с. 55; 866, с. 651, 657; 992, с. 80], окремого провадження [287, с. 1059–1060; 419, с. 146; 603, с. 11; 938, с. 13–14], справ про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа про примусове виконання рішення третейського суду [622; 717] або справ про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду та про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню [597, с. 129]. Учені наводять різні аргументи на користь такої позиції. Зокрема, І. В. Удальцова в низці своїх праць й автори монографії «Окреме провадження» зазначають, що під час розгляду справ окремого провадження правосуддя не здійснюють, а характер судової діяльності в окремому провадженні з позиції юрисдикційності визначається тим, що законодавець покладає на суд не притаманну йому функцію установлення певних обставин без розв'язання спору про право, тобто здійснення, так би мовити, «судового управління» [603, с. 11, 34; 938, с. 6–16]. Неправосудний характер окремого провадження І. В. Удальцова доводить тим, що воно є адміністративною діяльністю з охорони прав, діяльністю «установчого характеру». Також в літературі неправосудний характер окремого провадження обґрунтовують з огляду на те, що воно є охоронюваною діяльністю [324, с. 41].

На думку Ю. В. Єфімової, у порядку наказного провадження не здійснюють правосуддя, а лише підтверджують право стягувача на підставі безспірних документів [341, с. 109–110]. Судовий наказ, на переконання Н. А. Громошиної,

виносять поза межами цивільної процесуальної форми й тому не є актом правосуддя, а отже, діяльність суду щодо винесення судового наказу не належить до правосуддя [286, с. 123, 130, 245–250]. Водночас ця авторка відносить до здійснення правосуддя діяльність суду з розгляду та вирішення справ окремого провадження, справ про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа про примусове виконання рішення третейського суду, справ, пов'язаних із виконанням судами функцій сприяння третейським судам, справ про визнання та виконання рішень судів іноземних судів й іноземних третейських судів (арбітражів) [286, с. 129–103]. Натомість О. І. Носирева виводить за межі правосуддя провадження, які не пов'язані з розглядом справи по суті, до яких серед яких провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, провадження у справах про визнання та приведення у виконання рішень іноземних судів й іноземних арбітражних рішень, оскільки вважає, що правосуддя наявне лише під час вирішення справ по суті. Таку позицію обґрунтовує тим, що в цих справах, які зазначена авторка називає «новими категоріями справ», не відбувається розгляд по суті, суд не застосовує норми матеріального права до конкретних правовідносин, а виконує іншу функцію – сприяння та контролю щодо окреслених у законі рішень національних й іноземних органів приватної та публічної юрисдикції [597]. На противагу цьому Г. В. Чурпіта доводить, що правосуддя здійснюють як в окремому, так і в наказному провадженнях [1033, с. 72].

Також у процесуальній літературі триває дискусія з приводу того, на яких стадіях цивільного процесу здійснюють правосуддя. Переважна більшість науковців сходяться на тому, що правосуддя здійснюють під час розгляду та вирішення цивільних справ судом першої інстанції, а також під час їх перегляду (апеляційного, касаційного та у зв'язку з нововиявленими обставинами) [286, с. 130; 302; 353, с. 47; 495, с. 238; 917, с. 33–34]. Проте в українській процесуальній науці обговорюють питання про те, чи здійснює правосуддя Верховний Суд (далі – ВС) під час перегляду судових рішень, що

обумовлено статусом й особливостями провадження з перегляду судових рішень у цивільних справах цим найвищим судовим органом. З цього приводу О. С. Ткачук зазначає, оскільки відповідно до вимог ст. 353–360-7 ЦПК України перегляд судових рішень Верховного Суду України (далі – ВСУ) не передбачає повторного розгляду, а процесуальні питання, пов'язані з виконанням рішень у цивільних справах і рішень інших органів, не вимагають учинення процесуальних дій, спрямованих на вирішення спору про суб'єктивні права й обов'язки, така діяльність не є правосудною [917, с. 34]. Натомість К. В. Гусаров обґрунтовує наявність правосудних функцій у діяльності цього судового органу, оскільки правосуддя не є діяльністю лише судів першої інстанції з вирішення цивільно-правових справ, до його змісту належить і діяльність судів контролюючих інстанцій з перевірки законності й обґрунтованості судових рішень, а також під час формування єдності судової практики та дотримання Україною міжнародно-правових зобов'язань [303, с. 24]. Досліджуючи проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві, Я. М. Романюк доводить, що ВСУ (у подальшому і ВС) здійснюють правосуддя при наданні правового висновку, що є результатом тлумачення правових норм з використанням різних методів і з урахуванням обставин конкретної справи та уособлює результат діяльності суду з правозастосування, яке відбувається у відповідній справі [775, с. 30].

Дискусійним у процесуальній науці є питання про те, у яких процесуальних діях суду втілюють правосуддя. На думку О. С. Ткачука, не охоплені цим поняттям процесуальні дії суду (судді), пов'язані із забезпеченням доказів, забезпеченням позову, оскільки вони є суто процесуальними «забезпечувальними», їх учинення ніяк не впливає на вирішення справи по суті [917, с. 34]. М. І. Авдєєнко аргументував, що до правосуддя можуть належати лише процесуальні дії, спрямовані на вирішення справи, а тому дії судді з підготовки справи до судового розгляду, які не є вирішенням спору в справі, не становлять правосуддя [9, с. 51–52]. У процесуальній літературі неодноразово акцентували, що правосуддям є лише

ухвалення судом рішень, якими вирішують справу по суті, а інша процесуальна діяльність суду правосуддям не є. Не будь-які дії судді у цивільному процесі, вважає В. В. Комаров, належать до складу правосуддя і є діями зі здійснення правосуддя. Правосуддя, правосудна діяльність зводяться до прийняття лише судових актів, які вирішують цивільну справу по суті [496, с. 33–34]. Деякі науковці ще вужче тлумачать цю проблему. Зокрема, Н. А. Громошина вважає, що всі ознаки правосуддя поєднуються тільки в одному акті – у тому, який вирішує справу по суті, тобто в рішенні суду, а ухвали суду першої інстанції – це акти, що приймаються під час здійснення правосуддя, але актами правосуддя не є [286, с. 129]. Деякі науковці, зокрема Н. І. Авдєєнко і Е. М. Мурад'ян, не визнають ухвали про припинення провадження актами правосуддя, тому, на їхній погляд, судова діяльність, що закінчується їх постановленням, не є правосуддям [9, с. 57; 866, с. 651].

Правосуддя доволі часто в літературі (В. В. Городовенко, С. К. Загайнова, А. В. Цихоцький, І. Л. Петрухін, Н. А. Громошина, О. С. Ткачук, Т. О. Савельєва та ін.) визнають функцією судової влади [242; 286, с. 113–130; 353, с. 39; 781; 866, с. 87; 918; 1009, с. 67], зокрема в цивільному судочинстві. Протягом останніх років поглиблене дослідження поняття та змісту функцій судової влади в контексті цивільного судочинства з детальним аналізом різних наукових поглядів здійснили Н. А. Громошина [286, с. 113–130], С. К. Загайнова [353, с. 29–57] та О. С. Ткачук [916; 917, с. 36–52; 918]. Ми загалом поділяємо підходи зазначених і деяких інших науковців до тлумачення поняття функцій судової влади як основних напрямів реалізації судової діяльності, що є її передумовою [230, с. 8; 903, с. 43; 918, с. 95; 1012, с. 7], а також про необхідність розмежування функцій, мети (завдань) і компетенції судової влади [918, с. 81–82] й помилковості ототожнення функцій та форм реалізації судової влади [876, с. 122–124]. Функції судової влади в цивільному судочинстві буде розглянуто в наступному розділі. У цій же частині роботи слід зауважити, що загалом погляди науковців на функції судової влади зводяться до одного із трактувань: 1) монофункціональність, тобто що судова влада виконує лише одну функцію – захист прав, свобод і законних

інтересів осіб [437, с. 4; 501, с. 32; 1009, с. 47] або правосуддя [65, с. 60; 845, с. 103–106; 963, с. 21]; 2) поліфункціональність, тобто що судовій владі притаманні декілька функцій. Серед науковців, які вважають, що функції судової влади (суду) не можна зводити лише до відправлення правосуддя, не має єдності, адже вони виокремлюють різну кількість функцій і вкладають у них різну суть. Переважна більшість дослідників визначають дві функції судової влади: здійснення правосуддя та судовий контроль [7, с. 10; 167, с. 4; 196; 540, с. 55; 542, с. 71; 1009, с. 32–33, 37]. Цей перелік деякі науковці доповнюють функціями управління [870, с. 17; 497; 196; 543, с. 109–110], тлумачення [986, с. 24], судового санкціонування та судового нагляду [180, с. 57], сприяння і контролю щодо рішень національних чи іноземних органів приватної або публічної юрисдикції та сприяння примиренню сторін [597, с. 138–140], участі у формуванні суддівського корпусу і сприяння суддівському самоврядуванню та надання рекомендаційних роз'яснень законодавства з питань судової практики [965, с. 12], творення права [18, с. 367] тощо. Розширений погляд на функції судової влади запропонував М. О. Колоколов, який, не виокремлюючи функцію правосуддя, поділяє функції судової влади на внутрішні й зовнішні (залежно від того, всередині держави їх здійснюють чи на міжнародній арені). На думку зазначеного автора, перелік функцій у кожній групі збігається, проте має власний зміст: правоустановча, правозастосовна, правоохоронна, ідеологічна, культурно-виховна, політична, соціальна, економічна, управлінська, контрольна, діагностична, попереджувальна (превентивна, профілактична), захисна, правовідновлювальна [423, с. 8]. На думку О. С. Ткачука, правосуддя, що реалізується лише під час розгляду справ позовного провадження та полягає у вирішенні спорів про право, є лише однією з п'яти виокремлених цим автором функцій судової влади в цивільному судочинстві [917, с. 36–52]. Функції судової влади С. К. Загайнова поділяє на зовнішню (правосуддя) та внутрішню (судове управління) [353, с. 34, 46]. Функції судової системи В. Д. Бринцев визначає як напрями судової діяльності й виокремлює зовнішні (правосуддя та суддівський контроль), внутрішні (судове управління, суддівське самоуправління) і змішані (правотворча, виховна,

профілактична) функції [181, с. 129–138].

Розмаїття наукових поглядів на поняття правосуддя, зокрема в цивільних справах, з одного боку, засвідчує його багатогранність, а з іншого – змушує дослідників визначитися з його тлумаченням. Під час з'ясування сутності та змісту правосуддя необхідно не лише посилатися на його науково-філософське розуміння, а й ураховувати те значення, яке вкладає в нього законодавець, адже термін правосуддя активно використовують в законодавстві, зокрема Конституції України. Правосуддя, на наш погляд, ґрунтується на його визначенні як діяльності суду з розгляду та вирішення юридичних справ. Така діяльність може бути як належною, так і дійсною. Як належна діяльність правосуддя є вимогою до розгляду та вирішення юридичних справ, тобто суд повинен здійснювати правосуддя в кожній справі. Однак правосуддя не слід ототожнювати з метою судової діяльності, оскільки в такому разі ототожнюватимуться її зміст і мета. Дійсною діяльністю правосуддя є в тому разі, коли розгляд і вирішення конкретної справи відповідатимуть усім його ознакам. Будь-яку діяльність суду з розгляду та вирішення юридичних справ апріорі слід вважати правосуддям. Проте судова діяльність, постановлене судове рішення за результатом якої в установленому порядку буде скасоване, не набуває властивостей правосуддя.

Здійснення правосуддя – це єдине призначення судової влади в Україні. Саме тому здійснення правосуддя є повноваженням усіх без винятку органів судової влади. Інші ж повноваження окремих судових органів, такі як аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, інформування про результати узагальнення судової практики інших судів, надання місцевим судам методичної допомоги в застосуванні законодавства, надання висновків щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою, тощо, самостійного значення не мають, оскільки вони відіграють лише допоміжну роль – сприяють здійсненню правосуддя. Суди в Україні, на відміну від судів інших країн, не виконують не

властиві судочинству функції, такі як шлюбні урочистості, управління майном недієздатних осіб, підтвердження придбання власності юридичними особами, ведення торгових реєстрів, видача ліцензій на здійснення господарської діяльності, збирання податків і митних зборів, ужиття заходів щодо власності померлих, складання документів й актів громадянського стану тощо. Зважаючи на це та інтраполюючи здійснення правосуддя на сферу цивільної юрисдикції, можна дійти висновку, що воно є єдиним призначенням судової влади в Україні у сфері цивільної юрисдикції.

Однак правосуддя не слід визнавати функцією судової влади в Україні, адже це поняття охоплює всю діяльність з розгляду та вирішення судами юридичних справ, а функції повинні визначати окремі напрями такої діяльності. Не можна заперечувати, що правосуддя ґрунтується на ідеї справедливості. Зазначене зумовлено тим, що за відсутності формального права в стародавніх народів саме справедливість як моральна чеснота протягом тривалого часу була одним із визначальних критеріїв вирішення спорів. Проте ще в стародавні часи категорія справедливості стала зміщуватися з морально-етичної площини в площину правову, тож чимало моральних вимог набули рис правових норм. Наслідком цього є те, що справедливість набула властивості правильності. В умовах розвинутого законодавства в демократичній державі справедливість утілюється в писаному праві (законі). Нині презюмується відповідність будь-якого закону вимогам справедливості, попри те, що в історії людства є чимало прикладів прийняття несправедливих законів. Водночас крилатий вислів Цицерона «Dura lex, sed lex» не втратив свого значення й донині. У контексті судової діяльності це означає, що суд має завжди правильно застосовувати чинний закон, який підлягає застосуванню до відповідних відносин, і лише за таких умов судове рішення буде і законним, і справедливим. Однак будь-яке писане право є не цілком визначеним, адже його абстрактний характер не дає змоги охопити всі без винятку життєві обставини. Тому в судовій діяльності завжди відведено місце судовому розсуду, який дозволяє суддям не лише керуватися законом, а й спиратися на природне право

й моральні засади суспільства, зокрема справедливість. Крім того, єдність (стабільність) судового правозастосування забезпечують шляхом врахування судами «усталеної судової практики», що полягає в однаковому застосуванні судами однієї і тієї самої норми матеріального чи процесуального права в різних справах щодо схожих обставин [95]. Таким чином, одна з ознак правосуддя полягає в тому, що воно як вирішення цивільних справ утілює правильне й справедливе правозастосування. І це вкотре доводить зазначену вище тезу про те, що в узагальненому вигляді будь-який розгляд і вирішення цивільної справи судом певної інстанції не будуть вважатися правосудним, якщо постановлене за його результатами судове рішення буде скасовано.

Правосуддя є єдиним, цілісним поняттям, незалежно від виду судочинства, особливостей галузевих судових процедур, матеріально-правового змісту судових справ чи процесуальних особливостей їх розгляду. Тому суд здійснює правосуддя абсолютно в усіх справах, що підпадають під його юрисдикцію. Лише такий підхід до тлумачення правосуддя відповідає тому значенню, що вкладає в це поняття законодавець у Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та інших актах законодавства, у яких, зокрема, передбачено, що: здійснення правосуддя є повноваженням судів різних інстанцій; під час здійснення правосуддя суддям/судам гарантують незалежність від будь-якого незаконного впливу та втручання сторонніх осіб; народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних; правосуддя здійснюють на підставі законів України й на засадах верховенства права; кожній особі гарантовано доступність правосуддя тощо. З огляду на це, не можуть бути прийнятними зазначені вище думки деяких науковців, за якими правосуддя здійснюють лише під час розгляду та/або вирішення окремих категорій справ чи в окремих видах судочинства (провадженнях), адже в такому випадку розгляд і вирішення судами тих справ, що випадатимуть з поняття правосуддя, будуть позбавлені закріплених у законі гарантій їх здійснення. Слід спрямувати увагу й на позицію із цього приводу ВСУ, який у своїх роз’ясненнях неодноразово зазначав, що у всіх провадженнях цивільного судочинства здійснюють

правосуддя в цивільних справах [679].

Правосуддя в кожній юрисдикції наділене певними особливостями, які обумовлені матеріально-правовою сутністю відповідних справ. Відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК України, Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Не зважаючи на такий загальний характер цивільної юрисдикції, в порядку цивільного судочинства наразі розглядаються лише справи, що стосуються приватноправових відносин.

Проєктуючи на сферу цивільного судочинства зазначену вище тезу про те, що правосуддя поширюється на всі юридичні справи, які вирішують суди, зауважимо, що правосуддя в цивільних справах не можна трактувати лише як вирішення приватноправових спорів, у межах якого здійснюють судовий захист прав, свобод й інтересів суб'єктів приватноправових відносин. У низці цивільних справ суди в Україні реалізують інші соціальні завдання, пов'язані зі здійсненням прав, свобод й інтересів приватноправового характеру чи виконанням відповідних обов'язків, забезпечуючи їх (звертають до примусового виконання безспірні вимоги про стягнення коштів, встановлюють юридичні факти й стани осіб, надають легітимізації рішенням іноземних судів та органів альтернативного вирішення спорів (далі – АВС) тощо). Проте вся судова діяльність у межах цивільного судочинства, незалежно від її мети, охоплена поняттям «правосуддя». Отже, здійснюючи правосуддя в порядку цивільного судочинства, суди не лише захищають права, свободи й інтереси суб'єктів різних приватних (цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових тощо) правовідносин, а й створюють умови для їх повноцінного здійснення.

Ще одна ознака правосуддя полягає в тому, що його здійснюють суди не довільно, а в установленому законом порядку відповідного судочинства (відповідній процесуальній формі). У ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» установлено, що правосуддя в Україні здійснюється відповідно до визначених законом процедур судочинства. Підпорядкування встановленому

законом порядку є спільною рисою правосуддя та судочинства, що визначає їх онтологічний взаємозв'язок. Проте закон регулює не правосуддя, а судочинство. Дотримання судом встановленого законом порядку судочинства є умовою здійснення правосуддя. Порядок судочинства в цивільних справах визначений законодавством про цивільне судочинство (ст. 3 ЦПК України), а тому дотримання судом порядку судочинства полягає в правильному застосуванні судом норм процесуального права. Порядок судочинства визначає умови всебічного та повного з'ясування судом обставин справи, дослідження доказів і, як наслідок, правильного застосування норм матеріального права. Його суворе та послідовне дотримання судом дає змогу справедливо й ефективно вирішити кожну судову справу. У літературі зазначали про те, що під час здійснення правосуддя вимогу стосовно дотримання процесуальних норм слід виконувати неухильно – будь-яке порушення цих норм тягне недійсність судового рішення [409, с. 185]. Проте в цивільному судочинстві недотримання судом зазначеного порядку не завжди є тим чинником, що позбавляє судову діяльність якості правосуддя. Неістотні порушення порядку судочинства (норм процесуального права), що не впливають на правильність вирішення судом справи загалом і не призводять до скасування судового рішення (зокрема, недотримання строків розгляду справи, нероз'яснення судом учасникам процесу їхніх процесуальних прав й обов'язків, відмова в задоволенні клопотання про оголошення перерви, застосування/незастосування судом заходів процесуального впливу тощо), не позбавляють відповідну судову діяльність якості правосуддя. Це випливає з ч. 2 ст. 376, ст. 410 і ст. 412 ЦПК України, які в узагальненому вигляді передбачають, що порушення норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення, лише якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

Правосуддя охоплює всю процесуальну діяльністю суду з розгляду та вирішення судової справи в її динаміці та всіх її виявах, незалежно від її процесуальних і матеріально-правових наслідків. Тому правосуддя не можна зводити лише до вчинення окремих процесуальних дій чи прийняття окремих

судових актів або, навпаки, виключати з правосуддя певні процесуальні дії чи судові акти. Традиційно правосуддя пов'язують з вирішенням справи чи ухваленням рішення суду як судового акту, у якому втілюється правосуддя. Проте за такого підходу ухваленим судом рішенням у справі, що є лише одним із зовнішніх виявів правосуддя, підміняють всю діяльність з розгляду та вирішення справи, тобто правосуддя видається лише «вершиною айсберга». Такий підхід не надає можливості з'ясувати справжній зміст правосуддя, а отже, і його сутність. Судові рішення, що набрали законної сили та не були скасовані, є формальним вираженням правосуддя, його зовнішнім утіленням. Однак у разі скасування судового рішення, незалежно від підстав, утілення в ньому правосуддя заперечується [67]. В юридичній літературі та поміж суддів триває дискусія з приводу критеріїв розмежування «правосудного» і «неправосудного» судового рішення, насамперед у контексті застосування ст. 375 Кримінального кодексу України [30; 214; 477, с. 530; 396; 508; 647, с. 223; 863; 935, с. 44]. Проте розгляд цього питання виходить за межі цієї роботи, однак може та повинен стати предметом інших наукових досліджень.

Ще одна конститутивна ознака правосуддя полягає в тому, що його може здійснювати лише незалежний і неупереджений (безсторонній) суд, встановлений законом. Ця ознака втілює одночасно кілька правових принципів, що випливають з права на справедливий суд, закріпленого в ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд активно досліджують в юридичній літературі [924; 982; 1041]. Ця ознака правосуддя ґрунтується насамперед на категорії-принципі «суд, встановлений законом», яка дістала інтерпретації в низці рішень Євройпеського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема, у справах «Занд проти Австрії» (Zand v. Austria), «Коем та інші проти Бельгії» (Coeme and Others v. Belgium), «Хуліо Воу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії» (Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain). справі «Сокуренко і Стригун проти України» (Sokurenko and Strygun v. Ukraine), «Бускаріні проти Сан-Маріно» (Buscarini v. San Marino), «Посохов проти Росії» (Posokhov v. Russia), «Гуров проти Молдови» (Gurov v. Moldova), «Верітас проти України» (Firma Veritas,

TOV v. Ukraine) тощо. «Суд, встановлений законом» є засадою, що визначає організацію судової системи держави та містить дві складові: організаційну (організація судової системи повинна регулюватися законами в їх буквальному значенні) та юрисдикційну (суд повинен діяти в спосіб і відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції) [982]. Правосуддя становить прерогативу державних судів, а діяльність арбітражних установ, третейських судів, медіаторів та інших осіб/органів/установ АВС правосуддям не є. Такий висновок засвідчує практика КСУ [769]. Незалежність і неупередженість суду є гарантією правосуддя, адже справедливі та об'єктивні розгляд і вирішення юридичних справ будуть можливі лише за умови, якщо їх здійснюватимуть незаангажовані судді (присяжні). Незалежність суду обумовлена передусім незалежністю суддів, які, згідно з Монреальською універсальною декларацією про незалежність правосуддя, є вільними та зобов'язані приймати безсторонні рішення на підставі власної оцінки фактів і знання права, без жодних обмежень, впливів, спонук, примусів, загроз або втручання, прямих або непрямих, з будь-якого боку і з будь-яких причин [572]. Незалежність суду як ознака правосуддя визначена конституційно, адже закріплена в ч. 1 ст. 124, ст. 126, ч. 1 і 2 ст. 127 ч. 1 ст. 129 Конституції України. Положення § 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини щодо неупередженості суду неодноразово тлумачив ЄСПЛ (Bulut v. Austria, Thomann v. Switzerland, Salov v. Ukraine тощо). Неупередженість суду, зазначає ЄСПЛ у рішенні в справі Salov v. Ukraine, має визначатися суб'єктивною оцінкою, на підставі особистих переконань і поведінки конкретного судді в конкретній справі (тобто, жоден із членів суду не має виявляти будь-якої особистої прихильності чи упередження); об'єктивною оцінкою (тобто, чи були в судді достатні гарантії для того, щоб виключити будь-які законні сумніви з цього приводу). У межах об'єктивної оцінки має бути визначено, чи наявні факти, що можуть бути перевірені, які породжують сумніви щодо неупередженості суддів [760].

Отже, правосуддя в цивільних справах, на наш погляд, має такі ознаки:

– це діяльність з розгляду та вирішення справ, віднесених до цивільної

юрисдикції;

– його здійснює незалежний, неупереджений (безсторонній) і встановлений законом суд;

– втілює правильне та справедливе правозастосування;

– поширюється на всі цивільні справи, які вирішують суди;

– його здійснюють у встановленому законом порядку цивільного судочинства;

– відображається в судових рішеннях, які набрали законної сили.

Підсумовуючи, зауважимо, що дійсна діяльність (судочинство) є правосуддям за умови, якщо її властивості відповідають усім його ознакам як належної діяльності. Брак у відповідній судовій діяльності хоча б однієї з таких ознак не дасть змоги вважати, що під час розгляду та вирішення відповідної справи здійснювали правосуддя [156, с. 110]. Тому, з огляду на зазначені вище міркування, можна сформулювати таке визначення поняття правосуддя в цивільних справах.

Правосуддям у цивільних справах є законні та справедливі розгляд і вирішення незалежним, неупередженим й установленим законом судом у передбаченому цивільним процесуальним законодавством порядку цивільного судочинства справ, віднесених до цивільної юрисдикції, що відображається в судових рішеннях.

1.3 Методологія, методика та методи дослідження диференціації цивільного судочинства

Ґрунтовний аналіз диференціації цивільного процесу залежить насамперед від правильного вибору шляхів дослідження. Саме тому це дослідження, як і будь-яка інша наукова розробка правових явищ, має передбачати розроблення методології, адже достовірність результатів наукового пошуку обумовлена способом їх отримання. Методології правового дослідження присвячено чималу кількість наукових праць, зокрема

комплексних [399; 521; 562; 1004]. Однак, слушно зазначає Д. Я. Малешін, понятійний апарат й основні категорії методології цивільного процесуального права на даний час є дискусійними [529, с. 12]. Методологія цивільного процесуального права ґрунтується на загальнонауковій і загальній науково-правовій методології, що обумовлено галузевим характером науки цивільного процесу, а також тим, що методологія процесуальної науки не може суперечити зазначеним методологіям як явищам вищого порядку. Саме тому дослідження процесуальних явищ здійснюють не лише за допомогою спеціальних методів, які притаманні процесуальній науці, а й використовуючи широкий спектр загальнонаукових і загальноправових методів.

Визначаючи методологію цього дослідження, важливо розмежувати поняття «методи», «методика» та «методологія», які доволі часто науковці накладають одне на одне. На переконання М. В. Костицького, метод (від грец. μέθοδος – шлях до чогось, прослідковування, дослідження) слід тлумачити як сукупність прийомів й операцій, за допомогою яких здійснюється пізнання. Метод – це інструмент. Методика – це вчення про сукупність прийомів, способів й організацію застосування методів наукового пізнання. Методика – технологія наукового пізнання, що здійснюється з допомогою певних методів. Методологія – це вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання з допомогою методів у відповідності з технологією їх застосування – методикою. Тобто є метод, методика й методологія. Вони, з одного боку, перебувають в ієрархічному зв’язку, з іншого – можуть існувати доволі автономно [463, с. 5–6].

Проте науковці переважно співвідносять лише методи і методологію, залишаючи поза увагою методику. Зокрема, В. М. Сирих стверджує, що сукупність застосовуваних у процесі конкретних досліджень прийомів і способів пізнання права не є методологією. Зазначений автор розрізняє метод і методологію як якісно різні компоненти правової науки, а методологію тлумачить як особливу науку, вчення про методи [877, с. 286]. Дослідник М. І. Матузов визначає методологію як систему певних принципів, способів, прийомів, методів,

правил наукової діяльності, усю сукупність пізнавального інструментарію, а також відповідне вчення [551, с. 53]. На думку В. М. Шейко, застосування методів слід здійснювати на підставі відповідної методології, адже саме методологія: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; спрямовує дослідника на особливий шлях, на якому досягають певної науково-дослідницької мети; забезпечує всебічність і повноту отримання інформації, необхідної для пізнання процесу чи явища, яке вивчають; сприяє поповненню новою інформацією фонду теорії науки; допомагає в уточненні, збагаченні, систематизації термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [1042, с. 56].

Методологію Е. Г. Юдін розглядає як вчення про структуру, логічну організацію, способи та засоби діяльності [852, с. 795]. На переконання Д. Є. Петрова, слід розмежовувати методологію як науковий феномен і методи, що застосовують у конкретному дослідженні [639, с. 33]. Учена Н. М. Оніщенко тлумачить методологію у вузькому значенні як вчення про шляхи пізнавальної діяльності. Методологія розробляє загальні підходи та принципи, однак не є «рецептурою» і «технологією» отримання нового знання [562, с. 78].

Загалом слід констатувати дискусійність поглядів на методологію як у філософії, так і в галузевих науках. Проте в прикладному значенні співвідношення методів, методики і методології можна звести до того, що в кожному окремому дослідженні науковець за певною методикою (методиками) застосовує сукупність методів наукового пізнання відповідно до певного методологічного вчення (методології). Саме тому ми не поділяємо підхід Д. Я. Малешина, О. В. Гетманцева та деяких інших авторів, які методологію науки цивільного процесуального права розглядають лише як сукупність методів цивільного процесуального дослідження [232, с. 78; 529, с. 14].

Слід акцентувати й на неоднозначності тлумачення дослідниками поняття наукового методу. Аналізуючи висловлені різними науковцями погляди на зазначене поняття, Т. І. Тарахонич констатує, що метод трактують як засіб

(прийом), за допомогою якого досягається нове знання чи здійснюється систематизація, оцінка, узагальнення інформації; як спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулює практичну та пізнавальну діяльність суб'єктів; як прийоми та способи виконання наукового завдання; упорядкований та організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної чи теоретичної мети; сукупність конкретних прийомів та засобів, вибравши які, дослідник розраховує отримати знання про об'єкт вивчення. Вказана авторка доходить висновку, що для методів характерне використання способів, засобів, прийомів, принципів, за допомогою яких досліджується предмет науки; це використання здійснюється через певну послідовність дій, з використанням у процесі пізнання конкретного об'єкта відповідного інструментарію; ця послідовність дій спрямована на досягнення поставленої дослідником мети; зазначені цілі можуть бути різноманітними, починаючи від отримання нового знання до узагальнення, оцінки, систематизації вже існуючого знання; цілі класифікуються на теоретичні (пізнавальні) та практичні [889]. Методом науки цивільного процесуального права Д. Я. Малешин вважає сукупність способів, засобів і прийомів пізнання та перетворення цивільного процесуального права [529, с. 14–15].

У дореволюційній, радянській і сучасній українській процесуальній науці питання про галузеву методологію та методи не було належно розроблено, попри те, що в кожній дисертації із цивільного процесу висвітлено методологію відповідного дослідження. Більшість робіт українських учених (М. В. Костицький, В. В. Комаров, О. В. Гетманцев, С. О. Короєд та ін.), присвячених методології процесуальної науки, охоплюють лише її певні аспекти – переважно загальне визначення методології цивільної процесуальної науки, окремі методи чи сукупність методів пізнання конкретних процесуальних явищ [232; 233; 434; 450; 462]. На пострадянському просторі комплексне дослідження методології та методів цивільного процесуального права здійснив лише Д. Я. Малешин [529]. Також слід зауважити, що загальні та спеціальні питання методології цивільного процесуального права розглянуто в роботах М. М. Зубовича, В. В. Скітовича,

А. В. Цихоцького та інших науковців [372; 826; 1007].

На переконання В. В. Комарова, наука цивільного процесуального права нині зорієнтована на прикладні проблеми. Попри це, питання методології науки (окремих наук) так чи інакше виникатимуть як об'єктивна потреба наукового пошуку. І це закономірно. Оскільки методологічні проблеми пов'язані з теорією пізнання [434, с. 156]. Науковці зауважують, що нечіткість методологічних підходів певним чином нівелює евристичну функцію науки, що позначається на законотворчій діяльності, судовому правозастосуванні та власне процесі наукового пізнання під час формування теорій, концепцій тощо [430; 897]. Науковий статус методології, на думку В. В. Комарова, слід визначати на підставі того, що методологія неможлива без системного знання про певний об'єкт. Тому в аспекті діалектичного зв'язку теорії та методу науки визначальним є те, що не може бути теорії без методу, як і методу без теорії. Крім того, методологія по суті є тією самою теорією, але спрямованою на гносеологічний аспект дослідження закономірностей процесу пізнання в межах певної предметної галузі (сфери) [434, с. 156].

У юридичній літературі зміст методології висвітлюють здебільшого шляхом її абстрактної структуризації. Традиційно в структурі методології науковці виокремлюють три рівні: філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий [521, с. 59; 562, с. 78; 878, с. 10]. Дослідники пропонували й інші підходи до визначення рівнів методології дослідження правових явищ [562, с. 128–137]. Науковець М. С. Кельман стверджує, що на підставі «ступеня спільності видів пізнання загалом й наукового пізнання зокрема (вертикальної структури) методологія правознавства існує на декількох рівнях: світоглядному, на якому визначаються основні напрями і загальні принципи наукового пізнання (цьому рівню відповідає правознавство як вид (форма) світогляду); загальнонауковому (міждисциплінарному, загальному для всіх наук), що використовується у дослідженні об'єктів, які можуть бути предметом методологічного підходу, рівень загальнотеоретичної науки; спеціально-науковому, притаманному юридичним наукам, якщо враховується предметна підстава; спеціально-юридичному –

характерному для вивчення певних властивостей об’єкта (предмета) у межах конкретної науки; процедур і методик конкретних юридичних наукових досліджень незалежно від їх дисциплінарної належності. Безумовно, між наведеними рівнями методології правознавства є органічний зв’язок, залежність, підпорядкованість і взаємопроникнення. Зважаючи на взаємозв’язок різних за природою компонентів методології правознавства, її структура може бути відображена й іншою подібною схемою (горизонтальною структурою), що складається з панівного світогляду, типу наукового мислення, філософських та інших підстав, загальнонаукових і спеціально-наукових парадигм, методологічних підходів, теорій та інших наукових знань, потенційно можливих і використовуваних методів, методик конкретних юридичних досліджень» [398, с. 62]. Учений Д. Я. Малешин виокремлює такі рівні методології цивільного процесуального права: а) загальнонаукові способи; б) засоби окремих неюридичних наук; в) загальноправові прийоми; г) способи інших (не цивільно-процесуальних) юридичних наук; д) спеціальні методи дослідження цивільного процесуального права [529, с. 15].

Коли йдеться про методологію в юридичній науці, М. В. Костицький пропонує відмовитися від ієрархій (рівнів) філософської, загальнонаукової та конкретно-наукових методологій. На його переконання, методології слід «розташувати» за горизонталлю й використовувати їх може вчений за власним вибором. Не обов’язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звісно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може бути «мозаїкою методів» [463, с. 10]. Таке визначення змісту методологій, на наш погляд, хоч і не відповідає звичним у правовій науці уявленням, проте видається правильним, оскільки надає дослідникам більше можливостей під час проведення наукового пошуку.

Окреслюючи методологію науково-правового дослідження, слід розмежувати поняття «методологія правознавства» та «методологія права». Із цього приводу М. С. Кельман зазначає, що розмежування цих понять ґрунтується «на уявленні про правознавство як науку з характерними для неї особливими

методами пізнання та право з притаманною йому системою методів правового регулювання, тобто прийомів впливу на поведінку суб'єктів суспільних відносин, а також систематизації нормативного матеріалу, тлумачення юридичних текстів та вчення про них. Вона має істотне значення для ефективного правового регулювання, натомість методологія правознавства необхідна для здійснення ефективної пізнавальної діяльності. І якщо метою застосування методів правового регулювання, систематизації норм права та їх тлумачення є впорядкування суспільних відносин, досягнення правової визначеності, то метою методів пізнання – виявлення нових закономірностей розвитку права та інших правових явищ, формування ефективної системи правових знань» [397, с. 24]. Імперативно-диспозитивний метод, що притаманний галузі цивільного процесуального права, впливає на виникнення та розвиток цивільного процесу, що безпосередньо залежить від волі учасників процесу, й одночасно регламентує діяльність суду з розгляду та вирішення цивільних справ, адже суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних відносин і від імені держави України здійснює правосуддя та виконує інші судочинні функції. Таким чином, метод цивільного процесуального права не є методом пізнання.

У літературі висловлювали різні думки з приводу можливості запозичення правознавством методів чи наукових підходів з інших наук. Деякі автори всю сукупність методів, що застосовують у правознавстві, охоплюють поняттям його методології [399, с. 46], інші включають їх до поняття єдиного методу правознавства [877, с. 286]. Також обстоюють думку про те, що в юридичній науці в процесі пізнання використовуються дослідні засоби інших наук, але не їх методи загалом [886, с. 9]. Якщо керуватися тим, що метод кожної науки визначається її предметом, а отже, не може бути перенесений в межі предмета іншої науки [521, с. 36], то правильніше буде говорити про залучення юридичною наукою не методів інших наук у їх безпосередньому значенні, а їх позитивних даних, категоріального апарату тощо [885, с. 41]. Отже, у юридичній науці не лише допускається, а й видається доцільним використання методів чи їх окремих елементів, запозичених з інших наук. Унаслідок цього юридична наука

збагачується новими знаннями про правові явища й розширюється її категоріальний апарат. Однак слушною є думка С. Д. Гусарєва й О. Д. Тихомирова про те, що проникнення в юридичну науку способів, прийомів і процедур, які притаманні іншим наукам, не є суто формальним механічним процесом, а супроводжується їхньою перебудовою, трансформацією, пристосуванням до специфіки об'єктів державно-правової дійсності [301, с. 64].

Здійснюючи дослідження, науковець не зобов'язаний використовувати всі методи відповідної науки, а лише ті, використання яких обумовлено предметом, метою і завданнями його наукового пошуку. Здебільшого, лише декілька методів визначають основний інструментарій дослідження, а інші відіграють допоміжну роль.

Методологічні підходи є основним компонентом методології сучасного правознавства, що має визначальний евристичний потенціал. На думку М. М. Тарасова, методологічний підхід у юриспруденції – це бачення певного ракурсу дослідження шляхом сприйняття відповідних засобів мислення або у формі цілісної системи, або у вигляді окремих конструкцій, дослідницьких меж і принципів для виконання власне наукових завдань і проблем; спосіб «помислити» об'єкт [886, с. 234]. Методологічний підхід С. Д. Гусарєв висвітлює як один з основних елементів парадигми та як сукупність різноманітних методів, пов'язаних між собою, серед яких один або кілька є основними, а решта підпорядковуються їм та є допоміжними [301, с. 66]. Дослідниця О. Ф. Скакун вважає, що методологічний підхід виявляє себе тоді, коли необхідно залучити в юриспруденцію методологічні засоби як філософського та метанаукового рівнів (загальна теорія права, теорія моделювання, загальна теорія діяльності тощо), так й інших наук, які «працюють» на принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження [821, с. 214].

Предмет, мета й завдання цієї роботи обумовлюють використання широкого спектру філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання на підставі діалектичної методології. У цьому дослідженні переважно застосовувались діяльнісний і системний підход, які є найпридатніші

для розкриття проблематики диференціації цивільного судочинства з огляду на її сутність. Крім того, саме ці два методологічні підходи надають можливість відобразити зміст цивільного судочинства в статиці – як певну структуровану систему, а також у динаміці – як відповідну процесуальну діяльність.

Загальнонаукові методи мають важливе значення в дослідженнях галузевих правових наук, оскільки дають змогу не тільки вивчати окремі питання конкретної науки, а й висвітлювати її зміст із загальнонаукових позицій [218]. На переконання Т. В. Сахнової, цивільному судочинству вкрай бракує «погляду зверху», філософського осмислення процесу та його закономірностей, тенденцій розвитку [791, с. 32]. Водночас М. М. Зубович стверджує, що в сучасній науці цивільного процесу має бути сформована сучасна цілісна методологія, що передбачає неприпустимість ігнорування загальнонаукових методів, які активно застосовують у сучасному науковому пізнанні [372]. Загальнонаукові методи надають можливість визначити взаємозв'язок, місце й роль науки цивільного процесуального права в системі загальних наукових знань. У правознавстві загалом, і в цивільному процесуальному праві зокрема ці методи сприяють уникненню зведення наукових досліджень до коментування законів і практики їх застосування. За допомогою них визначають ефективність правової норми в різних сферах суспільного життя, прогнозують наслідків юридичних перетворень. У цивільному процесі використання таких методів обумовлено також специфікою реалізації судової влади та її місця в суспільстві [529, с. 16].

Основою загальнонаукових методів у науці цивільного процесуального права визнано діалектику. Протягом тривалого часу матеріалістичну діалектику в правовій науці визначали як моністичну методологію пізнання правових явищ найзагальнішого рівня, що має парадигмальний, всезагальний порядок, чим заперечували наявність специфічних методів окремих наук [555]. Методологічний монізм у науці цивільного процесуального права, як і в юридичній науці загалом, обмежував наукові дослідження догмою права [434, с. 157]. Проте на сучасному етапі розвитку української юридичної науки, зокрема й науки цивільного процесуального права, притаманний філософсько-

методологічний плюралізм, який передбачає можливість формування методології на підставі різних гносеологічних й онтологічних основ [329, с. 50]. Однак методологічний плюралізм призводить до нівелювання діалектики як основи методології пізнання правових явищ. На підставі діалектичних методів норми галузі цивільного процесуального права вивчають у взаємозв'язку їх виникнення та розвитку, а також у контексті практики їх застосування [994, с. 15]. За допомогою діалектики цивільний процес розглядають у русі, ураховуючи суперечності в його розвитку. Діалектика надає можливість правильно сформулювати проблему й віднайти шляхи її розв'язання [384, с. 63]. Цей метод визначає функції та можливості права у вирішенні рушійних суперечностей розвитку суспільства, окреслює оптимальні шляхи їх подолання [973, с. 30].

Діалектика, як і діалектична логіка, охоплює: загальні категорії, тобто поняття про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства, мислення («зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідок»); категорії, які відображають специфічні зв'язки в процесі пізнання («матерія» і «свідомість», «емпіричне» й «теоретичне», «абстрактне» та «конкретне», «історичне» й «логічне»); принципи пізнання (єдність історичного та логічного; перехід від абстрактного до конкретного); загальнологічні й загальнонаукові прийоми пізнання (аналіз і синтез; індукція та дедукція; системний і функціональний аналіз; конкретно-соціологічний аналіз) [438, с. 20]. Діалектика як загальний метод пізнання, виконуючи світоглядну та методологічну функції, характеризує державно-правові явища у їх взаємодії та взаємовпливі. Діалектика дає змогу дослідити такі явища з позицій динамічних змін, що в них відбуваються на підставі законів формальної логіки, а саме: перехід від кількісних змін до якісних перетворень, єдність і боротьба протилежностей між тим, що відживає, і новим; заперечення, з яким пов'язані процеси виникнення, розвитку та вдосконалення зазначених правових явищ [889]. За допомогою діалектики цивільний процес слід розглядати в контексті як розвитку порядку (форми) його здійснення, так і розвитку судового розгляду кожної окремої цивільної справи.

У цій роботі використано такі парні методи пізнання (логіки) як аналіз і

синтез, індукція та дедукція, на яких ґрунтується не лише більшість науково-правових досліджень, а й правозастосування. За допомогою аналізу правове регулювання та його механізм постають через їхні складові як елементи складного цілого. У процесі розумового чи фактичного розчленування цілого на частини проаналізовано структура досліджуваного об'єкта. За допомогою синтезу, що ґрунтується на процесі об'єднання частин об'єкта – правового регулювання в єдине ціле, відбувається узагальнення основних ознак цього об'єкта, формуються його загальні поняття. Аналіз і синтез як логічні прийоми мислення тісно пов'язані з таким логічним прийомом, як абстрагування. У філософській літературі зазначають, що абстрагування – це процес відсторонення (часове) від тих предметів, явищ, зв'язків, які ускладнюють розгляд об'єкта дослідження в «чистому вигляді», необхідне на певному етапі вивчення. Індукція передбачає збирання та аналіз окремих фактів, вивчення яких дає змогу виявити загальні та повторювальні риси певних явищ. На підставі дедуктивного методу загальні властивості множини переносяться на елементи цієї множини. Тим самим, аналізуючи основні властивості механізму правового регулювання, дослідник переносить ці властивості на елементний склад цього механізму, відбувається пізнання об'єкта від загального до особливого, від абстрактного до конкретного [889]. За допомогою зазначених методів досліджено цивільне судочинство та його диференціацію.

Важливе значення для цього дослідження має *діяльнісний підхід*, що ґрунтується на методі (теорії) діяльності. Його використання означає розгляд досліджуваного явища (у нашому випадку цивільного судочинства та його диференціації) як діяльності. Діяльнісний підхід надає можливість з різних аспектів розглянути будь-яке явище, що вирізняється динамікою. Передумови теорії діяльності було закладено ще у вченнях Аристотеля та Платона, окремі її моменти відображені в роботах І. Канта, І. Г. Фіхте, Г. Ф. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера та інших філософів. У 20–40 роках минулого століття представники психології та соціології сформулювали основоположні тези теорії діяльності. Згодом вагомий внесок у розробку загальної теорії діяльності

внесли Г. П. Щедровицький, Е. Г. Юдін, Б. Ф. Ломов, О. М. Леонтьєв та інші. На підставі цієї теорії сформовано діяльнісний підхід, в межах якого висвітлюють феномен людини й окремих сфер її життя [300, с. 30].

У кожній науці, що оперує діяльнісним підходом, склалося власне його тлумачення, а тому навряд чи можна виокремити загальне наукове визначення цього методологічного засобу. У юридичній літературі діяльнісний підхід, як зазначають С. Д. Гусарєв і Є. В. Білозьоров, – це гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамбль методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують допоміжну роль. Цей підхід дає змогу сконцентрувати увагу дослідника не тільки на проблемі власне діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться людська діяльність. Головною рисою методу діяльності є можливість пізнання явища правової дійсності крізь призму існування такого чинника як людська діяльність. На відміну від методу, діяльнісний підхід надає можливість ставити та вирішувати більш складні науково-пізнавальні завдання, що підтверджується розширенням його пізнавального інструментарію [562, с. 128].

Діяльнісний підхід передбачає, що будь-яка діяльність має певну структуру – порівняно стійкий спосіб зв’язку елементів системи [204, с. 473–483]. Уперше структуру діяльності описав Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, виокремивши в ній три елементи: мету, засіб і результат. Карл Маркс додав ще два елементи: предмет і характер виконуваних операцій. Згодом дослідники обстоювали й інші погляди на структуру діяльності. У сучасній науці найпоширенішим підходом щодо структури діяльності є виокремлення ній чотирьох елементів: мети, засобів, процесу й результатів [309, с. 52; 1063, с. 139–140; 1079, с. 269]. Отже, правова діяльність має ті самі чотири елементи [530, с. 38–39]. Зокрема, В. В. Молчанов визначає ці елементи в структурі доказової діяльності [570, с. 10].

Відмітною рисою діяльності є наявність взаємозалежних зв’язків між її елементами. Зв’язки є такими самими компонентами, як й інші елементи діяльності [1062, с. 139]. Призначення зв’язків полягає в тому, щоб скріпити,

зв’язати, стягнути частини, отримані внаслідок розкладання [1061, с. 230]. Навіть структуру діяльності можна визначати переважно тим, як пов’язані між собою елементи, а не тим, з яких елементів складається система діяльності [598, с. 23]. Сутність цих зв’язків виявляється під час здійснення діяльності. Механізм здійснення діяльності, на думку Д. Я. Малешина, передбачає співвіднесення мети із засобами, потім за допомогою визначених засобів – створення процесу, зрештою – отримання результату [529, с. 38]. Такий підхід надає можливість по-новому оцінити низку дискусійних питань науки цивільного процесуального права, а також розробити пропозиції теоретичного та практичного спрямування.

Основним елементом будь-якої діяльності є мета, оскільки діяльність, позбавлена мети, є беззмістовною, безглуздою [399, с. 294]. Тому мета наділяє діяльність такою знакою, як доцільність. Мета формується пізнанням для того, щоб пояснити реальний процес функціонування конкретної діяльності, зв’язок наявної системи із середовищем і залежність її внутрішнього устрою від того, для чого і як вона функціонує [383, с. 103]. Сформульовано безліч трактувань поняття мети. Здебільшого метою позначають бажаний майбутній результат діяльності [416, с. 30], тобто ідеальний образ [476, с. 356]. Таке трактування мети переважає і в правознавстві [375, с. 6; 1028, с. 6–7]. З цим не погоджується Н. П. Котляр, який доходить висновку, що у такому разі мета тотожна результату діяльності. Тому він запропонував своє бачення мети як моделі діяльності, моделі, яка управляє діяльністю системи [471, с. 9]. Мета є системоутворювальним чинником, тим загальним, що об’єднує окремі елементи в ціле [570, с. 14]. Мета, на думку А. В. Цихоцького, пронизує своєю сутністю всю судову діяльність, є своєрідним кістяком [1009, с. 62]. Таким чином, визначення мети є першочерговим завданням під час з’ясування структури будь-якої діяльності. Зважаючи на неоднорідність цивільного судочинства як діяльності слід говорити не про його загальну мету, а про його завдання. У сучасних умовах виокремлюють два основних завдання цивільного судочинства: вирішення індивідуальних спорів системою державних судів і

реалізація соціальних функцій і стратегії [941, с. 143]. У чинному цивільному процесуальному законі мета цивільного судочинства розкривається через його завданням, визначене в ч. 1 ст. 2 ЦПК України, що неодноразово викликало критичні зауваження з боку процесуалістів [363, с. 10-13; 448].

Мета діяльності визначає й інші її елементи, зокрема засоби. У філософській, психологічній та педагогічній літературі є широке та вузьке тлумачення поняття засобів діяльності. У широкому розумінні – це все, що стоїть між суб'єктом і бажаним продуктом діяльності: матеріальні об'єкти, мова, поняття, а також методи цієї діяльності й навіть частини її процесу [224]. У вузькому значенні засоби втілюються через знаряддя діяльності. Таке розуміння було закладено ще Георгом Вільгельмом Фрідріхом Гегелем та розвинуто Карлом Марксом. Засобом праці, стверджував Карл Маркс, є річ або комплекс речей, які людина поміщає між собою і предметом праці та які слугують для нього як провідник впливу на цей предмет. Вона користується механічними, фізичними, хімічними властивостями речей для того, щоб відповідно до своєї мети застосувати їх як знаряддя впливу на інші речі. Предмет, яким людина оволодіває безпосередньо, є не предметом праці, а засобом праці. У такий спосіб те, що дане природою, стає органом її діяльності, органом, який вона приєднує до органів свого тіла, подовжуючи природні розміри останнього [539, с. 190]. У теорії діяльності засобами діяльності вважають інструменти суб'єкта діяльності, якими він користується, виконуючи певні дії чи операції [584, с. 129]. Процесуалісти, які використовували у своїх дослідженнях діяльнісний підхід, зокрема Д. Я. Малешин, засобом цивільного процесу вважають цивільну процесуальну форму [530, с. 39]. Однак таке твердження не претендує на абсолютне схвалення з огляду на дискусійність поняття цивільної процесуальної форми. Крім того, форма є лише врегульованим процесуальним законом порядком здійснення цивільного судочинства. З огляду на це, доцільніше стверджувати про те, що засобами цивільного судочинства є встановлені процесуальним законом порядки його здійснення.

Наступним елементом діяльності є процес. Слово «процес» має декілька пов'язаних значень. У словнику української мови (СУМ-11) значення цього

слова вказано як послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку; розгляд судової справи, власне судова справа [839, с. 343]. У загальному (методичному) значенні процес не слід ототожнювати з відповідною діяльністю. Він є тільки частиною діяльності, її складовою. Таке його тлумачення не відповідає значенню цього терміна в сучасній правовій, зокрема процесуальній, науці, у якій трактуваня процесу є ширшим за розуміння діяльності. Процес становить послідовну зміну подій (дій), а діяльність як цілісне явище є «розмитою» в часі [1061, с. 240]. На думку Д. Я. Малешина, пояснення динамічних явищ реальної дійсності за допомогою лише одного терміна «процес», без урахування інших елементів діяльності, буде недостатньо обґрунтованим [530, с. 39]. Із цього приводу Г. П. Щедровицький зазначав: якщо представникам традиційних гуманітарних наук повідомити, що діяльність не є процесом, це спричинить шквал невдоволення та нерозуміння. Усі звикли до того, що діяльність – це процес. Однак діяльність є структурою, що охоплює різнорідні елементи, зокрема й процес [1064, с. 262]. Тому під час дослідження будь-якої діяльності, крім процесу, слід ураховувати ще й інші її елементи.

Результат будь-якої діяльності визначається її метою. У контексті цивільного судочинства результат відповідної діяльності суб’єктів цивільних процесуальних відносин об’єктивується процесуальними документами та судовими рішеннями, які відображають її зміст.

Водночас час зазначені елементи стосуються «синхронної» структури діяльності, коли діяльність розглядають у її статичному стані. Проте діяльність як певна система є об’єднанням дій, що загалом мають цілісну будову. І цілком очевидно, що діяльність здійснюється відповідно до певної стадійності. Із цього приводу Д. Я. Малешин зазначає, що постановка мети відбувається на стадії порушення (відкриття) справи. Вибір засобів відбувається під час здійснення підготовчих заходів. Процес відповідає основній стадії виконання необхідних дій. Розвиток діяльності завершується на стадії закінчення, на якій

отримують результат. На його погляд, за динамічного розвитку зазначені чотири елементи діяльності відповідають чотирьом стадіям розвитку цивільного процесу: порушенню (відкриттю провадження), підготовці, здійсненню та закінченню [529, с. 58]. Проте такий погляд на стадії цивільного процесу не цілком відповідає сталим уявленням про стадійність цивільного процесу. Його можна використовувати лише як методологічну основу дослідження динаміки цивільного судочинства з огляду на те, що воно є поліструктурною діяльністю, тобто може містити низку накладених одна на одну структур, кожна з яких своєю чергою може охоплювати чимало інших структур, що знаходяться в ієрархічному підпорядкуванні [1061, с. 242]. На думку В. П. Шерстюка, цивільну процесуальну діяльність безумовно слід розглядати як поліструктурне утворення, адже вона об'єднує кілька діяльностей різних рівнів. Кожен рівень є результатом поділу вищого й одночасно основою для формування нижчих рівнів. Такі види діяльності є стадіями цивільного процесу [1046, с. 31]. Первинним же елементом процесуальної діяльності є процесуальні дії.

Під час використання діяльнісного підходу в юридичній науці постає проблема співвідношення категорій «діяльність» і «поведінка» [75]. Узагальнюючи погляди дослідників на їх співвідношення, С. Д. Гусарєв і Є. В. Білозьоров зазначають, що категорію «поведінка» використовують у дослідженнях із застосуванням теорії правової поведінки, де соціальну значущість людської діяльності, окремих вчинків людини оцінюють через їх відповідність праву, змісту правових відносин. Якщо в процесі вивчення діяльності дослідники дедалі частіше порушують питання щодо її досконалості, структури, принципів, організаційної, духовної, матеріально-технічної основи, то в дослідженнях поведінки актуальними є питання її нормативності (мораль, право), усвідомлення, соціальної спрямованості, значення для інших осіб, типізації. Стосовно діяльності в дослідженнях спостерігається тенденція предметності, а щодо поведінки переважає тенденція соціальності [562, с. 127].

Перші спроби розгляду цивільного процесу як діяльності здійснено в роботах професора Є. О. Нефедьєва ще в кінці XIX століття. Він відзначав, процес є провадженням, тобто це є діяльність [587, с. 228]. Водночас він тільки започаткував цей напрямок дослідження цивільного судочинства. Переважна більшість процесуалістів того часу під впливом ідей німецьких процесуалістів Т. фон Бетман-Гольвега й О. Бюлова розглядали цивільний процес як особливий вид правовідносин між сторонами та судом, сукупність дій яких була лише передумовою виникнення процесуальних правовідносин [186, с. 25; 238, с. 39–40].

Діяльнісний підхід було визнано та він набув широкого застосування в цивілістиці та процесуальній науці лише наприкінці XX століття, хоча в працях з юриспруденції проблематика діяльності окреслилася ще в 70-х роках XX століття [300, с. 29–33]. Зокрема, Б. І. Пугінский використовував його під час обґрунтування теорії цивільно-правових засобів [728, с. 24–154]. Застосував цей метод і В. В. Молчанов, визначаючи правову сутність збирання доказів у процесі судового доказування [571, с. 18–94]. Діяльнісний підхід Ю. О. Сериков визнав методологічною основою дослідження правових презумпцій у процесуальній сфері [806, с. 61–63]. Діяльнісний підхід застосовує С. О. Короєд для обґрунтування пропозиції щодо уточнення мети цивільного судочинства [449, с. 114–120]; Д. Я. Малешін використовував його під час дослідження сутності та змісту виконавчого провадження, за результатами чого дійшов висновку, що цивільний процес становить сукупність двох окремих процесів: вирішення спору й виконання судових постанов [531].

Отже, відповідно до діяльнісного підходу, цивільне судочинство слід розглядати як певну діяльність суду тай учасників процесу, здійснювану з метою, яка виявляється в його завданнях і полягає в послідовних процесуальних діях відповідно до встановленого процесуальним законом порядку його здійснення, об’єктивується процесуальними документами й судовими рішеннями, які відображають її зміст. Проте в нашій роботі діяльнісний підхід використано не лише з огляду на це, а й тому, що диференціацію судочинства можна тлумачити розумітись як процес і як

наслідок його розвитку.

Крім діяльнісного підходу в нашому дослідженні використано *системний підхід*, який у літературі ще називають «системним методом», «методом системності», «системною методологією», «загальною теорією систем», «системним аналізом» тощо. Попри певну дискусійність поглядів науковців на його зміст, цей загальнонауковий методологічний підхід передбачає застосування до пізнання певного предмета концептуальної системи й понятійного апарату загальної теорії систем, яка ґрунтується на визнанні ізоморфізму, тобто властивості, що виражає однаковість будови певних сукупностей елементів, незалежно від походження цих елементів. Надзвичайно ефективним системний підхід є під час дослідження складних динамічних об’єктів, що наділені багатомірністю, багатоструктурністю, тобто мають кілька визначень, специфічних ліній і закономірностей розвитку [394, с. 32]. До таких об’єктів безумовно належить цивільне судочинство.

Поняття «системний підхід» стали активно використовувати починаючи з другої половини років XX століття, хоча прагнення до розгляду об’єкта дослідження як цілісної системи сформувалося ще в античній філософії (Платон, Аристотель). Ідея системної організації знання, що виникла в античні часи, розвивається в середні віки, а згодом – у німецькій класичній філософії. Проте ще до початку XX століття цей методологічний підхід не був достатньо розвинений. Вагому роль у формуванні основних принципів загальної теорії систем і системного підходу відіграла розроблена вченим-економістом О. О. Богдановим у 20-х роках XX століття нова методологічно-наукова концепція – тектологія, або «загальнонаукова організаційна наука». Його праці ґрунтувалась на дослідженнях Герберта Спенсера і Карла Маркса. Тектологія, зазначав А. Л. Тахтаджян, стала всеосяжною наукою про універсальні типи й закономірності структурної перебудови будь-яких систем, будови та розвитку різних організаційних форм, загальною теорією організації і дезорганізації [896, с. 348–349]. Продовженням розвитку цього методологічного напряму стали роботи австрійського біолога Л. фон Берталанфі, якого на Заході

вважають «основоположником» системного підходу. Однак ключові положення його праці «General system theory» [1103] напрочуд схожі на ідеї тектології О. О. Богданова [327].

У другій половині XX століття системний підхід посідав займає одне з провідних місць у науковому пізнанні, оскільки в низці ряді галузей науки визначальними стали проблеми вивчення організації та функціонування складних об'єктів, межі й склад яких не очевидні, тому потребують спеціального дослідження в кожному окремому випадку. Системні дослідження проводять в економічній науці, біології, фізиці тощо, проте сутність системного підходу залишалася дискусійною. Наразі загальновизнаною є думка, що системний підхід є напрямом методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто передбачає розгляд об'єкта як моделі системи. Розгорнуте визначення системного підходу полягає в тому, що це підхід, за якого будь-яку систему (об'єкт) розглядають як сукупність взаємозв'язаних елементів (компонентів), що має вихід (завдання), вхід (ресурси), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок. Системний підхід є формою накладення теорії пізнання та діалектики з дослідженням процесів, що відбуваються в природі, суспільстві, мисленні. Його сутність полягає в реалізації вимог загальної теорії систем, згідно з якою кожен об'єкт у процесі його дослідження слід розглядати як велику і складну систему й одночасно як елемент загальнішої системи. Це визначення системного підходу передбачає також обов'язковість вивчення й практичного використання таких восьми його аспектів:

– системно-елементного або системно-комплексного, який полягає у виявленні елементів-складових цієї системи. У всіх соціальних системах можна виявити речові компоненти (засоби виробництва та предмети споживання), процеси (економічні, соціальні, політичні, духовні, управлінські тощо) й ідеї, науково усвідомлені інтереси людей а їх спільнот;

– системно-структурного, який полягає у з'ясуванні компонентів й елементів, внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами цієї системи, що

дає змогу сформувати уявлення про внутрішню організацію (будову) досліджуваної системи;

– системно-функціонального, який потребує виявлення функцій, для виконання яких створені та функціонують відповідні системи;

– системно-цільового, який означає необхідність наукового визначення завдань і підзавдань системи, їхніх взаємозв'язків;

– системно-ресурсного, який полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування системи, розв'язання системою певної проблеми;

– системно-інтеграційного, який передбачає визначення сукупності якісних властивостей системи, що забезпечують її цілісність й особливість;

– системно-комунікаційного, який означає необхідність виявлення зовнішніх зв'язків системи з іншими, тобто її зв'язків з навколишнім середовищем;

– системно-історичного, який надає можливість з'ясувати умови в часі, які вплинули на виникнення досліджуваної системи, пройдені нею етапи, сучасний стан, а також перспективи розвитку [1034, с. 33–35].

Серед основних положень теорії систем слід виокремити такі принципи системного дослідження:

1. Уявлення про цілісність системи. Це означає, що цілісність протистоїть зовнішньому середовищу та передбачає наявність елементів системи.

2. Цілісність визначається наявністю зв'язків і відносин між елементами. Зв'язки можуть бути різних типів, зокрема системоутворювальні та зв'язки управління.

3. Сукупність зв'язків і їх типологічна характеристика виражаються в структурі й організації системи.

4. Структуру можна характеризувати як за горизонталлю, так і за вертикаллю. Вертикальна структура відтворює рівні системи й ієрархію цих рівнів.

5. Багаторівнева ієрархія регулюється за допомогою управління завдяки різним за формою і «жорсткістю» зв'язкам, що забезпечують функціонування системи.

6. Деякі системи є здатні до самоорганізації.

7. Цілісна картина про об’єкт виникає під час розгляду механізмів його функціонування та розвитку [639, с. 38].

Системний підхід, вважає Т. С. Ківалова, слід розглядати як один із загальних (загальнофілософських) методів наукового дослідження, який на рівні конкретному виявляється передусім у методах системно-структурного та структурно-функціонального аналізу [402, с. 212]. Доцільність використання системного підходу, на переконання Д. А. Керимова, пов’язана з тим, що такий підхід до вивчення складних динамічних утворень дає змогу віднайти внутрішній механізм не тільки дії окремих його компонентів, а й їх взаємодії на різних рівнях. Тим самим постає можливість відкриття субстанціонально-змістовної та організаційної «багатошаровості» систем, глибокого діалектичного зв’язку та взаємозалежності субстанціонально-змістовних частин, структур і функціонування явищ буття як складних цілісних організмів [399, с. 243].

Системний підхід визнаний одним з основних методологічних підходів у праві, з огляду на те, що однією з основних ознак права є системність. Системний підхід дає можливість встановити такі ознаки права, як цілісність, однорідність і єдність [724, с. 15]. Цей метод дає змогу визначити правове життя не як механічний конгломерат норм, принципів, правовідносин, правоохоронних структур, а як єдине ціле, кожен елемент якого виконує певну роль і посідає окреме місце в правовому просторі [815, с. 10]. Його застосування передбачає, по-перше, розгляд кожного структурного елементу системи права окремо, по-друге, виявлення численних зв’язків між цими елементами, по-третє, аналіз характеру інтеграції окремих елементів у систему, по-четверте, вивчення існування елементів системи права в певних умовах зовнішнього середовища, а також її впливу на елементи і, навпаки, їх вплив на зовнішнє середовище [526, с. 12].

Про використання системного підходу йдеться у висвітленні методології майже кожної дисертації з юридичної тематики, утім як і представники інших наук, і філософи, правники одні й ті самі категорії системного підходу використовують у різних значеннях. Саме тому слід визначитися з основними поняттями, якими є система, елемент, склад, структура, функції,

функціонування та мета. Не вдаючись до наукової дискусії із цього приводу, ми будемо поділяти лаконічні, проте вичерпні визначення цих понять, які були надані В. М. Протасовим:

система – об’єкт, функціонування якого необхідне й достатнє для досягнення мети, що стоїть перед ним, забезпечується (в певних умовах середовища) сукупністю складових його елементів, що знаходяться в доцільних відносинах один з одним;

елемент – внутрішня вихідна одиниця, функціональна частина системи, будову якої не розглядають, а враховують лише її властивості, необхідні для побудови та функціонування системи. «Елементарність» елемента полягає в тому, що він є межею поділу цієї системи, оскільки його внутрішню будову в цій системі ігнорують, і він є в ній явищем, що у філософії характеризують як просте. Хоча в ієрархічних системах елемент теж може бути розглянуто як систему. Від частини елемент відрізняє те, що слово «частина» вказує лише на внутрішню належність чогось об’єктові, а «елемент» завжди позначає функціональну одиницю. Будь-який елемент є частиною, але не будь-яка частина – елементом;

склад – повна (необхідна й достатня) сукупність елементів системи, взята поза її структурою, тобто набір елементів;

структура – відносини між елементами в системі, необхідні й достатні для того, щоб система досягла мети;

функції – способи досягнення мети, що гуртуються на доцільних властивостях системи;

функціонування – це процес реалізації доцільних властивостей системи, що забезпечує їй досягнення мети;

мета – це те, чого система повинна досягти внаслідок свого функціонування. Метою може бути певний стан системи або інший продукт її функціонування. Об’єкт є системою лише щодо своєї мети. Мета, потребуючи для свого досягнення певних функцій, обумовлює через них склад і структуру системи [723, с. 42].

Системний підхід було визнано серед процесуалістів, адже, зазначає Т.В. Сахнова, системність є однією з найзагальніших та очевидних ознак цивільного процесу [790, с. 50]. В. М. Шерстюк стверджує, що дослідження системи цивільного процесуального права має гуртуватися на методологію системних досліджень, на понятійний і термінологічний апарат загальної теорії систем [1046, с. 7]. На переконання М. К. Треушникова, забезпечити високу якість цивільного процесуального закону можна за умови дотримання такої властивості права, як системність [925, с. 275]. Досліджуючи цивільну процесуальну систему, Д. Я. Малешин зауважує, що цивільний процес є самостійною системою та одночасно елементом правової системи, яка своєю чергою становить частину соціальної системи [528, с. 25]. Системний підхід в науці цивільного процесуального права, вважає О. В. Гетманцев, можна використовувати в різних напрямах наукового дослідження: стосовно цивільного процесуального права, як галузі права, окремих інститутів (цивільне процесуальне право в системі права; система цивільного процесуального законодавства; предмет цивільного процесуального права та його структурний аналіз; система принципів; система форм (джерел) цивільного процесуального права; система норм цивільного процесуального права; система цивільних процесуальних відносин тощо); стосовно науки цивільного процесуального права (система науки; система знань; система понятійно-категоріального апарату; система методів пізнання тощо); загальнометодологічні та філософські питання цивільного процесуального права як галузі та науки [233, с. 52].

Для висвітлення системи цивільного судочинства, а також його диференціації необхідно визначити її елементний склад, взаємозв’язки цих елементів, функції цієї системи, а також з’ясувати значення структури під час аналізу судочинства загалом. Ці завдання може бути виконано за допомогою засобів структурного та структурно-функціонального підходів у пізнанні правових явищ. І хоча принципової відмінності між системним, структурним і структурно-функціональним підходами немає, застосування двох останніх

методологічних засобів і прийомів пов’язано з тим, що не завжди є потреба розглядати цивільний процес як систему. У деяких випадках для ефективного тлумачення та пояснення її складових достатньо використати структурний підхід, який конкретизує діалектичне розуміння співвідношення форми та змісту. У тих же випадках, коли цілісність цивільного процесу варто розглянути крізь призму його функцій, досліднику достатньо застосовувати структурно-функціональний підхід.

Також у роботі використано *аксіологічний (ціннісний) підхід*. Цей світоглядний підхід дедалі частіше використовують у різних науках, зокрема в юриспруденції. Його основою є філософське вчення про цінності – аксіологія, що ґрунтується на ідеї І. Канта про розділення буття та блага [955, с. 61]. У філософії права сформувалося окреме вчення про цінність права – аксіологія права, що безпосередньо пов’язане з праворозумінням. Зокрема, А. Б. Чефранов вважає, що ціннісний підхід передбачає осягнення права як кінцевої мети та рушійної сили поведінки людини. На його думку, предмет правового регулювання, а також соціальні передумови, що зумовили появу права, досліджує аксіологія тільки крізь призму їхньої значущості для обґрунтування духовної цінності права. У межах ціннісного підходу право досліджують як спонукальний мотив для вчинків людини та з позиції принципів і мети людського існування. Завданням ціннісного виміру права є надання визначення права за його змістом, що надає безпосереднє функціональне й інструментальне наповнення правових норм [546, с. 14]. О. І. Пашинський обстоює думку, що в межах ціннісного підходу право не розглядають як відображення певної соціальної дійсності, у царині якої воно виникло, і не досліджують змістове наповнення конкретної правової ідеї або закону. Згідно із цією концепцією, ціннісний підхід передбачає розгляд права як частини цілеспрямованої діяльності людини.

Право в межах цього підходу є не просто ідеєю чи принципом, а справжньою метою та спонукальним мотивом поведінки людини, себто цінністю, благом. Не випадково одним із фундаментальних питань аксіології

права вважають співвідношення людини й права. Застосування ціннісного підходу передбачає розгляд права в ідеальному й об'єктивному вимірах як складової (мети й мотиву) поведінки, свідомої діяльності людини та суспільства загалом, що передбачає результат і можливі шляхи реалізації правової діяльності за допомогою певних засобів [634, с. 17]. На думку А. О. Фальковського, ціннісний (аксіологічний) підхід у юриспруденції – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть бути забезпечені правом і бути його основою. Цей автор вважає, що розгляд права в межах ціннісного підходу зумовлений двома найважливішими чинниками. По-перше, ціннісний підхід до права має своїм фундаментом певну філософську концепцію цінностей. Від тлумачення цінностей безпосередньо залежить і визначення ціннісного змісту. По-друге, саме тип праворозуміння безпосередньо впливає на тлумачення зв'язку між цінностями та правом, визнання його цінності для людини й суспільства [955, с. 63–64].

У науці цивільного процесуального права загалом і в цій роботі зокрема за допомогою аксіологічного підходу висвітлено зовнішнє значення цивільного процесуального права як регулятора цивільного судочинства, осмислюється судочинство у співвіднесенні з такими соціальним цінностями, як правові норми та правосуддя, визначено соціальну цінність правосуддя, співвідношення правосуддя та інтересів учасників процесу тощо.

У цій роботі також використано деякі неюридичні методи, які дали змогу розглянути окремі суміжні аспекти цивільного судочинства та його диференціації. За допомогою методу *економічного аналізу* досліджено вплив економічних чинників на цивільне судочинство загалом, його інстанційність та основні процедури, доступність правосуддя, оптимізацію судочинства, а також прослідковано взаємозв'язок економіки й цивільного судочинства. Із цього приводу Д. Я. Малешин зауважує, що удосконалення структури судової системи, можливість використання різних видів доказів, упровадження «електронного» правосуддя, розвиток виконавчого провадження та інші форми

вдосконалення цивільної процесуальної діяльності потребують вкладення додаткових коштів у судову систему. Подекуди таких коштів замало. Тому здійснення перетворень у певній галузі цивільного процесу в таких випадках припиняють, попри наявність інших необхідних передумов [529, с. 69]. Економічний фактор доволі часто обумовлює розвиток цивільного судочинства, що виявляється у виникненні нових порядків вирішення справ або ліквідації неефективних судових процедур, які ускладнюють досягнення мети судової діяльності або доцільність яких не підтверджує судова практика. Крім того, на судочинство істотний вплив має розмір судових витрат, зокрема судового збору. «Платність» цивільного процесу, з одного боку, обмежує доступ осіб до правосуддя, проте, з іншого боку, виступає певним фільтром для недобросовісної процесуальної діяльності, дає змогу регулювати навантаження судової системи та спонукає учасників матеріальних правовідносин вдаватися до несудових методів вирішення спорів, зокрема АВС.

Соціокультурний метод було використано під час розгляду цивільного судочинства України крізь призму впливу на нього культури й ментальності українського народу. Соціокультурне дослідження цивільного процесу визначає його як елемент соціальної системи й одночасно соціальну цінність, призначення якої полягає у вирішенні індивідуальних конфліктів і виконанні певних соціальних функцій. Крім того, застосування такого методу дає змогу з'ясувати визначити національні особливості судочинства та його правового регулювання. Правові явища завжди залежать від культурного середовища, що є здобутком суспільства. Саме тому за допомогою соціокультурного методу можна висвітлити предмет дослідження як набуток соціальної культури. Пропоновані зміни до чинного процесуального законодавства повинні бути не лише юридично виваженими, а й неодмінно враховувати загальні потреби й інтереси суспільства та соціокультурні особливості української нації, інакше такі пропозиції будуть позбавлені сенсу, а відповідні положення процесуального закону, навіть у разі їх прийняття, будуть містити фактично нечинні або неефективні норми процесуального права.

Застосування методу *політичного аналізу* пов'язано із взаємозв'язком права, зокрема процесуального, з політикою. Цивільний процес, зазначив А. Ф. Клейнман, має політичний сутність, оскільки в ньому охорона та захист інтересів особи, її особистих і майнових прав й інтересів підпорядковані загальнодержавним інтересам [405, с. 31]. Судова влада, у межах здійснення якої реалізують цивільне судочинство, є однією з гілок політичної влади в країні та пов'язана із законодавчою та виконавчою гілками влади низкою важелів стримування та противаг, що також є виявом політики. Також цей метод надає можливість визначити вплив політичної кон'юнктури на судову реформу, зокрема реформування процесуального законодавства в Україні й цивільної процесуальної системи. Упродовж тривалого часу судову реформу фактично здійснювали та продовжують здійснювати без належного методологічного підґрунтя у вигляді сталого програмного документа, унаслідок чого кожна політична сила, яка після здобуття Україною незалежності приходила до влади, прагнула отримати вплив на судову владу нібито в межах чергового «етапу» судової реформи. З огляду на це, реформування судоустрою та судочинства в Україні є переважно політично мотивованим і лише частково обумовлене об'єктивними правовими знаннями та соціальною доцільністю. І таку ситуацію має бути докорінно змінено.

Під час дослідження диференціації цивільного процесу ми використовували також такі загальноправові методи – формально-догматичний, історично-правовий і порівняльно-правовий (компаративістики), а також метод тлумачення (герменевтичний підхід). Ці методи в літературі називають «ядром» будь-якої галузевої юридичної науки [886, с. 239].

Формально-догматичний метод (формально-логічнй, техніко-догматичний тощо) є одним з основних спеціальних методів юридичної науки. Традиційно формально-логічні засоби використовують для застосування та тлумачення норми права, отримання відповідної правової інформації тощо, частково для встановлення прогалин у правовому регулюванні [874, с. 43–44]. Особливість цього методу полягає в логічній обробці правових норм. За

допомогою різних логічних операцій окремі правові положення трансформуються в загальні поняття, з яких своєю чергою виводять певні логічні наслідки, здійснюють їхнє логічне тлумачення. На цій підставі формують визначення юридичних понять, здійснюють їх класифікацію, поділ на окремі інститути. підкреслював, Суть формально-догматичного методу, вважає М. С. Строгович, полягає не тільки у вивченні чинних норм права, а й у розгляді їх як замкнутої, самодостатньої системи, що має прогалин, з якої – і тільки з якої – юрист виводить усі правові положення [862, с. 24]. Загальновизнаним недоліком застосування формально-догматичного методу є його однобічність, адже він не забезпечує необхідної повноти в дослідженні правових явищ, майже не відображає зв'язок держави і права з іншими суспільними явищами. Саме тому цей метод придатний лише для абстрактного правового дослідження. Зокрема, Й. О. Покровський зазначав, що догматична юриспруденція, не зраджуючи призначенню пізнати право як сукупність реально діючих норм, не може вийти за межі цієї реальності, не може вирішити будь-які інші питання: її методи придатні тільки для її безпосереднього завдання [652, с. 60].

Водночас цінність цього методу полягає в тому, що він дає змогу відображати в стислих дефініціях усю різноманітність правових явищ, позбавитися зайвого опису деталей і створює широкі можливості для вільного орієнтування юриста в правовій системі. Формально-догматичний метод передусім використовують для вивчення та пояснення права в різних його виявах. Розглядають і зовнішню, і внутрішню форми права (або ж його «догми»). Формальна логіка під час застосування в контексті права набуває рис одного зі спеціальних методів вивчення правової дійсності. Праву властиві такі риси, як формальна визначеність, логічна послідовність викладу приписів і норм. Це дає змогу формулювати визначення, закріплені в законодавстві, які відповідали б правилам формальної логіки. В цій роботі формально-догматичний підхід використано під час опрацювання норм цивільного процесуального права, класифікації досліджуваних понять, формулювання авторських визначень і пропозицій до законодавства.

Також у дисертації використано *історично-правовий метод*, за допомогою якого науково-правове пізнання спрямовано із сучасності в минуле. Це обумовлює його ретроспективне та реконструктивне спрямування. Історично-правовий метод тісно пов'язаний із загальним історичним методом. Фактично він є його галузево-юридичним різновидом і ґрунтується на вивченні реальної історії в її різноманітті, виявленні історичних фактів і такому відтворення історичного процесу, за якого можна відобразити логіку, закономірність його розвитку. Історично-правовий метод надає можливість не тільки простежити процес формування права, встановити зміну ролі права загалом й окремих інститутів у різних суспільствах і в різні епохи, а й простежити динаміку цих змін [974, с. 30].

Суть феномену права як явища, що виражає вимоги цивілізації, стверджує С. С. Алексєєв, не вичерпується тим, що воно, право, позитивне й реалізує ці вимоги. Право у специфічному вигляді відображає життя в його складних виявах, причому надзвичайно широкого діапазону – від головних і глибинних шарів життя до найбільш прозаїчних, життєвих, сімейних, побутових питань. Не дарма закони минулих епох є своєрідним відображенням наявних на той час відносин, людських характерів, конфліктів [22, с. 66].

З огляду на гносеологічні можливості історично-правового методу його активно застосовують процесуалісти. Зазначене обумовлено також тим, що цивільне процесуальне право не є сталим явищем, адже воно постійно розвивається. Із цього приводу Д. Я. Малешин зауважує, що стан будь-якого об'єкта не буває однаковим у різні періоди, а цивільний процес є яскравим прикладом цієї тези [529, с. 168]. На думку К. І. Малишева, цивільне судочинство є явищем історичним [535, с. 1], а отже, зміна історичної епохи зумовлює зміну процедури судового захисту [528, с. 7]. Також А. Ф. Клейнман вважав, що цивільний процес не є чимось стабільним: на різних етапах розвитку класового суспільства він набував різних історичних форм. Вивчення історії цивільного процесу необхідне для глибокого з'ясування характерних ознак цивільного процесу, підґрунтя, на якому розвинувся процес, шляхів його

розвитку [405, с. 32, 162]. Кожній людській цивілізації, що історично склалася на певній території в певний історичний проміжок часу, притаманні певні особливості здійснення правосуддя. Знання про те, як здійснювали цивільне судочинство в минулому, яким правилам воно підпорядковувалося, необхідні для того, щоб зрозуміти його сьогоднішні реалії та вміти прогнозувати основні тенденції розвитку процесуального законодавства в майбутньому. Нинішнє судочинство й цивільне процесуальне право втілюють різнобічні, складні й подеколи суперечливі тенденції минулого, тим самим заперечуючи віджиле та непридатне в сучасних умовах. Із цього приводу К. І. Малишев зазначав, що історія повинна вказати нам, по-перше, підґрунтя наявного нині судочинства, по-друге, історичні аспекти понять повинні слугувати для виразнішого й глибшого висвітлення сучасного процесу, з його засадами й напрямом [535, с. 4]. Історично-правовий метод дає змогу визначити правову сутність, витоки й характер еволюції певного правового інституту чи явища. Результати його застосування допомагають уникнути кардинальних змін процесуального законодавства, що не відповідають сутності процесуальних явищ.

Застосовуючи історично-правовий метод, дослідник має остерігатися некритичної ідеалізації певного ступеня історичного розвитку та притаманних йому правових форм [586, с. 42]. Використання цього методу, стверджує Д. Я. Малешин, нерідко призводить до введення давно застарілих правових норм, що не відповідають сучасному стану суспільства. Автоматичне перенесення процесуальних інститутів, що діяли в іншу історичну епоху, не може забезпечити їх ефективність у сучасний період. Таке використання історично-правового методу призводить тільки до ігнорування в суспільстві реалізованих правових перетворень [529, с. 171]. Саме тому, обґрунтовуючи доцільність введення правових інститутів, які існували раніше, слід ураховувати не лише історичний досвід їх функціонування, а й адекватність сучасним реаліям соціально-економічного життя.

Крім історично-правового методу, у роботі застосовано такий новітній методологічний засіб, як *історично-правове порівняння* (історично-правовий

порівняльний метод), що, на думку М. С. Кельмана, зводиться до процедури зіставлення типових характеристик предметів дослідження, що існували в різних часових просторах, а отже, різних соціально-правових, економічних і політичних умовах, що з плином часу змінювалися, накладали відбиток на стан функціонування окремих правових явищ [397, с. 20]. Специфіка історико-правового порівняльного методу, зауважує Д. А. Шигаль, зумовлена, з одного боку, ретроспективністю історичного пізнання, а з іншого – тим, що це пізнання через аналіз історико-правових джерел спрямоване саме на виявлення конкретних закономірностей державно-правового розвитку. Крім того, пізнавальні функції історико-правового порівняльного методу також охоплюють: виокремлення в державно-правових об'єктах, які вивчають, різного порядку ознак, їх зіставлення та порівняння, з'ясування історичної послідовності між ними й генетичних зв'язків, узагальнення та побудова типології державно-правових явищ [1048, с. 831]. Історично-правовий порівняльний метод дав змогу з'ясувати генезу поглядів на сутність, зміст і диференціацію цивільного процесу, а також порівняти положення чинного процесуального законодавства з положеннями, що втратили чинність.

Ще одним спеціально-правовим методом, що використаний у цій роботі, є *порівняльно-правовий (компаративістський) метод*, що є галузево-юридичним різновидом загальнонаукового порівняльного методу. Він ґрунтується на порівнянні як логічному прийомі, що полягає в установленні тотожності, схожості або відмінності між двома чи більше об'єктами загалом чи яких-небудь ознак [1048, с. 831]. Порівняльно-правовий метод полягає в порівнянні правових норм, інститутів, галузей і систем. У юридичній науці поширеним є зіставлення як держави й права різних прав загалом, так й окремих елементів, особливостей правових систем [635, с. 274–275]. Порівняльний метод дає змогу визначити в різних правових системах загальне, особливе, індивідуальне (специфічне), принципово протилежне, тобто тотожність і відмінність, що своєю чергою надає можливість виявити закономірності та випадковості в процесі розвитку [736, с. 34]. На думку В. М. Сирих, у правовій науці порівняльно-правовий метод

здебільшого застосовують під час вивчення законодавства двох чи більше однотипних або різнотипних держав [878, с. 73]. Проте це спрощений підхід до тлумачення цього методу, адже сутність цього методу полягає в паралельному вивченні права різних народів, результатом якого є визначення загальної формули руху права [830, с. 24].

Ключовим аспектом порівняльно-правового дослідження є встановлення змісту іноземного права. Водночас слід ураховувати, що наявна проблема сприйняття іноземного правопорядку крізь призму національної правосвідомості, у зв'язку з чим не можна вкладати в іноземний юридичний термін звичний для дослідника зміст. Тексти законів і наукова доктрина ніколи в чистому вигляді не втілюються в чинному праві, у зв'язку з чим необхідно ретельно аналізувати практику застосування іноземної норми [366, с. 6].

Порівняльно-правовий метод активно використовують у процесуальній науці, зокрема в контексті аналізу досвіду регулювання судочинства в інших країнах. Крім того, цей метод дає змогу шляхом рецепції розробити пропозиції до процесуального законодавства та правозастосовної практики. Проте необґрунтоване копіювання процесуальних норм інших країн без урахування соціокультурного аспекту може призвести швидше до негативних наслідків, ніж до наповнення цивільного процесу справді ефективними процедурами. Іноземний досвід має бути опрацьований за допомогою методологічного інструментарію, з огляду на особливості кожної окремої країни. Саме тому досліджувати чужий досвід обов'язково потрібно, проте бездумно копіювати – ні.

Порівняльне правознавство заохочує запозичення ідей однієї правової системи для збагачення іншої, проте вимагає ретельного їх аналізу на сумісність. У зв'язку із цим під час вибору правопорядків для порівняльного аналізу слід керуватися наявністю в іноземному праві особливостей, які становлять інтерес для національного правопорядку, і враховувати ступінь схожості, подібності порівнюваних об'єктів залежно від їх належності до одного історичного типу права, однієї правової сім'ї [366, с. 7].

Порівняльно-правові дослідження у сфері цивільного процесуального

права не лише надають можливість визначати переваги і недоліки процесуального законодавства й порядку судочинства в різних країнах, а й розвивають теорію процесуального права, оскільки виявляють загальні закономірності судочинства. У контексті цього дослідження порівняльно-правовий метод застосовано для визначення можливих напрямів подальшої диференціації цивільного судочинства та удосконалення окремих судових процедур. Крім того, гносеологічні можливості порівняльно-правового методу в нашому дослідженні розширюються завдяки порівнянню актів внутрішнього процесуального законодавства, а саме однотипних положень різних процесуальних кодексів – Господарського кодекс (далі – ГПК) України, ЦПК України і Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, частина з яких, попри єдність предмета правового регулювання, має істотні не обумовлені об'єктивно відмінності.

Також у дослідженні використано *герменевтичний підхід* (метод), який у правовій сфері, про що слушно зауважив І. І. Онищук, ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так й інших правових документів, а також наукових монографій та інших письмових праць учених. Цей підхід домінує в аналітичній юриспруденції. Тлумачення права розглядають як посередника між загальною й абстрактною нормами і конкретними життєвими ситуаціями, до яких застосовують ці норми [606, с. 25]. Правова норма є символом, сенс якого повинен бути встановлений. За буквальним змістом завжди приховано інший, контекстуальний, ситуаційний зміст, без адекватного трактування якого неможливе правильне розуміння значення всієї норми. Англійські юристи стверджують: «У законі відображена лише одна половина змісту, інша прихована, а ідеї знаходяться всередині». І для правильного застосування закону в процесі тлумачення необхідно відшукати цю заховану ідею. Герменевтичне тлумачення правової норми є саме тим інструментом, за допомогою якого може бути розв'язано проблему подвійного значення, оскільки герменевтика, крім дешифрування буквального

значення тексту, що здійснюють під час лінгвістичного тлумачення, дає змогу з'ясувати зміст правового контексту [978, с. 114].

Герменевтичне тлумачення, на думку І. Д. Шутака, І. І. Онищука, – «це тлумачення у вузькому значенні, що означає інтерпретацію глибинної семантики, тобто символізму, на рівні ідеї, тексту, промови: 1) символізм на рівні ідеї характерний для герменевтики законотворчості – розуміння ідеї закону та її втілення в законі; 2) символізм на рівні тексту та мови характерний для герменевтики правозастосовної діяльності: а) розуміння тексту закону, тому що правова ідея, реалізована в процесі правотворчості у формі того чи іншого закону, фіксується за допомогою тексту, у вигляді тексту закону доводиться до застосовувача права, який повинен дешифрувати знаковий ряд (текст); б) розуміння промови адвоката, судді та інших учасників процесу в суді, де промова виступає носієм правової інформації (наведення аргументів, тлумачення доказів опонента тощо). У судовому процесі, наприклад, спостерігається конфлікт різноманітних інтерпретацій того самого положення закону, оцінки тих самих доказів, кваліфікацій тієї самої події, тобто відбувається вкладання множини змістів у той самий зміст» [1058, с. 433]. Використання герменевтичного методу в цій роботі дало змогу здійснити тлумачення змісту доктринальних джерел, у яких сформульовано теоретичні здобутки процесуалістів, актів процесуального й матеріального законодавства, а також матеріалів судової практики.

Крім окреслених вище методів, у дисертації використано метод правового моделювання та прогностичний метод. *Метод правового моделювання* сприяв визначенню перспективних шляхів діяльності та організаційних форм діяльності шляхом вивчення схожих правових й інших явищ, перенесення їхніх позитивних елементів на наявні об'єкти [537, с. 15]. Важливе значення має цей метод під час пошуку ефективних форм регулювання певного явища, адже моделювання як певний абстрактний прийом допомагає дослідити ті процеси і явища, що не підлягають безпосередньому вивченню. *Прогностичний метод* полягає в сукупності

прийомів, які дають змогу скласти науково обґрунтовані прогнози про майбутній стан правових явищ. На думку О. С. Піголкіна, його використання відкриває шлях для взаємодії юридичної науки та практики і дає змогу не лише реалізовувати теоретичні положення у формі рекомендацій, а й обґрунтовувати їх надійність на перспективу, ураховуючи подальші соціальні явища [600, с. 25]. Ці методи використано під час вироблення автором пропозицій щодо внесення змін до чинного процесуального законодавства та рекомендацій з приводу вдосконалення судової практики.

Також до спеціально-юридичного методологічного інструментарію цієї роботи належать *узагальнення судової практики й аналіз судової статистики*. Цей метод не є спеціальним для науки цивільного процесуального права, адже його застосовують галузеві юридичні, причому не лише процесуальні. Проте його підґрунтям саме і є результати судової діяльності, що стають емпіричним матеріалом для дослідника. Згідно з Положенням про організацію і методику узагальнення судової практики, затвердженому рішенням зборів суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) від 24.06.2011 № 8, узагальнення судової практики й аналіз судової статистики – дві взаємодоповнюючі сторони аналітичної роботи, без якої неможливе правильне формування судової практики і належне функціонування судів. За допомогою професійно виконаних узагальнень судової практики та аналізу судової статистики з'ясовується реальний стан здійснення правосуддя загальними судами, додержання цими судами вимог Конституції та чинного законодавства України. Правильно організований і проведений аналіз судової практики дозволяє перевірити дотримання норм матеріального та процесуального закону при розгляді справ і виконанні судових рішень; з'ясувати спірні, проблемні питання, які виникають під час розгляду різних категорій цивільних та кримінальних справ, виконання вимог закону щодо виявлення причин злочинів і правопорушень, умов, які сприяли їх вчиненню [655].

Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів», узагальнення судової практики належить до повноважень апеляційних судів і ВС. Його

результати стають підґрунтям для виправлення помилок, допущених під час розгляду справ, а також еталоном правильного й однакового застосування судами чинного законодавства [110; 158, с. 112–123]. Одержані у процесі вивчення та узагальнення судової практики матеріали стають основою для підготовки рекомендацій щодо правильного застосування судами законодавства для вирішення цивільних справ, усунення порушень норм права в діяльності судів, підвищення кваліфікації суддів, поширення досвіду, підготовки пропозицій про внесення змін і доповнень до постанов пленуму вищого судового органу. В окремих випадках судова практика зумовлює внесення змін до законодавства, адже надає можливість встановити ефективність правової норми – її досконалість чи недосконалість. На думку Н. І. Авдєєнко, вона є своєрідним критерієм, індикатором необхідності перетворень у певній сфері правового регулювання. Аналіз судової практики допомагає законодавцю у виданні та формулюванні таких норм права, які були б гранично точними і ясними [9, с. 10].

Цей метод успішно використовують науковці для пояснення тенденцій розвитку процесуальних явищ. Проте в науці судову практику нерідко ототожнюють із судовим прецедентом. Однак правова та процесуальна системи України належать до системи континентального (романо-германського) права, у якій, на відміну від системи загального права, судовий прецедент формально не визнано джерелом права, хоча він наявний у вигляді т.зв. «усталеної судової практики» (jurisprudence constante), за якою низку раніше прийнятих та узгоджених судових рішень розглядають як переконливий доказ правильного застосування правової норми. Отже, раніше прийняті судові рішення є додатковим засобом тлумачення положень законодавства, тому судове рішення розширює зміст правової норми, а не підміняє її. Подальше застосування норми судами здійснюють крізь призму її суддівського тлумачення в раніше прийнятих рішеннях з урахуванням обставин справи [1040, с. 255–272]. Судова практика в країнах романо-германської правової сім'ї є неформальним, вторинним джерелом права й може надати переконливе обґрунтування для судового рішення [95, с. 177].

У юридичній науці поняття судової практики є дискусійним [199; 354; 774, с. 415–431; 1097, с. 204–205]. Зокрема, І. В. Решетнікова визначає судову практику як сумарний результат розгляду конкретних справ [748, с. 18]; Н. І. Авдєєнко – як практику застосування процесуальних норм органами правосуддя [9, с. 8]; М. К. Треушніков – як елемент правової системи, що бере участь у правовому регулюванні, однак належить не до правотворчості, а до застосування права [247, с. 58]. Дослідник С. В. Васильєв виокремлює такі основні ознаки судової практики: а) судова практика поєднує два елементи: діяльність уповноважених органів й одержаний на підставі цієї діяльності результат; б) судова практика формується на підставі чинного законодавства й не повинна йому суперечити; в) мають існувати межі формування судової практики, щоб не виявлялося судове свавілля; г) судова практика є формою судової правотворчості, у процесі якої створюють норми, адресовані невизначеному колу осіб; д) судова практика може бути застосована протягом тривалого періоду до однакових ситуацій; е) судова практика в певних випадках є джерелом правового регулювання, і найважливіші її положення можуть бути основою судових актів; є) судова практика підтверджує досвідом життєвість і доцільність певних правових норм і є джерелом подальшого розвитку цивільного процесуального права [199, с. 194]. Попри різноманіття поглядів на судову практику, у цій роботі її розглядали як емпіричне підтвердження чи спростування певного підходу до правозастосування, а також як диференційоване явище, що є похідним від диференціації цивільного судочинства.

Будь-яке правове дослідження ґрунтується на принципах пізнання правових явищ, що також є елементами методології. Ці принципи, по-перше, є основними засадами, вихідними ідеями, що вирізняються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю та відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього й міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації; по-друге, вони є внутрішнім переконанням людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності. Принципам притаманна властивість абстрактного відображення

закономірностей соціальної дійсності [221, с. 110–111], унаслідок чого вони дають змогу отримувати знання з мінімізованим суб'єктним наповненням.

У літературі визначають різні методологічні принципи юридичної науки. Зокрема, А. А. Козловський виокремлює близько 200 таких принципів [420]. Дослідник А. М. Кучук зазначає про наявність таких принципів пізнання правових явищ: 1) об'єктивності; 2) усебічності та повноти; 3) правового поліцентризму [499]. У «Юридичній енциклопедії» принципами правових досліджень називають принципи обґрунтованості, об'єктивності, історизму, логічності, усебічності дослідження, залучення дослідних засобів інших наук (філософської, економічної, соціологічної та історичної наук тощо) [1085, с. 110–111]. Принципами дослідження правового регулювання Т. І. Тарахонич вважає принципи усебічності, обґрунтованості, об'єктивності, конкретності, комплексності, органічного поєднання теорії та практики [890].

На підставі аналізу наявних в літературі поглядів на принципи науково-правових досліджень й особливості розроблення проблем диференціації цивільного процесу, принципами здійсненого в цій дисертації дослідження слід вважати:

об'єктивність – цивільний процес та його диференціація хоча і є соціальними продуктами, проте існують поза людською свідомістю та незалежно від неї, тобто є об'єктивно наявними, а тому це дослідження ґрунтується не лише на суб'єктивній думці й переконаннях дослідника, а й на фактичному об'єктивному матеріалі;

історизм – обґрунтованість і виваженість диференціації цивільного процесу оцінюють лише під час розгляду його генези в конкретних історичних умовах і зв'язках, що надає можливість дозволяє простежити логіку змін у розвитку цивільного процесу, а також спрогнозувати його майбутнє, зокрема багатоваріативне;

усебічність – дослідження диференціації цивільного процесу й окремих її аспектів здійснено з урахуванням плюралізму наявних поглядів на аналізовані проблеми й застосування всього арсеналу прийнятних методів дослідження [156, с. 160–161].

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

2.1 Функції судової влади в цивільному судочинстві як основний фактор його диференціації

У попередньому розділі цієї роботи було охарактеризовано правосуддя в цивільних справах, що втілює реалізацію судової влади в цивільному судочинстві, а також визначено його поняття. З огляду на таку концепцію спробуємо визначити функції судової влади в цивільному судочинстві. Ми поділяємо позицію тих учених, які доводять поліфункціональність судової влади в цивільному судочинстві. Поліфункціональність судової влади загалом визнає й законодавець, який в ч. 2 ст. 124 Конституції України закріпив, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Отже, під час здійснення правосуддя суди реалізують різні напрями судової діяльності. Слід зауважити, що в цій конституційній нормі законодавець ототожнює функції судів і функції судової влади. Проте такий підхід видається помилковим унаслідок помилковості ототожнення судів і судової влади. Функції судової влади становлять основу функцій окремих судових органів, проте вони не збігаються. Із цього приводу О. С. Ткачук зазначає, що не можна плутати функції судової влади та функції судової системи взагалі або її окремих органів, структурних підрозділів. Останні можуть реалізовуватися в галузі організаційного забезпечення функціонування судів, однак жодним чином вони не спрямовані на мету, що стоїть перед судовою владою, тобто не виступають її функціями [917, с. 44–45].

Реалізація судової влади завжди пов’язана зі здійсненням правосуддя та спрямована на зовнішнє соціальне середовище, оскільки, здійснюючи правосуддя, суди вирішують справи, що виникають з відносин, які складаються поза судовою системою. Крім того, судова влада є цілісним поняттям, а її функції

визначають загальні напрями її впливу, а не напрями діяльності окремих органів, які її реалізують. Також функції судової влади стосуються остаточного вирішення судами справ, а не проміжної судової діяльності окремих судів. Функції ж окремих органів судової системи зумовлені їхнім місцем у судовій системі та роллю, яка відведена їм у відповідному виді судочинства. Також частина функцій апеляційних і касаційного судів стосується впливу цих судових органів на діяльність інших органів судової системи. Зокрема, здійснення ВС функції забезпечення однакового застосування судами норм права безпосередньо спрямована на правозастосовну діяльність усіх судових органів. Таким чином, функції судів відрізняються від функцій судової влади як за змістом, так і за суттю. Саме тому, на наше переконання, до функцій судової влади слід відносити лише напрями її зовнішнього впливу, адже вплив усередині судової системи визначає функції не судової системи, а окремих її органів [156, с. 163].

Деякі автори виокремлюють не функції судової влади, а функції правосуддя, з огляду на те, що правосуддям є вся діяльність органів судової влади [302, с. 12; 305, с. 81–83; 677, с. 59]. Проте функції не можуть бути притаманні діяльності, якою є правосуддя, адже функції визначають таку діяльність. З приводу співвідношення функцій і діяльності А. М. Магомедов зауважує, що між функціями й діяльністю наявний генетичний зв’язок. Функція визначає діяльність. Своєю чергою діяльність уособлює функцію. У цьому сенсі функція передує власне діяльності. Справді, перш ніж працювати, необхідно знати, в якому напряму докладати зусилля. Функція формує уявлення про те, що є змістом діяльності. Діяльністю є те, що настало, виявилося, існує реально. Діяльність – це здійснена можливість. На відміну від неї, функція становить реальну передумову діяльності. Однак вона є не тільки причинним засобом. Функція виражає закономірності різних детермінованих, атрибутивних характеристик діяльності [525, с. 54–56]. У загальнонауковому аспекті функціями називають основні напрями впливу суб’єкта на об’єкт [631, с. 38]. У юридичній літературі функцією вважають напрям впливу на реальну дійсність, в якому втілено сутність явища, його призначення та закономірності розвитку [42, с. 197]. На думку

В. М. Карташова, функції – це завжди цілеспрямований, однорідний юридичний вплив на певні сфери суспільного життя. Тому вони безпосередньо пов'язані із завданнями, що стоять перед юридичною діяльністю. Завдання обумовлюють наявність функцій, конкретний їх зміст і способи впливу [393, с. 124].

З огляду на те, що функції судової влади, зокрема в цивільному процесі, були предметом дослідження в низці наукових робіт теоретиків права та процесуалістів, про що вже йшлося вище, а також те, що поглиблений розгляд окресленого питання в цій роботі виходитиме за межі її предмета, зосередимо увагу лише на тому, чи визначають функції судової влади в цивільному процесі його диференціацію. А це потребує насамперед з'ясування переліку таких функцій. Відправною точкою в цьому є критерій (критерії) виокремлення зазначених функцій, що дасть змогу не лише визначити їх, а й розмежувати. Водночас слушною є думка І. М. Зайцева, згідно з якою судова влада не може реалізовуватися поза межами покладених на неї функцій, тобто функції мають охоплювати всю предметну сферу її функціонування [357, с. 9]. Отже, критерієм виокремлення функцій судової влади може бути ознака, що надає можливість сформувати такий перелік функцій, у якому кожна функція не накладатиметься на будь-яку іншу (інші), а у своїй сукупності вони утворюватимуть цілісну систему, що охоплюватиме всю сферу функціонування судової влади.

У літературі обстоювали різні думки з приводу визначення таких критеріїв. Проте вчені, які досліджували це питання, здебільшого, не визначають безпосередньо критерії виокремлення функцій судової влади, називаючи їх іншими термінами. Зокрема, І. М Зайцев пропонував такі чинники розуміння функцій: а) цільові установки, що реалізуються шляхом функції; б) процесуальні засоби її досягнення; в) відповідні цивільні процесуальні норми [357, с. 8–9]. Дослідниця О. О. Герасіна виокремлює склад елементів змістової характеристики функцій судової влади: суб'єкт та учасник здійснення функцій; об'єкт; мета; система дій та операцій; методи й засоби; результати функціонування [230, с. 8, 16, 17]. Водночас К. В. Гусаров вважає, що в кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському та

конституційному судочинстві функції правосуддя визначають насамперед предметом правового регулювання певної галузі права [305, с. 82].

Критеріями розмежування функцій В. О. Азаров називає предмет докладання зусиль суду, мету здійснюваної діяльності та стадію процесу, на якій реалізують конкретну судову функцію [15, с. 101–106]. Натомість О. С. Ткачук вважає, що як визначення функцій судової влади слід використовувати: предметну сферу функціонування судової влади; мету судової діяльності; предмет судової діяльності та процесуальну форму, у якій така діяльність має відбуватися. На його думку, випадання хоча б одного з елементів нівелює значення функції в процесі розвитку правовідносин [917, с. 42].

У літературі пропонували різні переліки функцій судової влади (правосуддя чи інших схожих явищ) у цивільному судочинстві. Найповніше їх висвітлено в роботах К. В. Гусарова та О. С. Ткачука. Зокрема, на думку К. В. Гусарова, функції правосуддя в цивільному процесі полягають у:

1. Розгляді й вирішенні правових спорів у порядку цивільного судочинства, що зводиться до захисту порушених прав чи інтересів суб'єктів матеріальних правовідносин, що охороняються законом.

2. Контролі й перегляді актів у системі цивільної юрисдикції (контрольна функція правосуддя), що складається з двох видів. До першого виду належить контроль за актами, діями чи бездіяльністю несудових органів цивільної юрисдикції (під якою розуміється взаємопов'язаний механізм, що забезпечує розгляд спорів, захист безспірних прав та інтересів учасників юридичних відносин). Другим видом контрольної функції правосуддя є особлива форма діяльності органів судової влади, яка полягає у перегляді судових актів, що підлягають оскарженню, в перевірці законності й обґрунтованості рішень і ухвал судових органів. Результатом здійснення контрольної функції суду може бути зміна чи скасування акта, що оскаржується, чи підтвердження його законності й обґрунтованості.

3. Встановленні в безспірному порядку фактів і станів, що мають юридичне значення. Ця функція правосуддя не зв'язана з розглядом спору про

право і притаманна тільки цивільному процесу.

4. Застосуванні до порушників закону примусових заходів, що виражається у вжитті певних заходів матеріального й особистого характеру, встановлених судом щодо порушника права і пов'язаних із порушенням правових норм (стягнення штрафу, пені, моральної шкоди, зобов'язання особи принести публічні вибачення у справах про захист честі, гідності, ділової репутації, заходів процесуального примусу тощо).

5. Тлумаченні правових норм. Будь-який суд загальної юрисдикції має право на підставі ст. 144 Конституції визнати неконституційними чи такими, що не відповідають законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а також на підставі ст. 124 Конституції – акти органів державної виконавчої влади: міністерств, інших центральних відомств, місцевих державних адміністрацій та ін [302, с. 12; 305, с. 82–83].

Натомість О. С. Ткачук виокремлює такі функції судової влади:

– правосуддя – реалізується під час розгляду справ позовного провадження, тобто вирішення спорів про право, що надає можливість подолати невизначеність у суб'єктивних правах. Предметом судової діяльності є вирішення спору про суб'єктивні права й обов'язки або перешкод у здійсненні суб'єктивного права;

– установча – ця функція, на думку зазначеного автора, пов'язана з діяльністю суду під час розгляду справ окремого провадження та при відновленні втраченого судового провадження. Її виконання покладається на суди внаслідок специфічності питань, які вони мають розглянути, та фактів, станів, що мають встановити, а також враховуючи юридичну силу судового рішення. Метою, заради якої запроваджується ця функція, є охорона прав та інтересів, створення умов для майбутнього здійснення особистих немайнових чи майнових прав, що сприяє подоланню невизначеності у суб'єктивних правах і обов'язках;

– забезпечувальна – ця функція проявляється під час видачі судового наказу в порядку наказного провадження, оскільки суд має справу з так званими «безспірними вимогами», а також під час вжиття заходів забезпечення

позову («забезпечувальних заходів»), коли суд вживає заходи для забезпечення у майбутньому виконання рішення суду, що буде ухвалене. Також вказаний автор вважає, що певною мірою прояв цієї функції спостерігається під час застосування заходів процесуального примусу, оскільки за їх допомогою забезпечується належне проведення судового розгляду. Її метою є створення умов для реального здійснення суб'єктивних прав у майбутньому та належного виконання процесуальних обов'язків;

– судового контролю – ця функція реалізується у вигляді контролю за рішеннями, діями та бездіяльністю деяких органів. Вона проявляється при розгляді справ про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень МКА, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень МКА. Суд також здійснює контроль за діяльністю державного виконавця під час примусового виконання судових та інших рішень. Контрольна функція здійснюється судами з метою легітимації рішень та дій окремих несудових органів і судів іноземних держав, а також захисту прав учасників виконавчого провадження;

– єдності (уніфікації) судової практики – виконання цієї функції, на думку О. С. Ткачука, пов'язана з діяльністю ВСУ під час перегляду судових рішень, оскільки остання не охоплюється поняттям правосуддя. Її можна визначити як функцію уніфікації судової практики, що здійснюється з метою забезпечення єдності судової практики та виконання Україною взятих на себе зобов'язань [917, с. 45–51].

Визначення функцій судової влади, на наше переконання, слід здійснювати на підставі лише одного критерію, адже лише в такому разі одні функції не будуть дублювати чи накладатися на інші. Крім того, це відповідатиме правилу логіки щодо незмінності підстави поділу понять. Водночас це не виключає формування багаторівневої системи функцій судової влади, на кожному рівні якої будуть застосовувати різні критерії (один критерій на кожен рівень).

Система функцій судової влади, на наш погляд, має передбачати їх поділ на найвищому рівні за сферою впливу на загальні та спеціальні. Загальні функції судової влади є тими напрямами її впливу, які характеризують її загалом й здійснюються в усіх видах судочинства. До них можна віднести виховну, превентивну, правозастосовну, правотворчу тощо. Проте розгляд загальних функцій судової влади виходить за межі предмета цієї роботи.

Спеціальні ж функції судової влади визначають особливості її реалізації під час здійснення правосуддя в окремих видах судочинства. Критерієм визначення спеціальних функцій судової влади в цивільному судочинстві, на нашу думку, мають бути завдання, покладені на судову владу під час здійснення правосуддя в цивільних справах. Такі завдання не є тотожними завданням суду (ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») і завданням цивільного судочинства (ч. 1 ст. 2 ЦПК України), хоча тісно з ними пов’язані. Завдання судової влади в цивільному судочинстві обумовлені її призначенням, характеризують предметну сферу її функціонування. Вони виявляються в процесі аналізу результатів здійснення правосуддя в різних категоріях цивільних справ. Такі завдання не є однорідними в усіх країнах, оскільки зумовлені особливостями соціокультурного типу кожної держави й політичними чинниками. Однак у будь-якому разі до функцій судової влади, на наш погляд, не можна відносини ті напрями її діяльності, що є лише допоміжними (щодо вирішення справи) і не відіграють самостійної ролі, як-то: забезпечення позову, забезпечення доказів, відновлення втраченого провадження, ужиття заходів процесуального примусу, протидія з боку суду процесуальним зловживанням, відновлення втраченого провадження тощо.

Ми поділяємо думку О. С. Ткачука про те, що тлумачення норми права не є окремою функцією судової влади, оскільки воно є видом процесуальної діяльності, який вчинюється судом під час реалізації всіх функцій [917, с. 51]. Тлумачення права для судів цивільної юрисдикції не є самоціллю – їх рішення завжди повинні бути спрямовані на забезпечення практичного ефекту. Водночас слід ураховувати, що суди загальної юрисдикції в Україні не наділені

повноваженнями на винесення консультативних висновків щодо законності певної поведінки чи порядку вчинення юридичних дій. Тлумачення ж судами закону в судочинстві є засобом і стадією правозастосування під час вирішення судами конкретних цивільних справ [774, с. 204–205].

З огляду на зазначене та на модель цивільного судочинства, що передбачена чинним цивільним процесуальним законодавством України, ураховуючи перспективи її розвитку й намагаючись узагальнити напрями судової діяльності, спеціальними функціями судової влади в цивільному судочинстві в Україні за вищевказаним критерієм слід визнати:

– вирішення індивідуальних юридичних спорів;

– звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог;

– підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів;

– забезпечення виконавчого провадження;

– судового контролю;

– екзекватура рішень іноземних судів й органів АВС;

– підтримка АВС.

Вирішення індивідуальних юридичних спорів є основною функцією судової влади в цивільному судочинстві, різні її варіації визнають майже всі дослідники судової влади. Ця функція полягає в тому, що за зверненнями зацікавлених осіб суди розглядають і вирішують різні за юридичним змістом конфлікти, які виникають між окремими суб’єктами права, тим самим усуваючи їх. Предметне наповнення цієї функції визначене цивільною юрисдикцією. Цю функцію реалізують суди в порядку позовного провадження. Здійснюючи її, суди не обов’язково безпосередньо (своїми рішеннями) вирішують відповідні юридичні спори, а й сприяють примиренню сторін шляхом вирішення безпосередньо ними наявних розбіжностей.

Вирішуючи справи позовного провадження, суди здійснюють захист переважно приватних інтересів (у їх широкому значенні, що включає права й свободи), зокрема декількох осіб. Проте у зв’язку із загальним спрямуванням цивільної юрисдикції суди можуть вирішувати й окремі спори, пов’язані із

захистом публічного інтересу (окремих інтересів територіальних громад чи державних інтересів). Питання захисту в цивільному судочинстві публічних інтересів було детально розроблено в працях І. Е. Берестової [62; 63].

Водночас, повноваження судів у сфері цивільної юрисдикції не поширюються на вирішення будь-яких колективних конфліктів, зокрема, колективних трудових спорів (конфліктів), групових позовів чи позовів в інтересах необмеженого кола осіб. Зазначене пов'язано з тим, що колективні конфлікти стосуються інтересів, які право не охороняє, та за своїм суб'єктним складом є знеособленими, адже неформалізований колектив не є суб'єктом процесуального права. Крім того, законодавство України встановлює спеціальний порядок вирішення деяких колективних конфліктів. У Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачено розгляд колективного трудового спору (конфлікту) примирною комісією, а в разі неприйняття рішення у встановлені в законі строки – трудовим арбітражем. Питання про запровадження в цивільному судочинстві інституту групового, масового, представницького чи схожого позову, а також судового захисту прав, свобод й інтересів невизначеного кола осіб уже давно обговорюють у колах юридичної спільноти [2; 3; 36; 51; 66; 72; 177; 249; 564; 624; 774; 776; 779; 784; 859]. Крім того, ці правові інститути закріплені в законодавстві США, Швеції, Португалії, Іспанії, Фінляндії, Норвегії, Данії, Франції, Російської Федерації та інших країн, їх уже протягом тривалого часу успішно застосовують для захисту прав й інтересів споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, прав учасників фондового ринку, прав вкладників неплатоспроможного банку тощо. Група народних депутатів у 2019 році навіть розробила та зареєструвала проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище № 10292 від 15.05.2019 [692], який згодом був відкликано. Наразі ця проблема не знаходить свого законодавчого вирішення. Якщо згодом цей інститут з'явиться в цивільному процесуальному

праві, зазначена функція судової влади модифікується у вирішення юридичних спорів без конкретизації їхнього суб'єктного змісту.

Звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог полягає в тому, що суди, керуючись презумпцією безспірності певних вимог із грошових зобов'язань, які ґрунтуються на письмових доказах, не з'ясовуючи обставини справи, забезпечують кредиторам можливість примусового стягнення коштів з боржників без тривалого судового розгляду. Цю функцію реалізують суди в порядку наказного провадження. Вирішуючи справи наказного провадження, суди, так само як і в справах позовного провадження, усувають юридичний спір. Проте такий спір стосується лише невиконання боржником обов'язку, що він не оспорює і не стосується «спору про право» [125; 580, с. 159–163]. Здійснюючи цю функцію, суди сприяють кредитору в задоволенні боржником його вимог, адже судовий наказ може бути пред'явлений до примусового виконання. Попри це, під час здійснення функції суди не підтверджують і не спростовують заявлену кредитором вимогу.

Підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів як окрему функцію судової влади в цивільному судочинстві здійснюють під час вирішення справ окремого провадження. Під час розгляду всіх цивільних справ суди встановлюють юридичні факти, однак лише в окремому провадженні це набуває самодостатнього значення. Цю функцію не можна визнати цілісною, оскільки під час вирішення кожної окремої категорії справ окремого провадження суди виконують різні завдання. У переважній більшості таких справ рішення судів має установче значення, оскільки безпосередньо є юридичним фактом і породжує чи змінює певні правовідносини. Водночас таке значення рішень судів має похідний характер, тому що у відповідній судовій діяльності пріоритетним є саме підтвердження судом наявності чи відсутності певних юридичних фактів (станів, прав), що є умовами здійснення прав і реалізації інтересів приватних осіб або підставами для їх обмеження.

Забезпечення виконавчого провадження як функція судової влади в цивільному процесі полягає в тому, що суди за зверненням учасників

виконавчого провадження, а в окремих випадках – за ініціативою суду, вирішують окремі передбачені законом питання, що істотно впливають на перебіг виконавчого провадження, а також на окремі права й інтереси його учасників. Виконання судових рішень не є функцією судової влади, оскільки згідно із Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [706] покладено в Україні на органи державної виконавчої служби та на приватних виконавців. Тому суди лише у встановлених процесуальним законодавством випадках забезпечують виконавче провадження, що створює додаткові правові гарантії для його учасників. Зазначена функція судової влади має два аспекти. Перший полягає в тому, що суди не залишаються осторонь виконання їхніх рішень, адже оформлюють виконавчі листи, вирішують питання про виправлення в них помилок, визнання виконавчих листів такими, що не підлягають виконанню, визнання мирової угоди, поворот виконання тощо. Другий аспект цієї функції полягає в тому, що в порядку цивільного судочинства суди вирішують окремі питання, пов’язані з реалізацією судових рішень, що підлягають примусовому виконанню, а саме: про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу; оголошення розшуку боржника або дитини, привід боржника; примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи; звернення стягнення на нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку; тимчасове обмеження в праві виїзду за межі України (ст. 433, 437–443 ЦПК України). Виконання цієї функції здійснюють суди за особливими процедурами, що визначені загальними правилами здійснення цивільного судочинства на підставі спеціальних норм, закріплених у розділі VI ЦПК України.

Функція судової влади щодо здійснення *судового контролю за виконавчим провадженням* у цивільному судочинстві полягає в перевірці судами дотримання державними виконавцями чи іншими посадовими особами органу державної виконавчої служби або приватними виконавцями законодавства під час примусового виконання судових рішень у цивільних справах у разі оскарження їх рішень, дій або бездіяльності [96; 113, 129]. Цю

функцію виконують суди за особливою процедурою, урегульованою в розділі VII ЦПК України, лише за зверненнями зацікавлених осіб, коло яких визначено процесуальним законодавством.

Також контрольною є ще одна функція судової влади, яка полягає в здійсненні *судового контролю за АВС.* Суди за зверненням уповноважених законом осіб контролюють дотримання законодавства під час вирішення цивільних спорів третейськими судами і МКА міжнародним комерційним арбітражем (далі – МКА) у разі оскарження рішень органів АВС, без розгляду відповідного спору по суті. Наразі до цивільної юрисдикції належать лише питання обмеженого контролю за третейськими судами й МКА, адже відповідно до чинного законодавства України, рішення таких незалежних і недержавних органів наділені такою властивістю, як обов'язковість, що забезпечено можливістю звернення їх до примусового виконання. У разі наділення такими властивостями рішень інших органів/осіб АВС, функція судового контролю в цивільному судочинстві може бути поширена й на оскарження рішень таких органів/осіб. Суди здійснюють зазначену функцію відповідно до правил, встановлених у розділі VIII ЦПК України.

Екзекватура рішень іноземних судів і АВС полягає в тому, що суди в Україні в порядку цивільного судочинства надають екзекватуру, тобто дозвіл на виконання або визнання, щодо рішень судів іноземних держав, МКА й третейських судів. Здійснюючи таку функцію, українські суди перевіряють лише відсутність підстав для відмови в задоволенні відповідного клопотання, що встановлені законодавством України, зокрема міжнародними актами, які належать до його складу. Водночас власне спір по суті суд не розглядає. Здійснення зазначеної функції врегульоване розділом IX ЦПК України.

Підтримка АВС є відносно новою функцією судової влади в цивільному судочинстві, хоча питання про її запровадження вже давно обговорюють науковці й практики [210; 222; 685; 726; 797; 1005; 1102]. Ця функція полягає в тому, що суди в межах цивільного судочинства за зверненням третейського суду чи МКА або за заявою сторони (учасника) третейського (арбітражного) розгляду

вживають забезпечувальних заходів стосовно доказів (витребування доказів (ч. 11 ст. 84 ЦПК України), огляд доказів за їх місцезнаходженням (ч. 9 ст. 85 ЦПК України), допит свідка (ст. 94 ЦПК України), забезпечення доказів (ч. 7, 8 ст. 116, ч. 5 ст. 117, ч. 10 ст. 118 ЦПК України) та/або забезпечення позову (глава 10 ЦПК України). Тим самим державні суди в межах цивільного судочинства сприяють третейському чи арбітражному розгляду. Запровадження цієї функції розширює можливості зазначених органів АВС, оскільки вони не наділені повноваженнями забезпечувати докази та/або позов у порядку, який є обов'язковим не лише для учасників відповідних процедур АВС. У ЦПК України передбачено, що вирішення судами питань про забезпечення доказів або позову як підтримки третейського чи арбітражного розгляду спору здійснюють у загальному порядку забезпечення доказів або позову в позовному провадженні з огляду на окремі особливості, встановлені процесуальним законодавством. Ця функція судової влади може бути поширена на підтримку не лише діяльності третейського суду та МКА, а й інших формалізованих способів АВС у разі наділення законодавством України їхніх рішень такою властивістю, як обов'язковість.

Кожну зазначену вище спеціальну функцію судової влади в цивільному судочинстві суди реалізують за особливими процедурами цивільного судочинства, встановленими цивільним процесуальним законом. Отже, множинність спеціальних функцій судової влади в цивільному судочинстві є функціональною передумовою його диференціації [156, с. 178].

2.2 Сутність диференціації цивільного судочинства

У наукових джерелах неодноразово зазначали, що термін «диференціація» не є суто правовим [286, с. 4–5; 917, с. 72]. Упродовж тривалого часу це поняття використовують у філософії та інших науках (біології, хімії, математиці, етнографії, соціології, лінгвістиці тощо). З огляду на це, під час визначення поняття диференціації цивільного процесу необхідно передусім дослідити етимологію слова «диференціація», а також його філософське значення. Це слово

походить від лат. differentia, що українською мовою перекладають як «різниця», «відмінність», «розбіжність» [168, с. 37, 177, 178]. У Словнику української мови (СУМ-11) міститься таке означення слова «диференціація»: «поділ, розчленування чого-небудь на окремі різнорідні елементи» [841, с. 289].

У філософії поняття «диференціація» є поліаспектним, адже має кілька значень: 1) поділ, розчленування, розшарування цілого на частини, різноманітні та різні форми й ступені; 2) виникнення нових органів, частин, наділених спеціалізованими функціями, наслідком чого є поступове ускладнення системи (зокрема організму) під час розвитку; 3) послідовне визрівання якісних відмінностей, визначень [960, с. 136]. Філософи розрізняють функціональну диференціацію, під час якої розширюється коло функцій, які виконують елементи системи, що розвивається, і структурну, у процесі якої в системі формуються підсистеми, що реалізують певні функції. Іноді диференціацію трактують як диференційованість, тобто наявність у цілому сукупності спеціалізованих частин, рівнів, підсистем [961, с. 170].

Поняття «диференціація» ввів у філософію та соціальні науки наприкінці XIX століття англійський філософ і один із основоположників соціології Герберт Спенсер (Herbert Spencer), який запозичив його з природничих наук. Цей мислитель використовував термін «диференціація» для обґрунтування вчення про еволюцію та соціологічних теорій, зокрема органічного походження держави. У широкому значенні Г. Спенсер вважав, що диференціація – це поява з якоїсь однорідності різноманіття; розчленовування на форми й ступені; виникнення в організмі в процесі розвитку морфологічних і функціональних відмінностей. Це поняття він використав для позначення антиподу інтеграції – виникнення цілісності, єдності в системі, що ґрунтується на взаємодоповнюваності та взаємозалежності окремих елементів. Зазначений вчений розглядав диференціацію та інтеграцію як основні елементи всезагальної еволюції матерії від простого до складного, зокрема на соціальному рівні. У праці «Основи соціології» Г. Спенсер розвинув положення про те, що первинні органічні диференціації відповідають первинним відмінностям у відносному стані частин

організму, а саме «знаходженню всередині». Описавши первинну диференціацію, Г. Спенсер сформулював дві закономірності цього процесу. Перша – залежність взаємодії соціальних інституцій від рівня організації суспільства: низький рівень організації вирізняється слабкою інтеграцією частин, високий – виразнішою залежністю кожної частини від решти. Друга – пояснення механізму соціальної диференціації та походження соціальних інституцій як наслідок того, що в індивідуальному, як і в соціальному, процес агрегації постійно супроводжується процесом організації, причому останній підпорядкований в обох випадках одному загальному закону, який полягає в тому, що послідовна диференціація відбувається завжди від загального до спеціального [227, с. 742].

Герберта Спенсера вважають засновником «органічної теорії походження держави», відповідно до якої держава виникла зі світу природи шляхом переходу від органічної до неорганічної еволюції, що пов'язують з перетворенням людини як біологічного виду в людину як члена суспільства. Згідно із цією теорією, держава схожа на живий біологічний організм, функціонування якого ґрунтується на процесах диференціації та спеціалізації. Диференціація – розвиток держави з найпростішої політичної реальності до ускладненої, її подальше розростання та загибель. Спеціалізація полягає в об'єднанні індивідів у функціональні групи-органи, що здійснюють визначену, властиву їм функцію. Унаслідок цього відбувається формування системи органів держави, що як частини живого організму спеціалізуються на певній функції в загальній цілісній системі [567, с. 25].

Ґрунтуючись на ідеях Г. Спенсера, французький соціолог Е. Дюркгейм (Émile Durkheim) розглядав диференціацію внаслідок поділу праці (соціальної диференціації) як закони природи (природної еволюції) і пов'язував диференціацію функцій у суспільстві зі зростанням щільності населення та інтенсивності міжособистісних і міжгрупових контактів [332, с. 138]. Погляди Е. Дюркгейма про соціальну диференціацію стали основою сучасних уявлень про соціальну диференціацію. Також слід акцентувати на оригінальних поглядах щодо диференціації в соціумі німецького соціолога Макса Вебера

(Max Weber), який соціальну диференціацію трактував як наслідок процесу раціоналізації цінностей, норм і відносин між людьми [380, с. 43–44; 283, с. 16–20]. Проблематику соціальної диференціації в межах різних соціологічних течій досліджувало чимало науковців (С. Норт, Т. Парсонс, Н. Луман, А. Етціоні, С. Ейзенштадт, Ф. Ріггс та ін.). В узагальненому вигляді їхні погляди на соціальну диференціацію полягають у тому, що диференціацією є як наявний стан соціальної структури, так і процес, який веде до виникнення різних видів діяльності, ролей, груп, що спеціалізуються на виконанні окремих функцій, необхідних для самозбереження соціальної системи [179, с. 64]. Також у соціологічних джерелах є так звані таксономічні визначення диференціації, за яких цей термін позначає просто відмінності соціальних ролей, статусів, груп й організацій [777, с. 129].

Унаслідок розвитку поглядів Г. Спенсера та інших філософів і соціологів термін «диференціація» стали активно використовувати в метанауці. Однак у переважній більшості загальнонаукових або галузевих, зокрема правових, досліджень цей термін використовують як парна категорія разом з категорією «інтеграція». Зокрема, В. К. Сидоренко та П. В. Дмитренко зазначають, що низці наук нині є притаманне діалектичне поєднання процесів диференціації та інтеграції наукових знань. Таке поєднання є виявом двох закономірностей людського пізнання: відобразити єдність і цілісність світу, з одного боку, а з другого – виявити закономірності специфічних часткових структур матерії в її багатстві та різноманітності. Перша тенденція визначає процеси синтезу, інтеграції знань, друга – відображає процеси спеціалізації та диференціації. Тому цілком закономірно, що пізнання йде від вищого (через диференціацію, аналіз) до нижчого, а потім від нижчого (через інтеграцію, синтез) до вищого, до систематизації одержаних знань. Диференціація та інтеграція як дві взаємно протилежні тенденції в розвитку науки своєрідно виявляють дію закону єдності та боротьби двох протилежностей у пізнанні. Ці дві тенденції не тільки взаємно виключають, а й передбачають, обумовлюють і збагачують одна одну, становлячи діалектичну єдність [810, с. 53].

Із загальнонаукової та методологічної позицій будь-яка складна система постійно зазнає дії двох зустрічно спрямованих сил – відштовхування та притягання. У філософському розумінні сила відштовхування пов'язана з дробленням елементів структури й ослабленням її цілісності, сила притягання спрямована на укрупнення компонентів системи, посилення її узгодженості та єдності. Діалектичне співвідношення тенденцій відштовхування та притягання у вигляді їх єдності, відмінностей, суперечностей і взаємодії в межах цілого системного утворення є основою його прогресу [639, с. 98]. У цьому виявляється така закономірність діалектичного розвитку як закон єдності та боротьби протилежностей.

На думку А. М. Авер'янова, у діалектичній взаємодії процесів ділення та поєднання закладені передумови не тільки розвитку й вдосконалення, а й власне виникнення системи [13, с. 173]. Для появи системи необхідна наявність деякої сукупності елементів, які, з одного боку, утворені внаслідок поділу певної єдності, а з іншого – володіють тотожними властивостями, що надають можливість подальшого їх об'єднання в ціле. У цьому контексті видається методологічно правильною висловлена А. М. Авер'яновим думка про те, що диференціація тотожності є необхідною умовою розвитку. Водночас, стверджує зазначений автор, відбувається процес ускладнення зв'язків між елементами, що диференціюються, їх субпідрядність, що й зумовлює встановлення системи як цілого. Тобто, одночасно відбувається інтеграція диференційованих елементів [12, с. 46].

Поділяючи такий підхід, Д. Є. Петров зазначає, що за своєю суттю диференційно-інтеграційні процеси, які протікають у системних явищах, є організаційними процесами. Їх завдання – організувати систему так, щоб зробити генетичні, структурні, функціональні зв'язки між елементами (частинами) максимально повними, тобто ускладнити взаємозалежність між ними. Унаслідок цього система стає організованим єдиним цілим [639, с. 99].

Процеси диференціації та інтеграції в складних системах досліджував один із основоположників системного підходу й науки тектології О. О. Богданов. Він

вибудував загальну концепцію системи за допомогою виокремлення та аналізу двох найістотніших, універсальних системно-організаційних механізмів – формувального та регулювального. Увівши для теоретичного відображення процесів диференціації та інтеграції спеціальні категорії, О. О. Богданов як основні процеси й компоненти, що супроводжують формування системного механізму, виокремлював кон'югацію (з'єднання комплексів), інгресію (входження посередніх ланок для з'єднання комплексів), дезінгресію (розпад комплексів), тектологічний кордон (лінія поділу комплексів), кон'югаційну кризу (розрив кордону між комплексами й початок їх кон'югації) і диз'юнктивну кризу (утворення текстологічного кордону, що виокремлює з цієї системи нові окремі комплекси). В аспекті досліджуваної нами тематики певний інтерес становлять запропоновані О. О. Богдановим поняття розходження та сходження форм, що стосуються вже не окремого комплексу та пов'язаних із ним організаційних процесів, а організаційних закономірностей, які враховують наявність двох і більше комплексів. Закон розходження («системна диференціація» або «системне розходження») описує зміну системи, що утворена з окремих частин й означає організаційний процес, пов'язаний з посиленням відмінностей між елементами комплексу й появою дезінгресій – розривів внутрішніх зв'язків, зокрема, під впливом навколишнього середовища, що зрештою призводить або до дезорганізації комплексу загалом, або до його кардинальної зміни. Оскільки абсолютно ідентичних комплексів у природі немає, завжди є тенденція їх на підставі початкової відмінності. Цей автор вважає, що початкова різнорідність частин системи заздалегідь визначає її нестійкість. Також є й інша закономірність, що неодмінно супроводжує процес системного розходження, – це універсальність явища кон'югації щодо різних комплексів. Ця закономірність полягає в тому, що системне розходження містить тенденцію розвитку, що зумовлює утворення додаткових зв'язків. На думку вченого, що істотнішою є розбіжність кон'югуючих комплексів, то порівняно істотнішою мають бути внутрішні суперечності кон'югованого цілого, а отже, сильнішою є розтрата активностей. Однак що меншим є розходження, то меншою є енергійна перебудова та менше

вона здатна дати нові організаційні комбінації. Таким чином, саме розходження форм, а потім їх сходження дають новий матеріал для їх перегрупувань і підбору, що виявляється в структурному перетворенні системи [164; 165]. Ця ідея, як вважає І. Г. Тарент, є надзвичайно перспективноюз позицій соціальних досліджень і соціальної практики, хоча й потребує спеціального дослідження в межах соціально-філософського аналізу, однак цілком доводить свою «природність» еволюцією всіх відомих сучасній науці форм буття, оскільки містить істотні евристичні можливості [891].

Отже, категорію «диференціація» («розходження», «ділення») у загальній науковій методології розглядають у єдності з його парною категорією – «інтеграцією» («сходженням», «поєднанням»), яким відводять особливе місце в загальнотеоретичному обґрунтуванні складних систем, зокрема соціальних. До таких систем безумовно належить і право, і пов’язана з ним діяльність – юридична діяльність, зокрема судочинство. Загальнонаукові знання щодо диференціації, з огляду на її зв’язок з інтеграцією, і досвід їх застосування цілком придатні для використання в юридичній науці [108, с. 17]. Однак юридична наука не повинна дублювати чи некритично запозичувати відповідні загальнонаукові чи філософські знання й прийоми, так само як і за допомогою софістичних прийомів намагатися крізь призму загальнонаукових категорій надати традиційним уявленням про правове буття нового трактування чи форми. Саме тому категорія «диференціація» в загальноправовій та галузевих правових науках набуває особливого значення, що враховує специфіку відповідної сфери правових знань.

У теорії права доволі поширеними є погляди на диференціацію (чи спеціалізацію) права як категорію, що разом з інтеграцією обумовлює таку властивість права, як системність, ділення права на галузі, а також визначає спеціалізацію права, законодавства та правового регулювання [21, с. 53–54; 37; 38; 60; 280; 284; 330; 545; 607; 653; 661; 732; 737; 747; 801; 835; 1014; 1093]. Водночас, науковці вкладають у нього різне значення. Зокрема, С. С. Алексєєв спеціалізацію права вважає однією з його властивостей, виявом власне правового розвитку, який втілює і зовнішні чинники, що впливають на право, і

внутрішні потреби правової системи. Суть спеціалізації права вчений висвітлює через «поділ праці між нормами», унаслідок якого певні норми та їх комплекси дедалі більше зосереджуються на виконанні певних операцій, конкретизується зміст норм й одночасно відбувається інтеграція в регулюванні суспільних відносин. Основними, частково перехресними різновидами спеціалізації права С. С. Алексєєв вважає:

диференціацію (предметну та функціональну), тобто розгалуження нормативного змісту правового регулювання, набуття певною його галуззю дедалі специфічніших рис;

конкретизацію, тобто деталізацію змісту нормативного регулювання, докладніше регулювання окремих сторін й елементів цих суспільних відносин;

інтеграцію, тобто узагальнену регламентацію того єдиного, що збігається, що властиво групам суспільним відносин, їхнім принципам, засадам тощо.

У процесі спеціалізації відокремлюються групи норм, що виконують певні функції під час здійснення правового регулювання. Процес спеціалізації обумовлює перетворення нормативної системи зрештою на комплекс переважно спеціалізованих нормативних положень; цим зумовлено необхідність під час аналізу окремої юридичної норми зважати на її спеціалізований характер і враховувати її зв’язки з іншими нормами-приписами [17, с. 37–38].

Досліджуючи теоретичні засади правової інтеграції, В. Л. Кулапов та Є. Г. Потапенко на підставі положень розробленої С. С. Алексєєвим конструкції спеціалізації виключають інтеграцію як її форму [490, с. 12–13]. Такий підхід загалом розкритикував дослідник диференціації та інтеграції структурних утворень системи права Д. Є. Петров, який акцентував, що в такому разі ототожнюється змістовий та формальний спекти права. На його переконання, категорія «спеціалізація» має відображати процес ділення елементів системи законодавства, а поняття «диференціація» – слугувати з’ясуванню процесів поділу в системі права. З огляду на це, зазначений автор вважає, що спеціалізація законодавства є однією з форм диференціації в праві, а не навпаки [639, с. 110–111].

У контексті окреслених міркувань Д. Є. Петров ширше розглядає диференціацію та інтеграцію в системі права, адже вважає їх одночасно тенденціями, процесами й закономірностями її розвитку. Як тенденції вони виражають можливість, «схильність» структурних утворень системи права розвиватися у відповідних напрямах. Як процеси вони становлять цю можливість, що стала реальним фактом. Диференціація та інтеграція є процесами, що проходили раніше і проходять у системі права на сучасному етапі її розвитку. Як закономірності вони є реальними фактами, набувають статусу необхідності [639, с. 107–108]. Цей автор стверджує, що стосовно системи права процеси диференціації та інтеграції призводять до ускладнення структури права, утворення нових структурних елементів: норм, інститутів, галузей, появи нових внутрішніх зв'язків. Найпростіший приклад диференціації – поява нового різновиду норм права, а інтеграції – об'єднання низки норм у єдиний комплекс, інститут права [639, с. 105]. Науковець розрізняє два типи диференціації: функціональну, під час якої розширюється коло функцій, що здійснюють елементи системи, яка розвивається, та структурну, у процесі якої в системі виокремлюються підсистеми, нові елементи, що реалізують певні функції. Структурна диференціація є різновидом функціональної, проте вона глибша за змістом і пов'язана зі створенням однопорядкового елементу на одному рівні системи [639, с. 145].

Ще один дослідник М. К. Юков диференціацією вважає розщеплення, розшарування норм права, розгалуження правового регулювання, у деяких випадках – поділ норм права та появу на цій підставі нових з метою детальнішого конкретизованого регулювання, а отже, набуття нормами особливих, специфічних рис [1083]. Диференціацію О. М. Садіков визначає як регламентацію різних суспільних відносин, що є предметом окремих галузей права, за допомогою системи норм і нормативних актів, що враховують особливості цих відносин, а також введення спеціальних правових норм залежно від складу учасників і сутності регульованих відносин, наслідком якого є значне збільшення кількості чинних нормативно-правових актів [782].

На переконання Г. Ф. Шершеневича диференційно-інтеграційний процес є основним механізмом правотворення. Процес правотворення полягає саме в поступовій дедалі суттєвішій диференціації права у сфері правил співжиття, у диференціації, що відбувається всередині права, та в інтеграції норм права, яка втілюється в тому, що, попри постійне збільшення кількості норм права, відбувається поєднання та координування їх в інститути [1047, с. 508].

У межах дослідження диференціації цивільного судочинства слід не лише усвідомлювати єдність процесів диференціації та інтеграції в праві та взаємозв'язок їх відповідно до діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей, а й зосередитися на їх відмінностях, насамперед на особливостях диференціації. Основні відмінності процесів диференціації та інтеграції, зазначає Д. Є. Петров, пов'язані з їхніми метою та спрямуванням опрацювання правового матеріалу. Правова інтеграція полягає в зближенні й об'єднанні правових приписів, її мета – створення загального уніфікованого в певній сфері суспільних відносин правового режиму. Процес диференціації, навпаки (інакше ці категорії не розглядали б як діалектичні протилежності), полягає в дробленні та виокремленні правових приписів. Мета диференціації в праві – усебічне врегулювання суспільних відносин з огляду на їхню соціально-економічну, політичну, регіональну та іншу специфіку [639, с. 106].

Слово «диференціація» хоча доволі обмежено і застосовують в українському законодавстві, однак воно не номінує усталеного терміну. У різних нормативних актах законодавець вкладає в нього спеціальне значення, позначаючи систему, поділ, градацію певних правових і неправових явищ, наділення їх певними особливими властивостями. Слово «диференціація» та похідні від нього прикметники використано, зокрема, у:

– Законі України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII [699], у ч. 2 ст. 6 ідеться про «територіальну диференціацію»;

– Законі України «Про оплату праці» від 24.09.1995 № 108/95-ВР [705], у ч. 3 ст. 6 якого зазначено про «диференціацію розмірів заробітної плати»;

– Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 № 1533-III [697], ст. 2 якого передбачає «диференціацію розмірів виплати допомоги по безробіттю»;

– Законі України «Про відходи» від 05.03.1998 № 187/98-ВР [691], у ст. 38 якого йдеться про «диференціацію ставок екологічного податку»;

– Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 № 4452-VI [710], який встановлює «диференційовані збори» й передбачає «диференціацію адміністративно-господарських санкцій та їх розмірів»;

– Податковому кодексі України від 02.12.2010 № 2755-VI [648], у пп. 19-1.1.7 п. 19-1.1 ст. 19-1 якого визначено таку функцію контролюючих органів як здійснення «диференціації платників податків»;

– Кримінально-виконавчому кодексі України від 11.07.2003 № 1129-IV [482], у ст. 5 якого одним із принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання та відбування покарань визначено «диференціацію та індивідуалізацію виконання покарань», а в ч. 4 і 5 ст. 123 зазначено про диференційований виховний вплив на засуджених.

В актах процесуального законодавства України це слово не застосовують. Словом «диференціація» протягом тривалого часу послуговуються не лише в теорії права, а й у галузевих правових науках. Зокрема, у матеріально-правових науках диференціація є інструментом дослідження окремих складних правових явищ. Наприклад, у трудовому праві розглядають так звану диференціацію правового регулювання праці як встановлені в трудовому законодавстві відмінності в змісті й обсязі прав та обов'язків суб'єктів трудових відносин на певних підставах [428; 735; 825; 932; 1057]. У науці кримінального права розробляють теорію диференціації кримінальної відповідальності, яку тлумачать як зміну передбаченого кримінальним законом виду, розміру й характеру відповідальності залежно від зміни суспільної небезпеки діяння та особи, яка його вчинила, а також з огляду на принцип гуманізму, інші обставини [972, с. 3–7]. У цивілістиці деякі науковці оперують терміном «диференціація» під час розгляду обсягу дієздатності фізичної особи за віком [976, с. 52], висвітлення внутрішньої структури системи особистих немайнових прав [860, с. 65] тощо.

У процесуальних науках термін «диференціація» ввійшов у термінологію порівняно нещодавно [142]. У теорії права проблеми диференціації судочинства (процесуального права, системи процесуальних правовідносин) розглядали прихильники теорії судового права, зокрема: О. Г. Лук'янова [522, с. 146–147], Р. А. Калюжний, І. В. Атаманчук [387]. Із цього приводу слушно зазначає О. Г. Лук'янова, що диференціація правового регулювання є однією з основних тенденцій розвитку системи процесуального права, і це виразно простежується протягом останніх десятиліть [522, с. 138]. Доповнюючи цю тезу, слід зауважити, що така диференціація є не лише тенденцією в певний період часу, а постійним вектором розвитку права, адже навіть поява процесуального права, про що йшлося в попередньому розділі, шляхом виокремлення з матеріального права стала результатом відповідної диференціації.

В юридичній процесуальній літературі, стверджує В. В. Хомінець, немає чіткої дефініції цього поняття, його сприймають як загальновідому терміносистему і це спричиняє дискусію щодо необхідності, допустимості й меж диференціації. Ми вважаємо слушним підхід цього автора, за яким правильне використання понятійного апарату надає якісну визначеність правовому науково-теоретичному мисленню, фіксує структуру знань про право та логіку їхнього розвитку, має самостійне пізнавальне значення, тому що сприяє поглибленому вивченню права, виключає можливі неточності та вдосконалює процесуальну мову [980, с. 45].

В межах процесуальних наук диференціацію судочинства (процесуальної форми) як наукову проблему вперше почали розробляти в науці кримінального процесуального права ще з 70-х років XX століття [35; 547; 1089; 1095]. Нині рівень її наукової розробленості фахівцями з кримінального процесу [557; 612; 927; 929; 980; 1011; 1049] слід визнати найґрунтовнішим серед усіх процесуальних наук. Про те, що в науці кримінального процесу диференціація кримінальної процесуальної форми з предмета наукової полеміки стала усталеною науковою категорією, свідчить, зокрема, висвітлення її сутності в підручниках [479, с. 32–33; 480, с. 15, 573], включення матеріалу про неї в

силабуси з курсу кримінального судочинства (процесу) різних закладів вищої освіти України [813].

У контексті цивілістичної процесуалістики в Україні та країнах пострадянського простору проблеми власне диференціації відповідних видів судочинства до кінця 90-х років XX століття практично не піднімались. Однак протягом двох останніх десятиліть ця проблематика привернула увагу дослідників адміністративного, господарського та цивільного процесу. Зокрема, з адміністративного процесу 2017 року було захищено кандидатську дисертацію «Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України» (А. О. Черникова) [1015]. У межах науки господарського процесуального права комплексне дослідження диференціації господарського процесу (господарської процесуальної форми) не проводили. Лише в загальних рисах цю проблематику розглянуто в окремих публікаціях таких науковців, як О. А. Беляневич, І. А. Бутирська, А. О. Згама, С. О. Короєд, В. В. Резнікова, Є. А. Таликін, В. С. Щербина та ін. [61; 183; 365; 451; 881; 883; 1070].

У науці цивільного процесу проблему диференціації цивільного судочинства концентровано проаналізовано в публікаціях і докторських дисертаціях Н. А. Громошиної [285; 286], О. В. Слепченко [833; 834], С. К. Загайнової [352; 353], О. С. Ткачука [917], Г. В. Чурпіти [1030; 1033]. В українській процесуалістиці фундатором наукових розвідок диференціації цивільного судочинства є академік В. В. Комаров, який у своїх численних роботах окреслив її основний зміст, а також визначив структуру й складові цивільного процесу [429; 431; 433; 434; 435; 496; 603; 715; 992]. Деякі аспекти диференціації судочинства в цивільних справах розглянуто в колективних монографіях «Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні» (2013) [900], «Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України» (2013) [945], «Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства» (2014) [944]. Диференціація цивільного процесу як наукова проблема привертала увагу

С. О. Короєда, В. М. Короленка, М. Л. Коханської, Т. В. Сахнової, І. Ю. Татулич та інших науковців, результати досліджень яких опубліковано в численних статтях і тезах виступів на наукових заходах [452, с. 949–651; 459, с. 193–196; 472, с. 71–76; 473, с. 115–118; 790, с. 40; 794, с. 57; 892, с. 62–66; 1117, с. 103–115].

Аналізуючи сутність диференціації цивільного судочинства ми поділяємо позицію Є. А. Таликіна стосовно того, що основа процесу в різних галузях є схожою, ґрунтується на спільних логічних, розумових і правозастосовних засадах. Тому корисним і можливим є використання позитивних напрацювань інших процесуальних галузей [882, с. 250]. Отже, з огляду на спільні онтологічні корені процесуальної діяльності під час дослідження диференціації цивільного судочинства слід керуватися загальними результатами попередніх наукових розробок диференціації не лише цивільного судочинства, а й судочинства загалом (у контексті теорії судового права), а також інших видів судочинства, якщо вони не суперечать сутності цивільного процесу.

З аналізу літератури вбачається, що різні дослідники обґрунтовують різні підходи не лише до визначення диференціації судочинства, а й до її об’єкта [89]. Зважаючи на багатоаспектість поняття цивільного судочинства (процесу), про що вже зазначено вище, у літературі акцентовано на диференціації процесуального регулювання / процесуального права, процесуальних правовідносин, процесуальної форми, процесуальної діяльності, судових процедур. Попри термінологічні та змістові відмінності, які вкладають різні автори в поняття диференціації цивільного судочинства, усі вони з різних позицій висвітлюють одне й те саме явище – поділ цивільного процесу на складові та елементи, що загалом утворюють його процесуальну систему. Слід зауважити, що загалом термін «диференціація» увійшов у сучасну процесуалістику в контексті різноманітного поділу судочинства на різних рівнях або виокремлення його видів. Наразі жоден вид судочинства не підпорядкований єдиній процедурі, вони є сукупністю різних процедур зі специфічним процесуальним правовим регулюванням [140]. Крім того, процесуальні Кодекси закріплюють деякі альтернативні процедури розгляду та вирішення одних і тих самих категорій

справ. Відповідно до ЦПК України, особа, яка звертається до суду з вимогою, за якою може бути видано судовий наказ, може звернутися з цією ж вимогою в позовному провадженні (ч. 2 ст. 161).

Диференціація судочинства не є усталеною для процесуалістики категорією. Тому, зважаючи на складність і багаторівневість системи цивільного судочинства науковці можуть вкладати в це поняття різний зміст. У літературі трапляються доволі оригінальні позиції. На думку Т. В. Орлової, диференціація – це спосіб організації судочинства, застосування якого зумовлено необхідністю вираження специфічних умов правозастосовної діяльності, що веде до створення поряд із загальним порядком судочинства інших процесуальних порядків (проваджень), завдання яких зрештою збігаються з призначенням процесу [612, с. 42]. Дослідниця М. Л. Коханська розглядає диференціацію судових процедур як один із засобів управління судовим часом і засіб, спрямований на виконання завдання своєчасності розгляду та вирішення цивільних справ, що реалізує вимоги процесуальної економії, концентрації доказового матеріалу та має на меті досягнення ефективності судочинства [472, с. 116].

Переважна більшість науковців поняття диференціації судочинства тлумачать в певній варіації як: а) тенденцію його розвитку, б) процес його розвитку; в) закономірності судочинства. Зокрема, О. Г. Лук'янова розглядає диференціацію судочинства через категорію диференціації процесуального регулювання, вважаючи, що це нормальний, природний процес розвитку законодавства, причинами якого є, по-перше, розвиток суспільних відносин, по-друге, необхідність встановлення додаткових гарантій права громадян та організацій на захист своїх прав і свобод, передусім – у юридичному процесі, раціоналізація та оптимізація процесу [522, с. 149]. На думку Є. А. Таликіна, диференціація – це тенденція до розвитку процесуальної форми, зумовлена вимогою її вдосконалення, що полягає у формуванні в межах єдиної процесуальної форми кількох алгоритмів процедури розгляду спорів [881, с. 255]. Вектором розвитку процесуальної форми оцінює диференціацію

О. А. Черникова та вважає, що вона спрямована на оптимізацію судочинства [1015, с. 184-185]. Як загальну тенденцію розвитку цивільного процесу тлумачить його диференціацію й О. М. Здрок, акцентуючи, що в обох системах (континентального і загального права) наявні особливості розгляду справ різними ланками судової системи, окремих категорій справ, спрощені процедури, спеціалізовані суди [366, с. 19]. Як напрям оптимізації судочинства розглядає диференціацію судових процедур С. О. Короєд [452, с. 649].

Значна частина науковців визначають диференціацію цивільного судочинства як процес. Зокрема, О. А. Черникова диференціацією процесуальної форми судочинства вважає процес зміни порядку судочинства, зумовлений волею законодавця та рішенням суду, спрямований на застосування під час вирішення правового конфлікту процесуальної процедури, відмінної (виокремленої) від загальної, яка має специфічні риси, породжені категорією справи, її складністю, суб'єктом звернення, за умов дотримання основних засад судочинства й реалізації його завдань. На її думку, диференціація є динамічним процесом, унаслідок якого виокремлюються якісно різні елементи, що разом становлять єдине ціле [1015, с. 184–185]. Водночас О. Є. Міщенко доводить, що диференціація процесуального права – це процес, спрямований на виокремлення із системи процесуальних норм спеціальної групи, що регулює необхідні процесуальні правовідносини, пов'язані з відповідними особливостями справи або залученого до цих відносин суб'єкта, з метою формування нової процесуальної форми [568, с. 11]. Категорією «диференціація», на переконання О. С. Ткачука, необхідно позначати процес, унаслідок якого відбувається розподіл цілого на частини. Останні своєю чергою функціонують усередині цілого, відтворюючи його структуру. Цей процес зумовлений причинами, які мають зовнішню спрямованість, тобто існують за межами цілого, але безпосередньо на нього впливають. Зокрема, ускладнення матеріальних правовідносин, об'єктивна необхідність у забезпеченні ефективного захисту різноманітних за своєю сутністю суб'єктивних прав, свобод й інтересів зумовлює потребу диференціації цивільної процесуальної форми з метою

забезпечення максимальної її «гнучкості» й адаптованості до специфіки різних об’єктів захисту [917, с. 72–73].

Також у юридичній літературі обстоюють думку щодо диференціації судочинства як закономірності чи стану судочинства. Учений Ю. К. Якимович диференціацією судочинства вважав наявність в межах єдиного процесу проваджень, що якісно різняться між собою за ступенем складності процесуальних форм [1089, с. 35]. Згодом цей автор диференціацію процесуальної форми тлумачив як існування самостійних проваджень, яким притаманна наявність певної матеріально-правової бази, що об’єктивно потребує відмінностей у законодавчому регулюванні, комплексність і наявність суттєвих відмінностей, порівняно зі звичайним порядком провадження, що зрештою приводить до зміни форм діяльності в таких справах [1090, с. 15]. За визначенням О. В. Смирнова та К. Б. Калиновського, диференціація процесуальної форми є такою будовою судочинства, за якої поряд із звичайним порядком наявні процесуальні форми, які передбачають як спрощення процедури в нескладних справах, так і її ускладнення [843, с. 645]. Як встановлену законом систему спеціальних проваджень у межах єдиної процесуальної форми, що суттєво відрізняються від звичайного провадження і які застосовують для підвищення ефективності судочинства за окремими категоріями справ, визначає диференціацію процесуальної форми В. В. Хомінець [980, с. 46]. Натомість В. М. Трофименко вважає, що найбільше відповідає сутності диференціації процесуальної форми підхід до її розуміння як способу процесуальної організації, відповідно до якого в системі процесу автономізуються окремі процесуальні провадження, встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки їх здійснення [931, с. 74–77].

Узагальнюючи позиції різних учених щодо диференціації процесуальної форми, О. А. Черникова зауважує, що це поняття висвітлюють і через об’єктивно наявну категорію (провадження), і через процес (організації судочинства, розвитку його форми) [1015, с. 33].

Цю думку, на наш погляд, слід поглибити, адже більшість дослідників

диференціації судочинства, обґрунтовуючи власне бачення певного аспекту зазначеного поняття, не оспорюють інші аспекти його тлумачення. У літературі сформувалася позиція про багатоплановість виявів диференціації судочинства [286 , с. 7]. У зв'язку з цим у процесуальній науці не ведеться дискусія щодо сутності даного поняття. З'ясовуючи його сутність, слід керуватися тим, що диференціація цивільного судочинства стосується появи у відповідному процесі нової процедури / провадження (як за вертикаллю, так і за горизонталлю) або запровадження варіативності вже наявної. Така нова процедура (провадження) має бути, з одного боку, підпорядкована загальним правилам судочинства, а з іншого – володіти особливими рисами її здійснення, що відокремлюють її від інших процедур (проваджень). Саме тому, диференціацію цивільного судочинства слід розглядати і як тенденцією, і як процес його розвитку, і як його закономірність. Як тенденція вона виражає можливість і здатність системи судочинства до відповідного структурного поділу. У цьому аспекті диференціація виявляється в процесуальній науці під час пошуку структурних і функціональних способів оптимізації цивільного судочинства, а також у правовій політиці щодо здійснення правосуддя. Як процес диференціація передбачає формування в межах певного виду провадження та закріплення в процесуальному законодавстві нових процедур чи поділу наявних. Цей аспект засвідчує законотворчу роботу з удосконалення цивільного процесуального законодавства. Як закономірність диференціація полягає в поділі, розчленуванні судочинства на окремі складові, що на певний проміжок часу утворюють його систему. У цьому аспекті диференціація цивільного судочинства має значення насамперед для застосування норм процесуального права, тобто для судової практики, не втрачаючи властивості предмета наукового дослідження.

Диференціація цивільного судочинства як його закономірність за своєю сутністю є його поділом, а кожен поділ повинен мати певну наукову або практичну мету. Крім того, під час з'ясування змісту диференціації судочинства слід ураховувати загальні правила поділу, як-то:

1. Поділ має бути сумірним – обсяг разом узятих членів поділу має

дорівнювати обсягу поділюваного поняття.

2. Поділ має відбуватися на одній підставі – під час поділу не можна одну підставу підміняти іншою, тобто поділяти поняття потрібно так, щоб одні члени поділу були виокремлені за однією ознакою, а інші – за іншою.

3. Члени поділу мають виключати один одного – поділ має бути таким, щоб кожен окремий предмет, мислимий у родовому понятті, належав до обсягу тільки одного члена поділу.

4. Поділ має бути безперервним – у процесі поділу необхідно переходити до найближчих видів, не оминаючи їх.

5. Основа поділу має бути виразною – ознака, за якою поняття поділяють на види, має бути достатньо точною й виразною (ясною), щоб її не можна було розуміти по-різному [344].

2.3 Призначення, межі та види диференціації цивільного судочинства

Розглянувши сутність диференціації цивільного судочинства, необхідно з'ясувати її призначення (мету). І відправною точкою в цьому має стати відповідь на питання, чи може існувати в цивільному процесі єдина уніфікована процесуальна форма для різних категорій цивільних справ. Ствердно відповісти на це питання не вдається, адже такий підхід не відповідатиме сучасному процесуальному законодавству й реаліям цивільного судочинства не лише в Україні, а у світі загалом. Цивільне судочинство в інших країнах вирізняється диференціацією судових процедур, оскільки, крім основного порядку вирішення справ, яким є позовне провадження, наявні спрощені процедури (субпровадження) ухвалення судом рішень, обов'язкових до виконання, які здійснюють без судового розгляду або зі значно скороченим (спрощеним) судовим розглядом [162, с. 4–5]. Також це не відповідатиме фундаментальним підходам до вдосконалення цивільного судочинства в процесі створення оптимальної моделі цивільного судочинства.

Американські дослідники із цього приводу зауважують про

«процесуальний плюралізм» чи «допустиме» вирішення спорів, яке передбачає, що не всі питання можуть бути предметом однакового ставлення: один формат судового розгляду підходить не для всіх справ. Різні види й кількість сторін спору, структура спору та різні питання права можуть обумовити різні формати розгляду спору [1114]. Попри те, що в американській юридичній доктрині панує погляд на те, що кожний юридичний процес, зокрема судовий розгляд, є цілісним, охоплює власні правові норми, етичні правила й способи прийняття рішень [1121], ще із 70-х років XX століття перед американським ідеалом єдиного процесу постало питання про його трансформацію [1119, с. 378] та перехід від технократичного розподілу справ до ефективнішого та зручнішого судочинства. Унаслідок цього дослідники обґрунтовують необхідність застосування різних видів проваджень для забезпечення ефективного правосуддя в різних ситуаціях, а також розширення ABC [561, с. 114–116].

Науковець Ю. Ю. Грибанов стверджує, що наявність єдиної, складної та розгорнутої правової процедури для розгляду й вирішення більшості справ є ігноруванням наявних об'єктивних особливостей останніх, які не можуть не позначатися на порядку захисту прав і видозмінювати його. Прагнення вирішувати всі справи за однаковою процедурою без урахування їхніх специфічних особливостей здатне може спричинити дисфункцію між кінцевою метою судочинства й методами її досягнення [282, с. 1]. На думку О. С. Ткачука, ускладнення матеріальних правовідносин, об'єктивна необхідність у забезпеченні ефективного захисту різноманітних за своєю природою суб'єктивних прав, свобод та інтересів викликає потребу диференціації цивільної процесуальної форми з метою досягнення максимальної її «гнучкості» й адаптованості до специфіки різних об'єктів захисту [917, с. 72–73]. У такому контексті С. О. Короєд зазначає, що диференціація судових процедур має на меті підвищити ефективність цивільного судочинства з огляду на матеріально-правові та процесуальні особливості певних категорій справ. А отже, цивільний процес має бути гнучким, тобто передбачати найоптимальніші шляхи досягнення завдання цивільного судочинства, зокрема завдяки встановленню особливих

(спрощених) порядків розгляду й вирішення певних категорій цивільних справ, для яких застосування загального позовного порядку є недоцільним [452, с. 649–650]. Академік В. В. Комаров зауважує, що концептуальний розвиток процесуальних процедур слід пов'язувати з диференціацією процесуальної форми як базової конструкції цивільного процесу, яка має забезпечити ефективність судового процесу та його основоположну цінність – право на справедливий судовий розгляд [435, с. 30]. Диференціація процесуальної форми, на думку О. А. Черникової, є засобом оптимізації судочинства, придатним у тому ступені, в якому він є адекватним наявним проблемам і поставленим завданням, а її мета – оптимізувати судочинство (забезпечити найефективніший варіант його здійснення, який приведе до виконання поставлених завдань) [1015, с. 39, 44]. На думку М. Л. Коханської, диференціація судових процедур у межах цивільного судочинства має логічний поділ, спрямований оптимізувати розгляд і вирішення цивільних справ [473, с. 116].

Отже, науковці загалом поділяють підхід, за яким диференціація цивільного судочинства безпосередньо пов'язана з його ефективністю, а її призначення полягає в його оптимізації [107; 118]. Водночас, категорію оптимізації цивільного судочинства неоднозначно сприймають процесуалісти, попри те, що проблеми оптимізації судочинства впродовж тривалого часу розробляє наука процесуального права. Науковці зосереджують увагу переважно на конкретних напрямах, способах, шляхах, засобах, методах оптимізації розгляду та вирішення цивільних справ. Також чимало дослідників декларує необхідність оптимізації судочинства (процесу, процесуального законодавства, процесуальної форми тощо), не висвітлюючи його змісту. Однак саме поняття оптимізації судочинства як опорна, вихідна точка наукових пошуків здебільшого не ставало предметом наукових роздумів, дискусій і полеміки [157, с. 338]. З огляду на це, у межах нашого дослідження слід проаналізувати це поняття та з'ясувати, чи спроможне воно змістовно відобразити призначення диференціації цивільного судочинства.

Категорія оптимізації цивільного судочинства співвідноситься з пошуком

ідеального правосуддя, що є одним зі споконвічних прагнень людства [99, с. 87]. Проте реалії судочинства повсякчас засвідчують проблеми правозастосування, недоліки процесуального права, що виявляються під час здійснення судочинства в конкретних справах. І це, безумовно, є цілком нормальним явищем, з огляду на суб'єктивність судочинства, а також те, що прагнення людини до ідеалу, зокрема ідеального правосуддя, є безмежним. Стосовно цього академік О. Д. Крупчан зазначає, що без створення механізму ефективного судочинства, який буде здатний забезпечити реальний і своєчасний захист прав, свобод й інтересів суб'єктів правовідносин, не можна створити ні громадянське суспільство, ні правову державу [714, с. 6].

Онтологічну сутність поняття оптимізації цивільного судочинства визначає семантичне значення слова «оптимізація» (рос. «оптимизация», англ. «optimisation», нім. «Optimierung»), що позначає процес надання будь-чому найвигідніших характеристик, співвідношень. В основі цього слова – корінь «оптімум» (лат. «Optimum» – найкращий), що позначає сукупність найсприятливіших умов [518, с. 190].

В енциклопедичній літературі зазначено, що оптимізація – це процес вибору найкращого (оптимального) варіанту з безлічі можливих. Найбільш надійним способом знаходження найкращого варіанту є порівняльна оцінка всіх можливих варіантів (альтернатив). Щоб поміж значної кількості варіантів обрати оптимальний, по-перше, потрібна інформація про перевагу різних поєднань значень показників, що характеризують варіанти. По-друге, порівнюючи варіанти, необхідно враховувати різні невизначеності, наприклад, невизначеність умов, у яких буде реалізовано певний варіант [171, с. 450].

Оптимізацією також вважають перехід від одного – несприятливого або малосприятливого стану до іншого – бажаного, сприятливого, кращого за певним конкретним показником, такого, що відповідає завданням або адаптивним нормам і програмами у керованих матеріальних та ідеальних системах різного роду [738, с. 71].

У сучасній процесуальній науці немає усталеного визначення оптимізації

судочинства. Слід зауважити, що терміни «оптимізація», «оптимальний» достатньо часто використовують у науковій та навчальній літературі із цивільного процесу. Деякі науковці здійснили спроби безпосередньо або опосередковано визначити поняття оптимізації процесу. Зокрема, В. В. Ярков, досліджуючи проблему раціональності й оптимізації в правосудді, розглядає форми пришвидшення та спрощення цивільного процесу: одноосібний розгляд цивільних справ, судовий наказ, заочне рішення, розгляд справи за відсутності відповідача [273, с. 180–190]. Отже, цей автор під оптимізацією судочинства вважає насамперед прискорення та спрощення процедури розгляду справ. На думку І. В. Решетнікової, один із виявів оптимальності судочинства полягає у виборі найкращого варіанту застосування права, що дає змогу швидко та якісно розглянути справу [32, с. 193]. Дослідник М. Ш. Пацація розглядає оптимізацію як напрям забезпечення ефективності судочинства [633, с. 60–68]. Деякі автори застосовують термін «оптимізація» для характеристики окремих інститутів процесуального права. Зокрема, А. Г. Коваленко, О. Ю. Сергєєва обґрунтовують необхідність оптимізації процесу доказування [407, с. 160–161]. На думку К. А. Царегородцевої, підґрунтям оптимізації судочинства повинні бути вимоги своєчасності та якості розгляду й вирішення справи. Зазначена авторка запропонувала таке визначення: оптимізація цивільного процесу – це механізм розгляду й вирішення цивільної справи, що надає вибір найкращого шляху досягнення завдань правосуддя. Дослідниця виокремлює широкий та вузький аспекти диференціації цивільного судочинства. Широкий підхід оптимізації не вичерпується процесуальним засобами та передбачає також організаційно-правові аспекти. Вузьке ж значення – це вдосконалення інститутів і норм процесуального законодавства та правозастосовної практики, що надають можливість досягнути найкращого виконання завдань судочинства [985, с. 8].

Слід акцентувати й на запропонованому Ю. В. Деришевим визначенням оптимізації досудового провадження в кримінальному процесі, згідно з яким це приведення системи досудового провадження в оптимальний (загальновигідний) стан, з раціональними й ресурсозберігальними

процедурами, що надають можливість поряд з виконанням завдань судочинства неухильно забезпечувати гарантії прав й інтересів усіх суб'єктів, які залучені в кримінальний процес [320, с. 6]. Таке визначення відображає загальну сутність процесуальної оптимізації, тісний зв'язок з раціоналізацією та процесуальною економією, а тому може бути використане для тлумачення оптимізації судочинства в цивільних справах.

Оптимізація цивільного судочинства стосується не лише розгляду та вирішення судами цивільних справ, а й інших, допоміжних процедур. Саме тому одним із виявів процедури в цивільному судочинстві стала процедура врегулювання спору за участю судді (глава 4 розділу ІІІ ЦПК України), що передбачає проведення переговорів щодо мирного врегулювання спору приватноправового характеру за участю судді як посередника.

З огляду на лексичне значення, оптимізація судочинства має передбачати створення такої системи судочинства, що надасть можливість ефективно досягати завдань судочинства, забезпечуючи його оперативність і належну якість. Розгляд і вирішення кожної цивільної справи, зауважив академік О. Д. Крупчан, має здійснювати суд за мінімально допустимих витрат процесуальних засобів і в найкоротші, але, разом з тим, розумні строки. Отже, у конкретній справі важливе значення має проблема вибору оптимального шляху розвитку цивільного процесу, що повинен забезпечити право кожної особи на отримання судового захисту її прав і свобод [714, с. 6].

На підставі викладеного вище та з огляду на багатогранність поняття «оптимізація цивільного судочинства», його оціночне та емоційне забарвлення, якого йому надають учені, несформованість єдиного підходу до його тлумачення в літературі, а також те, що дефініція має бути чіткою та однозначною, пропонуємо призначення диференціації цивільного судочинства висвітлювати не через зазначену категорію, а через її зміст. Отже, призначення диференціації цивільного судочинства, на нашу думку, полягає у:

– створенні передумов для ефективної реалізації загального завдання цивільного судочинства та функцій судової влади в цивільному судочинстві;

– забезпеченні економії процесуальних засобів і раціоналізації розгляду конкретних цивільних справ;

– сприянні мирному врегулюванню спорів приватноправового характеру.

Зазначене зумовлює практичний аспект диференціації цивільного судочинства. З позиції процесуальної теорії призначення диференціації цивільного судочинства полягає в тому, що вона є науковим інструментарієм пізнання як окремих процесуально-правових явищ, так і фундаментальних засад цивільного судочинства – його системи й структури загалом, складових й елементів, їхніх взаємозв'язків і правового змісту.

Диференціація цивільного судочинства тісно пов'язана з таким принципом цивільного процесуального права, як диспозитивність. На переконання В. А. Кройтора, диспозитивність виявляється як єдність волі та волевиявлення матеріально заінтересованої особи, здійсненої безпосередньо чи опосередковано через представника, вільно обирати варіанти поведінки, засоби судового захисту в силу юридичної природи цивільних правовідносин. Втім, така свобода заінтересованих осіб має певні межі, обумовлені метою цивільного судочинства. Тому дотримання цивільної процесуальної форми суб'єктами цивільного процесу та необхідність виконання його завдань визначають наявність публічно-правового інтересу в цивільному процесі: процесуальної активності суду, яка також є невіддільною умовою розвитку процесу [483, с. 461]. На думку В. Д. Великого, диференціація судочинства наявна в будь-якому випадку, коли процесуальна норма є диспозитивною [206, с. 48]. Однак, таку думку не поділяє Є. А. Таликін, зауважуючи, що між диференціацією та диспозитивністю правового регулювання є певна межа. На його погляд, визначальна ознака полягає в тому, що диспозитивність правового регулювання охоплює випадки, у яких вибір варіантау поведінки залежить від бажання учасників розгляду справи. Якщо ж певний варіант поведінки прописаний законом – ідеться про диференціацію процесуальної форми. На такій підставі зазначений дослідник доходить висновку про те, що певна міра диспозитивності в правовому регулюванні процесуальних правовідносин не

пов’язана з особливостями процесуальної форми. У такому самому контексті зазначений автор зауважує, що процесуальний порядок вирішення певного конфлікту обирають не сторони й не суд, його визначає закон [881, с. 252–253].

На наш погляд, Є. А. Таликін не цілком коректно обрав підхід до розгляду питання про взаємозв’язок диспозитивності та диференціації в цивільному процесі, адже фактично аналізує закріплення в законі певної моделі поведінки як критерій відмежування диференціації судочинства від вияву диспозитивності. Проте диспозитивність цивільного судочинства визначає лише можливості учасника справи на власний розсуд впливати на перебіг судочинства. У будь-якому різ такий учасник може реалізувати свої відповідні процесуальні права лише в порядку та спосіб, визначений процесуальним законодавством. Отже, диференціація цивільного процесу є лише передумовою обрання учасником справи варіанту відповідної процесуальної поведінки. Диспозитивність не визначає диференціацію цивільного судочинства та не є чинником, що її зумовлює.

Водночас диференціацію цивільного судочинства не слід розглядати як основну тенденцію його розвитку, а значення диференціації як закономірності цивільного судочинства не варто переоцінювати, адже цивільне судочинство має зберігати свою єдність (онтологічну цілісність) та не бути надмірно ускладненим у процесі правозастосування. З огляду на це, постає питання про межі диференціації цивільного судочинства чи межі її допустимості. Наукові положення про такі межі розроблено переважно в науці кримінального процесуального права, однак їх більшість із них цілком придатні для визначення меж диференціації цивільного судочинства.

У правовій доктрині сформовано підхід до визначення зовнішніх і внутрішніх меж диференціації процесуальної форми. Зокрема, О. В. Міщенко зовнішніми межами диференціації вважає загальну форму й особливості правового регулювання, а внутрішніми – специфічні правовідносини й механізм їх правового регулювання [565, с. 22]. Також межі допустимості диференціації процесуальної форми деякі вчені визначають як забезпечення

гарантій суб'єктів процесуальних правовідносин [928, с. 154–164]. Розширюючи цю думку, дослідники стверджують, що, вирішуючи питання про межі диференціації процесуальної форми, з одного боку, недопустимо виходити за межі розумного її ускладнення, за якими виникають невиправдані перепони для ефективного та швидкого встановлення обставин провадження, а з іншого – спрощення процесуальної форми не має зачіпати фундаментальну систему процесуальних гарантій прав особи [479, с. 32–33].

До системи вихідних положень, на яких повинна вибудовуватися диференціація, Н. С. Манова пропонує включити: забезпечення вільного доступу осіб до правосуддя; демократичність процесуальних форм; відправлення правосуддя без затяжних й обтяжливих процедур; об'єктивний розгляд справи незалежним судом із дотриманням змагальності й рівності гарантій прав кожної сторони процесу; забезпечення заінтересованим особам права на оскарження рішення суду [538, с. 44]. На думку В. Г. Перепелюка, доцільність упровадження спеціальних правил з розгляду певних категорій адміністративних справ необхідно оцінювати на підставі того, чи забезпечують чинні процесуальні положення: 1) ефективне дослідження обставин справи; 2) на час судового розгляду справи нейтралізацію наслідків імовірного «управлінського» правопорушення; 3) якомога повніше поновлення права особи-позивача як юридично, так і фактично [636, с. 30–35].

Щодо меж диференціації А. О. Черникова зазначає, що важливим чинником є дотримання балансу між загальною процесуальною формою і тими особливостями судового провадження, для яких необхідна диференціація. Реалізація таких положень дає змогу забезпечити економічність і доцільність форм процесуальних проваджень, коли відповідні функціональні завдання вирішуються з найменшими затратами засобів і часу, а також їх наукову обґрунтованість, тобто відповідність досягнень теоретичних розробок і сучасного рівня суспільних відносин правовій регламентації. Також диференціація повинна відповідати потребам суспільства і загальновизнаним положенням теорії процесуального права [1015, с. 32–34].

Визначаючи межі диференціації цивільного судочинства слід керуватися тим, що універсальність права та єдність процесуальної форми в низці випадках дають змогу не диференціювати правове регулювання процесу та процесуальну форму шляхом уведення нового порядку (процедури) розгляду певних категорій справ, а вдосконалювати та поглиблювати застосування універсальних норм процесуального права задля того, щоб розгляд і вирішення таких справ здійснювати в межах наявних проваджень (процедур). Диференціацію слід здійснювати виключно з огляду на об'єктивні чинники, що засвідчують необхідність створення додаткових гарантій для учасників справи, непридатність наявних складових цивільного судочинства забезпечити ефективне вирішення цивільних справ (їх окремих категорій) або доцільність і можливість у простіший спосіб реалізувати завдання цивільного судочинства. Водночас у будь-якому разі диференціація судочинства не повинна породжувати процедури, що виходять за загальні межі цивільної процесуальної форми, зокрема не відповідають завданню та принципам цивільного судочинства.

Отже, межі будь-якої диференціації цивільного судочинства визначають, з одного боку, загальним порядком (формою) розгляду та вирішення цивільних справ, а з іншого – критерієм (підставою, ознакою) відповідної диференціації. Також межі диференціації судочинства залежать від дотримання загальнологічних правил поділу понять під час здійснення відповідної диференціації.

З'ясувавши сутність, призначення та межі диференціації цивільного судочинства слід окреслити її складові, які доволі часто в літературі ще називають її виявами, рівнями чи видами. З аналізу наукових джерел вбачається, що загалом аргументуючи різні підходи до визначення складових диференціації та попри відмінності застосовуваного понятійного апарату, більшість науковців у цьому питанні солідарні. Зокрема, Д. П. Великий зауважує, що в межах окремої галузі процесуального права диференціація правового регулювання виявляється на рівні стадій процесу, етапів процесу й процесуальних дій [206, с. 22]. Поглиблює цю думку О. Г. Лук'янова, яка вважає, що в процесуальному праві процеси диференціації охоплюють як його систему загалом, так й окремі її елементи: галузі,

підгалузі та інститути. Диференціація можлива й на самому нижчому щаблі системи права – на рівні правової норми (диспозитивні й альтернативні правові приписи). Причому вищий рівень диференціації процесуального регулювання завжди охоплює нижчий. Диференціацію правового регулювання на рівні стадій, етапів процесу та процесуальних дій можуть здійснювати за різними підставами: залежно від сутності регламентованих процесуальних відносин, специфіки спірних матеріальних правовідносин, суспільно-політичного чи громадського значення справ певної категорії, за суб'єктною ознакою тощо. Рівнева диференціація в процесуальному законодавстві в конкретних випадках поєднує кілька зазначених підстав. Регламентація порядку розгляду окремих справ окремого провадження в цивільному процесуальному законодавстві становить приклад розглянутої рівневої диференціації процесуального законодавства. У галузевих межах можлива, крім рівневої, і структурна диференціація – диференціація проваджень [522, с. 146–147]. Така загальна думка в галузевих процесуальних науках набуває певної специфіки. Дослідники кримінального процесу його структурною диференціацією вважають існування різних проваджень, що за низкою критеріїв є відмінними та пристосовані для розгляду й вирішення справ різних категорій [844, с. 66].

Оригінальний підхід до визначення сутності диференціації процесуальної форми запропонував В. М. Трофименко. На його думку, це певна форма спеціалізації, що становить розгалуження, набуття певною гілкою дедалі більшої кількості специфічних ознак у механізмі законодавчого впорядкування певних груп суспільних відносин. Цей автор виокремлює два види диференціації кримінальної процесуальної форми: функціональну (поділ системи кримінального процесу на окремі процесуальні провадження) і структурну (наявність у межах окремих процесуальних проваджень різних порядків здійснення кримінальної процесуальної діяльності) [930, с. 14], а також характеризує її як функціонально-структурну. Дослідник стверджує, що структурна диференціація кримінальної процесуальної форми нібито поглиблює функціональну диференціацію, є складовою останньої [931, с. 76–77].

Натомість О. С. Ткачук заперечує тлумачення поділу судочинства за

допомогою терміна «структурна диференціація», оскільки власне категорія диференціація передбачає кристалізацію певної структури, тобто не відображає рівень її проведення [917, с. 80]. Проте ця думка видається не цілком однозначною, оскільки в цій самій роботі науковець зазначає про структурну диференціацію цивільної процесуальної форми по вертикалі на судові провадження та судові процедури та по горизонталі – на правозастосовні цикли, які поділяються на процесуальні стадії [917, с. 12, 93]. Кристалізація структури судочинства відображає лише такий аспект тлумачення його диференціації, як закономірність. Поділяють структурний поділ процесу на провадження (вертикально) і на стадії (горизонтально) А. О. Черникова [1015, с. 19] і М. Л. Коханська [472, с. 71–76; 473, с. 115].

Учена Н. А. Громошина умовно виокремлює динамічну та статичну складові диференціації. На її думку, диференціація в динаміці – це і відповідні правові дослідження, і правова політика держави, і діяльність законодавця, що призводить до поділу й структурування цивільного судочинства. Водночас усі окреслені динамічні складові переплетені, взаємопов'язані та взаємообумовлені. Статична складова – це результат діяльності законодавця, тобто стан і структура цивільного процесуального законодавства, як наслідок – цивільного судочинства. Також ця авторка вважає, що під час розгляду цивільного процесуального законодавства й цивільного судочинства крізь призму диференціації постає необхідність відмежування їх, по-перше, від однопорядкових, тобто однорівневих правових явищ, наприклад, від адміністративного судочинства. Дослідниця переконана, що потрібно чітко означити межі розглянутих явищ, здійснити диференціацію «зовні». По-друге, виявляється і внутрішній поділ цивільного судочинства за вертикаллю (стадії процесу) і за горизонталлю (розрізняють провадження на рівні першої інстанції). Друге, на погляд Н. А. Громошиної, є внутрішньою структурною організацією елементів судочинства як системи, серед яких позначення (виокремлення) елементів (проваджень) і їх взаємозв'язку [286, с. 7–8].

Унаслідок диференціації, стверджує Є. А. Таликін, виокремлюють окремі

частини, що не можуть взаємно перекриватися, є взаємно виключними, інакше втрачається її суть, і тому має йтися про певні рівні диференціації. Цей автор визначає внутрішній і зовнішній аспекти диференціації судочинства. На його думку, зовнішній аспект диференціації пов'язаний з поділом проваджень на види, внутрішній – із розвитком судових процедур у межах видів проваджень та стадій процесу [881, с. 251–256]. Такий погляд обґрунтовують Т. В Сахнова [790, с. 55] та І. Ю. Татулич [894, с. 10]. Натомість Н. А. Громошина виводить зовнішній вид диференціації на рівень галузей процесуального права, вважаючи, що його метою є виявлення та формування нових галузей права [286, с. 8]. У такому разі внутрішня диференціація відбувається в межах окремої процесуальної галузі права для впорядкування процесуальних дій та відносин на рівні стадій, етапів процесу й процесуальних дій [522, с. 146–147].

Досліджуючи диференціацію судових процедур, В. В. Комаров пов'язує концептуальний розвиток процесуальних процедур з диференціацією цивільної процесуальної форми як базової конструкції цивільного процесу, стверджуючи, що проблематика диференціації цивільного судочинства в контексті розвитку онтологічних підстав підвищення його ефективності визначається диверсифікацією процесуальних проваджень [435, с. 29–32]. Також зазначений дослідник підкреслює, що виходячи з інстанційності судової системи і процесуальних функцій судів різних інстанцій, крім проваджень у суді першої інстанції (позовного, наказного й окремого, провадження у справі до судового розгляду), структурно цивільне судочинство як система складається з апеляційного, касаційного проваджень та провадження справ у ВСУ. Також ЦПК України передбачає такі специфічні провадження цивільного судочинства, як перегляд судових рішень, ухвал і постанов за нововиявленими обставинами, провадження у справах про скасування рішень третейських судів і про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, відновлення втраченого судового провадження, провадження у справах за участю іноземних осіб [431, с. 134].

Узагальнивши окреслені вище наукові підходи до складових (видів,

рівнів) диференціації, доходимо висновку, що диференціацію цивільного судочинства (як закономірність) слід здійснювати як за горизонталлю, так і за вертикаллю, і це є її основні види (рівні). Проте це лише верхні рівні диференціації, оскільки кожна складова має певну кількарівневу внутрішню диференціацію. Тому диференціацію цивільного судочинства загалом є розгорнутою (багаторівневою).

Вертикальна диференціація цивільного судочинства є поділом судочинства на стадії або правозастосовні цикли, інстанційні періоди. Вона обумовлена насамперед інстанційністю системи судів цивільної юрисдикції, якою в процесуальній науці трактують таку їх побудову, за якою створюється можливість реалізації права на справедливий судовий захист і перегляд судового рішення в цивільній справі з метою забезпечення законності й обґрунтованості прийнятих рішень та усунення порушень закону, яких припускаються суди [487, с. 39; 488, с. 82–91; 659, с. 146]. З огляду на це пропонуємо вертикальну диференціацію цивільного судочинства називати інстанційною. Своєю чергою кожна складова інстанційної диференціації судочинства також диференціюється на етапи (стадії правозастосовних циклів, підстадії), елементами яких є окремі процесуальні дії суб'єктів судочинства.

Сучасні науковці здебільшого не деталізують поняття процесуальних дій. Проте Є. В. Васьковський свого часу зауважував, що як суд, так й інші суб'єкти цивільного процесу здійснюють в межах приналежних їм процесуальних прав різні дії (суд, наприклад, читає змагальні папери, видає постанови тощо). Усі такі дії суб'єктів процесу називають процесуальними. На його думку, процесуальними діями слід вважати дії суб'єктів процесу, які вони вчиняють з метою здійснення своїх процесуальних прав. Також учений зазначав, що права суду є водночас його обов'язками. Суд здійснює свої процесуальні права й обов'язки у два способи: або висловлюючи судження (зокрема визнає позов доведеним або недоведеним), або здійснюючи певні фактичні дії [203, с. 184, 186]. Така концепція стала загальновизнаною як у галузевих науках процесуального права, так і в теорії юридичного процесу. Зокрема, В. М. Горшеньов також визначав базовим

елементом у структурі юридичного процесу процесуальні дії. На його думку, вони не існують автономно, відокремлено одна від одної, а об'єднані в динамічну систему, тобто становлять певну сукупність дій, що згруповані на підставі використання різних системоутворювальних показників [902, с. 77–81]. Аналогічний погляд на елементну складову процесу поділяє і фахівець із кримінального процесу В. С. Зелецький [368, с. 100–107]. Первинним елементом цивільної процесуальної форми О. С. Ткачук також вважає процесуальні дії суду й інших учасників процесу, які об'єднуються за певними критеріями, утворюючи складові цивільної процесуальної форми й відображаючи її диференціацію [917, с. 81]. Науковець С. А. Курочкін вважає дії як юридичні факти неподільними елементами цивільного судочинства, розглядаючи його як різновид правозастосовної діяльності. Він переконаний, що дії, з якими норми процесуального права пов'язують юридичні наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення правовідносин (юридичні факти), утворюють множину, в межах якої кожна з процесуальних дій (елементів) пов'язана безпосередньо чи опосередковано з кожною іншою дією, а дві будь-які підмножини (стадії, цикли) цієї множини не є незалежними. Усі ці елементи й множини, підсумовує автор, утворюють систему цивільного процесу – повністю пов'язану й формалізовану множину, яку неможливо розкласти на непов'язані підмножини [494, с. 72–73]. Науковий інтерес становить й думка М. Й. Штефана про те, що процесуальні дії є засобом реалізації суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин своєї волі – прав й обов'язків [1052, с. 95].

Такі думки видаються цілком слушними, на підставі чого слід визнати, що елементом цивільного судочинства є процесуальні дії – вчинки суб'єктів цивільного судочинства, що залежать від їхньої волі, пов'язані з реалізацією їхнього цивільного процесуального статусу й обумовлюють виникнення, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин. У в цьому контексті термін «дія» необхідно тлумачити в широкому значенні як діяння, адже процесуальна дія може бути як активною поведінкою, наприклад, подання позову, так і пасивною – відмова від певної дії в її прямому значенні

(наприклад, неподання відповідачем у встановлений строк відзиву на позов).

Горизонтальна ж диференціація цивільного судочинства обумовлена насамперед системою спеціальних функцій судової влади в цивільному судочинстві. На найвищому рівні вона (про це детальніше йтиметься в наступному розділі) виявляється у виокремленні проваджень (позовного, наказного й окремого) та особливих процедур, не пов'язаних безпосередньо з вирішенням справ по суті (вирішення окремих процесуальних питань**,** пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах і рішень інших органів (посадових осіб); оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця; оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення МКА; визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню; визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню; визнання та надання дозволу на виконання рішення МКА, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів). Своєю чергою кожне провадження також є складним утворенням, адже до його складу належать кілька порівняно самостійних (субсидіарних) процедур (заочний розгляд, розгляд заяви про скасування судового наказу, скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи тощо). Також кожен вид провадження та особливих процедур може бути диференційований за категоріями цивільних справ, що підлягають розгляду у відповідному порядку, оскільки кожна така категорія може мати певні особливості розгляду й вирішення, що обумовлені суб'єктним складом сторін, предметом судового розгляду, особливостями доказів і доказування та іншими обставинами [83]. З огляду на викладені вище міркування, а також те, що провадження за своїм правовим змістом також є процедурами, пропонуємо всю багаторівневу диференціацію цивільного судочинства за горизонталлю називати процедурною. Водночас диференціацію цивільного судочинства у зв'язку з особливостями розгляду окремих категорій цивільних справ пропонуємо називати матеріально-правовою

диференціацією судочинства, оскільки вона визначається матеріально-правовим характером предмета судового розгляду.

Окреслена вище розгорнута диференціація цивільного судочинства загалом визначає матричну (вертикально-горизонтальну) структуру цивільного судочинства.

Досліджуючи складові диференціації цивільного судочинства, не можна оминути увагою питання про його основу, підстави, критерії. Критеріями диференціації цивільного судочинства є ознаки, за якими цивільне судочинство (або певний його рівень) розподіляють на види (провадження, процедури, стадії тощо). Під час визначення таких критеріїв слід керуватися тим, що оскільки диференціація за своєю суттю є поділом, то слід ураховувати, що поділ має відбуватися на одній підставі. З огляду на це, під час диференціації цивільного судочинства складність полягає в правильному виборі відповідного критерію. Водночас важливим є й такий філософсько-науковий принцип, як «Бритва Оккама». Цей принцип, названий на честь англійського монаха-францисканця та філософа XIII–XIV століть В. Оккама, спрощено формулюють так: «Не слід множити сутності без необхідності». Цей принцип виведено зі сформульованого ще Арістотелем принципу достатньої підстави, який передбачає, що під час будь-якого твердження необхідно наводити достатні підстави, унаслідок яких його прийматимуть і вважатимуть істинним [1073, с. 126–138]. Отже, будь-яка диференціація цивільного судочинства має ґрунтуватися на належному критерії, що не повинен призводити до довільного й несистемного множення судових процедур без об’єктивної необхідності. Своєю чергою принцип «Бритви Оккама» слід використовувати як під час моделювання нових судових процедур, так і в процесі дослідження наявної системи цивільного судочинства з метою виявлення неефективних, незатребуваних практикою процедур. Саме «Бритвою Оккама» можна «зголити» все зайве, що наявне чи з’явитися в правовій системі [900, с. 94].

На перший погляд, основою диференціації цивільного судочинства можна обрати такий критерій як процесуальні особливості певних цивільних справ, обумовлені їхнім матеріально-правовим змістом. Однак постає питання,

чи будь-яка особливість розгляду певних категорій цивільних справ свідчитиме про диференціацію цивільного судочинства. Очевидно, що ні, оскільки в такому разі диференціація цивільного процесу буде безконечною, що не можна врахувати в процесуальному законодавстві. Крім того, цей підхід фактично нівелюватиме універсальність правового регулювання та загальну єдність цивільної процесуальної форми. Саме тому відповідні особливості мають бути не довільними, а системними, тобто бути притаманними значній кількості категорій цивільних справ і відображати закономірності їх розгляду та вирішення судом [156, с. 228–229].

У зв’язку з багатоаспектністю диференціації цивільного процесу, навряд чи можливо визначити її єдиний критерій. Принаймні такий критерій був би доволі загальним і неконкретним. Отже, науковий пошук слід здійснювати в напрямі визначення таких критеріїв окремо для різних видів (рівнів) диференціації. З огляду на це, відповідні критерії буде охарактеризовано під час розгляду окремих видів диференціації цивільного судочинства.

РОЗДІЛ 3
СУТНІСТЬ І ЗМІСТ
ВИДІВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

3.1 Процедурна диференціація цивільного судочинства

Будь-який судовий процес, зазначав В. М. Горшеньов, є похідним від матеріального права та має на меті забезпечувати потреби реалізації його норм, вирішення конкретних матеріально-правових конфліктів й інших юридичних справ [244, с. 128]. Такий погляд на співвідношення галузей матеріального та процесуального права є поширеним і серед сучасних науковців. Зокрема, І. Е. Берестова вважає, що кожна процесуальна галузь права тісно пов'язана насамперед зі своєю матеріальною галуззю. Цей зв'язок є визначальним з позиції виявлення природи процесуальних процедур, призначених для обслуговування основних матеріальних правовідносин [63, с. 216]. З огляду на зазначене, зміст цивільного судочинства зумовлений тими галузями матеріального права, які регулюють правовідносини, справи щодо яких становлять предметну цивільну юрисдикцію.

Цивільне судочинство має широкою предметну юрисдикцію, яка, відповідно до ст. 19 ЦПК України, поширюється на:

1) справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин;

2) справи щодо інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводять за правилами іншого судочинства;

3) інші справи, розгляд яких за правилами цивільного судочинства передбачений законом, зокрема, про оскарження рішень третейських судів, видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, оспорювання рішень МКА, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземного суду й МКА [151].

З огляду на те, що окреслений у процесуальному законодавстві перелік справ, що підпадають під цивільну юрисдикцію, не є вичерпним, цивільну юрисдикцію визнають загальною, тобто всеохоплюючою, адже якщо справа не віднесена до юрисдикції інших (адміністративних чи господарських) судів, вона підлягає розгляду загальним (цивільним) судом [401].

На думку С. С. Бичкової, цивільні справи за своїм характером доволі різноманітні, мають суттєві правові відмінності (наприклад, неоднаковий склад учасників відповідних правовідносин, різні предмети вимог, що ними пред'являються, тощо). Тому певний порядок, який застосовується для розгляду та вирішення однієї категорії цивільних справ, не може повною мірою використовуватись для провадження в інших [69, с. 17, 989, с. 54].

Широкий спектр справ, що розглядають у порядку цивільного судочинства, їхні істотні матеріально-правові відмінності, а також відмінності процесуального порядку розгляду та вирішення деяких з них засвідчують, що в цивільному судочинстві судова влада виконує різні спеціальні функції, кожній з яких притаманна власна процедура. Усі такі процедури в сукупності утворюють загальний зміст цивільного процесу. Кожна процедура відрізняється своєю метою та порядком здійснення, що ускладнює їх узагальнення в межах єдиного цивільного процесу. Отже, цивільному судочинству притаманна процедурна диференціація. Вона дає змогу з'ясувати обсяг його поняття та складові. Здійснюючи таку диференціацію, слід ураховувати, зауважує В. Г. Афанасьєв, що поділ цілого – не самоціль, а лише засіб, допоміжне знаряддя, що надає можливість проникнути у внутрішню сутність цілого, виявити ту основу, фундамент, на якому тримається вся цілісна система, її переплетіння найрізноманітніших відносин, взаємозв'язків [39, с. 133].

Процесуалісти початку XX століття виокремлювали як складові цивільного судочинства порядки провадження справ у цивільних судах. Зокрема, Є. В. Васьковський зазначав, що цивільний процес у широкому значенні передбачає три порядки провадження справ у цивільних судах, або три види судочинства: 1) позовне (цивільний процес у вузькому значенні);

2) виконавче; 3) охоронне [201, с. 39–40]. В іншій роботі цей автор виокремлював чотири види проваджень: 1) позовне; 2) охоронне; 3) конкурсне; 4) судово-межове [202, с. 58].

Диференціацію цивільного судочинства поділяє переважна більшість сучасних процесуалістів, вона є традиційним поглядом на його зміст. Водночас науковці не сформували єдиного підходу на виокремлення видів цивільного судочинства чи проваджень, що обумовлено насамперед чинним на момент проведення відповідного поділу процесуальним законодавством, формування якого відбувається під впливом не лише юридичної науки, а й наявної на певний час політичної кон'юнктури. Тож актуальність і практичне значення досліджень цієї проблеми зі зміною підходів законодавця до функцій судової влади в цивільному судочинстві послаблюється. З огляду на це, глибокий історичний аналіз наукових концепцій диференціації цивільного судочинства (виокремлення його видів) не матиме істотного значення для досягнення мети нашої роботи. Крім того, унаслідок цього подальший огляд думок науковців про види цивільного судочинства (проваджень) будемо здійснювати на підставі цивільного процесуального законодавства, чинного в період проведення відповідних досліджень.

У цивільному процесуальному законодавстві України не було закріплено й не закріплено досі визначення видів цивільного судочинства (проваджень). Водночас у визначеному в ч. 1 ст. 293 ЦПК України понятті «окреме провадження» окреслено як вид непозовного цивільного судочинства. Таким чином, законодавець оперує терміном «вид цивільного судочинства». Натомість у в ст. 20 ЦПК України використано термін «види судочинства». Однак він позначає не внутрішню, а зовнішню диференціацію судочинства, що підтверджує судова практика [670]. У постанові Великої Палати ВС від 26.06.2019 у справі № 612/579/16-ц безпосередньо визначено, що цей припис унеможливлює розгляд в одному провадженні вимог, які за предметом належать до юрисдикції різних судів [665].

Термін «вид цивільного судочинства» чи «вид провадження» має також

доктринальне, навчальне й практичне значення. Із цього приводу в літературі акцентовано, що правильний вибір виду судочинства відповідає інтересам захисту прав осіб, які звернулися до суду, а також надає можливість розглянути справу в процесуальному порядку, який найбільше відповідає характеру наявного спору чи іншого юридичного конфлікту, забезпечивши оптимальний баланс інтересів сторін [1078].

Проблематика поділу цивільного судочинства на види (провадження) була предметом жвавої наукової дискусії в 50–70 роки XX століття [495, с. 121–127], результати якої було відображено в процесуальному законодавстві того часу й на них ґрунтується сучасна процесуальна доктрина. В Основах цивільного судочинства СРСР 1961 року [618], а згодом – ЦПК Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1963 року [1002] законодавець не закріплював поділ цивільного судочинства на види (провадження). Водночас зазначені законодавчі акти, регламентувавши загальні правила цивільного судочинства, встановлювали можливість передбачити в законодавстві окремі винятки під час розгляду справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, і справ окремого провадження (ст. 2 Основ цивільного судочинства СРСР 1961 року, ч. 2 ст. 1 ЦПК УРСР 1963 року). З огляду на це, в літературі було запропоновано концепцію трьох видів проваджень (позовного, окремого і справ, що виникають з адміністративно-правових відносин) [205, с. 62; 345, с. 65]. На підтвердження цієї концепції її прихильники зауважували, що в будь-якій науковій класифікації поєднуються як загальні родові ознаки, так і видові відмінності. Наявність зазначених родових ознак не засвідчує тотожність явищ, які класифікуються. Класифікацію ж здійснюють на підставі видових відмінностей [205, с. 62]. Однак цю концепцію не поділяли деякі автори. Зокрема, ще М. А. Гурвіч стверджував, що немає підстав поділяти судочинство на види, оскільки має йтися про процесуальні особливості розгляду та вирішення певних категорій справ. З огляду на це, він пропонував передбачити в структурі ЦПК розділи про загальні та спеціальні положення розгляду та вирішення цивільних справ [298, с. 189]. Науковець П. І. Бардін зауважував, що

відповідна норма Основ цивільного судочинства СРСР означає не встановлення трьох видів проваджень, а наявність трьох категорій справ [46, с. 14]. Апелюючи до загальних правил логіки про співвідношення родового поняття і видів, М. Х. Хутиз зазначав, що вид визначають усі ознаки роду з додаванням видових ознак. Так звані «непозовні провадження» відрізняються від позовного не додаванням ознак (специфічна відмінність), а винятком ряду ознак, що замінюють іншими. З огляду на це, дослідник доходить висновку, що цивільне процесуальне законодавство насправді регулює не замкнуті види проваджень, а категорії справ, що підпорядковані загальним правилам судочинства, і категорії справ, що підлягають загальним правилам, за винятками, встановленими законом [983, с. 26–27]. Цю думку розвинув В. І. Сапунков, який стверджував, що логічно кожен окремий вид судочинства становить окреме замкнуте провадження, що володіє всіма властивостями цивільного судочинства загалом як родового поняття, і водночас наділений деякими специфічними (що відрізняють один вид провадження від іншого) властивостями. Насправді жодних окремих замкнутих видів проваджень у цивільному процесі немає. Розглянути й вирішити справу, що виникла з адміністративних правовідносин, і справу окремого провадження, керуючись лише цими процесуальними нормами без застосування загальних правил судочинства, неможливо. Позовне провадження можна було б вважати самостійним видом судочинства, оскільки воно містить сукупність зазначених норм, тобто по суті є самостійним провадженням. Однак у правилах позовного провадження законодавець зосередив регламент усього процесу в суді першої інстанції, який поширюється і на обидва інші провадження. Тому ті автори, які розглядають провадження у справах, що виникають з адміністративних відносин, й окреме провадження як самостійний вид цивільного судочинства, на думку В. І. Сапункова, припускаються логічної помилки, оскільки замість виду предмета або явища беруть частину цього предмета або явища, тобто зазначені провадження виокремлюються як види процесу, водночас, ці провадження є частиною єдиного судочинства [788, с. 101–102].

Схожий підхід поділяють і деякі сучасні науковці [278, с. 23–24]. Учені констатують, що прагнення обґрунтувати наявність у цивільному процесі окремих видів проваджень не відповідає законодавству й суперечить закріпленому в ньому положенню про єдність цивільної процесуальної форми. Цивільний процесуальний закон, установивши для всіх цивільних справ єдину процесуальну форму їх розгляду й допускаючи в окремих випадках винятки із загальних правил, керується тим, що цивільний процес є загальною формою захисту прав й охоронюваних законом інтересів, а певні особливості розгляду цивільних справ не можуть створити самостійного порядку їх розгляду [991, с. 16–17]. На підставі аналізу різних класифікацій цивільного судочинства Н. А. Громошина також дійшла висновку, що видів цивільного судочинства за критерієм логіки насправді немає. Однак ця авторка зазначає про безумовне об’єктивне існування диференціації всередині цивільного судочинства та в межах його диференціації за горизонталлю виокремлює різні провадження на рівні першої інстанції [286, с. 145–146]. Останній підхід, що передбачає і заперечення поділу цивільного судочинства на види, й одночасне утвердження його диференціації на провадження, засвідчує, що цивільне судочинство та провадження є категоріями різного рівня. Такий погляд ми поділяємо, адже будь-який поділ передбачає виокремлення членів поділу, які мають як загальні властивості поділюваного поняття, так і видові особливості. Крім того, члени поділу у своїй сукупності мають становити поділюване поняття загалом. Концепція ж видів цивільного судочинства, що буде доведено згодом, не демонструє дотримання цих правил поділу.

Ще одним важливим аспектом відповідної наукової дискусії 50–70 років XX століття було тлумачення окремого провадження. Цей термін позначав єдине збірне значення – «провадження, відмінні від позовного». З огляду на це, зазначає Н. А. Чудиновська, у процесуальній науці того часу виокремлювали лише два самостійні види провадження: позовне й окреме, вважаючи, що провадження у справах з публічних правовідносин становить різновид позовного провадження [1027, с. 47]. Започаткував виокремлення саме трьох

видів проваджень М. Г. Авдюков, який, зважаючи на те, що звернення громадян за захистом може бути трьох видів (позовна вимога, скарга на дії адміністративних органів і посадових осіб, заява про встановлення обставин, що мають юридичне значення), запропонував визначати три види проваджень за предметом судового розгляду: позовне провадження, провадження за скаргами на дії адміністративних органів і посадових осіб та провадження за заявами про встановлення обставин, що мають юридичне значення [10, с. 112–113].

У радянські часи в процесуальній науці сформувався порівняно сталий теоретичний підхід до визначення поняття «вид цивільного судочинства», що доволі часто іменують «видом провадження». Уперше це поняття визначив Д. М. Чечот як порядок розгляду передбачених у законі й об'єднаних у певні групи цивільних справ у суді першої інстанції, що обумовлено матеріально-правовим змістом справ, які складають групу, і має самостійні засоби та способи захисту прав й інтересів, а також відповідні особливості судової процедури [1021, с. 2–20; 1022, с. 18]. Однак А. О. Мельников не поділяв запропоноване визначення поняття «вид провадження», аргументуючи це відсутністю чіткого розмежування між поняттями «вид провадження» і «категорії справ позовного провадження». Він обґрунтовував поділ цивільного судочинства на види, причому видом вважав урегульований нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя в цивільних справах, схожих за матеріально-правовим змістом, що зумовлює певні процесуальні особливості їх розгляду та вирішення [558, с. 6].

Натомість А. О. Добровольський і С. О. Іванова видом провадження визначали як регламентовану нормами процесуального права процедуру, порядок розгляду й вирішення справ, схожих за своєю матеріально-правовою сутністю, що вирізняється особливостями судового розгляду та вирішення цих справ, а також процесуальними засобами, які використовують для правового захисту [325, с. 134–145]. Поділяли таку думку й деякі інші науковці [884, с. 17]. Водночас П. Ф. Єлисейкін визначав вид цивільного судочинства як процесуальний порядок розгляду окремої категорії справ, що передбачає обумовлені предметом судової

діяльності особливі мету та метод виконання завдань щодо захисту суб'єктивних прав й охоронюваних законом інтересів, який водночас підпорядкований загальним правилам цивільного судочинства [338, с. 34]. Цю позицію вважає слушною О. Т. Боннер [173, с. 194]. Отже, зазначені автори спробували узгодити диференціацію та єдність цивільного судочинства.

Проблема визначення виду судочинства та критеріїв його виокремлення досі є однією з найскладніших у теорії процесуального права, щодо неї в літературі обстоюють різні думки, проте єдності не досягнуто [55, с. 7; 16, с. 189]. Більшість сучасних авторів поділяє концепцію поділу цивільного судочинства на види та загалом схвалює окреслені вище наукові підходи до поняття виду цивільного судочинства [312, с. 36]. Водночас учені з огляду на різні ознаки, пропонують авторські визначення цього поняття. Зокрема, М. К. Треушніков видом цивільного судочинства вважає процесуальний порядок порушення, розгляду, вирішення певних груп цивільних справ, що визначений характером і специфікою матеріального права або охоронюваного законом інтересу [265, с. 30]. На думку, Д. О. Фурсова, вид судочинства – це обумовлений матеріально-правовою природою особливий порядок розгляду окремих категорій цивільних справ, що породжує відмінності в процедурі розгляду та процесуальних засобах захисту суб'єктивних прав й охоронюваних інтересів осіб, які беруть у ній участь [970, с. 35]. Вид цивільного судочинства, стверджує С. С. Бичкова, – це порядок відкриття провадження, розгляду та вирішення певної категорії цивільних справ [989, с. 55]; М. М. Коршунов і Ю. Л. Мареєв вважають, що видом цивільного судочинства є процесуальний порядок порушення, розгляду та вирішення певних груп цивільних справ у суді першої інстанції, що обумовлений змістом і специфікою матеріального права або охоронюваного законом інтересу, який підлягає захисту [460, с. 31]. На переконання Ю. В. Єфімової видом цивільного судочинства є врегульований нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя в цивільних справах, схожих за своїм матеріально-правовим змістом, що зумовлює певні процесуальні особливості їх судового розгляду й вирішення

[341, с. 42]. Вид цивільного судочинства Г. В. Чурпіта тлумачить як регламентований цивільним процесуальним законодавством порядок розгляду й вирішення певних категорій цивільних справ, що обумовлено їхньою матеріально-правовою природою, характеризується застосуванням самостійних засобів та способів захисту прав та інтересів, а також відрізняється специфікою процесуальної форми [1030, с. 31; 1032, с. 70]. Вид цивільного судочинства І. М. Поляков визначає як зумовлений предметом судового розгляду та передбачений ЦПК особливий процесуальний порядок розгляду певних категорій цивільних справ, що здійснює суд першої інстанції, з метою оптимального захисту матеріальних прав й інтересів юридично зацікавлених осіб, які звернулися до суду. На його думку, усі види цивільного судочинства: 1) зумовлені особливою групою матеріальних правовідносин, які є предметом судового розгляду; 2) охоплюють сукупність цивільно-процесуальних норм, спеціально пристосованих для розгляду відповідних категорій цивільних справ; 3) визначені в розділі (главі) ЦПК; 4) є особливою процесуальною формою розгляду й вирішення цивільних справ; 5) здійснюються судом першої інстанції; 6) мають на меті якомога краще забезпечити судовий захист матеріальних прав та інтересів, що є предметом судового розгляду [656].

Учений Г. О. Жилін визначає поняття виду не цивільного, а цивілістичного судочинства як обумовленого змістом і специфікою права, яке захищають, особливий нормативно-процесуальний порядок розгляду й вирішення певної групи цивільних справ [346, с. 54].

Доволі часто науковці послуговуються поняттям «вид провадження» (рос. «производства»), який, очевидно є синонімом терміна «провадження» [917, с. 81]. Зокрема, Л. М. Пчелінцева зазначає, що вид провадження слід тлумачити як обумовлений змістом і специфікою права або охоронюваного законом інтересу, які захищають, нормативно-процесуальний порядок розгляду й вирішення певної категорії цивільних справ у суді першої інстанції [676, с. 592–606]. Провадження цивільного процесу – це специфічна конструкція, морфологічна модель розгляду цивільної справи, що відбиває предметну характеристику цивільного судочинства

з точки зору матеріально-правової природи справ, що розглядаються, специфіку доказування фактів як юридико-фактологічної основи справи та результатів розгляду справи, які відбиваються у процесуальних актах-документах [496, с. 44]. Також видом провадження в цивільному судочинстві науковці пропонують визначати особливий порядок (процедуру) розгляду окремих категорій юридичних справ; урегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах, що становить систему взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків і цивільних процесуальних дій, якими їх реалізують суб'єкти – суд й учасники процесу; визначений змістом і специфікою матеріального права або охоронюваного законом інтересу, що підлягають захисту, процесуальний порядок порушення, розгляду, вирішення певної групи цивільних справ [995, с. 24]. Учені П. Ф. Немеш і В. П. Феннич вважають, що видом провадженням в цивільному процесі є окремий порядок розгляду певних категорій цивільних справ (справ позовного, наказного провадження тощо) [583, с. 36]. Схожу думку обстоює Н. А. Чудиновська, яка, з огляду на трактування в сучасній процесуальній науці цивільного судочинства як порядку провадження, способу здійснення правосуддя в цивільних справах, вважає, що вид провадження логічно визначати так само, як порядок провадження з певних категорій справ [1027, с. 12]. Дослідниця І. Ю. Татулич визначає процесуальне провадження як сукупність послідовно здійснюваних процесуальних дій суду й учасників процесу, здійснення яких залежить від предметної характеристики справи [895, с. 55].

Підсумовуючи викладені вище й інші думки науковців з приводу понять «вид цивільного судочинства» і «вид провадження» («провадження»), слід зазначити, що всі вони передбачають одну й ту саму сутність – встановлений цивільним процесуальним законодавством процесуальний порядок судового розгляду та вирішення певного виду цивільних справ. Унаслідок цього в процесуальній науці поняття «види судочинства» і «провадження» досить часто або ототожнюють або використовують як однопорядкові явища [583, с. 38; 944, с. 42]. Проте таке ототожнення, на нашу думку, не є методологічно

вивіреним. І не лише з огляду на невідповідність поділу цивільного судочинства на види правилам формальної логіки щодо поділу понять, а й на лексичне значення терміна «провадження».

Сутність поняття «провадження» варто визначати на підставі теорії юридичного процесу, на якій ґрунтуються всі судові процеси в Україні та країнах пострадянського простору. Зокрема, В. М. Горшеньов «провадження» визначав як основний елемент будь-якого юридичного процесу, зокрема судового. Цей автор вважає, що провадження – це комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій, які: 1) становлять певну сукупність процесуальних правовідносин, що вирізняється предметною характеристикою та пов'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; 2) виникають у зв'язку з потребою встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, яку розглядають; 3) зумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах-документах [902, с. 131]. Поділяє таку думку й В. В. Комаров, який стверджує, що процесуальне провадження в сукупності своїх ознак відбиває предметну характеристику судового процесу [435, с. 31]. Учений П. П. Ланг запропонував увести в юридичну термінологію категорію «процесуального провадження», яке він визначив основним компонентом юридичного процесу (у широкій інтерпретації), що становить складне системне явище, комплекс пов'язаних між собою і взаємообумовлених процесуальних правових процедур, вирізняється однорідністю процесуальних відносин, яким властива певна предметна спрямованість, й охоплює одну або декілька процесуальних стадій, спрямований на правовий результат. Структурно процесуальне провадження, на його думку, охоплює процесуальні правовідносини; правові процедури, які регулюють конкретні правовідносини; процесуальні акти, документи; стадії процесу; особливий суб'єктний склад, сукупність правових процедур, які застосовують на кожній із цих стадій [503, с. 16]. Фактично запропонований П. П. Лангом термін процесуального провадження істотно не відрізняється від

загальнотеоретичного поняття провадження.

Широке теоретичне тлумачення терміна «провадження» привело до того, що в цивільному судочинстві відповідний термін набув універсального значення. З аналізу ЦПК України та Закону України «Про виконавче провадження» [690] вбачається, що цим терміном вітчизняний законодавець позначає різні процесуальні категорії: цивільне судочинство («відкриття провадження у справі»), судовий розгляд («письмове провадження»), види цивільного судочинства («наказне проваження»), його стадії («апеляційне провадження»), етапи окремих стадій («підготовче провадження»), цивільну справу («втрачене судове провадження»), примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) («виконавче провадження») тощо.

Широке тлумачення провадження втілено не лише в ЦПК України, а й в інших процесуальних кодексах й актах законодавства. Деякі з них навіть містять визначення певного виду провадження. Відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України [481] судове провадження – це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами. Таке визначення не висвітлює зміст вказаного поняття, адже відображає не його відмітні ознаки, а родові ознаки та його склад. У Положенні про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженому рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30, у п. 43 розділі ІІ закріплено таке визначення: судове провадження – сукупність процесуальних дій, що мають на меті збір фактичних даних по справі, оформлення їх у відповідних процесуальних документах, учинення правозастосовних дій, що завершуються прийняттям судових рішень [654]. Таке поняття не містить усіх істотних ознак відповідної діяльності, а тому не може бути визнане прийнятним.

Значення юридичного терміна «провадження» не відповідає значенню цього слова в українській мові. У Словнику української мови (СУМ-11)

запропоновано таку дефініцію слова «провадження» – «дія за значенням провадити. Провадження робіт» [839, с. 127]. У юридичному мовленні це слово набуло цілком іншого значення внаслідок скалькованого перекладу з російської мови слова «производство». У російсько-українському словнику у сфері професійного спілкування наводиться такий український переклад російського слова «производств||о»: «1. виробництво; (действие – еще) продукування; общественное п. суспільне в.; п. и воспроизводство ж. в. і відтворення; орудия - а знаряддя виробництва; способ -а ж. спосіб виробництва; средства -а ж. засоби виробництва; п. товаров в. товарів; работать на -е працювати на виробництві; 2. (ведение) провадження, проведення; п. дела в суде провадження справи в суді; п. работ провадження робіт; 3. (кого в кого-что – возведение в звание, чин) підвищування, підвищення (кого в кого-що), надавання, надання (кому-чого); ◊ судебное п. судочинство» [942, с. 308]. Зауважими, що в цьому словнику за знаком «◊» розміщують слововживання, що безпосередньо не витікають з наведених у відповідній статті значень і/або перекладених відповідностей. Таким чином, російське слово «производство» в значенні «судебное производство» / «судопроизводство» слід перекладати українською мовою як «судочинство». У російській юридичній мові слово «производство» утворилося внаслідок скорочення слова «судопроизводство», що з позиції мовознавства є цілком виправдано, адже замість слова із шести складів використовується слово з чотирьох. Однак в українській мові слово «судочинство» не скорочується. Отже, з позиції лінгвістики адекватним перекладом з російської мови правового терміна «производство» мало би бути «судочинство», а не «провадження», оскільки останнє позначає виробничі, а не судові процеси. На такій лінгвістичній невідповідності неодноразово акцентували не лише мовознавці [389; 581], а й науковці-юристи. Зокрема, у коментарі ЦПК України З. В. Ромовська зазначила, що слово «провадження» має в Кодексі такий термінологічний супровід: «наказне», «позовне», судове», «відкриття», «зупинення», «закриття», «окреме», «апеляційне», «касаційне», «у зв’язку з нововиявленими обставинами», «відновлення втраченого», «у справах

за участю іноземних осіб», «строк зберігання». Російське законодавство (закони Російської імперії, ЦПК РФССР 1929 року) віддавна послуговувалося терміном «судопроизводство». Оскільки «производство» – це виробництво, діяльність щодо продукування чогось, то «судопроизводством» було чомусь названо діяльність суду [1003, с. 13]. В цій самій праці йдеться про те, що термін «провадження» є канцеляритом [1003, с. 58]. Дослідниця О. Б. Верба-Сидор на підставі порівняння стадій та проваджень у цивільному судочинстві дійшла висновку, що теоретично правильно для позначення процедури виконання рішень юрисдикційних органів використовувати термін «стадія», а не «провадження», останній застосовують унаслідок так званої термінологічної інерції законодавця [578, с. 22].

Широке використання терміна «провадження» в ЦПК України й інших актах законодавства, а також в українській юридичній літературі засвідчує, що, попри лексично-семантичні недоліки, поняття «провадження» стало категорією цивільного процесу та невід'ємною частиною понятійного апарату процесуалістики. У сучасній процесуальній доктрині його визнають основною складовою цивільного судочинства. Зокрема, В. В. Комаров із цього приводу стверджує, що базову структуру цивільного процесу, його «матерію» складають судові провадження як первинні елементи судочинства. Структурно провадження мають вертикально інтегруючий характер і визначають, так би мовити, інстанційні періоди здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ цивільними судами різних інстанцій, а також фронтальну інтеграцію цивільного процесу, яка відбиває процедури цивільного судочинства в межах відповідного інстанційного періоду (перегляд за нововиявленими обставинами, відновлення втраченого судового провадження може здійснюватися судами різних інстанцій) або, навпаки, відбиває абсолютну лінійність тих чи інших проваджень (те чи інше провадження в суді першої інстанції, виконавче провадження) поза межами інстанційних періодів [431, с. 134–135]. Таке трактування провадження дало підставу зазначеному вченому визнати, що провадження є опорними елементами цивільного процесу [435, с. 31].

Необхідно зауважити, що в літературі обстоюють різні думки щодо сутності провадження. Зокрема, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса та О. В. Гетманцев провадженням вважають специфічний процесуальний порядок розгляду справ, які об'єднані в певні групи, що визначають залежно від правової природи спору та вимог заявника чи позивача [994, с. 56–57]. Такий підхід слід визнати найпоширенішим. Натомість О. І. Носирева вважає, що провадження є встановленою законом чітко визначеною послідовністю процесуальних дій щодо розгляду судом першої інстанції певної сукупності цивільних справ [596, с. 93]. В. І. Тертишніков визначає провадження як систему цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою (розгляд і вирішення цивільної справи) [904, с. 11; 906, с. 12]. Схожу думку аргументує В. А. Кройтор [261, с. 12]; О. С. Ткачук вважає, що провадженням необхідно вважати сукупність процесуальних дій, спрямованих на реалізацію певної функції судової влади, здійснювану з дотриманням вимог цивільної процесуальної форми та деякими особливостями, що виявляються або в спрощенні, або в ускладненні порядку розгляду та вирішення справ [917, с. 87].

Деякі вчені вважають, що структурно цивільне судочинство формує асиметричну систему проваджень, до яких, окрім позовного, наказного й окремого, належать провадження у справі до судового розгляду, апеляційне провадження, касаційне провадження тощо [496, с. 36–38]. Такий підхід слід визнати розширеним.

Питання про співвідношення виду цивільного судочинства та провадження вже неодноразово ставало предметом розгляду в процесуальній науці. Зокрема, Г. В. Чурпіта зазначає, що, по-перше, з точки зору юридичної техніки термін «провадження» є ширшим за термін «вид судочинства», адже використовується законодавцем для позначення й інших правових інститутів; по-друге, якщо проаналізувати співвідношення досліджуваних правових категорій за критерієм змісту, видається, що і провадження, і вид судочинства є певною сукупністю процесуальних дій, що характеризуються специфікою процесуальної форми. Відповідний дуалізм застосування указаних

законодавчих термінів видається обґрунтованим, адже законодавець використовує один і той самий термін для позначення різних за обсягом, проте тотожних за змістом правових категорій. Ця авторка доходить висновку, що вид цивільного судочинства завжди є провадженням, проте провадження не завжди є видом цивільного судочинства [1030, с. 30–31]. Отже, трактування поняття провадження Г. В. Чурпітою тяжіє до розширеного підходу.

Широке трактування поняття «провадження» передбачає, що воно охоплює і власне види проваджень, і його стадії. І хоча таке тлумачення відповідає термінології чинного ЦПК України, слушною видається позиція вчених, які переконані, що не варто змішувати такі поняття, як «стадія цивільного судочинства» та «вид провадження» [583, с. 36]; вони вважають таку ситуацію методологічно неприпустимою, оскільки недбале використання термінології законодавцем призводить до необхідності «пристосування» науки до цього, об’єднання під назвою «провадження» різних за своєю сутністю процесуальних дій і негативно позначається на ефективності судового захисту [917, с. 84–85].

Широкий підхід до визначення поняття «провадження» передбачає поділ неоднорідних процесуальних явищ за різними ознаками, що однозначно не відповідає загальним правилам поділу, встановленим у формальній логіці. З огляду на викладене вище, цілком обґрунтовано постає питання, чи взагалі відповідає термін «провадження» вимогам до юридичного терміна, якими в літературі називають: відповідність змісту юридичного терміна правовому поняттю; однозначність юридичного терміна; функціональна стійкість; мовна правильність тощо [605, с. 154; 281, с. 294–297]. Проаналізувавши застосування терміна «провадження» в ЦПК України, доходимо висновку, що він не відповідає деяким з таких вимог. Зокрема, цей термін з лінгвістичного погляду є неправильним і не є однозначним, оскільки вказує на різнопорядкові поняття. Ще однією з вимог-правил, яким має підпорядковуватися використання юридичних термінів, є усталеність, стабільність юридичної термінології. Тобто рекомендовано не відмовлятися від традиційних, звичних термінів, не вводити замість них нові. Надмірне використання неологізмів

погіршує мову законодавства, ускладнює розуміння правових актів. Разом з тим, найкращим часом для заміни одного терміна іншим є період кодифікаційних робіт у законодавстві, коли відбувається оновлення нормативно-правової бази, що є сприятливою умовою для того, щоб звільнитися від застарілих, зрусифікованих, неоднозначних юридичних термінів, ввести до нових нормативно-правових актів нову українську юридичну термінологію [475, с. 100–104].

У зв'язку з викладеним, широкий підхід до тлумачення поняття «провадження», зокрема застосування відповідного терміна в чинному процесуальному законодавстві України, лінгвістично й методологічно помилковий. З огляду на це, а також на усталеність терміну «провадження» в актах процесуального законодавства України та процесуальній доктрині, на наше переконання, поняття, яке воно позначає, має бути звужене виключно до позовного, наказного й окремого проваджень. У всіх інших словосполученнях термін «провадження» слід або взагалі виключити, якщо це можливо без втрати суті відповідного поняття, або замінити на українські відповідники, такі як «судочинство», «розгляд», «перегляд», «справа» тощо. Оскільки термін «провадження» використовується не лише в ЦПК України, а й інших процесуальних кодексах і багатьох законах, відповідні зміни слід вносити в процесуальне законодавство лише комплексно, бажано в межах відповідної процесуальної рекодифікації. Проте нагальної потреби в узгодженні термінологічного апарату процесуального законодавства з мовними нормами наразі немає, адже застосування терміна «провадження» в чинному процесуальному законодавстві України істотно не впливає на застосування норм процесуального права.

Учені обстоюють думку про доцільність заміни терміну «провадження» терміном «процедура». Зокрема, С. Л. Дегтярев, досліджуючи види проваджень, а також співвідношення термінів порядок і судочинство, дійшов висновку про невідповідність терміна провадження відповідному поняттю, адже термін «провадження» в загальновживаному сенсі пов'язаний з дієсловом

«провадити» (рос. «производить»), а суд у процесі розгляду та вирішення цивільних справ нічого, крім судових актів, не провадить. З огляду на це, науковець запропонував для усунення плутанини з термінами «провадження» та «судочинство» використовувати категорію «судова процедура» замість терміна «вид провадження» [313, с. 157; 314, с. 12–14]. Отже, дослідник фактично ототожнює процедуру та провадження.

Науковці обґрунтовували й інші погляди на співвідношення понять «провадження» і «процедура». Узагальнивши різноманітні думки щодо цього, Ю. М. Грошевий зауважував, що одні автори вважають, що процес включає процедуру, інші, навпаки, стверджують, що провадження є елементом процедури, а треті не розмежовують ці поняття [290, с. 541–544]. Загалом на загальнотеоретичному рівні слушним є ототожнення понять «провадження» і «процедура», а також пропозиція С. Л. Дегтярева щодо заміни першого на друге. Слід зазначити, що саме слова «процедура» і «судочинство», а не «провадження», є адекватним перекладом слів нім. «Verfaren», фр. «procédure», анг. «procedure», які використовують у процесуальному законодавстві інших країн на позначення судочинства та його складових.

Однак у цивільному процесі України співвідношення понять «провадження» та «процедура» є інакшим. На думку В. В. Комарова, цивільний процес – це перш за все асиметрична система різних судових проваджень. Така асиметричність судових проваджень цивільного судочинства означає реальну диференціацію судових процедур, тобто певну гнучкість цивільного судочинства, адаптовану до здійснення завдань цивільного судочинства, а самі судові провадження як структурні компоненти цивільного процесу мають системоутворюючий та субстанціональний характер [496, с. 38]. Також зазначений науковець наголошує, що поняття «процесуальне провадження» і «судова процедура», хоч і взаємозв’язані, проте не є тотожними, оскільки не всяка, а лише окрема і автономна судова процедура субстанціально може бути процесуальним провадженням і складовою частиною процесуальної форми [435, с. 31]. Отже, В. В. Комаров вважає, що

провадження є різновидом судових процедур у цивільному судочинстві, так би мовити, їх «вищим рівнем».

Водночас О. С. Ткачук виокремлює в цивільному судочинстві поряд із провадженнями (позовним, окремим і наказним), у межах яких відбувається реалізація матеріальних охоронюваних правовідносин або які безпосередньо тим чи іншим чином пов'язані з матеріальними правовідносинами, певні судові процедури, тобто сукупність процесуальних дій, спрямованих на вирішення суто процесуальних питань [917, с. 84–86]. Схожий погляд аргументує й І. Ю. Татулич [894, с. 10–11]. Загалом такий новітній концепт диференціації цивільного судочинства, який передбачає виокремлення і проваджень, і процедур цивільного судочинства, вбачається обґрунтованим, однак з певними уточненнями, які будуть висловлено далі.

У юридичній літературі термін «провадження» доволі часто використовується паралельно з терміном «процедура». Однак, на відміну від «провадження», термін «процедура» доволі обмежено використано в цивільному процесуальному законодавстві. Стосовно безпосередньо цивільного процесу його застосовано лише в ч. 1 ст. 202 ЦПК України у словосполученні «процедура врегулювання спору за участю судді».

У процесуальній науці обстоювали різні погляди на критерій (основу, ознаку, підставу) поділу проваджень і процедур цивільного судочинства. Таким критерієм науковці вважали як окремі ознаки, так і їх сукупність (комплексний критерій), зокрема:

– поділ права на приватне й публічне, відсутність спору про право, активність суду на окремих стадіях розвитку правового конфлікту та його урегулювання [312, с. 37–38];

– особливості матеріальних правовідносин, які є предметом судового розгляду, й обумовлені ними процесуальні особливості судового розгляду цих справ [187, с. 136; 265, с. 30; 558, с. 6; 621, с. 83];

– особлива юридична природа певної групи цивільних справ (спеціальний предмет правового регулювання або спеціальний предмет

судового захисту), наявність спеціального процесуального порядку розгляду (спеціальної процедури), застосування особливих способів судового захисту прав та інтересів [1030, с. 349];

– матеріально-правова природа цивільних справ, які розглядають і вирішують у суді, особливості їх процесуального порядку розгляду й вирішення, завдання, які виконує суд під час їх розгляду та вирішення [436, с. 16];

– матеріально-правові особливості справ і (або) специфічна мета судової діяльності [1036, с. 7–8];

– система взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків, цивільних процесуальних дій, які реалізують їх суб'єкти (суд й учасники процесу) [902, с. 85–90];

– об'єкт, суб'єкт і зміст цивільних процесуальних відносин [1054, с. 19, 34];

– предмет судової діяльності в кожному виді судочинства та загальні правила юрисдикції [253, с. 8];

– предмет судового захисту, мета судової діяльності та спосіб захисту [251, с. 32];

– завдання процесуальних норм і способи їх досягнення [338, с. 34];

– процедурний елемент у матеріально-правовому сенсі (характер зв'язку суб'єктів матеріального правовідношення, що є предметом судового захисту) й у власне процедурно-процесуальному сенсі [790, с. 62];

– функції норм права [1081, с. 54–55];

– наявність групи норм, що дають змогу дійти висновку про приналежність права позивачеві; особливий процесуальний порядок розгляду справ для захисту прав й інтересів, передбачених групою норм [207, с. 33];

– класифікація процесуальних відносин і предмет правового регулювання [1046, с. 14–15];

– безспірність предмета судової діяльності, або об'єктивна неможливість здійснення неоспорюваного права, або безспірна одностороння процесуальна форма [345, с. 179–183];

– спір про право, класифікація процесуальних правовідносин [1020,

с 439–440; 1023, с. 15];

– наявність особливих причин формування, власного, притаманного лише певному виду способу захисту, наявність спільних процесуальних особливостей і особливостей розгляду окремих категорій справ [5, с. 8];

– специфіка предмета спору та складністю справи [456, с. 171];

– характер, правова природа правовідносин, які є предметом судового розгляду, а в низці випадків – спеціальна мета судочинства [404];

– функція суду першої інстанції, розгляд справи по суті (функція, яку реалізує суд) [597; 917, с. 87].

Таким чином, проблема визначення критеріїв розмежування проваджень (видів цивільного судочинства) не має єдиного розв'язання серед процесуалістів. Детальну та конструктивну критику основним запропонованим у літературі критеріям поділу проваджень (видів цивільного судочинства) надали у своїх роботах С. Л. Дегтярев і Н. А. Громошина. Зокрема, на думку С. Л. Дегтярева, у більшості випадків виокремлені науковцями критерії не дозволяють встановити реальні критерії розмежування процесуальної діяльності та її особливості, інакше для кожної категорії спорів була б потрібна власна процедура їх розгляду – хоча б за галузями права (адміністративні, сімейні, житлові, трудові і тощо) [312, с. 24]. Дослідниця Н. А. Громошина зазначає, що критерій для поділу проваджень на види в цивільному судочинстві, що відповідав би законам формальної логіки й праву, досі не знайдено, водночас пошук такого критерію не має істотного значення та практичного сенсу. У межах структури ЦПК наявні диференційовані процедури (порядки) розгляду певних груп, категорій справ, закріплені шляхом визначення загальних правил і фіксації винятків та доповнень. Також Н. А. Громошина вважає, що наукову думку слід спрямовувати на оцінювання розумності й доцільності цієї структури і, відповідно, закріпленої в процесуальному законі диференціації проваджень, з огляду на завдання правосуддя в цивільному судочинстві [286, с. 135–148].

Однак позицію цієї дослідниці щодо відсутності критерію поділу

проваджень на види ми не схвалюємо, оскільки диференціація, що за свою суттю є поділом, неможлива без відповідного критерію (підстави поділу). З огляду на це, а також на результати дослідження функцій судової влади в цивільному судочинстві, викладеного в першому й другому розділах цієї роботи, слід частково погодитися з окресленою вище думкою О. І. Носиревої та О. С. Ткачука про те, що підставою поділу цивільної процесуальної форми на провадження необхідно визнати функцію, яку реалізує суд [917, с. 87], з певними уточненнями, що буде надано нижче.

Оскільки науковці обстоюють різні підходи до визначення критеріїв диференціації цивільного судочинства (проваджень), у науці не сформовано єдності поглядів на виокремлення видів проваджень. Детальний огляд наукових публікацій із цього приводу здійснено в монографічних роботах Н. А. Чудиновської [1027, с. 1-17], Н. А. Громошиної [286, с. 134–148], Г. В. Чурпіти [1030, с. 24–61], у навчальній літературі [55; 583, с. 35-44], численних наукових статтях. З їх аналізу вбачається, що науковці визначають від двох до восьми проваджень цивільного судочинства (чи їх груп). Крім того, новітній концепт диференціації цивільного судочинства, запропонований, зокрема, В. В. Комаровим, С. О. Короєдом Т. В. Сахновою, О. С. Ткачуком, І. В. Татулич, передбачає виокремлення не лише проваджень, а й процедур (судових процедур, процесуальних процедур) цивільного судочинства.

Традиційно науковці в цивільному судочинстві України, з якого виокремлено адміністративне, що, на наш погляд, становить окремий вид цивілістичного судочинства [900, с. 8], визначають три види проваджень (видів цивільного судочинства): позовне, наказне й окреме [64; 989, с. 54; 999, с. 43; 1003, с. 55; 1030, с. 31]. Такий підхід поділяють й судді Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду (далі – КЦС). Так, суддя Н. Ю. Сакара, в огляді проблемних практичних аспектів новел цивільного процесу визначила таку структуру цивільного судочинства (ч.ч. 2–5, 7 ст. 19 ЦПК України):

– наказне провадження – призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначеного розміру, щодо яких відсутній спір про

право або про його наявність заявнику невідомо (ст. 161 ЦПК України).

– позовне провадження:

– загальне (призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні);

– спрощене (призначене для розгляду: малозначних справ; справ, що виникають з трудових правовідносин; справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи).

– окреме провадження – призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають юридичне значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ст. 293 ЦПК України) [783].

У літературі неодноразово зауважували, що наказне провадження є не видом цивільного судочинства (провадження), а спрощеною процесуальною (правовою, судовою) процедурою, оскільки в наказному провадженні правосуддя не здійснюють, вирішення цивільної справи відбувається без судового розгляду, поза межами цивільної процесуальної форми із дотриманням певної, встановленої законом процедури [34; 892, с. 65]. Однак таку позицію ми не поділяємо, оскільки вся процесуальна діяльність суду за належних умов є правосуддям. Крім того, розгляд справи не обов’язково передбачає проведення судового засідання, адже в низці випадків може здійснюватися без виклику сторін у письмовому порядку. Саме таку письмову процедуру втілив законодавець у моделі наказного провадження.

Деякі російські та білоруські науковці, крім цих видів провадження,

зважаючи на цивільне процесуальне законодавство Російської Федерації та Республіки Білорусь, виокремлюють ще одне традиційне провадження – провадження у справах, що виникають з публічних (адміністративно-правових) правовідносин [913, с. 73–89]. Однак після прийняття КАС Російської Федерації [412] ця позиція втратила актуальність. Системі українського цивільного судочинства таке провадження не є притаманним ще з прийняття 2005 року КАС України [413].

Також визнаним у літературі є розширений підхід до диференціації проваджень (цивільного судочинства), відповідно до якого додатково до традиційних видів проваджень слід виокремлювати провадження у справах про оскарження рішень третейських судів і про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, а також провадження у справах про визнання та приведення у виконання рішень іноземних судів й іноземних третейських судів [271, с. 12–13; 360, с. 14; 596, с. 96; 790, с. 62; 1027, с. 15].

Прихильники такого підходу зауважують, якщо стверджувати, що такі процедури не утворюють самостійні види провадження, можна дійти висновку про те, що ці правові явища знаходяться за межами цивільного судочинства або належать до одного з традиційних видів провадження. Обидва ці висновки видаються безпідставними, оскільки процедура розгляду цих категорій справ, очевидно, не відповідає істотним характеристикам жодного з традиційних видів провадження, хоча в літературі й висловлювали пропозиції про віднесення таких справ до позовного провадження [1077, с. 47]. Проте в таких справах не вирішують спір про право, немає позову, що є основними ознаками позовного провадження. Відсутність безспірності виключає можливість приналежність їх до сфери окремого провадження [1027, с. 17]. Крім цього, у таких справах предметом судового розгляду не є спір, що виникає з матеріально-правових відносин, і суд не встановлює юридичний факт. Предметом їх судового розгляду є встановлення певних умов і наслідків юридичного факту, яким є рішення третейського суду, іноземного суду чи міжнародного арбітражу. На підставі аналізу розділів VIII і IX ЦПК України можна дійти висновку, що закріплені в них норми передбачають

особливі процедури розгляду відповідних категорій справ, які в Україні доволі сумнівно ґрунтуються на спрощеному позовному провадженні.

Схожий погляд поділяють також М. К. Треушніков [247, с. 31–32; 926, с. 88], Г. О. Жилін [346, с. 96–97], О. О. Рузакова [673, с. 658]. Зазначені науковці, а також деякі інші пропонували виокремлювати ще й провадження, пов'язане з виконанням судових постанов і постанов інших органів [211, с. 3 – 5], або провадження у справах, що виникають з виконавчих правовідносин [187, с. 136–137; 376, 130–134]. Не схвалюють віднесення провадження, пов'язаного з виконанням, до самостійного виду цивільного судочинства О. І. Носирева й Н. А. Чудиновська, які вважають, що оскільки воно не спрямоване на вирішення будь-якої визначеної категорії справ, йому не притаманна наявність послідовних процесуальних дій, його слід визначати як стадію цивільного судочинства, а тому виконавче провадження не може одночасно бути самостійним видом провадженням [596, с. 94; 1027, с. 16]. Деякі автори пропонували як окремі види проваджень виокремлювати провадження, пов'язане з участю в цивільних справах іноземних осіб [211, с. 3–5], урегулювання спору за участю судді [510, с. 54], заочне провадження [248, с. 11], відновлення втраченого судового провадження [41, с. 352; 1036, с. 8; 1050, с. 90] тощо. Однак такі пропозиції належно не обґрунтовано, вони не враховують відмінність правової сутності процедур і проваджень, а тому щодо них у літературі висловлено слушні зауваження [68]. Зокрема, Т. Є. Абова стверджує, що в цивільному процесі немає виду провадження з назвою «провадження у справах за участю іноземних осіб», а є глава, у якій відображено особливості розгляду справ за участю іноземних осіб [1, с. 80]. Виокремлення заочного розгляду справи як самостійного виду провадження обґрунтовано критикують Н. А. Чудиновська та Г. О. Жилін, оскільки воно не має ні самостійного предмета (за правилами заочного провадження може бути розглянуто будь-які позовні справи), ні самостійної процедури розгляду справ. Єдина його особливість полягає у відсутності в процесі відповідача, у належному порядку повідомленого про час і місце розгляду справи. Таким

чином, зазначені автори визначають заочне провадження підвидом (різновидом) позовного провадження [1027, с. 46], що спрямований на ефективніший захист прав позивача під час ухилення відповідача від явки в суд і виконання своїх процесуальних обов'язків з доведення заперечень проти позову [346, с. 78]. Заперечуючи концепцію відновлення втраченого судового провадження як виду цивільного судочинства, Є. В. Лейба обґрунтовано зазначив, що в межах процедури відновлення втраченого судового провадження немає спеціальної категорії цивільних справ, зі своєю матеріально-правовою природою, яка б впливала на цілі та завдання цивільного судочинства, специфіку процесуальних засобів захисту (охорони) матеріального права та процедуру їх розгляду [506, с. 60-68].

На підставі ч. 8 ст. 19 ЦПК України науковці, крім традиційних, виокремлюють ще й провадження, що не вимагають від суду розглядати справу по суті, оскільки її розглянув інший юрисдикційний орган, до яких належать провадження, зокрема, у справах про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень МКА, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень МКА, іноземного суду, що передбачені в ЦПК України [583, с. 41–42].

Деякі автори не лише визначають види проваджень, а й поділяють їх на групи. Ще за радянських часів поширеним був поділ проваджень на позовне (позовні) та непозовні [173, с. 194; 335, с. 32; 336, с. 29–30; 1021, с. 8]. Водночас науковці, які поділяли такий підхід, зокрема, П. Ф. Єлисейкін, вважали, що оскільки правосуддя є вирішенням спорів про право, непозовні провадження, під час яких спори про право не вирішуються, є цивільним процесом тільки за формою, проте не за змістом. На думку цього автора, окреме провадження – це за змістом адміністративна діяльність, а за формою – різновид цивільного процесу як способу здійснення правосуддя. Тому він виокремлював загальне (позовне) і додаткові провадження [335, с. 32; 336, с. 29–30]. На думку М. Х. Хутиза, непозовні провадження відрізняються від позовних не додаванням ознак (специфічних відмінностей), а, навпаки, виключенням ряду ознак, що замінюють

іншими. Дослідник доходить висновку, що цивільне процесуальне законодавство визначає категорії справ, які підпорядковуються загальним правилам здійснення судочинства, і категорії справ, які підпорядковуються загальним правилам, за винятками, встановленими законом [983, с. 26–27].

Поділ на позовне і непозовні види проваджень визнають і деякі сучасні науковці. Зокрема, Г. В. Чурпіта у своїх роботах, дослідивши непозовне цивільне судочинство, сформулювала єдиний концептуальний підхід до його тлумачення як особливого виду цивільного судочинства, у порядку якого розглядають цивільні справи з метою захисту охоронюваних законом (законних) інтересів та (або) безспірних суб'єктивних прав, що випливають зі змісту чітко регламентованих процесуальним та (або) матеріальним законом правовідносин. Зазначена авторка відносить до нього окреме та наказне провадження [1033, с. 11].

Натомість у літературі обґрунтовують думку про те, що до непозовних видів проваджень слід відносити всі провадження, відмінні від позовного, а тому до них належать не лише окреме та наказне, а й «нові» види проваджень: провадження у справах про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, провадження у справах про оскарження рішень третейських судів; провадження, провадження у справах про визнання і приведення у виконання рішень іноземних судів та іноземних третейських судів [247, с. 30-31].

З огляду на структуру ЦПК і предмета проваджень, В. І. Тертишніков пропонує всі провадження в цивільному процесі розділити на основні й допоміжні. До основних, на думку зазначеного вченого, слід відносити наказне, позовне, окреме, апеляційне, касаційне, провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами, провадження по судовому контролю за виконанням рішень, у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішення МКА відповідно до міжнародного договору України та/або Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», якщо місце арбітражу знаходиться на території України. До допоміжних

(забезпечувальних) проваджень, на його думку, належать провадження із забезпечення позовів і доказів, зі з'ясування можливості врегулювання спорів до судового розгляду, забезпечення правильного й швидкого розгляду справи тощо [906, с. 36]. Така розлога система проваджень передбачає об'єднання за доволі розмитим критерієм правових явищ різного правового змісту. Саме тому В. В. Комаров справедливо зазначив, що науковці в основному змішують стадії з провадженнями цивільного судочинства. У структурі цивільного судочинства як комплексної системи провадження цивільного судочинства та стадії мають самостійне значення і їх не можна ототожнювати [431, с. 134]. Детальніше питання про розмежування проваджень і стадій буде висвітлено в третьому підрозділі цього розділу.

Учена О. І. Носирева пропонує визначати дві групи проваджень: а) основні, або класичні, до яких належать ті, що пов'язані з розглядом справи по суті (позовне, окреме, наказне провадження та провадження у справах, що виникають з публічних правовідносин), б) додаткові, або спеціальні, до яких зазначена авторка відносить провадження, що не пов'язані з розглядом по суті (провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, провадження у справах про визнання і приведення у виконання рішень іноземних судів та іноземних третейських судів) [596, с. 96; 597]. Таку класифікацію не схвалюють Н. А. Громошина та С. А. Курочкін, оскільки запропонована О. І. Носирев підстава такого поділу – функції суду першої інстанції, фактично замінено на іншу – розгляд справи по суті, який є непостійним, змінним за змістом, а тому не може бути надійною підставою поділу [286, с. 141–144; 493, с. 527–528]. Однак критичні зауваження цих авторів навряд чи можна вважати цілком обґрунтованими й виваженими, оскільки запропонована О. І. Носиревою класифікація є дворівневою, і на кожному рівні вона передбачає окремий критерій поділу, а тому, на наш погляд, є цілком виваженою. Таку концепцію поділяють й інші науковці [506, с. 67; 583, с. 42-43].

Ще одну класифікацію запропонувала Т. В. Сахнова, яка, обравши в якості критерію поділу процедурний елемент, видимий як у предметі захисту (процедура в матеріально-правовому сенсі), так і в методах захисту (процедура в процесуальному сенсі), диференціює цивілістичний процес на: традиційні види проваджень – позовне, з публічних правовідносин, окреме, що виділяються як за матеріально-правовим, так і процедурно-процесуальним критеріями; інші види проваджень – оскарження рішень третейських судів і про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, провадження у справах про визнання та приведення у виконання рішень іноземних судів й арбітражів, які відокремлюють за процедурним критерієм [795, с. 54–55]. Таку класифікацію цілком обґрунтовано не поділяє Н. А. Громошина, вважаючи, що в ній порушено правило логіки про поділ – один і той самий поділ необхідно здійснювати за одним і тим самим критерієм, а Т. В. Сахнова щодо традиційних видів пропонує два такі критерії [286, с. 144–145].

Попри цей недолік, окреслена позиція Т. В. Сахнової про судові процедури, а також її думка про внутрішній аспект диференціації цивільної процесуальної форми, що полягає у виокремленні судових процедур у межах виду провадження і в межах певної стадії процесу [790, с. 55], стали основою для становлення та розвитку новітнього концепту диференціації цивільного судочинства, який передбачає визначення в цивільному судочинстві не лише проваджень, а й процедур. Зокрема, В. В. Комаров, заперечуючи тотожність понять «процесуальне провадження» і «судова процедура» та наділяючи окремі й автономні судові процедури статусом «процесуального провадження» і складовою часиною процесуальної форми, на підставі аналізу структури ЦПК Франції, Австрії, Італії та Правил цивільного судочинства Англії дійшов висновку, що диверсифікація цивільного процесу – результат певної модифікації позовного провадження як опорної конструкції цивільного судочинства. Конструювання інших процесуальних проваджень можливе з урахуванням різних чинників: матеріально-правових особливостей тих або інших категорій справ, прискорення термінів розгляду справ, необхідності

урівноваження процесуальних прав сторін з метою запобігання зловживанню ними, введення спрощених судових процедур тощо. Отже, на його думку, проблематика диференціації цивільного судочинства в контексті розвитку онтологічних підстав підвищення його ефективності визначаються диверсифікацією процесуальних проваджень, які за своєю суттю виступають у полі цивільного процесуального законодавства як автономні процесуальні процедури, що мають субсидіарний характер по відношенню до класичної процедури позовного провадження. Що ж до процедур, що існують в рамках того або іншого процесуального провадження, то, оскільки вони не мають субстанціального характеру в структурі цивільного процесу, ці окремі процедури в межах відповідних процесуальних проваджень не є і не можуть бути опорними елементами процесуального механізму регулювання цивільних процесуальних відносин [435, с. 31–32].

У контексті аналізу позицій Т. В. Сахнової і В. В. Комарова, І. Ю. Татулич розрізняє види проваджень у цивільному процесі, що об’єднуються за предметом і методом судового захисту, й інші судові процедури, що знаходяться всередині як видів проваджень, так і стадій цивільного процесу. Авторка стверджує, що сучасному цивільному процесу цілком притаманні судові процедури, які містяться в конкретному виді провадження та всередині стадій цивільного процесу (зокрема, процедура попереднього судового засідання на стадії провадження у справі до судового розгляду), і віддзеркалюють систему методів процесуальної діяльності суду та учасників цивільного процесу, тобто інструментальний арсенал цивільного судочинства. Вона виділяє судові процедури, що можуть існувати як в межах, так і поза цивільною процесуальною формою, та судові процесуальні процедури, та судові процесуальні процедури, які завжди існують в межах цивільної процесуальної форми. Тому авторка пропонує визначати поняття процесуальної процедури як встановлений нормами ЦПК порядок діяльності суду, пов’язаний з вирішенням вимог процесуального характеру, з метою захисту прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, і задоволенням клопотань у процесі розгляду й

вирішення цивільної справи, що впливають на рух процесу. Також вона обґрунтовує, що процесуальними процедурами є видача судового наказу й вирішення окремих питань у цивільному судочинстві (заочне провадження, мирова угода, забезпечення позову, забезпечення доказів, судові доручення тощо) [892, с. 64–65; 894, с. 5, 10–11].

Розвиває цей концепт диференціації цивільного судочинства О. С. Ткачук, який виокремлює в цивільному судочинстві поряд із провадженнями (позовним, окремим і наказним), у межах яких відбувається реалізація матеріальних охоронюваних правовідносин або які безпосередньо пов'язані з матеріальними правовідносинами, певні судові процедури, тобто сукупність процесуальних дій, спрямованих на вирішення суто процесуальних питань. Вони, на його думку, є напівавтономними, оскільки, з одного боку, можливість їх функціонування апріорі прямо закріплена в нормах цивільного процесуального права, вони становлять відокремлений від інших процесуальних дій блок дій, проведення чи не проведення яких не впливає на кінцевий результат розгляду справи. Їх функціонування породжується лише ініціативою заінтересованих осіб. На практиці це призводить до того, що вони можуть бути наявні або, навпаки, відсутні під час розгляду конкретної справи. З другого боку, судові процедури залежні від «основного» юрисдикційного процесу. Так, вони можуть виникати як у межах вже існуючої системи цивільних процесуальних правовідносин у справі й сприяти досягненню загальної мети цивільного судочинства (забезпечення позову, забезпечення доказів тощо), або становити зміст нових цивільних процесуальних правовідносин, які виникають лише заради вчинення таких дій (справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб) тощо). Вони мають допоміжний характер, оскільки сприяють досягненню мети, поставленої перед «основним» юрисдикційним процесом. Кожна судова процедура має лише притаманну їй мету, коло суб'єктів, законодавчо визначену послідовність як

вчинення процесуальних дій, так і їх процесуального оформлення, встановлені вимоги щодо дій, які її розпочинають та закінчують, що мають відповідати цивільній процесуальній формі. Їх особливістю є те, що вони жодним чином не пов’язані з матеріальними охоронюваними правовідносинами. Вони можуть проводитися як у суді першої, так і вищестоящих інстанцій. Залежно від часу їх застосування О. С. Ткачук поділяє судові процедури на ті, які передують «основному» процесу (забезпечення доказів, забезпечення позову), відбуваються в його межах (забезпечення доказів, забезпечення позову, судові доручення, попереднє судове засідання, укладення та затвердження мирової угоди тощо), мають місце після «основного» юрисдикційного процесу (відновлення втраченого судового провадження; розгляд справ про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень МКА, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень МКА; вирішення процесуальних питань, пов’язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб) тощо). Залежно від функцій судової влади, які реалізуються під час проведення судової процедури, вказаний автор поділяє їх на установчі, забезпечувальні та контрольні [917, с. 84–86].

У запропонованій зазначеним дослідником системі проваджень і судових процедур усі відмінні від проваджень процедури є фактично однорівневими, оскільки зазначений автор наділяє їх властивістю напівавтономності. Проте це не відповідає змісту тих процедур, які закріплені в розділах VI–IX ЦПК України, крім звернення судового рішення до виконання. Такі процедури мають окремий предмет судового розгляду й особливий зміст, що охоплює розгляд відповідної справи з відкриття провадження до ухвалення відповідного рішення. Крім того, у попередньому розділі йшлося про те, що за такими процедурами реалізують окремі спеціальні функції судової влади в цивільному судочинстві. Тому ці процедури слід виокремити й позначити їх у сукупності окремим терміном.

Продовжуючи огляд думок науковців щодо диференціації процедур цивільного судочинства слід звернути увагу на наукову доробку С. О. Короєда.

Науковець визначає судові процедури як зумовлені предметом судового розгляду й закріплені в ЦПК особливі процесуальні правила, які діють на підставі загальних правил певного виду цивільного судочинства, що визначають матеріально-правові й процесуальні особливості порушення та розгляду певних категорій справ судом першої інстанції з метою правильного розгляду справи й оптимального захисту матеріальних прав та інтересів заінтересованих осіб. Такі процедури, на його переконання, підвищують ефективність цивільної процесуальної діяльності, спрямовані на забезпечення повного з'ясування обставин справи, врахування думки всіх заінтересованих осіб, визначення в рішенні порядку і способу його виконання, виходячи з матеріально-правових характеристик тієї чи іншої категорії справ. Такі судові процедури, доводить вказаний автор, мають реалізовуватися з урахуванням загальних правил того чи іншого виду цивільного судочинства; на них має поширюватися дія більшості процесуальних принципів і основних процесуальних інститутів; мають передбачатися рівні процесуальні права і обов'язки учасників процесу; мають включати єдині стадії під час провадження в суді першої інстанції. Як приклад судових процедур С. О. Короєд наводить процедури розгляду судом різних категорій справ окремого провадження, заочний розгляд, провадження у справах за участю іноземних осіб, особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування, процедури, що визначають особливості доказування у справах про дискримінацію та у справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача [455, с. 69–77]. Слід зауважити, що запропонована С. О. Короєдом концепція судових процедур має незавершений вигляд, оскільки він, на відміну він інших зазначених вище дослідників, не формує їх цілісної системи.

Диференціація судових процедур має як позитивну, так і негативну сторони. З одного боку, вона спрямована на найефективніший захист прав, свобод і законних інтересів особи, яка звернулася за судовим захистом, з іншого –

множинність різних проваджень ускладнює для заявника вибір належного й може перешкодити реалізації конституційного права на доступ до правосуддя [687, с. 152]. З огляду на це, виокремлення в межах процедурної диференціації цивільного судочинства нових процедур слід здійснювати виважено й лише тоді, коли судова влада буде в установленому порядку наділена новою функцією, що не може бути ефективно реалізована в межах наявних проваджень і процедур. У цьому контексті слушним є твердження В. Ф. Яковлєва, що будь-які зміни процесуального законодавства необхідно прораховувати подвійно, оскільки в цій сфері стабільність і певний консерватизм правового регулювання становлять самостійну цінність [608, с. IV].

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що за горизонталлю слід диференціювати не цивільне судочинство, яке є хоч і складним, проте цілісним правовим утворенням, а його процедури, що утворюють його систему. За такої диференціації виокремлені процедури наділені як загальними, так і спеціальними властивостями процедури в цивільному судочинстві, що засвідчує дотримання правила логіки про незмінність критерію поділу. Загальну диференціацію процедур цивільного судочинства, на нашу думку, слід називати процедурною. Процедури цивільного судочинства залежно від їх призначення та спрямування слід поділяти на основні – ті, що спрямовані на вирішення справи, і допоміжні – ті, що спрямовані на вирішення окремих суто процесуальних питань. Останні – це процедури, пов’язані з рухом справи, а також вирішенням клопотань і заяв осіб, які беруть участь у справі. Визначальні ознаки цих процедур полягають у тому, що вони охоплюють процесуальні дії суду, а також можуть включати процесуальні дії інших учасників процесу, спрямовані на досягнення певної процесуальної мети, а також завжди закінчуються постановленням судом ухвали. Допоміжні процедури, залежно від того, якими нормами процесуального права вони закріплені (загальними чи спеціальними), слід поділити на загальні та спеціальні. Загальні допоміжні процедури застосовують під час розгляду справ будь-якого виду провадження (особливої процедури), а також на всіх стадіях цивільного судочинства. До таких процедур належить процедура відводу судді.

Спеціальні ж судові процедури застосовують тільки в межах певного виду чи кількох видів провадження (особливої процедури) або однієї чи кількох стадій цивільного судочинства. Прикладом такої допоміжної процедури є, зокрема, забезпечення позову тощо. Детальний розгляд допоміжних процедур виходить за межі предмета цієї роботи, однак може та повинен стати напрямом подальшого поглиблення знань про цивільне судочинство.

Загальним критерієм поділу основних процедур цивільного судочинства є спеціальні функції судової влади в цивільному судочинстві, що виокремлюються залежно від завдань судової влади під час здійснення правосуддя в цивільній юрисдикції, до яких належать: вирішення індивідуальних юридичних спорів; звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог; підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; забезпечення виконавчого провадження; судового контролю за виконавчим провадженням; судового контролю за АВС; екзекватура рішень іноземних судів й органів АВС. Основні процедури цивільного судочинства залежно від предмета судового розгляду слід поділяти на: а) провадження, предмет розгляду яких полягає у вирішенні вимог матеріально-правового спрямування; б) особливі процедури, у яких суд вирішує інші вимоги. Такий поділ основних процедур є додатковим до зазначеної вище класифікації їх групуванням, обумовленим насамперед тим, що традиційно цивільний процес передбачав вирішення лише справ по суті, а відповідні судові процедури називали саме «провадженнями».

Основні процедури (провадження та особливі процедури) цивільного судочинства можуть бути диференційовані на окремі види на підставі різних критеріїв. Наприклад, позовне провадження за змістом поділяють на: а) загальне, б) спрощене. Особлива процедура визнання та виконання рішень іноземних судів, МКА в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів за предметом судового розгляду охоплює процедури: а) визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню; б) визнання рішення іноземного суду, що не підлягає

примусовому виконанню; в) визнання та надання дозволу на виконання рішення МКА. Проте остання класифікація є виявом не процедурної, а матеріально-правової диференціації цивільного судочинства.

Також в межах кожного провадження та особливої процедури може бути виокремлено субсидіарні процедури, спрямовані на вирішення справи по суті. Такі субсидіарні процедури не є самостійними, це додаткові й необов'язкові частини відповідного провадження, а тому не охоплюють усю його лінійність. На відміну від загального порядку відповідного провадження їх застосовують лише за певних умов, встановлених процесуальним законодавством, що пов'язані з процесуальною поведінкою учасників справи, вони передбачають особливий порядок здійснення. Такими процедурами в позовному провадженні є заочний розгляд справи (глава 11 розділу III ЦПК України) і врегулювання спору за участю судді (глава 4 розділу III ЦПК України).

3.2 Матеріально-правова диференціація цивільного судочинства

Вплив матеріального права на диференціацію цивільного судочинства не обмежується визначенням його проваджень і процедур, тобто процедурною диференціацією. З цього приводу С. О. Боровиков зауважує, що норми матеріального права визначають суб'єктний склад відповідних справ, предмет пізнавальної діяльності, допустимість засобів доказування тощо [176, с. 37; 619, с. 7]. Свого часу Р. Є. Гукасян зазначав, що вплив матеріального права на елементи процесуальної форми обмежується чотирма напрямами:

а) матеріальні правовідносини здійснюють вплив на визначення предмета й підстав позову;

б) за моделлю матеріальних правовідносин формується склад осіб, які беруть участь у справі та мають матеріально-правовий інтерес у справі;

в) з огляду на матеріальні правовідносини визначають предмет доказування в цивільній справі, а також допустимість доказів для окремих видів правовідносин;

г) на підставі норм матеріального права визначають способи захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав.

Усе інше, зазначає цей автор, – специфічні процесуальні явища, що мають відносну самостійність і не пов'язані з матеріальними правовідносинами [295, с. 31].

Таку думку частково не поділяє Д. Б. Абушенко, який вважає, що вплив матеріального права на цивільний процес є істотнішим, а ігнорування того факту, що низка основних процесуальних інститутів імпліцитно пов'язана й навіть залежить від відомих матеріально-правових конструкцій, призведе не просто до малозрозумілої галузевої ізоляції, а й створить підґрунтя для спроб підмінити матеріально-правову основу чимось надуманим, штучним [8, с. 48]. Науковець окреслює такі системні напрями впливу матеріального права на цивілістичний процес, що пронизують базові засади й низку основних інститутів цивілістичного процесу:

1. Виділення видів проваджень.
2. Визначення підстав наділення певних суб'єктів статусом осіб, які беруть участь у справі, а також деяких базових конструкцій, розироблених процесуальною наукою для цієї групи суб'єктів (неналежний відповідач, процесуальна співучасть, процесуальне правонаступництво тощо).
3. Визначення елементів і видів позовів та звернень у непозовних провадженнях.
4. Визначення компетентного суду (підвідомчості та підсудності).
5. Визначення низки категорій інституту доказування (предмет доказування, належність доказів, обов'язок доказування тощо).
6. Здійснення судового представництва.
7. Укладення угод у цивільному судочинстві (мирової угоди, угоди з фактичних обставин, пророгаціної угоди, угоди про підсудність тощо).
8. Формування структури та змісту судового рішення.
9. Визначення підстав для скасування та зміни судового рішення в перевірочних інстанціях [8, с. 39–45].

Обидва зазначені автори вважають очевидним вплив матеріального права на визначення особливостей розгляду окремих категорій справ. Зокрема, на думку Д. Б. Абушенка, матеріально-правовий зміст найочевидніше вбачається у випадках, коли законодавець передбачає особливі процесуальні правила для розгляду певних категорій справ [8, с. 41]. Досліджуючи елементи структури форми захисту права, Р. Є. Гукасян виокремив кілька рівнів взаємозв'язку матеріального й процесуального:

по-перше, рівень, на якому взаємозв'язок виявляється у формі процесуальних особливостей розгляду окремих категорій правових спорів;

по-друге, вид судочинства [296, с. 7].

Зважаючи на те, що предметом розгляду в цивільному судочинстві є не лише спори, а й безспірні вимоги, позицію Р. Є. Гукасяна слід поширити на всі цивільні справи, а з огляду на обґрунтовану в попередньому підрозділі концепцію процедурної диференціації – то й на всі провадження та особливі процедури цивільного судочинства.

У межах кожного виду судочинства, на думку Н. О. Чечиної, розглядають спори, що випливають з різних правовідносин (тобто різні категорії справ), для виконання загального завдання правосуддя суд зобов'язаний виконати вужче завдання щодо регулювання певних відносин. Для цього введено спеціальні процесуальні правила, які в сукупності становлять процесуальні особливості різних категорій справ [1018, с. 31–32].

У цьому контексті слід детальніше розглянути такі базові поняття цивільного судочинства, як «категорія цивільних справ» та його основоположні поняття «справа» («цивільна справа», «судова справа»), «спір» («спір про право»). Попри активне використання терміна «справа» в ЦПК України, так само як і в ГПК України, зазначені кодекси не закріплюють його визначення. Натомість у КАС України термін «адміністративна справа» визначено як переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір (п. 1 ч. 1 ст. 4). Слід зауважити, що в усіх цивілістичних процесуальних кодексах України термін «справа» в більшості статей фактично ототожнено з терміном «спір». Також

непоодиноким є їх використання в одному словосполученні «справи у спорах» (наприклад, ч. 4 ст. 257 КАС України, ч. 1 ст. 20 ГПК України, ч. 4 ст. 274 ЦПК України), що очевидно є тавтологією, з огляду на їх співвідношення як видового й родового поняття, і це буде доведено далі.

Законодавче визначення поняття «судова справа» закріплено в пп. 42 п. 1 розділу ІІ Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженому рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30: «судова справа – це сукупність матеріалів та документів, що мають значення для конкретного судового процесу та об'єднані набором спільних реквізитів. До судової справи в тому числі входять: процесуальні документи, докази, матеріали кримінального провадження, судові рішення, інші документи та матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками або виготовлені судом» [654]. Схожий погляд на поняття цивільної справи обстоюють і деякі вчені. Зокрема, О. М. Чашин визначає цивільну справу як сукупність документів, що стосуються одного цивільно-правового спору і розміщені в окремій обкладинці [1013, с. 12]. Проте таке тлумачення судової справи не можна визнати загальним, оскільки воно має спеціальне значення суто для потреб судового діловодства. У ЦПК України це поняття позначено терміном «матеріали справи» (ч. 2 ст. 8, ч. 9 ст. 14, ч. 7 ст. 33 тощо), який точніше відображає його сутність.

У літературі обґрунтовують різні думки з приводу поняття цивільної справи. Деякі науковці, не пропонуючи його визначення, акцентують лише на його збірному характері. Зокрема, М. К. Толчеєв вважає, що цивільні справи – це справи, пов'язані з вирішенням судом різноманітних конфліктів, що виникають з широкого спектру правовідносин (цивільних, публічних, трудових, сімейних, житлових, земельних тощо) [582, с. 3]. Такі дефініції містять коло, адже визначальне поняття («справи, пов'язані») не визначає зміст визначуваного («цивільні справи»). Традиційний погляд на поняття цивільні справи, стверджує М. С. Шакарян, полягає в тому, що такі справи охоплюють значну кількість правових конфліктів, які вирішує суд і які виникають з різних правовідносин, а також справи окремого провадження, метою яких є захист

законних інтересів шляхом встановлення юридичних фактів, правового статусу громадянина або майна [278, с. 8]. Проте це визначення містить таку саму логічну помилку (частково містить коло), а також є неконкретним з огляду на використання оціночних понять «значна кількість» і «різні правовідносини».

З огляду на значення рішень ЄСПЛ для української правової системи, концепт поняття «справа» слід виводити з прецедентної практики ЄСПЛ щодо застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [440], у якій закріплено концепт права на справедливий суд. У контексті досліджуваної в цій роботі проблеми цікавими є два аспекти цього конвенційного права: 1) суд розглядає справи; 2) суд вирішує спори щодо прав та обов'язків цивільного характеру. І якщо перший аспект у юридичній науці є аксіоматичним і не потребує додаткового тлумачення, то з приводу другого аспекту маємо ґрунтовну практику ЄСПЛ, пов'язану із застосуванням ч. 1 ст. 6 Конвенції. Зокрема, ЄСПЛ вважає, що можливості застосування цієї статті до цивільних правовідносин залежать насамперед від наявності «спору». По-друге, спір має стосуватися «прав та обов'язків», які принаймні суперечливо, але мають бути визнані національним законодавством. Зрештою, по-третє, ці «права та обов'язки» мають бути «цивільними» згідно із Конвенцією, хоча ст. 6 не передбачає їх особливий зміст у законодавстві держав-учасників Конвенції [663, с. 5–14]. Дослідники не дійшли єдності щодо поширення ч. 1 ст. 6 Конвенції на сферу цивільної юрисдикції. Із цього приводу, Н. Ю. Сакара зазначає, що всі справи, які вирішуються в межах цивільного судочинства, стосуються прав, свобод та інтересів, які підпадають під визначення «цивільні» в контексті ч. 1 ст. 6 Концепції. Однак, враховуючи зміст норм ЦПК, що унеможливлюють наявність спору про право в справах наказного та окремого провадження, можна стверджувати, пише вказана авторка, що гарантії, закріплені в п. 1 ст. 6 Конвенції, розповсюджуються лише на справи позовного провадження [436, с. 15]. Інша ж дослідниця цього питання, Т. А. Цувіна, поділяючи позицію тих науковців, які обстоюють відсутність спору про право в межах наказного й окремого провадження [603, с. 12], доводить, що ця стаття має поширюватися не тільки на

процедуру позовного провадження, а й на процедури наказного та окремого проваджень, а також на добровільний арбітраж у такий спосіб, щоб це не суперечило їхній сутності [1010]. Загалом слід зауважити, що практика ЄСПЛ з цього приводу передбачає доволі широке тлумачення «цивільних прав й обов'язків», а тому поширюється і на справи, які в Україні розглядають у порядку окремого провадження (рішення у справах «Горбатюк проти України» [752], «Наталія Михайленко проти України» [1115] та ін.).

Поняття «цивільна справа» чи «справа» в цивільному судочинстві слід визначати також з огляду на конституційну засаду, закріплену в ч. 3 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. З такого конституційного положення вбачається, що законодавець до родового поняття «справа», крім кримінальних обвинувачень проти особи, що не стосується предмета цієї роботи, включає: а) будь-які спори щодо прав та обов'язків особи; б) інші справи в передбачених законом випадках. Отже, поняття «спір» є видовим щодо родового поняття «справа» [151, с. 54], яке охоплює також інші передбачені законом справи, до яких можуть бути віднесені справи окремого провадження, а також особливих процедур цивільного судочинства.

Для глибшого розуміння понять «справа» і «спір щодо прав та обов'язків» і їх співвідношення згідно ч. 3 ст. 124 Конституції України слід спрямувати увагу на те, що в чинній редакції це конституційне положення викладене в Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII [694]. Під час підготовки відповідного законопроєкту спершу було передбачено іншу редакцію цього положення, адже його розробники прагнули обмежити звернення до суду лише тими справами, у яких є «спірні правовідносини», за винятком справ, передбачених законом. З цього приводу Венеціанська комісія в п. 15 Проміжного висновку CDL-PI(2015)016 від 24.07.2015 зазначила, що, хоча зменшення надмірного навантаження на українські суди є законною метою,

важливо, щоб право на доступ до суду не обмежувалося. Таке формулювання, як «усі спірні правовідносини, а в передбачених законом випадках, – на інші правовідносини», – є доволі нечітким. Можливість передбачити, що «юрисдикція судів поширюється на спори щодо прав та обов'язків особи чи будь-якого висунутого проти неї кримінального обвинувачення» надає кращу гарантію дотримання ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Положення про те, що «суди також повинні розглядати інші питання у випадках, передбачених законом», надаватиме змогу охоплювати винятки. Можливим є й альтернативне формулювання: «У правовому спорі кожен має право вирішення свого питання органом судової влади/судом, установленим законом». Водночас Венеціанська комісія взагалі поставила під сумнів необхідність існування спеціального конституційного положення про юрисдикцію судів [718].

У Висновку CDL-AD(2015)027 щодо проєкту змін до Конституції України в частині правосуддя, затвердженого Конституційною комісією 04.09.2015, Венеціанська комісія зауважила, що було цілком ураховано зазначену в Проміжному висновку рекомендацію уточнити обмеження можливості звернення до суду лише тими справами, у яких є справжній «спір», і забезпечити право на доступ до суду. Положення ч. 3 ст. 124 Конституції України охоплює питання доступу до правосуддя в галузі цивільного, кримінального й адміністративного права. Наступне речення («у передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи») дозволяє охопити й винятки [215]. На підставі викладеного вище доходимо висновку, що формулювання ч. 3 ст. 124 Конституції України склалося під впливом ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також окреслених рекомендацій Венеціанської комісії.

Цивільна юрисдикція, згідно з ч. 1 ст. 19 ЦПК України, так само як і згідно з Конституцією України, поширюється насамперед на спір про права й обов'язки, що є видом цивільної справи. У юридичній літературі та процесуальному законодавстві спір про права та обов'язки іменують

здебільшого «спором про право» [125; 520; 585; 588]. Попри те, що термін «спір про право» застосовують у ЦПК України (ч. 4 ст. 294, ч. 4 ст. 315), з приводу його правової сутності та змісту серед процесуалістів триває наукова дискусія. Деякі автори вважають, що спір про право є категорією матеріально-правовою [190, с. 11; 646], інші – процесуальною [358, с. 21]. Крім цих поглядів на юридичну сутність правового спору, науковці обстоюють думку про те, що спір про право є явищем, яке розвивається, тобто перетворюється з матеріально-правового в процесуальне [345, с. 93], а також про існування двох аспектів трактування поняття спору про право – процесуального й матеріально-правового [336, с. 13]. Саме останній підхід, на наш погляд, найповніше відображає правову сутність спору про право, адже він зароджується та існує в матеріально-правовій площині, проте в разі звернення до суду за його вирішенням відповідний спір набуває ще й процесуальних властивостей, не втрачаючи матеріально-правової сутності.

З аналізу правової літератури вбачається, що поняття «спір про право» означає наявність розбіжностей (суперечностей) між суб'єктами правовідносин з приводу їхніх взаємних прав і обов'язків, що засвідчує його широке тлумачення. У процесуальному ж аспекті спір про право визначають наявністю перешкод на шляху здійснення особою права, які можуть бути усунуті за допомогою рішення суду. Такі перешкоди бувають різноманітними, зокрема, пов'язаними з тим, що зобов'язана особа в добровільному порядку не виконує своїх обов'язків, а тому реалізація відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи буде можливою лише в примусовому порядку або в разі отримання офіційного підтвердження судом певних юридичних фактів чи стану фізичної особи. З цього приводу М. Д. Матієвський зазначає, що поняття «правовий спір» охоплює два види спорів, вирішення яких віднесене до відання суду. Такими є спори про право та спори про юридичні факти. Спори про право в цивільному процесі вирішують у позовному провадженні, спори про юридичні факти – в окремому провадженні [549, с. 8; 550, с. 107]. Такий підхід є широким, оскільки передбачає, що спір про право наявний у всіх цивільних справах [125, с. 66–70].

На думку А. В. Нижного, неоднозначним є розуміння цього поняття законодавцем і судами, які залежно від виду провадження в цивільному процесі спором про право вважають:

у позовному провадженні – заявлену до суду вимогу особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів;

у наказному провадженні – недостатню обґрунтованість заявленої до суду вимоги про захист порушених прав заявника внаслідок недостатності доказів порушення його прав або виникнення в нього права вимоги, заперечень боржника проти існування обов'язку перед заявником (кредитором), обґрунтованості таких заперечень тощо;

в окремому провадженні – конфлікт інтересів заявника та хоча б однієї з заінтересованих осіб унаслідок заперечення такої особи проти задоволення заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів чи неоспорюваних прав, а також можливість виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у третіх осіб унаслідок задоволення відповідної заяви. З огляду на це автор доходить висновку, що у всіх трьох видах провадження в цивільному процесі спору про право надають різні характеристики. Оскільки спір про право розглядають виключно в позовному провадженні, тому він є критерієм для розмежування справ позовного, наказного й окремого проваджень, зазначений дослідник вважає, що загальну концепцію спору про право слід будувати на підставі саме такого його трактування в позовному провадженні. Ґрунтуючись на цьому концепті, А. В. Нижний поняття «спір про право» пропонує визначати як спірність певного права й обумовленого ним обов'язку, що виникає в момент висловлення однією зі сторін правовідношення незгоди з виконанням обумовленого її правом обов'язку іншою стороною шляхом звернення з вимогою до цієї сторони або суду чи іншого органу, уповноваженого вирішити спір, про захист свого права [588, с. 31].

Учений М. М. Ненашев ототожнює поняття спору про право та судової справи й визначає спір про право як об'єктивно виражену суперечку двох

сторін, що містить юридичну вимогу однієї сторони (адресанта), якій протистоїть правове положення другої сторони (адресата), тобто факт-стан особи як суб'єкта права, за яким застосування примусу до нього можливе тільки на підставі санкції державних органів [585, с. 8].

Досліджуючи співвідношення судової справи та спору про право, В. Г. Перепелюк зазначає, що судова справа – це не просто спір про право, а спір переданий до суду і прийнятий судом до розгляду. Тому справою слід вважати ті елементи спору (сторони, предмет і підстави спору), які визнані судом. Цей автор визначає поняття судової справи (для цивілістичних видів судового процесу) як правове питання, що виникло з певного виду матеріальних правовідносин і передане на розгляд суду цивільної, господарської чи адміністративної юрисдикцій. І в цьому контексті правовим питанням, на думку В. Г. Перепелюка, слід вважати будь-яке клопотання про сприяння (в тому числі захист) у реалізації прав, свобод, інтересів приватних осіб, інтересів держави та суспільства. Цей автор вважає такі міркування щодо співвідношення спору про право та судової справи справедливими й для співвідношення безконфліктного (безспірного) правового питання та судової справи з деякими відмінностями, що обумовлені правовою природою безспірних правових питань (відсутність сторін, відсутність спору) [945, с. 9–13].

Отже, у цивільному процесуальному законодавстві та науці спостерігається семантична невизначеність з приводу того, що ж саме розглядають і вирішують суди цивільної юрисдикції – спір, справу чи провадження. Цілком поділяючи окреслену позицію В. Г. Перепелюка, слід зауважити, що в цивільному судочинстві, на відміну від адміністративного та господарського, у межах загальної цивільної юрисдикції розглядають як спори про право, так і безспірні правові питання, які є як передумовою, так і змістом цивільної справи. Водночас цивільна справа виникає лише в разі передачі особою відповідного правового питання (позову чи заяви) на вирішення суду за встановленою законодавством процедурою та існує лише в межах її розгляду судом. Спір же про право як правовий конфлікт може існувати поза

судовою справою (судочинством), як до її відкриття, так і після її припинення.

З'ясувавши поняття «справа» та «спір про право» розглянемо поняття «категорія справ». Цей аксіоматичний термін використовує законодавець у ЦПК України (ст. 3, 33, 34, 274, 369, 389, 445), Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 17, 18, 22, 26, 31, 37, 42, 46, 128). Ним також послуговуються суди й науковці. Проте ні в ЦПК України, ні в інших законах цей термін не визначено. Не висвітлюють його зміст і судові органи, й науковці.

Загальний характер цивільної юрисдикції передбачає, що в порядку цивільного судочинства суди розглядають чималу кількість різноманітних справ. І для відмежування їх від справ, що підпадають під іншу юрисдикцію, а також для потреб організації судочинства, зокрема діловодства, розподілу справ між суддями, визначення їх навантаження, судової спеціалізації, узагальнення судової практики, забезпечення єдності судової практики, ведення судової статистичної звітності, а також визначення процесуальних особливостей їх розгляду чи вирішення окремих процесуальних дій необхідна науково обґрунтована та практично виважена класифікація цивільних справ. Результати класифікації судових справ, передусім – виокремлені внаслідок неї види, дістали вже традиційну в законодавстві, судовій практиці та процесуальній науці назву «категорії справ». Отже, в узагальненому вигляді види справ і категорії справ є синонімами, проте не кожна класифікація судових справ є виокремленням саме їх категорій [101]. Зокрема, В. Г. Перепелюк класифікує справи: за спірністю – на спірні та безспірні; за очевидністю фактів, які лежать в основі спору чи безспірного питання, – на справи з очевидними фактами та справи із неочевидними фактами; за характером інтересів, на захист яких подається позов, – на справи за особистими позовами, справи за груповими позовами, справи на захист невизначеного кола осіб, справи за похідними (непрямими) позовами, справи за превентивними позовами; відповідно до дихотомічного поділу системи права на приватне та публічне – на рід справ, які виникають із публічно-правових відносин, та рід справ, які виникають із приватноправових відносин [945, с. 16–24]. Отже, «вид справ» є ширшим поняттям, ніж «категорія справ».

Класифікація справ у кожному виді судочинства може ґрунтуватися на різних ознаках (критеріях) – вид провадження, в порядку якого вирішують справу, дихотомічність поділу права, наявність/відсутність спору, підстава спору, предмет спору, правовий статус сторін тощо. Класифікація судових справ може бути як простою (однорівневою), так і складною (багаторівневою). Потреби сучасного цивільного судочинства обумовлюють те, що будь-яка однорівнева класифікація судових справ не дасть змоги адекватно досягнути тих завдань, заради реалізації яких її проводять. Тому придатнішою для практичного застосування вбачається розгорнута багаторівнева класифікація цивільних справ. Специфіка цивільного судочинства, його проваджень й особливих процедур, а також справ, що належать до відповідної юрисдикції, обумовлюють особливості їх класифікації. Кожен рівень такої класифікації є окремим поділом, що визначає можливість застосування різних ознак на різних рівнях такої класифікації. Однак будь-який поділ цивільних справ у межах одного рівня має ґрунтуватися на одному критерії (ознаці). Крім того, цей поділ слід здійснювати, дотримуючись інших правил формальної логіки щодо поділу поняття, адже лише за таких умов можна запобігти потраплянню однотипних справ до декількох видів одного рівня класифікації [101, с. 117–122].

Учений В. Г. Перелюк у своїх роботах доводить, що, попри різні підходи до поділу судових справ (за галузями права), основний критерій визначення їх видів становить зміст (характер, природа) правовідносин, що є предметом судової діяльності. І цей критерій придатний для розмежування не тільки видів судових справ, а й груп судових справ нижчого порядку узагальнення (підвидів судових справ, категорій судових справ) [944, с. 24–25]. Про те, що зміст (характер) матеріальних правовідносин є базовим критерієм під час виокремлення категорій судових справ, зазначали свого часу А. О. Добровольський і С. А. Іванова [325, с. 31]. Водночас у літературі пропонують ще два інші критерії – суб’єкт правовідносин [522, с. 146] і зміст вимоги [899, с. 71–75]. Усі ці критерії надають можливість виокремлювати різні за обсягом категорії справ, тобто здійснювати різнорівневу класифікацію

справ. Зміст (характер, природу) матеріальних правовідносин як критерій виділення груп судових справ традиційно висвітлюють через такі елементи: предмет правовідносин, суб'єктний склад, об'єкт захисту тощо [341, с. 44].

Усі три критерії, на думку В. Г. Перепелюка, мають властивість визначати різні за масштабом (ступенем узагальнення) категорії судових справ [944, с. 28]. Прикладом різнорівневої класифікації із застосуванням різних з-поміж окреслених критеріїв може бути:

на вищому рівні (за критерієм змісту матеріальних правовідносин) – справи, що виникають з трудових відносин (п. 2 ч. 4 ст. 19 ЦПК України), справи у спорах. що виникають із сімейних відносин (п. 1 ч. 4 ст. 274 ЦПК України);

на нижчому рівні (за критерієм змісту вимог) – справи про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку (п. 1 ч. 1 ст. 161 ЦПК України); справи у спорах про стягнення аліментів (п. 1 ч. 4 ст. 274 ЦПК України).

У ЦПК України за суб'єктом виокремлюють такі категорії цивільних справ: справи за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами (ст. 29 ЦПК України); справи за участю іноземних осіб (розділ XI ЦПК України); справи, що виникають з відносин, у яких особисто беруть участь неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 47 ЦПК України).

Закріплені в ЦПК України положення про окремі категорії цивільних справ встановлюють особливі правила їх розгляду. Наприклад, відповідно до ч. 7 ст. 240 ЦПК України, у справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд справи й призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців. Згідно з абз. 2 ч. 4 ст. 294 ЦПК України, справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи. Частина 8 цієї статті встановлює, що в рішенні суду про розірвання шлюбу зазначається про вибір прізвища тим з подружжя, який змінив прізвище під час державної реєстрації шлюбу, що розривається. Відповідно до ч 2 ст. 81 ЦПК України, у

справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце.

У літературі цілком слушно зазначають, що основні відмінності процедури розгляду певної категорії справ виникають саме в суді першої інстанції [356, с. 121–123; 1030, с. 349]. Справді, з аналізу ЦПК України вбачається, що переважна більшість таких правил стосується діяльності суду першої інстанції. Водночас у ст. 369 ЦПК України визначено особливості розгляду в апеляційному порядку окремих категорій справ. Зазначене засвідчує думку В. Г. Перепелюка про те, що через системність предмету процесуальних галузей права особливості розгляду певних категорій справ проявляються також і наступних стадіях судового процесу [944, с. 36]. З таких міркувань не можна цілком погодитись з позицією, згідно з якою диференціація цивільного судочинства властива лише розгляду цивільних справ у суді першої інстанції, подальших стадіях цивільного процесу немає зумовленої матеріальною сутністю справ відповідної специфіки процесуальної форми. Крім того, матеріально-правова диференціація притаманна діяльності суду на стадії виконавчого провадження під час вирішення деяких процесуальних питань, передбачених розділом VI ЦПК України, оскільки розгляд і вирішення кожного такого процесуального питання здійснюють відповідно до особливостей, встановлених у відповідних спеціальних процесуальних нормах.

Законодавче встановлення особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ дає науковцям підстави поділяти норми процесуального права за предметом регулювання на: а) загальні – норми процесуального права, що виникають за всіма справами органів, які здійснюють правосуддя; б) спеціальні – норми тієї самої галузі процесуального права, але які встановлюють правила розгляду окремих категорій справ [594, с. 150].

Водночас норми, що закріплюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, встановлені не лише в актах процесуального законодавства, а й в інших актах матеріального законодавства. Такі норми, на відміну від класичних норм матеріального права, спрямовані не на

регулювання відносин матеріально-правового характеру, а визначають певну процесуальну особливість розгляду судом певної категорії (категорій) цивільних справ. Відповідно до ч. 4 ст. 19 Сімейного кодексу (далі – СК) України, під час розгляду судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Відповідно до ч. 1 ст. 75 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України суд, якщо він призначив опікуна чи піклувальника, або орган опіки та піклування за заявою особи звільняє її від повноважень опікуна або піклувальника. Ця заява розглядається судом або органом опіки та піклування протягом одного місяця.

Правова природа таких норм, по суті процесуальних, а за формою – матеріально-правових, є предметом наукової дискусії. Із цього приводу в літературі було окреслено три основні думки: процесуальні норми, включені в систему матеріального законодавства, є структурною частиною матеріального права [914, с. 7–11]; такі норми належать до процесуального права [509, с. 321]; ці правові норми належать не до однієї, а до двох або декількох галузей права, тобто мають «подвійну прописку» [19, с. 144]. Деякі прихильники останнього підходу, зокрема Л. М. Ніколенко, вважають, що процесуальні норми, включені до складу матеріального законодавства, одночасно належать до системи матеріального й процесуального права, однак їхня правова природа не змінюється – це норми процесуального права [594, с. 150]. Загалом окреслене питання є складовою окремої наукової дискусії про співвідношення норм матеріального й процесуального права, що триває з часу виокремлення процесуального права з матеріального права, що було предметом досліджень

значної кількості науковців [8; 63, с. 214–236; 296; 408; 435; 505; 594; 643, с. 79–90; 774; 811; 936; 943; 977]. І хоча в доктрині досі не сформовано єдиного концепту з цього приводу, зазначене питання виходить за межі предмета цієї роботи, а тому в ній його розглядати не будемо. Зазначимо лише, що ми поділяємо думку про наявність у деяких актах матеріального законодавства спеціальних процесуальних норм, спрямованих на регулювання не стільки відносин між суб'єктами відповідного матеріального права, скільки на встановлення особливостей судочинства в окремих категорія судових справ.

Переважна більшість закріплених в актах матеріального законодавства норм про особливості розгляду окремих категорій цивільних справ стосуються справ позовного провадження, з огляду на що тематика матеріально-правової диференціації цивільного судочинства набуває важливого значення саме в контексті дослідження цього виду провадження. Тому це питання буде детально розглянуто в наступному розділі під час аналізу диференціації позовного провадження.

У літературі за місцем закріплення процесуальних норм виокремлюють: а) загальні – норми, що містяться в процесуальному законодавстві; б) спеціальні – процесуальні норми матеріального права [1076, с. 150]. Таку класифікацію навряд чи можна беззаперечно вважати правильною, оскільки значна кількість спеціальних процесуальних норм, що визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, закріплені в процесуальному законодавстві України. Тому процесуальні норми, що містяться і в актах процесуального законодавства, і в актах матеріального законодавства, не завжди співвідносяться між собою як загальні та спеціальні.

Закріплення процесуальних за своєю сутністю норм в актах матеріального законодавства не суперечить ЦПК України, у ч. 1 ст. 3 якого зазначено, що цивільне судочинство здійснюється, зокрема, відповідно до законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ.

Таким чином, розгляд конкретних цивільних справ підпорядковується не лише загальним правилам відповідного провадження, а й особливим правилам

розгляду окремих категорій справ, що закріплені в актах процесуального й матеріального законодавства. Дослідник С. В. Васильєв зауважує, що такі норми також можуть міститися також у судовій практиці та науковій доктрині [194, с. 37, 40]. Схожі міркування ще раніше обґрунтовував й О. В. Баулін, який розділяє спеціальні норми, що регулюють процес доказування, на дві групи: 1) правила, що обмежують дію загальних процесуальних норм або містять додаткові положення (доказові презумпції, норми про допустимість доказів); 2) правозастосовні положення, у яких наводять орієнтовні переліки доказів, типові предмети доказування з окремих категорій справ. Правозастосовні положення, на його думку містяться в керівних роз'ясненнях ВС, судовій практиці, науковій та довідковій літературі [53, с. 6; 54, с. 67–68]. Не можна заперечувати, що судова практика й процесуальна доктрина справді здійснюють значний вплив на цивільне судочинство під час розгляду окремих категорій справ. Передусім це стосується рішень ВС в Україні, висновки яких щодо питань застосування норм права мають винятковий вплив не лише на формування судової практики вирішення відповідних категорій справ, а й на процедури їх вирішення. Водночас судова практика й наукова доктрина не містять процесуальних норм і не є в Україні джерелами права. Вони лише впливають на судове правозастосування. Тому з окресленою вище думкою О. В. Бауліна та С. В. Васильєва в частині закріплення спеціальних норм у доктрині та судовій практиці погодитись не можна. Однак якщо її інтерпретувати крізь призму правозастосування, судова практика та доктрина є факторами, що впливають на застосування судами загальних і спеціальних норм процесуального права. Тому слушною є позиція Я. М. Романюка, за якою роз'яснення та рішення судових органів об'єктивуються в системі континентального права у своєрідних прецедентах судового тлумачення та усуненні прогалин. Відмінність таких прецедентів від судового прецеденту в системі загального права полягає в тому, що останній містить нову прецедентну норму права, яка обов'язково застосовується при вирішенні схожих справ, тоді як прецеденти тлумачення і усунення прогалин права полягають у виробленні судовою практикою взірців

застосування існуючого права при вирішенні схожих справ [774, с. 428].

Отже, кожен вид провадження та особливих процедур може бути диференційований за категоріями цивільних справ, що підлягають розгляду у відповідному порядку, оскільки кожна така категорія має певні особливості розгляду та вирішення, обумовлені змістом матеріальних правовідносин. Такі особливості можуть стосуватися підсудності, складу учасників справи та їхнього процесуального статусу, процесуальних строків, судових витрат, предмета та підстави позову чи іншої вимоги, забезпечення позову, забезпечення доказів, предмета доказування, здійснення доказування, змісту судового рішення та порядку його виконання. З огляду на викладене вище, диференціацію цивільного судочинства за категоріями цивільних справ, на наш погляд, слід називати матеріально-правовою. Така диференціація частково накладається на процедурну диференціацію, оскільки на найвищому рівні категорії цивільних справ визначаються за видами проваджень й особливих процедур (справи позовного провадження, справи наказного провадження тощо). Це засвідчує, що матеріально-правова диференціація поглиблює процедурну диференціацію, ґрунтовніше висвітлює зміст судочинства за горизонталлю. На рівні матеріально-правової диференціації слід виокремлювати неструктуровані порядки судочинства в окремих категоріях цивільних справ.

Отже, постає питання про співвідношення понять провадження (окремої процедури) та судочинства у справах певної категорії. На переконання В. Г. Перепелюка, вид провадження є породженням властивостей роду судових справ, а не категорій судових справ. Саме родові властивості дозволяють виокремлювати наказне, скорочене чи окреме провадження, визначають специфіку цих проваджень [944, с. 29–30]. Науковці, які заперечували поділ судочинства на види (М. А. Гурвіч, П. І. Бардін, М. Х. Хутиз та інші), зазначали про процесуальні особливості розгляду та вирішення певних категорій справ [46, с. 12–23; 298, с. 189; 983, с. 26–27], виокремлюючи серед них ті, що підпорядковуються загальним правилам судочинства, і ті, що підлягають загальним правилам, за винятками, встановленими законом [983, с. 27]. Близьким до цього є погляд

Н. А. Чудиновської, яка вважає, що вид провадження логічно визначати так само, як і порядок провадження в окремих категоріях справ [1027, с. 9]. Варто акцентувати й на позицію О. І. Угриновської, за якою кожен вид судового провадження являє собою певний порядок розгляду окремого кола справ, які характеризуються відносно однаковою матеріально-правовою природою [872, с. 31]. Слушною видається підхід В. Г. Перепелюка, який вважає такі думки хибними, адже в порядку певного виду провадження можуть розглядатися різні за матеріально-правовим змістом і природою справи. Наприклад, у порядку наказного провадження розглядаються справи про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, про присудження аліментів на дитину тощо. Що ж до поняття «провадження у справах певної категорії», то вказаний автор пропонує позначати ним спеціальний порядок розгляду певної категорії судових справ, який, однак, не пов’язаний із певним видом провадження [944, с. 30]. Такий підхід обґрунтовано і в роботах Ю. А. Попової [660, с. 11].

Законодавець обмежено застосовує термін «категорія справ» у ЦПК України й інших процесуальних кодексах. Зокрема, у ЦПК України його використано в:

ч. 1 ст. 3 «цивільне судочинство здійснюється відповідно до… законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ…»;

ч. 11 ст. 34 «питання про розгляд справи колегією… вирішується колегією суддів … до початку розгляду справи, з урахуванням категорії… справи…»;

ч. 3 ст. 274 «при вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд враховує… 4) категорію та складність справи…»;

назві ст. 369 «особливості розгляду в апеляційному порядку окремих категорій справ»;

ч. 3 ст. 389 «не підлягають касаційному оскарженню… судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п’ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо… суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково»;

назві ст. 445 «особливості повороту виконання в окремих категоріях справ».

Натомість у ч. 4 ст. 203 ЦПК України, що регламентує порядок проведення врегулювання спору за участю судді, зазначено про «категорію спору». З огляду на те, що спір є різновидом справи, введення законодавцем додаткового терміна «категорія спору», на наш погляд, є зайвим.

Для потреб судової діяльності категорії цивільних справ визначено в Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженому наказом Державної судової адміністрації України (далі – ДСАУ) від 21.12.2018 № 622 [701] (далі – «Класифікатор»). Цей Класифікатор є довідником (каталогом) судових справ, призначеним для використання в автоматизованій системі документообігу суду задля реєстрації судової справи, формування її єдиного унікального номера, визначення спеціалізації суддів, розрахунку коефіцієнта фактичного навантаження на суддів, а також для здійснення автоматизованого розподілу судових справ між суддями відповідно до їх спеціалізації [654], а також ведення Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) [662]. Цей Класифікатор передбачає виокремлення цивільних справ на різних рівнях, яких загалом може бути до чотирьох (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Код	Спеціалізація	Категорії справ
3	**Цивільне судочинство**	
300000000		**Справи позовного провадження**
306000000		**Справи у спорах про захист немайнових прав фізичних осіб, з них:**
306010000		про захист честі, гідності та ділової репутації, з них:
306010100		до засобів масової інформації

На підставі такої класифікаційної гілки вбачається, що спеціалізацію визначають за видом судочинства (цивільне судочинство), а на нижчих рівнях класифікації справ застосовують різні критерії – вид провадження (позовне провадження), характер матеріально-правових відносин, що є предметом судового захисту (немайнові права фізичних осіб), зміст вимоги (захист честі, гідності й ділової репутації) і суб'єкта (відповідач – засіб масової інформації).

Зазначений Класифікатор використовують і для потреб ЄДРСР, у якому категорія справи є одним із реквізитів доступу до його інформаційно-пошукової системи. Параметр «Категорія справи» на сайті ЄДРСР (http://reyestr.court.gov.ua/) реалізований у вигляді довідника з розгалуженою ієрархічною багаторівневою структурою, у якій кожний наступний рівень стає доступним для вибору тільки після вибору категорії попереднього рівня підпорядкованості.

З порівняльного аналізу Класифікатора та ЦПК України вбачається, що не всі визначені законодавцем у цьому Кодексі категорії цивільних справ відображено в Класифікаторі. Зокрема, у ч. 5 ст. 30 ЦПК України встановлено виключну підсудність справ про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги. Проте такої категорії справи Класифікатор не передбачає. Отже, ЦПК України і Класифікатор не є синхронізованими, хоча повна синхронізація є важливим чинником урахування судом процесуальних особливостей розгляду відповідних категорій цивільних справ.

Нині триває розроблення Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, що має діяти в Україні відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ГПК України, КАС України, ЦПК України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про виконавче провадження», Закону України «Про доступ до судових рішень» та інших нормативно-правових актів. Проєкт такого Положення передбачає визначення терміна «загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ» («єдиний класифікатор») як переліку, що містить в тому числі результат поділу всієї сукупності судових справ на категорії та підкатегорії. Передбачається, що згідно з цим Положенням виключно єдиний класифікатор застосовуватимуть суди для визначення спеціалізацій суддів і палат, розподілу справ між суддями, звітності судів, систематизації та узагальнення судової практики, визначення навантаження на суддів і складності справ тощо. Класифікацію справ за категоріями (підкатегоріями) здійснюють за юридичним змістом спірних відносин і (за необхідності) за додатковими класифікаційними ознаками (юрисдикція, правові

інститути, предмет оскарження, сторона спору, предмет захисту, тощо) з рівнем їх деталізації, необхідним для запобігання віднесенню справ певного виду одночасно до декількох категорій (підкатегорій) одного рівня класифікації. Узагальнення та систематизація судової практики за категоріями (підкатегоріями), не зазначеними в єдиному класифікаторі, не допускається. ДСАУ затверджує Єдиний класифікатор і переглядає його не рідше ніж раз на календарний рік [716]. Таким чином, передбачено, що загальний класифікатор спеціалізацій суддів і категорій справ стане основою не лише для організаційної роботи суду, як це відбувається нині, а й для узагальнення та систематизації судової практики, що однозначно позитивно вплине на формування сталої судової практики з окремих категорій цивільних справ.

Висвітлений вище законодавчий підхід до здійснення класифікації цивільних справ і напрямів практичного застосування класифікатора засвідчує думку Ю. В. Єфімової стосовно того, що особливості розгляду окремих категорій справ слід визнати процесуальним виявом спеціалізації судової діяльності, що є гарантією досягнення завдань судочинства [341, с. 3].

Дослідивши поняття «категорії справ», слід визначитися з тим, які обставини (чинники) впливають на виокремлення певних видів цивільних справ як їх категорій, а також встановлення в актах процесуального й матеріального законодавства особливостей їх розгляду судами. З цього приводу О. Г. Лук'янова зауважує, що такими факторами є, по-перше, необхідність забезпечення учасникам матеріальних відносин належних процесуальних гарантій; по-друге, політична доцільність [522, с. 147]. Процесуальні гарантії в цивільному судочинстві, зазначає О. С. Захарова, – це система засобів забезпечення прав, обов'язків, відповідальності учасників цивільного процесу й суду [361, с. 32–34; 362, с. 53–56]. Така система встановлена процесуальним законодавством, а тому процесуальні гарантії слід визнати явищем об'єктивним. Політична ж доцільність знаходиться в площині правової політики й обумовлена як об'єктивними, так і переважно суб'єктивними чинниками. Прикладом впливу політичної доцільності на цивільний процес стало закріплення в ЦПК України численних особливостей позовного провадження у

справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (ч. 3 ст. 26, абз. 2 ст. 34, абз. 2 ч. 2 ст. 8, ч. 4, ст. 89, ч. 4 ст. 116, п. 1-1 ч. 1 ст. 150, ч. 3 ст. 151, ч. 5 ст. 153, абз. 2 ч. 8 ст. 272, глава 12 розділу III, абз. 2 ч. 1 ст. 351), а також віднесення таких справ до підсудності Вищого антикорупційного суду (ст. 23 і 24). Із цього приводу О. В. Баулін зауважував, що спеціальні правила, зокрема щодо підсудності, звільнення від сплати судового збору, негайного виконання судових рішень, формуються у зв'язку з пріоритетами соціальної політики держави (передусім увагою держави до захисту деяких трудових, сімейних, майнових тощо прав особи), а також законодавчими традиціями [53, с. 5], що слід визнати й процесуальними гарантіями, і впливом політичної доцільності. У будь-якому разі політична доцільність не може суперечити процесуальним гарантіям, оскільки, слушно зазначає В. Г. Перепелюк, з огляду на рішення КСУ від 09.09.2010 № 19-рп/2010 [765], правильне визначення (з урахуванням конституційного принципу спеціалізації) певної судової процедури для вирішення відповідної категорії спорів є гарантією права учасників спору на належний судовий розгляд [944, с. 29].

Загалом поділяючи таку думку О. Г. Лук'янової, слід зазначити, що окреслені нею фактори не можна вважати виключними чинниками встановлення особливих правил судочинства в окремих категоріях цивільних справ. Унаслідок різноманітності справ, віднесених до цивільної юрисдикції, уніфікований порядок їх вирішення неможливий навіть апріорі, адже різна матеріально-правова сутність цивільних справ і різні спеціальні функції судової влади обумовлюють множинність процедур цивільного судочинства й відмінності їх здійснення. Крім того, досвід регулювання цивільного судочинства в Україні та світі, наукові розробки, а також сучасні реалії правотворчості засвідчують, що законодавець прагне досягнути оптимальної моделі цивільного судочинства не лише шляхом його процедурної диференціації, що передбачає встановлення декількох внутрішньо уніфікованих моделей розгляду певних груп категорій цивільних справ, а й особливих порядків розгляду окремих категорій цивільних справ. Такий підхід є цілком виваженим і з позицій судової практики. Отже, саме пошук

шляхів оптимізації цивільного судочинства потребує відходу від загальних правил відповідного провадження (особливої процедури), якщо це надасть можливість ефективніше розглядати окремі категорії цивільних справ [78]. Такий пошук ґрунтується на об'єктивних суспільних потребах. Проте ці потреби не обмежуються забезпеченням процесуальних гарантій учасників справи, вони стосуються й судової системи, адже за їх допомогою можна уникнути надмірного навантаження на суддів, забезпечити належну організацію роботи судів, надати суддям простіші та/або зрозумілі процесуальні засоби.

Визначальним фактором, що позначається на встановленні особливостей судочинства в окремих категоріях цивільних справ, слід визнати ту саму обставину, на якій ґрунтується їх класифікація, – матеріально-правовий зміст відносин, що становлять предмет судового розгляду, а також визначають особливості їхнього правового захисту. Цей чинник також об'єктивно обумовлює особливий характер і специфіку процедури судового захисту цивільних (у широкому значенні) прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав й інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Проте поява в законодавстві норм, що закріплюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, є наслідком впливу суб'єктивних факторів, і не лише політичної доцільності, а й певної наукової думки чи визначеної судовою практикою потреби вдосконалити чи запровадити новий порядок розгляду окремої категорії цивільних справ. Зокрема, у літературі неодноразово обґрунтовували думку про встановлення особливостей судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Наприклад, Л. О. Грось зазначає, що матеріально-правовий зміст спорів, пов'язаних з укладенням, зміною чи розірванням договорів, потребує скорочення строків розгляду цих спорів і строків на їх апеляційний перегляд [288, с. 92]. Дослідниця Н. М. Кострова акцентує, що посилення імперативності й публічно-правового регулювання в сімейному праві зумовлює посилення публічності в регулюванні судових процедур розгляду сімейних спорів [465, с. 25]. Наочним прикладом можливого й доволі вірогідного запровадження в цивільному судочинстві під впливом наукової думки є

інститут групового позову, на доцільності якого неодноразово наполягали вчені [63, с. 279–305; 72; 226; 293; 564; 774, с. 493; 922; 923].

Зміст матеріальних правовідносин, що визначений їх суб'єктом, об'єктом і змістом, є тим чинником, що зумовлює зміст спеціальних процесуальних норм, які встановлюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Він, як зазначає Р. Є. Гукасян, впливає на всі процесуальні інститути під час розгляду певної категорії судової справи [263, с. 31]. Унаслідок наявності загального порядку розгляду певних видів цивільних справ, яким є провадження, потреба встановлення окремих особливостей розгляду справи певної категорії актуалізується лише щодо окремих процесуальних інститутів. Відповідні особливості зумовлені не лише загальним характером матеріальних правовідносин, а його окремими властивостями. На думку Р. О. Халфіної, об'єкт матеріальних правовідносин може визначати спеціальні способи захисту прав їхніх учасників [975, с. 180]. Також об'єкт правовідносин обумовлює встановлення спеціальних правил підсудності (наприклад, згідно з ч. 2 ст. 30 ЦПК України, позови про зняття арешту з майна пред'являють за місцезнаходженням цього майна або основної його частини), представництва (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 60 ЦПК України, під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 цього Кодексу), особливих вимог до змісту резолютивної частини судового рішення в певних категоріях судових справ (наприклад, відповідно до ч. 8 ст. 294 ЦПК України, у рішенні суду про розірвання шлюбу зазначається про вибір прізвища тим з подружжя, який змінив прізвище під час державної реєстрації шлюбу, що розривається) тощо.

Зміст матеріального правовідношення, що є предметом судової справи, позначається на тривалості та/або обчисленні процесуальних строків [112; 115; 116], а також темпоральному порядку вчинення певних процесуальних дій. Відповідно до ч. 5 ст. 153 ЦПК України, заяву про забезпечення позову шляхом накладення арешту на активи, які є предметом спору в справі про

визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, чи на інші активи відповідача, які відповідають вартості оспорюваних активів, розглядає суд не пізніше трьох днів з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням сторін, а за загальним правилом таку заяву розглядають не пізніше ніж за два дні з дня її надходження.

Суб'єкти матеріальних правовідносин, що є предметом судового розгляду, визначають спеціальні правила підсудності. Відповідно до ч. 13 ст. 28 ЦПК України, позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів. Також суб'єктна властивість матеріальних правовідносин впливає на представництво. Зокрема, ч. 3 ст. 60 ЦПК України органи або інших осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. Щодо впливу суб'єктної характеристики матеріальних правовідносин на судочинство в окремих категоріях цивільних справ у літературі обґрунтовують протилежні думки. Одні автори пропонують встановлювати в матеріальному законі переліки осіб, які мають право звернутися з певною вимогою до суду [984, с. 16]; інші стверджують, що коло осіб, які мають матеріально-правовий інтерес, заздалегідь визначити неможливо [288, с. 23–24]. Проте, зазначає В. Г. Перепелюк, в окремих випадках, коли йдеться про відносини, у яких втілено явну заінтересованість суспільства, у законі може бути визначено коло осіб, що мають право у своїх вимогах втілити цей суспільний інтерес. Як приклад автор наводить перелік осіб, які, згідно ст. 165 СК України, мають право подати позов про позбавлення батьківських прав [944, с. 38]. Також спеціальні норми можуть встановлювати особливі правила визначення не лише позивачів (заявників), а кола інших учасників справи. У справах окремого провадження про видачу

обмежувального припису заінтересованими особами є особи, стосовно яких подано заяву про видачу обмежувального припису, а також ними можуть бути інші фізичні особи, прав та інтересів яких стосується заява про видачу обмежувального припису, а також органи державної влади й органи місцевого самоврядування в межах їхньої компетенції (ст. 350-3 ЦПК України). Відповідно до ч. 2 ст. 313 ЦПК України, суд розглядає справу про усиновлення повнолітньої особи з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновлюваної особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

Законодавче регулювання особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ може бути пов'язане, зазначає В. Г. Перепелюк, з усуненням (попередженням) неоднозначності процесуального регулювання. Як приклад він наводить ч. 2 ст. 110 СК України, у якій встановлена заборона пред'явлення позову про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини, та п. 5 ч. 4 ст. 185 ЦПК України (у чинній редакції), який містить спеціальне положення на випадок, якщо такий позов все ж таки буде пред'явлений: позов про розірвання шлюбу, поданий під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених СК України, підлягає поверненню. Це положення усуває неоднозначність судової практики під час вирішення питання про прийняття зазначеної категорії позовів [944, с. 31]. Аналогічний підхід спостерігається й у взаємозв'язку ст. 111 СК України, відповідно до якої суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства, і ч. 7 ст. 240 ЦПК України, що передбачає повноваження суду зупинити розгляд справи про розірвання шлюбу й призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців. Такий зв'язок норм матеріального й процесуального права засвідчує, що процесуальні норми встановлюють конкретні процесуальні засоби застосування судом відповідних норм матеріального права, тобто є конкретизуючими.

Процесуальні особливості розгляду окремих категорій цивільних справ закріплено в спеціальних процесуальних нормах. Учені зауважують, що за змістом такі норми є двох видів: 1) виключні (тобто ті, що виключають певні процесуальні відносини з-під дії загальної норми); 2) додаткові (тобто ті, що встановлюють нове положення, на додаток до загального правила) [945, с. 154]. Дослідниця Н. О. Чечіна стверджувала, що в межах кожного виду судочинства процесуальні особливості розгляду окремої категорії справ утворюються доповненням загальних процесуальних правил і вилученням з них, а також введенням правил, розрахованих на одну або кілька категорій цивільних справ [1018, с. 31–32]. Такий поділ загалом видається слушним і відображає механізм дії спеціальної процесуальної норми. Однак вище зазначено про наявність конкретизуючих процесуальних норм. З огляду на це, вважаємо, що спеціальні процесуальні норми за характером взаємодії із загальними процесуальними нормами поділяються на такі, що виключають, конкретизують чи доповнюють загальні процесуальні норми, закріплені в ЦПК України.

Спеціальними нормами, які виключають застосування загальних норм, є, зокрема, норми, що закріплюють доказові презумпції. Такі норми виключають застосування ч. 1 ст. 81 ЦПК України, відповідно до якої кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Доказові презумпції закріплені в різних актах матеріального законодавства. Зокрема, в ч. 2 ст. 173 СК України передбачено, що під час вирішення спору між батьками й малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом. Здійснюючи функцію перерозподілу обов’язків доказування між сторонами, вказує В. П. Феннич, доказові презумпції стають спеціальним правилом доказового процесу, яке застосовують усупереч загальному [959, с. 69].

Прикладом спеціальної процесуальної норми, що доповнює загальні процесуальні норми, є положення ч. 9 ст. 43 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України, відповідно до якої суд зупиняє провадження по справі, якщо

розірвання трудового договору з працівником проведене власником або уповноваженим ним органом без звернення до виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), до одержання згоди або відмови такого органу на звільнення працівника. Така підстава зупинення провадження в цивільній справі не передбачена ст. 251-252 ЦПК України, а тому зазначена норма, що закріплена в КЗпП України, є доповнювальною. На переконання О. В. Бауліна, доповнювальні норми, на відміну від виключних, містять такі нові правила поведінки (або умови реалізації загальної норми), які не суперечать правилам, сформульованим у загальній нормі. Загальна і доповнювальна норми не суперечать одна одній, під час регулювання однорідних суспільних відносин їх застосовують одночасно [53, с. 11].

Конкретизуюче значення має норма, закріплена в ч. 3 ст. 156 СК України, що передбачає надання неповнолітнім батькам у суді безоплатної правничої допомоги. У такому разі конкретизується загальне правило ч. 3 ст. 15 ЦПК України про те, що безоплатна правнича допомога надається в порядку, встановленому законом. Конкретизуюча спеціальна процесуальна норма, на відміну від виключних і доповнювальних норм, не встановлює нове правило поведінки, а лише уточнює зміст загальної норми чи умови її застосування. Стосовно конкретизуючих норм слушною є думка О. В. Бауліна про те, що за загальним правилом об’єктивних причин для формування конкретизуючих норм, що встановлюють особливості розгляду окремих категорій справ, немає. Об’єктивно потребують конкретизації лише загальні відсилочні норми, зокрема норма, що передбачає право органів державної влади вступати в судовий процес для надання висновку [53, с. 8].

Встановлені спеціальними процесуальними нормами особливості розгляду окремих видів цивільних справ можуть бути системними й істотно впливати на порядок їх розгляду, що буде підставою для виокремлення особливого порядку розгляду відповідної категорії цивільних справ і виявом матеріально-правової диференціації цивільного судочинства, а також несистемними (одиничними), що не позначаються на матеріально-правовій

диференціації судочинства. Несистемна особливість полгає, наприклад, у встановленні особливих правил підсудності справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами (ст. 29 ЦПК України), адже така особливість впливає тільки на визначення підсудності й надалі не позначається на розгляді та вирішенні відповідних справ судом [156, с. 318].

Слід акцентувати увагу на розміщенні в ЦПК України спеціальних норм, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ. Такі норми щодо справ позовного провадження розосереджено в різних статтях переважно в розділах І і ІІІ частин ЦПК України. В низці випадків відповідні спеціальні норми розміщені у його структурних частинах, що закріплюють той інститут процесуального права, загальні правила якого вони доповнюють чи виключають їх дію. Однак спостерігається й хаотичне розміщення окремих спеціальних норм. Зокрема, норма про те, що в справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд справи та призначити подружжю строк для примирення, який не може перевищувати шести місяців, закріплена в ч. 7 ст. 240 ЦПК України, у якій міститься загальна норма про відкладення розгляду справи й оголошення перерви в судовому засіданні. Не цілком зрозуміло якою логікою керувався законодавець під час такого розміщення цього положення. Певна системність розміщення спеціальних норм наявна лише щодо особливостей позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, що концентровано закріплені в главі 12 розділу ІІІ ЦПК України. Однак норми щодо особливостей складу суду, інстанційної підсудності, забезпечення доказів, забезпечення позову, оцінки доказів, надсилання копії судового рішення, неможливості розгляду цієї категорії справ у спрощеному позовному провадженні закріплені в статтях інших структурних частин ЦПК України. З огляду на це, слід констатувати, що особливості розгляду окремих категорій справ позовного провадження концентровано не закріплені в процесуальному законодавстві. Натомість структура окремого провадження ґрунтується саме на матеріально-правовій диференціації, виявом чого є навіть структура розділу IV ЦПК України, кожна глава якого, за винятком глави 1 «Загальні положення», присвячена

особливостям судового розгляду окремої категорії справ окремого провадження. Також, з огляду на предмет судового розгляду, обмежена матеріально-правова диференціація притаманна особливим процедурам оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень МКА, визнання та виконання рішень іноземних судів, МКА в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів. Фактично кожний вид також процедури передбачає розгляд окремої категорії цивільної справи.

Для наказного провадження та особливої процедури судового контролю матеріально-правова диференціація взагалі не властива, оскільки процесуальне законодавство прямо не встановлює особливості розгляду окремих категорій таких справ. Однак слід ураховувати, що справи наказного провадження суди розглядають за загальними правилами підсудності, частина яких встановлена спеціальними нормами. Зокрема, підсудність справи за вимогою про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку, буде визначатися не лише за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача (відповідно до ст. 27 ЦПК України, в якій закріплено загальні норми), а за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача (відповідно до ч. 1 ст. 28 ЦПК України, в якій закріплено спеціальну норму). Слід зауважити, що на підставі встановленого в ст. 161 ЦПК України виключного переліку вимог, за якими може бути видано судовий наказ, можна виокремити відповідні категорії справ наказного провадження, що й відображено в Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженому наказом ДСАУ від 21.12.2018 № 622 [701].

3.3 Інстанційна диференціація цивільного судочинства

Одним з рівнів диференціації цивільного судочинства є так звана інстанційна (вертикальна) диференціація, яка полягає в його поділі на стадії. Термін «стадія» в науці цивільного процесу набув категоріального значення.

Однак доволі часто вчені замість терміна «стадія процесу» використовують терміни «фаза процесу», «етап процесу», «момент процесу», «цикл процесу» тощо [614]. Тому необхідно проаналізувати етимологію та семантику слова «стадія». У словниках вказується, слово «стадія» походить від грец. Στάδιον, яке в стародавніх греків мало два значення: 1) одиниця довжини, яка ввійшла в обіг з атлетичної практики та прирівнювалася до 240 кроків; 2) продовгувата площа, призначена для змагань з бігу, а згодом і для інших видів змагань [857]. У сучасній українській мові слово «стадія» позначає певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості, свою власну внутрішню зв'язність; циклічність [837, с. 635; 858, с. 736]. Тому «фаза», «етап», «момент», «цикл» є його синонімами. Проте в юриспруденції, для якої чітке значення спеціальної юридичної термінології є надзвичайно важливим, ототожнення термінів «фаза процесу», «етап процесу», «момент процесу» тощо зі «стадією процесу» є не лише не бажаним, а й неприпустимим.

Стадійність є загальновизнаною властивістю та закономірністю не лише цивільного судочинства, а й будь-якого іншого судового процесу, зокрема цивілістичного, що випливає з його діяльнісної сутності та обумовлено насамперед інстанційністю судової системи України. Здійснення судочинства у цивільних, господарських та адміністративних справах, вважає О. В. Кіріяк, характеризується ознакою стадійності, що сприяє посиленню значення суду першої інстанції, як компетентної ланки судової системи, що розглядає справу по суті, спонукає сторони до відповідальної реалізації ними своїх процесуальних прав та обов'язків, у результаті призводить до ефективного відправлення судочинства в цілому [990, с. 234–235].

Водночас поділ цивільного судочинства на стадії притаманний лише континентальній (європейській) правовій системі. Англійська та американська процесуальна наука не розділяють судочинство в цивільних справах на стадії [198, с. 174]. Зазначене обумовлено тим, що судочинство в країнах із системою загального права не здійснюють за суворою процесуальною процедурою, яка визначає всю сукупність процесуальних дій під час провадженні в суді.

Керуючись доктриною судового прецеденту й активним застосуванням судового розсуду, законодавство залишає поза межами правового регулювання низку процедурних питань, що постають у сфері судочинства, для дозволу суддям здійснювати правосуддя в кожній конкретній справі [630, с. 19]. Порядок розгляду конкретних спорів достатньо гнучкий, його визначає безпосередньо суд, ураховуючи думки осіб, які беруть участь у справі [489, с. 137].

Проблематика стадій цивільного судочинства належить до традиційних питань науки цивільного процесуального права України та є достаньо розробленою. Водночас у сучасній процесуальній науці триває дискусія з приводу теоретичних і практичних аспектів визначення стадій цивільного судочинства, зокрема, їх поняття, змісту, критеріїв виокремлення, кількості стадій тощо. Детальний розгляд змісту стадій цивільного судочинства виходить за межі цієї роботи. У зв'язку із цим стадійність цивільного судочинства буде проаналізовано лише крізь призму диференціації цивільного судочинства.

Теоретичним підґрунтям знань про стадії цивільного судочинства мали б стати положення теорії права про стадії юридичного процесу. Проте теоретики права не розробили загальновизнаного його поняття. На думку Б. В. Дрейшева, застосовуючи термін «стадія», автори лише повторюють визначення поняття стадії, запропоновані процесуалістами. Тому нерідко відбувається механічне перенесення сформованих уявлень про стадійність з галузевих юридичних наук у загальну теорію права й навпаки [328, с. 67].

У теорії права поширеним є погляд на стадії юридичного процесу як порівняно самостійну частину діяльності, необхідну для досягнення загального результату. Цей структурний елемент, стверджує Д. М. Бахрах, має низку особливостей, а саме: одна стадія починається, коли закінчена інша стадія, можливий перетин стадій (наприклад, розгляд в апеляційній інстанції справи за правилами першої інстанції); окремі стадії можуть мати власний суб'єктний склад, кожна стадія має власну мету; здебільшого, для переходу від однієї стадії до іншої необхідна відповідна процесуальна підстава (постанова, ухвала, рішення тощо). Розподіл юридичного процесу на стадії, їх зв'язок між собою

відображає послідовність процесуальних дій [56, с. 82–86]. Дослідниця О. Ф. Скакун вважає, що юридичний процес складається з процесуальних стадій – сукупності процесуальних дій, пов'язаних найближчою метою, і це, на її думку, є однією з його основних рис [824, с. 710]. Ґрунтовнішим є підхід до розгляду стадій юридичного процесу В. М. Горшеньова, який визначає стадію юридичного процесу як динамічну та замкнуту сукупність закріплених чинним законодавством способів, методів, форм, що виражають або зумовлюють суворе й неухильне здійснення процедурно-процесуальних вимог, які відображають просторово-часові аспекти процесуальної діяльності та забезпечують логіко-функціональну послідовність здійснення конкретних дій, спрямованих на досягнення кінцевого, матеріально обумовленого правового процесуального результату [902, с. 130].

Процесуалісти також не дійшли єдності щодо тлумачення поняття стадій цивільного судочинства. Переважна більшість процесуалістів, так само як і теоретики права, розглядають стадії як складові (частини) цивільного судочинства, зміст яких полягає в сукупності процесуальних дій [257, с. 6–7; 266, с. 267; 460, с. 29; 583, с. 27; 988, с. 27; 989, с. 56; 1013, с. 20]. Такі авторські визначення мають незначні термінологічні відмінності та передбачають додаткові ознаки. Зокрема, К. С. Юдельсон вважає, що цивільний процес як діяльність судових органів проходить певні стадії, які слід тлумачити як сукупність процесуальних дій, що здійснюють послідовно та об'єднані найближчою процесуальною метою [263, с. 24]. На думку Н. І. Масленнікової, стадія – це якісно відокремлена частина єдиного процесу або система послідовно вчинюваних процесуальних дій, що спрямовані в комплексі на виконання самостійного процесуального завдання [548, с. 42].

На переконання Г. О. Жиліна, під час характеристики системи судочинства в цивільних справах процесуальна наука як її вихідний системоутворюючий елемент певну частину процесу – стадію, тобто сукупність процесуальних дій, пов'язаних найближчою спільною метою, що відображає послідовність розвитку судочинства, на кожному з етапів якого суд вчиняє певну сукупність

процесуальних дій, які призводять до якісного перетворення цивільної справи, переходу його на нову сходинку єдиного процесу [346, с. 57]. Водночас Г. М. Москалевич визначає стадію цивільного процесу як відокремлену частину процесу, що вирізняється самостійною метою, завданнями та групою процесуальних дій, спрямованих на досягнення завдань стадії, а також можливістю завершення процесу в межах стадії [575]. Учений Д. Я. Малешин обстоює позицію про те, що стадія – це відокремлена в часі, наділена якісною своєрідністю змісту та скерована на виконання самостійної мети сукупність цивільних процесуальних дій [529, с. 60]. На думку С. А. Курочкіна, стадія – це самостійна підсистема єдиного цивільного судочинства, що утворює структуру останнього як системи. Крім цього, цей науковець тлумачить стадію як систему обумовлених єдиною метою, пов'язаних між собою і вчинюваних у встановленій законом послідовності процесуальних дій, що в сукупності набувають нової інтегративної якості, яка не притаманна її складовим елементам, взятим окремо [494, с. 83]. На переконання В. В. Комарова, стадія цивільного процесу відображає логіко-часові (просторові) характеристики судової діяльності, сукупність процесуальних дій суду, учасників процесу, спрямованих на певну процесуальну мету [432, с. 47].

Однак не всі науковці поділяють зазначений діяльнісний підхід. Учені О. М. Перунова і Л. В. Леонтьєва стадію цивільного судочинства розглядають як складову цивільної процесуальної форми. Вони пропонують стадію визначити як частину цивільного судочинства, процесуальної форми, в межах якої вирішуються самостійні процесуальні завдання, які характеризують особливості процесуального регулювання порядку розгляду і вирішення цивільних справ, перегляду судових рішень, вирішення окремих процесуальних питань, що постають перед судом у межах цивільної процесуальної форми [638, с. 870–871]. Частково схожим, хоча термінологічно відмінним, є погляд на стадії цивільного судочинства М. Дегучі та М. Сторм, які стверджують, що процесуально-правова процедура має бути поділена на загальні стадії, якими є теоретичні моделі того, якою має бути відповідна стадія на практиці [1109, с. 162]. Зазначені автори

такою теоретичною моделлю вважають традиційну для процесуальної науки України цивільну процесуальну форму.

Стадії цивільного процесу В. Г. Тихиня визначає як сукупність процесуальних відносин, об'єднаних однією процесуальною метою [913, с. 16].

Поширеною в процесуалістиці є думка про включення в зміст стадій цивільного судочинства і процесуальних дій, і процесуальних правовідносин. Зокрема, М. А. Гурвіч стадію цивільного судочинства тлумачить як його певну частину, об'єднану сукупність процесуальних дій, спрямованих на досягнення самостійної (остаточної) мети, що відповідає етапу судочинства, у якому спір або скарга мають бути розглянуті по суті [851, с. 9–10]. Також цей автор вважає, що стадія є можливо-належною процесуальною діяльністю, що охоплена комплексним правовідношенням [299, с. 135]. Водночас М. Й. Штефан зазначає, що цивільне судочинство передбачає окремі частини або стадії, які характеризуються сукупністю процесуальних правовідносин і дій, об'єднаних найближчою метою [1052, с. 18]. Схожу позицію обстоюють І. В. Решетнікова [256, с. 8; 248, с. 11] і С. І. Чорнооченко [1026, с. 10]. Стадії І. Ю. Татулич трактує як складову процесуального провадження, що поєднує процесуальні права, обов'язки й процесуальні дії суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які реалізуються для досягнення мети та завдань цивільного судочинства, а також виконання учасниками процесу своїх функцій [893, с. 101; 894]. На думку С. А. Ташназарова, стадія цивільного процесу – складова й необхідна частина єдиного цивільного процесу, що має найближчу мету та завдання, яке складається з: а) комплексу цивільних правовідносин, об'єднаних у їх систему; б) порядку їх виникнення, розвитку або припинення; в) вияву діяльності суду (судді) у спеціальному процесуальному акті, прийнятому для подальшого руху справи; г) специфіки умов здійснення процесуальної діяльності учасників процесу [898, с. 26].

Переважна більшість авторів, досліджуючи стадії цивільного судочинства, не узагальнюють їх ознаки, а лише акцентують на деяких із них., Узагальнивши думки більшості науковців щодо визначення сутності стадії, О. С. Ткачук

виокремив такі її ознаки: стадії, як і судові процедури, і судові провадження, є частиною цивільної процесуальної форми, тобто становлять сукупність процесуальних дій, які мають бути спрямовані на досягнення найближчої процесуальної мети, характеризуватися специфічним колом суб'єктів, мати власний зміст, а також оформлюватися відповідним чином за допомогою судових рішень [917, с. 90]. Деякі автори вважають, що ознаками стадії цивільного судочинства є: 1) наявність часових і просторових меж; 2) наявність самостійної мети й завдань; 3) існування комплексу цивільних процесуальних відносин; 4) відображення результатів у спеціальних процесуальних актах; 5) особлива процедура виникнення і розвитку; 6) наявність особливостей процесуального становища суб'єктів процесу; 7) специфіка реалізації принципів цивільного процесу [638, с. 870–871; 995, с. 28].

На підставі окреслених вище та інших наявних у літературі думок вбачається, що переважна більшість науковців одностайно вважають стадії цивільного судочинства його складовими, однак їх зміст залежить від того, яке правове явище вкладає кожен дослідник у зміст цивільного судочинства. Оскільки ми поділяємо діяльнісний підхід, зміст стадій цивільного судочинства також має полягати в процесуальній діяльності (сукупності процесуальних дій). На наш погляд, зміст стадій цивільного судочинства не можуть становити процесуальні правовідносини, оскільки вони є статичними, а стадійність притаманна лише динамічним правовим явищам.

Процесуальна діяльність є лише змістовним наповненням стадій цивільного судочинства, що не можна розглядати окремо від її суб'єктів. Склад і цивільний процесуальний статус, зокрема процесуальні інтереси, суб'єктів судочинства на різних його стадіях мають певні відмінності. На різних стадіях судочинства такий обов'язковий суб'єкт, як суд, представлений судовими органами різних інстанцій, які наділені різними повноваженнями. Також не є однаковим цивільний процесуальний статус, зокрема, позивача на стадії розгляду справи в суді першої інстанції та на стадії апеляційного перегляду. З огляду на це, невід'ємною ознакою стадій цивільного судочинства є їхні суб'єкти, насамперед суд.

Важливою ознакою стадій цивільного судочинства є темпоральність, встановлена процесуальним законодавством і судом, що визначає як часову сутність, так і послідовність відповідної процесуальної поведінки.

Майже всі зазначені вище, а також чимало інших авторів як критерій поділу цивільного судочинства на стадії називають процесуальну мету (найближчу процесуальну мету) або завдання, стверджуючи, що досягнення найближчої мети обумовлює завершення однієї стадії цивільного процесу та створює умови для переходу справи в іншу стадію [410, с. 7, 8; 516, с. 9; 575]. Проте цей критерій не є загальновизнаним, адже в літературі пропонували й інші підстави виокремлення стадій цивільного судочинства: характер процесуальної діяльності, її правові наслідки, судові рішення, що засвідчують завершення стадії, цивільні процесуальні правовідносини, особливості суб'єктного складу [583, с. 23–27], структура діяльності [530, с. 48–56], логіка правозастосування [614, с. 29–45] тощо. Крім того, деякі науковці, зокрема О. В. Дем'янова, заперечують застосування найближчої мети (сталих цільових настанов) як критерію поділу процесу на стадії, вважаючи її лише однією з характеристик стадій та акцентуючи на тому, що найближча мета притаманна кожній процесуальній дії, процедурі тощо [316, с. 78].

Викладене вище характеризує традиційне знання про стадії цивільного судочинства в науці цивільного процесу. У теорії ж юридичного процесу під час дослідження стадійності застосовують дещо інші методологічні позиції. Зокрема, В. М. Горшеньов запропонував комплексний підхід до дослідження стадійності юридичного процесу, що передбачає такі дві позиції: по-перше, загальнологічну характеристику здійснення всіх процедурно-процесуальних дій; по-друге, розгляд функціонального вияву всієї процесуальної діяльності, тобто обліку таких етапів, які становлять послідовний процес комплексу дій, що закріплені в різноманітних процесуальних актах і мають на меті досягнення результату, передбаченого відповідною нормою матеріального права. На підставі такого методологічного підходу вчений розробив систему критеріїв (конститутивних і факультативних), що визначають самостійність кожної зі стадій. Конститутивними критеріями є:

конкретні завдання та функції, властиві тільки одній стадії; певне коло спонукальних причин, система юридичних фактів, що безпосередньо забезпечують перехід з однієї стадії в іншу; специфічність правового положення, статусу учасників процесу; специфічність здійснюваних операцій і характер юридичних наслідків; особливості закріплених у відповідному процесуальному акті (документі) кінцевих матеріально-правових результатів. Як факультативні критерії В. М. Горшеньов виокремлює ознаки, що засвідчують автономність процесуальних стадій та їх специфічний вияв щодо різновидів юридичного процесу. Певній стадії юридичного процесу можуть бути властиві своєрідний вияв і специфічне здійснення закладених у відповідній галузі права принципів. Кожна зі стадій юридичного процесу може в певних випадках бути перевірочною щодо попередніх стадій [902, с. 127–128].

Деякі вчені, які аналізували запропонований В. М. Горшеньовим перелік критеріїв розмежування стадій юридичного процесу, вважають, що його не слід визнавати вичерпним, але за його допомогою можна встановити меж кожної окремої стадії та здійснити правильне їх виокремлення [575]. Однак, на наш погляд, такий перелік охоплює не лише ознаки, що дають змогу розмежувати стадії судочинства, а й властивості та особливості процесуальної діяльності на кожній стадії. Крім того, зазначений підхід теоретиків права до визначення критеріїв поділу юридичного процесу слід вважати універсальним, адже його розробляли як такий, що може бути застосований для поділу будь-якого виду юридичного процесу. З огляду на це, він становить теоретичне підґрунтя для визначення критеріїв виокремлення стадій в цивільному судочинстві, але його не слід механічно переносити в науку цивільного процесу, у якій сформувалися власні знання про стадійність судочинства.

У зв’язку із зазначеним, розгляд мети як критерію диференціації цивільного судочинства на стадії вбачається доволі спрощеним підходом до вирішення цього питання. Крім того, суб’єкти цивільних процесуальних відносин унаслідок відмінностей їхніх процесуальних інтересів на різних стадіях судочинства здебільшого мають різну процесуальну мету. Зокрема,

особа, яка подає апеляційну чи касаційну скаргу, прагне, щоб за результатами відповідного перегляду оскаржуване рішення було змінено або скасовано, а інша сторона – щоб воно було залишене без змін. Метою ж діяльності суду на таких стадіях, зазначає К. В. Гусаров, буде виявлення необґрунтованості та виправлення судової помилки в застосуванні норм матеріального та процесуального права [304, с. 4]. Отже, діяльність усіх суб'єктів цивільного процесу на певній стадії не об'єднана однією метою. З огляду на це, критерієм поділу судочинства на стадії може бути не загальна мета процесуальної діяльності, а мета діяльності суду, що обумовлена, зокрема, інстанційністю судоустрою. На наш погляд, поділ цивільного судочинства на стадії має ґрунтуватися на інстанційності. Це визначає науковий інтерес до цієї категорії.

Термін «інстанційність» походить від слова «інстанція» (лат. *instantia* – безпосередньо, близькість), що означає кожну з послідовних ланок, ступенів (щаблів, рівнів) системи органів держави, зокрема суду [842, с. 33; 609, с. 180]. Інстанційність є загальновизнаним у світі принципом судоустрою, що визнається й в Україні (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Інстанційна організація судів, зазначає К. В. Гусаров, має забезпечити правосудність рішення. Особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з огляду на правильність установлення фактів і застосування права. Виходячи з необхідності однакового застосування права на всій території України учасник судового процесу після апеляційного перегляду справи має бути наділений правом оскаржити судове рішення першої та апеляційної інстанцій до суду касаційної інстанції (відповідного вищого суду), крім випадків, установлених законом, щодо правильності застосування права. Для цього кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції [304, с. 92–93]. Такий підхід поділяють В. І. Шишкін [1051, с. 6], І. Є. Марочкін [609, с. 101] та інші теоретики права, а також процесуалісти.

Натомість Н. В. Сібільова зазначає, що судова інстанція – це поняття категоріального значення, яке є одним із визначальних чинників побудови судової системи. Судовою інстанцією зазначена авторка пропонує вважати

судовий орган в цілому або його структурний підрозділ, що виконує певну процесуальну функцію зі здійснення правосуддя. Судові інстанції відрізняються колом процесуальних повноважень по розгляду справи і прийняттю судових рішень. Кожна наступна інстанція є вищестоящим судом відносно судової інстанції, що раніше постановила рішення у справі. Також Н. В. Сібільова трактує інстанційність як поняття процесуальне, що означає обсяг процесуальних повноважень суду з вирішення судової справи [609, с. 47–48].

ЦПК України передбачає, що розгляд цивільної справи здійснюють три судові інстанції: перша, апеляційна та касаційна, що цілком відповідає Рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи щодо введення в дію та покращання функціонування систем і процедур оскарження у цивільних та торгових справах від 07.02.1995 № R (95) 5 [746]. Отже, якщо диференціацію цивільного судочинства здійснювати на підставі інстанційності й відмовитися від використання терміна «провадження», можна припустити, що стадіями цивільного судочинства є: розгляд справи в суді першої інстанції, перегляд справи в апеляційному суді, перегляд справи в касаційному суді. Однак такий поділ частково не відповідає доктринальним положенням процесуальної науки про стадії цивільного судочинства, а також не узгоджується з терміносистемою чинного ЦПК України, у якому термін «стадія» використано на позначення різнорівневих процесуальних явищ. Тому зазначена теза має бути далі або додатково доведена, або спростована.

Дослідники пропонували виокремлювати від двох до дев’яти стадій цивільного судочинства. За наявності розмаїття наукових поглядів на критерії не можна виключати виокремлення ще більшої кількості стадій. Детальний аналіз усіх стадійних складових цивільного судочинства, що пропонують в літературі, виходить за межі предмета цієї роботи, проте може стати предметом спеціальних наукових досліджень. Зважаючи на це, спробуємо узагальнити відповідні знання про визначення стадій цивільного судочинства, що має стати теоретичною основою для підтвердження окресленої вище тези про інстанційний поділ цивільного судочинства.

Кожна наукова позиція щодо виокремлення стадій цивільного судочинства зумовлена такими основними чинниками:

– закріпленою в чинному процесуальному законодавстві або обґрунтованою відповідним автором системою перегляду судових рішень (внутрішнього судового контролю в системі цивільної юрисдикції);

– авторським тлумаченням складових (елементів) стадій цивільного судочинства, передусім розгляду справи в суді першої інстанції;

– віднесенням чи невіднесенням до стадій цивільного судочинства виконання судових рішень (виконавчого провадження, звернення судового рішення до виконання).

З огляду на зазначені чинники, охарактеризуємо основні наукові підходи до поділу цивільного судочинства на стадії, спершу не враховуючи виконавче провадження (звернення рішення до виконання), оскільки питання про його віднесення до стадій цивільного процесу потребує окремої уваги.

Найменшу кількість (дві) стадій у цивільному судочинстві виокремив В. М. Шерстюк: 1) провадження в суді першої інстанції, 2) провадження з перегляду судових актів. Зазначений автор вважає, що такі стадії обумовлюють диференціацію цивільного процесуального права на дві відповідні підгалузі [1045, с. 14–15; 1046, с. 21, 29–31, 114, 115]. Загалом поділяють таку ідею й інші науковці, зокрема М. Г. Юркевич [1086, с. 140], а також М. Й. Штефан, який виокремлює в цивільному судочинстві дві частини або стадії: 1) розгляд і вирішення справи по суті; 2) перевірка законності й обґрунтованості постановленого по ній рішення (завдання та мета якої реалізують чотирма способами: апеляційним провадженням, касаційним провадженням, переглядом рішень у зв’язку з нововиявленими й винятковими обставинами) [1052, с. 18–19].

Деякі автори, які схоже визначаючи стадії цивільного судочинства, окремими стадіями вважають види перегляду судових рішень. З огляду на це та залежно від тлумачення порядків перегляду судових рішень, вони, керуючись терміносистемою чинного на певний час процесуального законодавства, виокремлюють чотири стадії: 1) провадження (розгляд справи по суті) в суді

першої інстанції; 2) провадження в суді другої інстанції (апеляційному суді; оскарження і перегляд рішень та ухвал, які не набрали законної сили); 3) провадження в порядку нагляду (в касаційному суді; перегляд рішень, ухвал і постанов у порядку нагляду); 4) провадження щодо перегляду рішень, ухвал і постанов за нововиявленими, винятковими або виключними обставинами [263, с. 24; 275, с. 47–48; 278, с. 24; 299, с. 131–135; 623, с. 80-84; 848, с. 11; 851, с. 9-10].

Поділяючи загалом такий підхід, С. С. Бичкова, крім того, виокремлює ще одну стадію цивільного судочинства – відновлення втраченого судового провадження [944, с. 138; 989, с. 58]. Схожу ідею також обстоюють О. В. Підлубна, яка вважає його необов'язковим етапом цивільного судочинства [644, с. 83], а також Д. А. Козачук (у контексті адміністративного судочинства), яка доводить, що стадія відновлення втраченого судового провадження є факультативною та не прив'язана до руху справи судовими інстанціями [417, с. 182]. Таку концепцію аргументовано критикує Є. В. Лейба з огляду на те, що відновлення втраченого судового провадження потенційно можливе на кожній стадії цивільного процесу на рівні будь-якої інстанції, де відбулося завершення провадження з цивільної справи [506, с. 58–60].

Ще одна поширена в літературі концепція виокремлення стадій цивільного судочинства (розгорнута) полягає в тому, що, крім стадій з перегляду судових рішень, цивільне судочинство передбачає не стадію розгляду справи в суді першої інстанції, а три чи чотири окремі стадії: 1) відкриття (порушення) провадження у справі (справи); 2) підготовка справи до судового розгляду (провадження з підготовки справи до судового розгляду); 3) судовий розгляд; 4) прийняття постанови по суті (останні дві здебільшого розглядають як одну) [213, с. 11; 247, с. 267; 256, с. 8; 257, с. 6–7; 460, с. 29–31; 495, с. 120–121; 613, с. 77; 729, с. 24-28; 739, с. 29–30; 847, с. 14–15; 854, с. 24; 913, с. 16–17; 991, с. 17; 1026, с. 26–27]. Цю концепцію поділяють і судові органи. Зокрема, у постанові від 12.06.2009 № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» Пленум ВСУ в п. 1 та 7 зазначив, що провадження у справі до судового розгляду

є самостійною і важливою стадією процесу [700].

Деякі науковці, які схвалюють розгорнуту концепцію, пропонують виокремлювати обов'язкові (порушення цивільної справи, підготовка цивільної справи до судового розгляду, судовий розгляд цивільної справи) і необов'язкові (касаційне оскарження судових актів, що не набрали законної сили, перегляд у порядку нагляду судових актів, які набрали законної сили, перегляд судових актів, які набрали законної сили за нововиявленими обставинами) стадії цивільного судочинства [257, с. 27; 854, с. 24]. Загалом поділяючи такий підхід, О. В. Слепченко запропонувала згрупувати всі види перегляду судових актів в одну стадію – перегляд судових актів у цивільних справах [834, с. 174–175]. Деякі сучасні автори, з огляду на закріплення в ЦПК України врегулювання спору за участю судді (глава 4 розділу III), додатково визначають ще й стадію врегулювання спору за участі судді [583, с. 27], що суперечить обґрунтованій у науці його правовій природі як відокремленої судової процедури в позовному провадженні [727, с. 7; 912, с. 107].

Окреслений розгорнутий підхід до визначення стадійності цивільного судочинства зазнав обґрунтованої критики в літературі. Свого часу М. А. Гурвіч стверджував, що кожна стадія процесуальної діяльності відповідає певному процесуальному правовідношенню, що зумовлюється його завданням, – або вирішити спір по суті (у суді першої інстанції), або розглянути скаргу (чи протест) на рішення або ухвалу, яке не набрало законної сили, тощо; кожна стадія процесу відображає тим самим право й обов'язок суду з правосуддя на певному його етапі. Також М. А. Гурвіч акцентує на тому, що за цього поділу процесу, по-перше, його стадії відмежовуються від процесуальних відносин і, по-друге, втрачається єдина основа поділу [299, с. 131–135]. Також критичні зауваження щодо розгорнутого поділу стадій цивільного судочинства висловив О. Т. Боннер, який заперечує зайве подрібнення стадій цивільного судочинства, адже те, що деякі автори називають «найближчою метою» «подріблених» стадій процесу, які вони виокремлюють (порушення справи, підготовка справи до судового розгляду і

судового розгляду), навряд чи може мати самостійне значення [262, с. 44–45].

Не поділяє розгорнутий підхід й М. Й. Штефан, який зазначає, що перші три стадії (відкриття провадження у справі; провадження з підготовки справи до судового розгляду; судовий розгляд) охоплюють провадження в суді першої інстанції, а кожна наступна (апеляційне оскарження, касаційне оскарження, провадження у справах у зв'язку з винятковими обставинами; перегляд рішень, ухвал, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами) – єдине провадження у вищестоящому суді. При такому поділі процесу його стадії відриваються від процесуальних правовідносин, а підстави поділу процесу на стадії позбавлені єдиного змісту. Отже, одна й та сама підстава виявилася придатною для визначення стадії як усього провадження в суді першої інстанції, так і частини такого провадження – стадій відкриття справи у суді, підготовки справи до розгляду, судового розгляду. Але останні властиві й для наступних стадій – апеляційного та касаційного оскарження і перевірки судових рішень, перегляду їх у зв'язку з винятковими і нововиявленими обставинами. Поділ судочинства на п'ять, сім і вісім стадій, наголошує зазначений учений, залишає поза стадіями виділене в діяльності суду першої інстанції провадження щодо виправлення описок та арифметичних помилок, винесення додаткового рішення, роз'яснення рішень судом, який його постановив [1052, с. 18].

Такий підхід поділяє більшість сучасних науковців [277, с. 46–47; 278, с. 25], з огляду на що його слід визнати традиційним. Однак серед сучасних процесуалістів є й такі, що не схвалюють виокремлення тільки однієї стадії в межах усієї діяльності суду першої інстанції та продовжують обстоювати розширений підхід до виокремлення стадій цивільного судочинства. Із цього приводу П. Ф. Немеш і В. П. Феннич зауважують, що такий підхід не враховує структуровану діяльність суду першої інстанції, яка в жодному разі не може бути охоплена тільки однією стадією, оскільки в такому разі мета цивільного процесу та мета стадії «провадження у суді першої інстанції» співпадають [583, с. 24–25]. Однак такі заперечення, на наш погляд, не спростовують аргументи

М. А. Гурвіча, М. Й. Штефана та інших науковців проти виокремлення як стадій цивільного судочинства етапів розгляду справи в суді першої інстанції. Зважаючи на викладене видається не доцільним виокремлювати як окремі стадії цивільного судочинства складові розгляду справи в суді першої інстанції.

Це своєю чергою обумовлює науковий інтерес до внутрішньої будови (складових) стадій цивільного судочинства. З аналізу літератури вбачається, що науковці, які обстоюють концепцію єдиної стадії розгляду справи в суді першої інстанції, попри застосування різних термінів, майже одностайні у виокремленні складових стадій судочинства. Зокрема, В. М. Іванкін, поділяючи позицію М. А. Гурвіча, стверджує, що поділ цивільного процесу на стадії, які відповідають процесуальним правовідносинам, не виключає можливості вирізняти в межах стадій окремі частини, групи дій, спрямовані на виконання окремих завдань, що не мають самостійного значення в процесі відправлення правосуддя і сприяють поступовій реалізації загального завдання цієї стадії [373, с. 62]. На думку М. Й. Штефана, кожна стадія має три фази (підстадії) розвитку, що послідовно змінюють одна одну:

відкриття провадження – щодо розгляду й вирішення справи; перевірки законності та обґрунтованості постановленого рішення;

підготовка – до розгляду справи та її вирішення; перевірки законності й обґрунтованості постановленого рішення;

вирішення по суті – розгляд і вирішення справи, перевірка законності й обґрунтованості рішення [1052, с. 18–19].

Аналогічну позицію обґрунтовує й С. І. Чорнооченко [1026, с. 10]. Досліджуючи питання про складові стадій цивільного судочинства, С. С. Бичкова вважає, що за загальним правилом, кожна із зазначених стадій цивільного судочинства має три підстадії: 1) відкриття провадження; 2) провадження у справі до її розгляду (розгляду окремого процесуального питання) чи перегляду; 3) розгляд і вирішення справи (окремого процесуального питання) [944, с. 140]. В аспекті апеляційного провадження К. В. Гусаров зазначає, що воно складається з таких етапів: порушення справи, підготовка до розгляду та розгляд справи в суді

апеляційної інстанції [304, с. 163].

Частково відрізняється від зазначених вище концепцій ідея С. Я. Фурси та Є. І. Фурси про виокремлення таких стадій цивільного процесу: подання заяв до суду; відкриття провадження у справі; провадження у справі до судового розгляду, яке поділяється на дві підстадії: попереднє судове засідання, підготовка справи до судового розгляду; судовий розгляд, яким закінчується ухвалення судового рішення [994, с. 58]. Певним недоліком останнього підходу слід визнати виокремлення стадії «подання заяви до суду», оскільки, про що слушно зауважують П. Ф. Немеш і В. П. Феннич, стадія цивільного процесу не може вичерпуватися тільки однією процесуальною дією, їх завжди має група [583, с. 25].

Здійснюючи огляд наукових концепцій стадійності цивільного судочинства, не можна оминути увагою концепцію правозастосовних циклів (циклічно-стадійний підхід), що була запропонована в середині XX століття Ю. К. Осіповим. На думку цього автора, застосування норм цивільного процесуального права, як і будь-якої іншої галузі, з позицій внутрішньої логіки цієї діяльності охоплює три основні елементи: встановлення фактичних обставин конкретної процесуальної ситуації, що дають підставу застосувати ту чи іншу певну норму цивільного процесуального права; вибір й аналіз норми права, що підлягає застосуванню; владне вирішення процесуального питання, виражене в акті застосування відповідної процесуальної норми. Від зазначених основних елементів застосування норм цивільного процесуального права Ю. К. Осіпов відрізняє стадії їх використання, що характеризують правозастосовну діяльність суду із зовнішнього, формального боку. Аналізуючи причини розбіжностей концепцій поділу цивільного судочинства на п’ять і сім стадій з позицій загальної теорії права у сфері дослідження правозастосування, Ю. К. Осіпов звертається до поглядів І. Я. Дюрягіна, який вважає, що в структурі правозастосування необхідно розрізняти правозастосовний акт, правозастосовний цикл і правозастосовний процес [333, с. 20–21]. Зважаючи на це, Ю. К. Осіпов наголошує, що розбіжність у поглядах на систему цивільного процесу пов’язана

зі змішуванням різнопорядкових структурних підрозділів правозастосовного процесу: стадій правозастосування та правозастосовних циклів. Аналізуючи стадії застосування права, зазначений автор аргументує, що ці стадії, на відміну від основних елементів правозастосування, становлять собою етапи розвитку процесуальних (правозастосовних) відносин, що почергово змінюють один одного, – від порушення діяльності з використання норм права до прийняття відповідного правозастосовного акту. Вони відображають послідовне розгортання правозастосовної діяльності в часі. Будь-який правозастосовний акт (у сенсі окремої правозастосовної дії) передбачає існування принаймні трьох стадій: порушення діяльності із застосування права; підготовки та здійснення правозастосовного акту (дії). У сукупності вони утворюють правозастосовний цикл. Такі міркування надали можливість Ю. К. Осіпову дійти висновку, цивільний процес можна поділити на п’ять частин: провадження в суді першої інстанції; провадження в суді другої інстанції; перевірка законності й обґрунтованості судових актів у порядку судового нагляду; перегляд судових рішень, ухвал і постанов у зв’язку з нововиявленими обставинами. Однак, на відміну від М. А. Гурвича, Ю. К. Осіпов розглядає такі частини не як стадії цивільного процесу, а як самостійні, завершені правозастосовні цикли. Стадіями ж він іменує три частини правозастосовного циклу: порушення діяльності із застосування права, підготовка й здійснення правозастосовного акту. Водночас йдеться не про стадії цивільного процесу, а про стадії застосування права як про етапи правозастосовної діяльності в межах правозастосовного циклу, якими (стадіями) він пропонує вважати відокремлені в часі його частини, що послідовно змінюють одна одну [614, с. 42–44].

До позиції Ю. К. Осіпова долучається Г. О. Жилін, який, попри усталеність терміна «стадія судочинства» в процесуальних правових науках і в теорії юридичного процесу, пропонує іменувати провадження як складові цивільного процесу не стадіями процесу, а правозастосовними циклами. Фактично Г. О. Жилін виокремлює в цивільному процесі як складній системі два рівні: перший – це провадження як етапи процесуальної діяльності, кожне з

яких передбачає стадії: порушення справи (провадження), її підготовки й судового розгляду. Під час поділу цивільного судочинства на правозастосовні цикли Г. О. Жилін керується тим, що головним суб'єктом процесуальної діяльності на всіх її етапах є суд, який застосовує норми права [348, с. 48, 127].

Ідею правозастосовних циклів розвинено в роботах В. В. Яркова [1099, с. 7], С. А. Курочкіна [494, с. 80–86], О. С. Ткачука [917, с. 90–93], С. О. Якимчук [1091, с. 13] та інших науковців. Зокрема, С. А. Курочкін на підставі праць Ю. К. Осіпова та Г. О. Жиліна, застосовуючи системний підхід, доходить висновку про те, що подільними частинами (підсистемами) цивільного процесу є комплекси процесуальних дій і правовідносин, що поєднані єдиною процесуальною метою, – правозастосовні цикли та стадії, які є підсистемами циклів [494, с. 28–30, 80, 81]. Також цей дослідник виокремлює елементи стадій, якими, на його думку, є юридичні факти, об'єднані в юридичні склади, а зв'язки між ними формують процесуальні правовідносини [494, с. 83].

Досліджуючи реалізацію судової влади в цивільному судочинстві України, О. С. Ткачук висловив такі аргументи на користь циклічно-стадійного поділу цивільного судочинства:

стадії відображають горизонтальну диференціацію цивільної процесуальної форми у межах відповідного судового провадження або судової процедури, та є часовими характеристиками цивільного судочинства;

стадії за своєю сутністю становлять сукупність процесуальних дій, які, в свою чергу, є частиною змісту цивільних процесуальних правовідносин, а тому їх можна виділяти лише протягом періоду існування цивільних процесуальних правовідносин, який можна визначити як правозастосовний цикл;

кожен правозастосовний цикл охоплює три стадії: відкриття провадження у справі, підготовку справи до розгляду та безпосередньо судовий розгляд;

кожна стадія має свою структуру, що відображає її сутність як правозастосовної діяльності, й складається із таких етапів: встановлення фактичних обставин; вибір і аналіз відповідної норми матеріального чи

процесуального права; застосування норми до встановлених обставин, вирішення поставленого питання й ухвалення відповідного судового рішення, в якому завжди відображається констатація досягнення найближчої мети відповідної стадії.

З огляду на це, учений дійшов висновку, що диференціацію цивільної процесуальної форми за логіко-часовим критерієм доречно визначати як горизонтальну, а не стадійну. За її допомогою відбувається визначення правозастосовних циклів, якими слід вважати сукупність процесуальних дій, спрямованих на досягнення мети, заради якої особа звернулася до суду, а також суд та інші учасники процесу здійснювали свою діяльність, що закінчується ухваленням судового рішення, в якому справа вирішується по суті або розгляд справи припиняється без ухвалення рішення [917, с. 90–93].

Концепція правозастосовних циклів у цивільному судочинстві зазнала в літературі обґрунтованої критики. Зокрема, В. М. Івакін зазначає, що під час оцінювання подібних поглядів необхідно враховувати, що поняття «цивільний процес» і «правозастосовний процес» не тотожні, оскільки застосування права є лише однією з ознак, що характеризують цивільний процес, зміст якого є ширшим. Тому, необґрунтованою видається здійснена Ю. К. Осіповим і Г. О. Жиліним заміна поняття «стадія цивільного процесу» поняттям «правозастосовний цикл», а поняття «етап стадії цивільного процесу» – поняттям «стадія застосування права» [373, с. 69].

Також чимало вчених, які обстоюють концепцію вертикального поділу судочинства на провадження, розглядають стадії складовими поняття вищого рівня – провадження. Фактично цим поняттям вони замінюють традиційне поняття «стадія цивільного судочинства». Зокрема, Т. В. Сахнова називає провадження в суді першої інстанції комплексною стадією, що охоплює стадії порушення цивільної справи, підготовку справи до судового розгляду, судовий розгляд та ухвалення судового рішення або інше закінчення справи в суді першої інстанції [790, с. 64]. Із цього приводу О. В. Дем’янова зауважує, що поняття «стадія» слід використовувати на позначення етапів процесуальної

діяльності в межах провадження в одній інстанції [316, с. 77]. Схожу думку висловив і В. І. Тертишніков, який називає провадження та стадії ознаками цивільної процесуальної форми та визначає їх так: провадження – система цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою (розгляд і вирішення цивільної справи); стадія – це система цивільних процесуальних дій, об'єднаних найближчою процесуальною метою [904, с. 12; 905, с. 9]. З огляду на термінологію ЦПК України, у якому стадії з оскарження судових рішень розміщені в окремих главах і в їх назвах використано термін «провадження», у літературі акцентовано, що слід виділяти не стадії цивільного процесу в цілому, а стадії окремих видів проваджень за інстанційною ознакою [995, с. 26].

Проте цей підхід учені здебільшого заперечують. Зокрема, В. В. Комаров стверджує, що цивільний процес характеризується у структурному плані як через стадії цивільного процесу, так і через судові провадження, однак їх не слід ототожнювати, при цьому провадження цивільного процесу він розглядає як специфічну конструкцію, морфологічну модель розгляду цивільної справи [496, с. 44–45]. Поділяючи таку думку, слід зауважити, що терміносистеми цивільного процесуального законодавства різних пострадянських країн, зокрема чинного ЦПК України, справді дають підстави для таких висновків з огляду на багаторазове використання термінів на кшталт «апеляційне провадження», «касаційне провадження», «провадження за нововиявленими або виключними обставинами» тощо. З огляду на це, науковці фактично ототожнюють терміни «стадія» та «провадження». Проте з теоретичних міркувань таку позицію, а також визнання стадій складовими проваджень не можна вважати обґрунтованою, оскільки провадження та стадії цивільного судочинства мають різний правовий зміст. Сутність процесуальних категорій, зокрема розглянутих вище, має бути визначена процесуальною доктриною та закріплена в законодавстві, а не навпаки.

Також слід акцентувати на позиції В. М. Горшеньова, який під час дослідження юридичного процесу виокремлює два рівні стадій: стадії

функціонального призначення та стадії логічної послідовності. Функціональні стадії процесу обумовлені видом процесуальної діяльності, яка виникає в початковий момент і протікає у встановленому порядку. Кожна така стадія має лише притаманні їй просторово-часові межі й має бути розпочата й закінчена протягом певного проміжку часу. Стадії ж логічної послідовності є операціями-діями всередині та в межах однієї стадії. До них належать встановлення фактичних обставин справи, вибір та аналіз норми, рішення справи, виражене в акті застосування права. Цей науковець переконаний, що термінологічне визначення операцій дій всередині й у межах однієї стадії доцільно називати не «етапами» і «фазами», а стадіями логічної послідовності, оскільки вони формують безпосередній зміст кожної зі стадій функціонального призначення та систематично повторюються під час здійснення відповідних операцій [902, с. 125–150]. Отже, зазначений автор одним і тим самим терміном «стадія» позначає різнорівневі процесуальні явища, розмежовуючи їх похідними словами «функціонального призначення» (вищий рівень) та «логічної послідовності» (нижчий рівень).

Стосовно цивільного судочинства схожу думку обґрунтовує І. М. Колядко, на думку якого, у цивільному процесі потрібно розрізняти стадії вирішення справи або провадження (їх п’ять), а в кожній з них – стадії порушення справи, підготовки до розгляду, розгляду в судовому засіданні, винесення постанови [254, с. 31]. Такі позиції обстоюють і науковці, які досліджували окремі стадії судочинства. Зокрема, М. Ш. Пацація окремими стадіями апеляційного перегляду судового рішення вважає стадії порушення провадження, підготовки справи до розгляду та розгляду апеляційної скарги й ухвалення судового акта [632, с. 73]. На думку Г. П. Тимченка, підготовку справи до судового розгляду можна вважати стадією, але не самого процесу як такого, а його циклу (провадження) [909, с. 142–146]. Загалом, зважаючи на зазначені ідеї науковців, можна припустити, що стадії вищого рівня охоплюють стадії нижчого рівня (рівнів). Саме такий підхід утілено в чинному ЦПК України, у якому термін «стадія» позначає різні рівні ієрархічної

складності процесуальної діяльності, зокрема:

стадія судового процесу (ч. 1 ст. 33);

стадія розгляду справи (ч. 3, 4 ст. 8, ч. 3 ст. 210);

стадія розгляду (ч. 2 ст. 56);

стадія розгляду справи по суті (ч. 12 ст. 33);

стадія провадження (ч. 1 ст. 206);

стадія підготовчого провадження (ч. 12 ст. 33),

стадія відкриття провадження у справі (ч. 6 ст. 277);

стадія перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку (ч. 2 ст. 142);

стадія підготовчого засідання (ч. 6 ст. 198);

стадія розгляду клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ч. 1 ст. 466);

стадія розгляду заяви про визнання та надання дозволу на виконання рішення МКА (ч. 3 ст. 477) тощо.

Зі здійсненого огляду наукових думок й аналізу використання слова «стадія» в терміносистемі чинного ЦПК України вбачається, що науковці та законодавець позначають ним навіть не два, а більшу кількість рівнів процесуальної діяльності. Тож термін «стадія» тяжіє не до спеціального юридичного, а до загального лексичного значення як етапу, періоду різних динамічних явищ. Однак, на відміну від побутової сфери, юридичній сфері притаманні когнітивні лінгвістичні прийоми й принципи законодавчої техніки, порушення яких унаслідок непослідовного застосування термінології в законах може призвести не лише до юридичних колізій, а й розмиття фундаментальних правових категорій. Зрештою, це негативно впливає на судову практику, адже суди в своїх рішеннях на підставі процесуального законодавства, відносять до окремих стадій цивільного судочинства етапи розгляду справи в суді першої інстанції. Зокрема, Велика Палата ВС у постанові від 28.11.2018 у справі № 401/169/16-ц зауважила, що визначення юрисдикції, у порядку якої має бути розглянуто спір, вирішується судом першої інстанції на такій стадії цивільного

процесу, як відкриття провадження у справі, яка включає в себе дві взаємопов'язані дії: пред'явлення позову та прийняття його судом до свого провадження [666].

Зважаючи на це, слід закріпити в ЦПК України визначення «стадії цивільного судочинства» й відмовитись від широкого застосування слова «стадія». Необхідно акцентувати на тому, що деякі словосполучення зі словом «стадія», що трапляються в ЦПК України, є тавтологічними, наприклад, «стадія перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку». У таких словосполученнях слово «стадія» фактично не несе смислового навантаження, а лише засвідчує стадійність цивільного судочинства.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що стадія цивільного судочинства має охоплювати всю процедуру розгляду та вирішення справи в суді певної інстанції. Це підтверджує висловлену раніше тезу про те, що критерієм поділу цивільного судочинства на стадії є інстанційність, однак і не спростовує такий загальновизнаний у літературі критерій, як мета (завдання) процесуальної діяльності. Зважаючи на це, а також висловлені вище критичні зауваження щодо застосування мети процесуальної діяльності як критерію поділу судочинства на стадії, можна сформулювати висновок про те, що критерієм поділу цивільного судочинства на стадії має бути мета не абстрактної процесуальної діяльності, а діяльності саме суду певної інстанції.

Такій концепції інстанційної диференціації цивільного судочинства, на перший погляд, не відповідає перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, адже, відповідно до ст. 425 ЦПК України, такий перегляд можуть здійснювати суди різних інстанцій. Отже, цій стадії не властива сувора інстанційна юрисдикція. Водночас, суд під час розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами вирішує не окреме процесуальне питання, а розглядає та вирішує відповідну справу по суті на підставі з урахуванням заявленої нововиявленої або виключної обставини за загальними правилами, що діють для суду відповідної інстанції. Лише в суді першої інстанції справу незалежно від її

категорії розглядають у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи (ч. 2 ст. 429 ЦПК України). Істотна відмінність такого перегляду полягає в тому, що судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, крім рішень ВС, може бути самостійним об'єктом апеляційного та касаційного перегляду, про що йдеться в ч. 7 ст. 429 ЦПК України («переглянуте на загальних підставах»). Таким чином, рішення чи ухвалу суду, постановлені за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, за наявності відповідних умов і належної реалізації права на оскарження, може бути переглянуто в апеляційному та касаційному порядку, тобто йому притаманна стадійність. З огляду на це, розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами тяжіє до окремої процедури цивільного судочинства. Це дає підстави деяким ученим, а саме В. І. Тертишнікову, визначати його як один з обов'язкових видів провадження в цивільній справі [906, с. 24]. Також дослідники доводять, що перегляд судового рішення у зв'язку з новоявленими обставинами є окремою процесуальною формою цивільного процесу [496, с. 1195–1196].

Однак традиційно в літературі перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядають як самостійну стадію цивільного судочинства [23; 40; 351; 421; 422; 743; 911; 944, с. 171]. Ми поділяємо таку позицію, адже перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами стосується цивільної справи, що вже розглянута принаймні судом першої інстанції. Від інших видів перегляду судових рішень ця стадія відрізняється спеціальною метою, яку переслідує суд, що полягає в перевірці законності й обґрунтованості судового рішення з огляду на обставину, про існування якої стало відомо після ухвалення судового рішення (нововиявлену або виключну). Крім того, ця стадія має особливий порядок розгляду (процедуру), оскільки на ній переглядають не справу загалом, а лише вплив нововиявленої або виключної обставини на судове рішення.

Концепція інстанційної диференціації цивільного судочинства, на перший погляд, виводить за межі цивільного судочинства виконавче провадження, адже у виконавчому провадженні, на відміну від окреслених стадій судочинства, відсутній такий обов'язковий суб'єкт, як суд. Обов'язковими суб'єктами правовідносин у виконавчому провадженні є органи й особи, які здійснюють примусове виконання рішень. Крім того, сучасне виконавче провадження відповідно до його визначення, закріпленого в ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження», стосується примусового виконання не лише судових рішень, а й рішень інших органів (посадових осіб), що визначає його комплексність. Водночас зміст виконавчого провадження полягає в сукупності дій органів й осіб, визначених у Законі України «Про виконавче провадження», спрямованих на примусове виконання рішень, зокрема судових. З огляду на це, виконавче провадження має як деякі ознаки стадії судочинства, так і відмінні риси.

У законодавстві та судовій практиці виконавче провадження в частині виконання судового рішення традиційно належить до стадій судочинства, є його завершальною стадією. У ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» вказано, що виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження. Ґрунтуючись на такій законодавчій дефініції, ВС неодноразово у своїх рішеннях, ухвалених у різних видах цивілістичного судочинства, неодноразово акцентував, що виконавче провадження є стадією судочинства. Так, колегія суддів Касаційного адміністративного суду в складі ВС в постанові від 31.10.2018 у справі № 2-а-3494/11 зазначила, що в контексті положень Закону України «Про виконавче провадження» виконавче провадження, як завершальна стадія судового провадження, представляє собою процес, який починається з моменту набрання судовим рішенням законної сили і завершується настанням відповідних обставин, передбачених ст. 39 цього Закону. Заміна сторони чи третьої особи у відносинах, щодо яких виник спір, (процесуальне правонаступництво) можлива на будь-якій стадії адміністративного процесу, як на стадії розгляду справи так і на стадії виконання судового рішення, яке набрало законної, зокрема, і до видання

виконавчого листа, і відбувається виключно за відповідним рішенням суду [672]. Схожу позицію ВС щодо правової сутності виконавчого провадження слід визнати усталеною, адже вона відображена не лише в його постановах, а й навіть у назві його Дайджесту від 01.08.2019 «Дайджест судової практики ВС у спорах, що виникають на стадії виконання судових рішень» [310].

Останніми роками значний вплив на визначення правової сутності виконання судових рішень у правовій науці та судовій практиці України має прецедентна практика ЄСПЛ у справах щодо порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Українські суди й науковці, обґрунтовуючи те, що виконання судового рішення є частиною судочинства, дедалі частіше посилаються на низку рішень ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Горнсбі проти Греції» ЄСПЛ зазначив, що виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, слід розцінювати як складову судового розгляду. Здійснення права на звернення до суду з позовом стосовно його прав та обов'язків цивільного характеру було б ілюзорним, якби внутрішня правова система допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося б на шкоду однієї зі сторін [1113]. Це рішення стало прецедентним для багатьох рішень ЄСПЛ в інших справах щодо неналежного виконання судових рішень, зокрема проти України. У справі «Ромашов проти України» ЄСПЛ зауважив, що виконавче провадження становить невід'ємну частину судового розгляду справи, який у випадку заявника був замінений провадженням у комісії по трудовим спорам. Крім того, ЄСПЛ укотре нагадав, що ч. 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на судовий розгляд під час вирішення питання щодо його цивільних прав та обов'язків. Це положення становить «право на суд», у якому право на доступ до правосуддя є одним з аспектів цього права. Однак це право було б ілюзорним, якби національні правові системи Договірних Сторін допускали б невиконання остаточних судових рішень, які набули чинності. Немислимо, щоб ч. 1 ст. 6 Конвенції детально описувала процесуальні гарантії сторін у справі – справедливість, публічність, розумність строку в провадженні, але водночас не гарантувала б виконання судового рішення.

Тлумачення ч. 1 ст. 6 Конвенції як такої, що пов’язана лише з доступом до правосуддя та порядком судового розгляду, могло б призвести до ситуації, яка не відповідатиме принципу верховенства права, який Договірні Сторони зобов’язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, слід розглядати як невід’ємну частину «судового розгляду» – для досягнення завдань ст. 6 Конвенції [1116].

Посилаючись на зазначені вище й деякі інші рішення ЄСПЛ щодо порушення ст. 6 Конвенції [756], деякі науковці доходять висновку, що виконавче провадження (виконання рішення суду) є обов’язковою стадією (правозастосовним циклом) цивільного судочинства [231, с. 78; 511; 686; 917, с. 92]. Однак такий висновок не є абсолютно релевантним відповідним рішенням ЄСПЛ. Зміст діяльності ЄСПЛ, зазначають П. Пушкар і Р. Бабанли, полягає в тому, щоб перевірити, чи за певних обставин, повідомлених заявником, держава діяла в межах своїх обов’язків відповідно до Конвенції та не допустила її порушення. Таким чином, цей суд тлумачить положення Конвенції, розвиваючи їх до конкретних обставин, які є предметом розгляду відповідної справи [731]. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює право на справедливий суд, закріплюючи принципи верховенства права й належного здійснення правосуддя. З прецедентної практики ЄСПЛ вбачається, що воно стосується інституційних та організаційних засад, а також особливостей здійснення окремих судових, квазісудових й адміністративних процедур, пов’язаних з вирішенням спорів чи інших юридичних справ. Зважаючи на важливе місце зазначеного права в системі глобальних цінностей демократичного суспільства, ЄСПЛ у своїй практиці тлумачить його достатньо широко, про що свідчать, зокрема, такі його рішення.

У справі «Ромашов проти України» ЄСПЛ поширив право на справедливий суд не лише на судовий розгляд, а й на провадження в комісії по трудовим спорам [1116]. Таким чином, ЄСПЛ «судом» вважає не лише власне суд, а й квазісудові органи, рішення яких підлягають примусовому виконанню.

У справі «Странніков проти України» ЄСПЛ, розглядаючи тривалість

«внутрішнього процесу», що почався зі звернення заявника з позовом до місцевого суду та закінчився виплатою заявнику заборгованості, охоплює чотири інстанції, зокрема інстанцію виконання [751]. Отже, ЄСПЛ розглядає всю процедуру захисту прав заявника, що передбачає й розгляд справи, і перегляд судових рішень, і їх виконання як єдиний процес у різних інстанціях.

У справі «Іммобільяре Саффі проти Італії», розглядаючи скаргу стосовно порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, унаслідок невиправданої затримки виконання рішення магістрату про виселення орендаря внаслідок відстрочок отримання поліційної допомоги та відмови начальника поліції м. Ліворно надати відповідну поліційну допомогу, ЄСПЛ поширив принципи права на справедливий суд на адміністративну діяльність. Відповідно до ст. 608 і 513 ЦПК Італії, завдання судового виконавця під час виконання таких рішень полягає в тому, щоб зажадати від орендаря звільнити приміщення, і з цією метою він може клопотати про надання поліційної допомоги «у разі необхідності». Судовий виконавець поновлює власника в його правах і повертає йому ключі. Поліція є органом, що діє від імені суду. ЄСПЛ у зазначеній справі визнав, що італійська процедура примусового виконання судових наказів про виселення в деяких аспектах відрізняється від провадження з виконання судового наказу в строгому сенсі слова. Розглядаючи це питання раніше у справі «Сколло проти Італії», ЄСПЛ дійшов висновку, що «навіть якщо, як це відбулося в розглядуваній справі, не можна говорити про провадження з виконання судового наказу в строгому сенсі... пункт 1 статті 6 застосовують за умови, що мета цього провадження полягала у вирішенні спору між заявником і його орендарем» (п. 44) [1118]. У справі «Іммобільяре Саффі проти Італії» ЄСПЛ констатував, що оскільки дата виселення відстрочувалася через відмову орендаря звільнити приміщення в добровільному порядку, що становило фактичне продовження оренди й подальше обмеження права власності компанії-заявниці, ця ситуація й надалі залишалася «спором» (contestation – вирішенням спірного питання) у значенні ст. 6. Також ЄСПЛ у цьому рішенні, посилаючись на рішення у справі «Горнсбі

проти Греції», зауважив, що виконання рішення, винесеного будь-яким судом, слід розглядати як невід'ємну частину «судового процесу» для завдань ст. 6 [758]. Таким чином, у цій справі ЄСПЛ поширив принципи ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на адміністративну діяльність поліції під час виконання рішень суду.

Зважаючи на практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що виконання рішення суду в цивільній справі є невід'ємною частиною не стільки судочинства, скільки загального процесу чи правового механізму захисту порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, свободи чи інтересу особи. Це слід беззаперечно визнати. Однак у зв'язку із широким тлумаченням принципів права на справедливий суд прецедентну практику ЄСПЛ не слід вважати безспірним підґрунтям для визнання виконання судових рішень (виконавчого провадження) саме стадією цивільного судочинства, адже за змістом це не так.

Наразі в юридичній літературі України не сформовано єдиний підхід до терміна, який позначає діяльність з виконання судового рішення. Крім законодавчо закріплених термінів «виконання судових рішень» (ЦПК України) та «виконавче провадження» (Закон України «Про виконавче провадження»), доволі часто в літературі використовують такий термін як «виконавчий процес» [294; 802; 817; 1029; 1065; 1066; 1067] який пропонують тлумачити як врегульовану нормами законодавства про виконавче провадження діяльність органів державної виконавчої служби й інших суб'єктів виконавчого процесу, здійснювану в особливій процесуальній формі та спрямовану на забезпечення примусового виконання рішень судів й інших юрисдикційних органів, а також реальне поновлення прав фізичних та юридичних осіб шляхом застосування заходів примусового виконання [1065, с. 15]. З такого визначення очевидно, що шляхом уведення терміна «виконавчий процес» науковці намагаються засвідчити єдність засад і загальної процедури виконання не лише судових рішень, а й рішень інших органів, тим самим обґрунтувати відмежування процедури виконання рішень від судочинства.

Така концепція є продовженням дискусії про правовий зміст і місце

правових норм, які регулюють виконання судового рішення. Традиційне визнання в науці та законодавстві виконання судових рішень стадією цивільного судочинства заперечив М. К. Юков. Цей автор вважає, що виконавче провадження – це комплексна й самостійна галузь права, до предмета якої належать як процесуальні, так і матеріально-правові відносини, неоднорідні за своїм змістом і галузевою належністю. На цій теоретичній основі він обґрунтував ідею виокремлення самостійної галузі права – виконавчого права [1082, с. 91–97].

Згодом доцільність галузевого виокремлення виконавчого права доводили інші вчені, зокрема, В. М. Шерстюк та В. В. Ярков. Ці автори акцентували на непроцесуальному змісті виконавчого провадження, а також розмежовували відносини, що виникають під час виконання рішень різних юрисдикційних органів, і цивільні процесуальні відносини [1046, с. 133; 1096, с. 80–81]. Прихильники цієї позиції Ю. В. Білоусов, В. І. Тертишніков й О. В. Шутенко пропонували виокремити нову галузь права й назвати її цивільним виконавчим правом [73; 907, с. 5]. Поза цивільним процесом розглядають виконавче провадження й інші науковці, а саме, М. А. Вікут, О. В. Гетманцев, О. В. Ісаєнкова, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак та інші, які також поділяють думку про самостійність галузі виконавчого права, обґрунтовують наявність адміністративно-виконавчого права або відносять виконавче провадження до адміністративного процесу [212; 231; 377, с. 11; 381; 514; 968; 994; 1068]. Такі підходи інші вчені критикують, визнаючи виокремлення виконавчого провадження в самостійну галузь передчасним [511, с. 189–190]. Не вдаючись у дискусію, оскільки вона безпосередньо не стосується диференціації цивільного судочинства, зауважимо, що концепція окремої галузі виконавчого права не впливає на визнання чи невизнання виконання судових рішень стадією цивільного судочинства.

Також доречно закцентувати на думці деяких дослідників про те, що стадією цивільного судочинства є вирішення процесуальних питань, пов’язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах і рішень інших органів

(посадових осіб), а також здійснення судового контролю за виконанням судових рішень [944, с. 138; 989, с. 58]. У другому розділі цієї роботи визначено такі дві спеціальні функції судової влади в цивільному судочинстві як забезпечення виконавчого провадження і судовий контроль за виконавчим провадженням. З огляду на це, у попередньому підрозділі обґрунтовано, що ці функції здійснюють за особливими процедурами й характеризують не стадійність вирішення основного спору, а вирішення окремих питань, пов'язаних із виконанням судового рішення. Крім того, судові рішення, ухвалені судом першої інстанції в таких процедурах, можна переглядати в загальному порядку. У зв'язку з викладеним, вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах і рішень інших органів (посадових осіб), а також здійснення судового контролю за виконанням судових рішень є виявом не інстанційної, а процедурної диференціації цивільного судочинства, попри те, що вони безпосередньо обумовлені та випливають з виконання судових рішень.

Для вирішення питання про віднесення до стадій цивільного судочинства діяльності з виконання судового рішення потрібно насамперед розмежувати поняття «виконавче провадження» та «виконання судових рішень», які, на наш погляд, співвідносяться як ціле й частина. Тому в цивільному процесі релевантним буде саме термін «виконання судових рішень», а не «виконавче провадження». Однак виконання судових рішень є частиною не лише виконавчого провадження, а й відповідного судочинства. Такий висновок є цілком виваженим з огляду на те, що судочинство – це не тільки розгляд і вирішення судом справ, а насамперед реальний правовий захист прав, свобод й інтересів, що немислимо без виконання судового рішення, незалежно від того, які органи чи особи наділені компетенцією щодо його здійснення. Крім того, з рішення ЄСПЛ у справі «Іммобільяре Саффі проти Італії» випливає, що до реального виконання рішення суду відповідне спірне питання є невирішеним. Виконання судового рішення хоч і не здійснює судова інстанція, проте є всі підстави вважати орган (особу), який виконує судові рішення, інстанцією (щаблем) цивільного судочинства, передусім з огляду на мету останнього

згідно з ч. 1 ст. 2 ЦПК України. Зазначені тези становлять квінтесенцію правових позицій ЄСПЛ у висвітленій вище прецедентній практиці. З огляду на викладене, інстанційна диференціація цивільного судочинства передбачає, що виконання судового рішення є його завершальною стадією, і це вже стало доктринальним положенням у науці цивільного процесу [200, с. 22; 231, с. 80; 257, с. 370; 484, с. 9; 496, с. 37; 511, с. 189–190; 686; 880, с. 102; 988, с. 28; 996, с. 13; 997, с. 18]. Проте такий висновок не відповідає ч. 1 ст. 3 ЦПК України, у якій не вказані закони України, що регулюють виконання судових рішень. З огляду на це, пропонується викласти зазначене положення в такій редакції:

«*1. Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ* ***і виконання судових рішень****, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України*».

На підставі викладеного вище й застосовуючи як критерій поділу мету діяльності суду певної інстанції та органів (осіб), які виконують судові рішення, вважаємо за можливе виокремити такі стадії цивільного судочинства (табл. 3.2):

Таблиця 3.2

Стадії	Інстанція	Мета
Розгляд справи	Суд першої інстанції	Вирішення справи по суті
Апеляційний перегляд	– Апеляційний суд; – Верховний Суд; – Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду	Перевірка законності й обґрунтованості судового рішення
Касаційний перегляд	Касаційний суд	Перевірка законності судового рішення
Перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами	– Суд, який ухвалив судове рішення; – Суд тієї інстанції, який змінив судове рішення або ухвалив нове; – Верховний Суд у складі Великої Палати	Перевірка законності й обґрунтованості судового рішення з огляду на обставину, про існування якої стало відомо після ухвалення судового рішення
Виконання судового рішення	– Орган державної виконавчої служби (державні виконавці); – Приватні виконавці	Забезпечення фактичного виконання судового рішення

Ґрунтовний аналіз кожної такої стадії виходить за межі предмета цієї роботи. Крім того, науковці розглядали стадії в спеціальних дослідженнях, зокрема на дисертаційному рівні [52; 172; 220; 303; 331; 382; 421; 425; 658; 967; 1006; 1091], а також в інших наукових роботах [917]. Також їх висвітлено в усіх підручниках з цивільного процесу. Усебічне дослідження теоретичних засад і практичних аспектів здійснення судочинства на різних стадіях може стати предметом окремих наукових досліджень.

Окреслена вище стадійність цивільного судочинства є загальною. Крім того, перехід судочинства з однієї стадії в іншу відбувається лише на підставі вчинення різними суб'єктами певних юридичних дій відповідно до встановлених законом умов, наприклад, апеляційний перегляд судових рішень здійснюють лише в разі подання учасником справи апеляційної скарги та постановлення судом ухвали про відкриття апеляційного провадження. Окремі види проваджень і судочинство в окремих категоріях цивільних справ мають спрощену стадійність. Зокрема, у справах, рішення в яких підлягають перегляду в апеляційному порядку ВС, касаційний перегляд не здійснюється (п. 1 ч. 3 ст. 389 ЦПК України). Не підлягає апеляційному, а тим більше касаційному оскарженню судовий наказ. Виконання судового рішення не є стадією окремого провадження, адже судові рішення, ухвалені в такому порядку, не підлягають примусовому виконанню.

Стадійність притаманна не лише загальній процедурі вирішення тієї матеріально-правової вимоги, з якою особа звернулася до суду, а й допоміжним процедурам з розгляду та вирішення окремих процесуальних питань. Зазначене пов'язано з тим, що ЦПК України (ст. 353, п.п. 2 і 3 ч. 1 ст. 389) передбачає можливість апеляційного та касаційного оскарження окремо від рішення суду не лише ухвал, що стосуються припинення провадження та унеможливлюють подальший розгляд справи, а й ухвал щодо вирішення окремих процесуальних питань, наприклад, про забезпечення позову, заміну заходу забезпечення позову, заміну сторони тощо. Проте апеляційний і касаційний перегляд таких ухвал здійснюють у межах однієї цивільної справи, а до суду апеляційної або касаційної

інстанції, відповідно до пп. 15.10 п. 1 розділу XIII ЦПК України, передають лише копії матеріалів, необхідних для розгляду скарги на таку ухвалу.

Слушною видається схвалена більшістю процесуалістів думка про поділ кожної стадії на послідовні етапи процесуальної діяльності, до яких, за загальним правилом, належать відкриття провадження у справі, підготовка справи до розгляду та безпосередньо судовий розгляд. Однак така етапність також має загальний характер. Певним стадіям притаманна інша етапність. Касаційний перегляд має складну внутрішню будову, адже касаційна скарга може бути залишена без задоволення ще на етапі попереднього розгляду справи. Крім того, справу в касаційному суді може розглядати не лише колегія суддів КЦС, а й палата, об'єднана палата, Велика Палата ВС, що засвідчує можливе процесуальне ускладнення касаційного перегляду. Такі процесуальні ускладнення на будь-якій стадії цивільного судочинства слід визнати додатковими її етапами. Особливості етапності мають стадії залежно від виду проваджень. Наприклад, етапність розгляду судом першої інстанції справи в порядку наказного провадження істотно відрізняється від етапності розгляду справи в порядку позовного чи окремого провадження.

Етапи стадій цивільного судочинства своєю черг також мають певний зміст, що визначає їхню внутрішню будову. Такий зміст полягає в процесуальних діях, що можуть бути згруповані в підетапи. Етапність стадій цивільного судочинства характеризує не вертикальну (інстанційну) диференціацію цивільного судочинства, а поступальну лінійну діяльність з розгляду справи в одній інстанції. Тому поділ стадій судочинства на етапи за своєю суттю є не вертикальним, а горизонтальним. З огляду на викладене вище, інстанційною диференціацією цивільного судочинства слід вважати його поділ на стадії, які є структурно та темпорально відокремленими його частинами, зміст яких становить процесуальна діяльність, спрямована на досягнення мети відповідних інстанцій – суду чи органів (осіб), які здійснюють примусове виконання рішень).

РОЗДІЛ 4
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

4.1 Позовне провадження як основа диференціації цивільного судочинства

Позовне провадження цивільного судочинства є іманентним й основним провадженням, що визначає його сутність і спрямованістьх [124]. Це притаманно не лише Україні, а й цивілізованому світу загалом уже протягом понад двох тисяч років. На думку К. С. Юдельсон, позовне провадження в загальній системі захисту суб'єктивних цивільних прав посідає центральне місце, що історично склалося протягом віків [1074, с. 3]. Також Т. В. Сахнова визначає позов і позовне провадження центральними категоріями цивілістичного процесу. Вона стверджує, що судовий захист і власне суб'єктивне цивільне право «народилися» і «виросли» разом з позовом. Мати позов – значить мати право ««actio habere – ius habere) – ця формула вироблена римським правом. Також зазначена авторка вважає, що позовне провадження становить стрижень цивільного процесу, адже закономірності цивільної процесуальної форми зумовлені позовною формою захисту та найповніше виявляються в ній [790, с. 59, 264].

Учені позов і позовне провадження традиційно трактують як універсальну форму захисту права [674] чи форму судового процесу [491; 260, 255]. Також процесуалісти зазначають, що позовне провадження становить квінтесенцію судових принципів і процедур, досконалий засіб захисту права, що прийшов на заміну самообороні, самозахисту, самоуправству [379, с. 4–5]. І схожих епітетів позовного провадження в літературних джерелах можна знайти чимало. Усі вони засвідчують, що позовне провадження є основою цивільного судочинства.

Попри процедурну диференціацію цивільного судочинства та загальносвітову тенденцію до її розширення, позовне провадження було та залишається його базовою процедурою. Із цього приводу В. В. Комаров зауважує, що диверсифікація цивільного процесу – це результат певної

модифікації позовного провадження як опорної конструкції цивільного судочинства. Проблематика диференціації цивільного судочинства в контексті розвитку онтологічних підстав підвищення його ефективності, на думку цього автора, визначається диверсифікацією процесуальних проваджень, які за своєю суттю виступають у полі цивільного процесуального законодавства як автономні процесуальні процедури, що мають субсидіарний характер по відношенню до класичної процедури позовного провадження [435, с. 32]. Таким чином, В. В. Комаров трактує позовне провадження як класичну процедуру й опорну конструкцію цивільного судочинства. Така думка видається беззаперечно слушною, оскільки в порядку позовного провадження розглядають не лише найбільшу кількість цивільних справа, а й найбільшу кількість їх категорій. Крім того, цивільне судочинство, на відміну від інших видів судочинства, не передбачає загального порядку розгляду й вирішення справ, що пов’язано з особливостями його процедурної диференціації. Тому саме правила позовного провадження є загальними правилами цивільного судочинства, а решта проваджень і особливі процедури ґрунтуються на підставі його моделі з відповідними винятками чи доповненнями.

Попри традиційність позовного провадження в цивільному судочинстві у процесуалістиці не сформовано єдиного підходу до його правової сутності. Представлені в літературі думки з цього приводу можна згрупувати у дві основні концепції, що є похідними від загальних концепцій поділу цивільного судочинства на види чи провадження, які було розглянуто в попередньому розділі. Відповідно до першої концепції, яку поділяє переважна більшість науковців, позовне провадження є одним з видів провадження в цивільному судочинстві (видом цивільного судочинства) [496, с. 36; 583, с. 38; 651, с. 17; 913, с. 18; 987, с. 25]. Згідно з другою концепцією, прихильники якої заперечують виокремлення видів проваджень (видів цивільного судочинства), позовне провадження наділене властивостями загального порядку цивільного судочинства. Зокрема, О. В. Слепченко вважає, що позовне провадження – це загальні (родові) правила цивільного судочинства, за якими слід розглядати всі

цивільні справи [834, с. 146]. Деякі автори, зокрема П. Ф. Єлісейкін, ототожнюють позовне провадження із цивільним судочинством загалом [335, с. 33–34]. Таким чином, у науці цивільного процесу позовне провадження тлумачать як вид провадження (цивільного судочинства) або як самостійний порядок розгляду цивільних справ. Причому в останньому випадку вважають, що позовне провадження є або самостійним порядком розгляду певної категорії цивільних справ, що існує поряд з іншими провадженнями цивільного процесу, або позовне провадження охоплює загальні (родові) правила, за якими суди розглядають усі категорії цивільних справ, з певними винятками для окремих категорій справ.

Сутність позовного провадження відображають його ознаки, які окреслюють його властивості й дають змогу здійснити всебічну його характеристику. Науковці обстоювали різні думки з приводу виокремлення ознак позовного провадження. Учений, В. В. Комаров визначає такі ознаки позовного провадження: спір про право як предмет судового розгляду, специфічний об'єкт судового захисту – суб'єктивне право або охоронюваний законом інтерес; рівноправність суб'єктів спору й відсутність, як правило, між ними відносин влади та підпорядкування; здійснення процесуальної діяльності з метою розгляду й вирішення спору про право в спосіб, передбачений законом; доступність [650, с. 7, 9]. На думку О. В. Ісаєнкової слід виокремити такі ознаки позовного провадження: наявність спору про право; рівність суб'єктів спору; предметом захисту є вірогідно порушене або оспорене суб'єктивне право чи охоронюваний законом інтерес; порушення здійснюють шляхом подачі до суду позовної заяви; метою є захист порушеного чи оспореного права передбаченим у законі способом, а не розгляд і вирішення цивільних справ судом першої інстанції [378, с. 188–189]. Науковець О. В. Гетманцев визначає такі риси позовного провадження: наявність двох сторін (позивача й відповідача) з протилежними інтересами, які мають рівне становище в процесі; наявність спору, що виник з матеріальних правовідносин; звернення до суду з позовною заявою; детальна регламентація нормами ЦПК; дія всіх принципів процесуального права; захисту підлягає порушене, оспорене, невизнане

суб'єктивне право чи інтерес [990, с. 49]. Ширше визначає ознаки позовного провадження С. С. Бичкова [989, с. 55]. Отже, більшість виокремлених науковцями ознак позовного провадження збігаються. Проте не всі вони є спеціальними й характеризують саме його. Зокрема, об'єкт судового захисту у вигляді суб'єктивного права [905, с. 206; 1053, с. 410] притаманний також наказному провадженню, а у вигляді охоронюваного законом інтересу – окремому провадженню [603, с. 27]. Рівність суб'єктів спору властива й наказному провадженню [188, с. 18; 1056, с. 188]. Доступність у контексті спрощених процедур, зменшення судових витрат і скорочення часу на розгляд цивільної справи більше притаманна наказному, а не позовному провадженню [114].

Ознаки позовного провадження мають усебічно характеризувати відповідне поняття. Загальними ознаками позовного провадження слід визнати те, що це різновид процедури цивільного судочинства, предмет розгляду якого полягає у вирішенні вимог матеріально-правового характеру. Під час визначення спеціальних ознак позовного провадження в контексті дослідження диференціації цивільного судочинства слід ураховувати, що вони не лише повинні окреслювати його особливі риси, а й відмежовувати його від інших проваджень/процедур, а також ураховувати його структуру. З огляду на це та на результати аналізу літератури, на наш погляд, слід виокремити такі ознаки позовного провадження.

1. Позовне провадження відображає історико-правові традиції розвитку цивільного судочинства. Одним із правових інститутів, еволюція якого сягає глибокої давнини, є інститут позову, норми якого детермінують позовне провадження. Ще в римському приватному праві було визначено такі риси цивільного процесу, що притаманні й сучасному цивільному судочинству, як двосторонність, диспозитивність, змагальність, усність, позов як засіб порушення розгляду справи, можливість заочного вирішення справи тощо. Однак у римлян були й істотні винятки стосовно гласності, оцінки судових доказів тощо [615, с. 66–68]. Римське право, зазначає О. В. Салогубова, створило сучасну модель позовного провадження [786, с. 74], адже всі базові категорії позовного провадження (сторони, змагальність тощо), так само як і поняття та система

позовів, були розроблені саме римськими юристами [1101, с. 280–281]. І хоча римлянам не було відомо поняття судового процесу в його сучасному значенні, загалом процесом вони вважали послідовність юридичних дій, що починалися з подання позову та завершувалися винесеним рішенням [229, с. 163]. Унаслідок рецепції римського права спеціальна термінологія та судові процедури римського процесу стали підґрунтям судочинства більшості країн світу.

2. В позовному провадженні діють усі принципи цивільного процесу. Як основні ідеї, засади, які характеризують цивільний процес загалом і впливають на процесуальну поведінку суду й учасників процесу, принципи цивільного процесу повинні були б мати однаковий вплив на всі види проваджень і процедур цивільного судочинства. Проте це не так, адже засадничі уявлення про цивільне судочинство та його базові конструкції з'явилося значно раніше за появу непозовних проваджень і процедур у сучасному їх трактуванні. Тому принципи цивільного процесу ґрунтуються на основних засадах саме позовного провадження: незалежності суддів, безпосередності, змагальності, рівноправності сторін, усності, гласності, диспозитивності. У справах позовного провадження найбільше виявляються принципи цивільного судочинства, отже, саме в них найбільше реалізується процесуальна форма розгляду цивільних справ [124]. Видається слушною думка М. Е. Мурадьян, за якою ядром судових процедур є позовне провадження, у якому діють усі без винятку принципи цивільного процесуального права [576, с. 23]. Зазначені вище принципи, які в літературі називають функціональними [994, с. 69], обумовили формування сучасного концепту цивільного судочинства й більшість його сучасних рис. Однак частина цих принципів не діє або обмежено діє в непозовних провадженнях й особливих процедурах. В окремому провадженні не застосується принцип змагальності й лише частково діє принцип диспозитивності (ч. 3 ст. 294 ЦПК України). У наказному провадженні, яке є документарним, узагалі не застосовують принцип усності, а принципи гласності та змагальності є усіченими. Зазначене пов'язано з тим, що непозовні провадження формувалися як винятки з правил позовного

провадження, а тому їх підпорядкування принципам цивільного процесу обумовлене відповідними винятками, а також функцією, що реалізує суд у певному провадженні (особливій процедурі).

3. Позовне провадження є самостійною процедурою, що спрямована на врегулювання спору про право. Ця ознака є аксіоматичною в науці цивільного процесу [1056, с. 21]. Спір про право є індивідуальним юридичним конфліктом між суб'єктами, зіткненням їх інтересів і бажань. У такому спорі його учасники один одному протистоять, проте внаслідок їхнього рівноправного становища цей конфлікт не може бути вирішений волею та бажанням однієї сторони. Тому вони або спільно шукають шляхи виходу, або звертаються до суду в порядку позовного провадження [194, с. 8]. Для цивільних процесуальних правовідносин, які формуються в межах позовного провадження, спір про право є єдиним об'єктом, навколо якого вони розвиваються і на вирішення якого вони спрямовані. Саме завдяки йому, зазначає М. М. Ненашев, усі процесуальні відносини в позовному провадженні утворюють єдину систему [585, с. 8–9].

Водночас деякі автори стверджують, що окремі справи позовного провадження можуть бути безспірними. Зокрема, російська науковиця І. В. Решетнікова зазначає, що позовне провадження у виняткових випадках може стосуватися вирішення безспірних справ, наприклад, коли суд розриває шлюб за спільним позовом подружжя, що має неповнолітніх дітей [260, с. 8]. Проте це не відповідає ЦПК України, відповідно до ч. 3 ст. 293 якого такі справи вирішують в порядку окремого провадження. Водночас О. В. Аргунов вважає, що позовне провадження може бути безспірним у ситуації визнання позову відповідачем. Спір про право є динамічною категорією, наявність чи відсутність якого визначається залежно від різних стадій процесу. Цей автор доходить висновку, що спір про право не може бути критерієм розмежування позовного й окремого провадження, оскільки наперед тільки припускають існування такого спору чи його відсутність. Тому таким критерієм має стати презумпція спірності чи безспірності вимог [33, с. 144–146].

Насправді наявність чи відсутність спору про право не має істотного

значення для позовного провадження, яке внаслідок свого загального змісту придатне для вирішення як спірних, так і фактично безспірних справ, що стосуються прав й інтересів матеріально-правового характеру. Прикладом таких безспірних справ можуть бути справи про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, у переважній більшості яких немає спору про право, а рішення суду є лише необхідним фактом для реалізації спадкоємцем права на спадщину [669].

У порядку позовного провадження фактично безспірні справи вирішують лише в разі, якщо процесуальне законодавство не встановило інший судовий порядок їх розгляду та вирішення, а також якщо наявний предмет спору про право. Саме тому не підлягають розгляду в порядку позовного провадження справи, віднесені до категорій справ окремого провадження. Однак наразі в ЦПК України не встановлено, як має діяти суд, якщо в порядку позовного провадження заявлено вимогу, що підлягає вирішенню в порядку окремого провадження. Суди цю прогалину в цивільному процесуальному праві вирішують за аналогією закону, а також відповідно до керівних роз'яснень вищих судів. Так, Пленум ВСУ у п. 8 постанови від 28.03.1972 № 3 «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» привернув увагу судів до того, що оскільки від вирішення питання щодо дієздатності громадянина залежить можливість його участі у розв'язанні інших цивільних справ, заяви про визнання громадянина недієздатним підлягають розглядові окремо від інших вимог у порядку, передбаченому статтями 256–260 ЦПК (1963 року; в чинній редакції ЦПК України це ст. 295–300). Одночасно зі спором про право цивільне питання про недієздатність громадянина може вирішуватись судом лише в тому разі, коли спір виник після смерті цього громадянина [711].

Підтверджує таку позицію й судова практика. Зокрема, в ухвалі ВСУ від 31.05.2006, якою було скасовано ухвалу апеляційного суду Івано-Франківської області від 11.05.2004 і залишено в силі рішення Калуського міського суду від 24.12.2003, зазначено, що скасовуючи рішення суду першої інстанції, який

обґрунтовано виходив із наявності підстав для визначення Ф. недієздатною, та залишаючи заяву прокурора без розгляду на підставі ч. 3 ст. 255 ЦПК, апеляційний суд виходив із наявності спору про цивільне право, при вирішенні якого повинна бути розглянута заява прокурора. Проте зазначений висновок суперечить вимогам ст.ст. 256 - 260 ЦПК 1963 р. та роз'ясненням, викладеним у п. 8 постанови Пленуму ВСУ від 28.03.1972 р. № 3 «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним», відповідно до яких правила ч. 3 ст. 255 ЦПК 1963 р. не поширюються на справи про визнання громадянина недієздатним, оскільки від вирішення питання щодо дієздатності громадянина залежить можливість його участі у вирішенні інших цивільних справ, а тому такі заяви підлягають розглядові окремо від інших вимог у порядку окремого провадження [950].

Також у цьому контексті слід звернути акцентувати й на ухвалі Голосіївського районного суду м. Києва від 27.11.2015 у справі № 752/16722/13-ц за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, заінтересована особа – Орган опіки та піклування Голосіївської районної в м. Києві державної адміністрації, про визнання фізичної особи обмежено дієздатною та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1, третя особа: Орган опіки та піклування Голосіївської районної в м. Києві державної адміністрації, про визнання фізичної особи недієздатною, якою провадження у справі було закрито на підставі п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України. Мотивуючи таке судове рішення, суд наголосив, що як у первісному позові, так і в зустрічній позовній заяві не заявлено вимог позовного характеру, у цих позовах відсутній спір про право цивільне, в той же час заявлено лише про визнання фізичної особи обмежено дієздатною та про визнання фізичної особи недієздатною відповідно. При цьому, дотримання визначених розділом IV ЦПК України вимог щодо особливостей розгляду справ про визнання фізичної особи обмежено дієздатною чи недієздатною є важливою гарантією захисту прав і законних інтересів таких осіб. Так, згідно ч. 4 ст. 234 ЦПК України, розгляд справ проводиться судом у складі одного судді і двох народних засідателів. Проте,

неможливим є формування для розгляду даної справи повноважного складу суду у відповідності з ч. 4 ст. 234 ЦПК України у складі одного судді та двох народних засідателів, що стверджується складеною в даній справі керівником апарату Голосіївського районного суду м. Києва довідкою, згідно якої комп'ютерною системою документообігу суду «Д-3» не передбачено можливості визначення народних засідателів у зв'язку з реєстрацією даної справи в порядку позовного провадження. ЦПК України не передбачено можливості переходу при розгляді справи з позовного провадження до порядку окремого провадження. Розгляд даної справи в порядку позовного провадження суперечить вимогам ст. 234, ст. 235 ЦПК України, та призводить до порушення прав учасників судового розгляду справи, пов'язаного, зокрема, із недопустимістю застосування при розгляді справ окремого провадження положень позовного провадження щодо змагальності та меж судового розгляду (ч. 3 ст. 235 ЦПК України), з неможливістю дотримання інших особливостей розгляду справ окремого провадження, встановлених розділом IV ЦПК України. Відповідно, продовження розгляду даної справи в порядку позовного провадження веде до подальших порушень процесуального законодавства, пов'язаних із неможливістю дотримання правил цивільно-процесуального закону, визначених для справ окремого провадження [951].

Важливим у цій справі є висновок суду щодо підстави для закриття провадження. У зазначеній ухвалі суд зауважив, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України (до викладення в редакції Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII) суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. ЦПК України не передбачає спеціальної можливості закриття провадження в справі у зв'язку з порушенням особою порядку звернення до суду з питань, визначених ст. 234 ЦПК України. У цьому випадку суд, закриваючи провадження у справі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України, вважає за можливе застосувати аналогію закону, оскільки, відповідно до ч. 8 ст. 8 ЦПК України, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом

відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права) [951].

Такі висновки суду цілком можна поширити не лише на справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, а й на інші справи окремого провадження, у яких суд встановлює правовий статус фізичної особи, адже в таких справах спір про право апріорі неможливий. Передусім це стосується справ, окреслених у п. 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України, оскільки відповідно до ч. 4 цієї статті розгляд таких справ проводиться судом у складі одного судді та двох присяжних.

Зважаючи на викладене вище та з метою подолання окресленої правової колізії пропонуємо доповнити:

ч. 1 ст. 255 ЦПК України п. 9 у такій редакції: *«9) позивачем заявлені позовні вимоги, зазначені у пунктах 1–4, 9, 10 частини другої статті 293 цього Кодексу*».

ч. 1 ст. 186 ЦПК України п. 7 у такій редакції:

«7) позивачем заявлені позовні вимоги, зазначені в пунктах 1–4, 9, 10 частини другої статті 293 цього Кодексу».

Зворотній бік цієї проблеми спостерігається при вирішенні судами деяких справ окремого провадження, насамперед справ про видачу обмежувального припису. У непоодиноких випадках заявники в таких справах звертаються до суду не із заявами про видачу обмежувального припису (ст. 350-4 ЦПК України), а з позовними заявами, тобто не у встановленій процесуальним законодавством формі. Щодо таких випадків, з огляду на прецедентну практику ЄСПЛ про недопустимість надмірного формалізму, в українських судах склалася усталена практика відкриття провадження та розгляду таких заяв саме в порядку окремого провадження, якщо вони відповідають вимогам до змісту заяв про видачу обмежувального припису (ст. 350-4 ЦПК України).

У рішенні Київського районного суду м. Одеси від 21.03.2019 у справі 520/5439/19 зазначено, що до суду звернувся ОСОБА_1 із заявою про визнання потерпілими від домашнього насильства з боку ОСОБА_2 самого заявника й

неповнолітніх дітей ОСОБА_3 та ОСОБА_4 та видачі строком на два місяці обмежувального припису у вигляді заборони ОСОБА_2 вести листування, телефонні переговори та контактувати з заявником через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб, а також заборони перебування в місці спільного проживання з заявником та дітьми за адресою: АДРЕСА_1. При розгляді питання про відкриття провадження та розгляду справи суд враховував, що подана ОСОБА_1 заява у вигляді позовної заяви не відповідає вимогам заяви, у відповідності до положень ст. 350-1 ЦПК України по формі, однак враховуючи, що за змістом заява відповідає вимогам ст. 350-4 ЦПК України: наявне найменування суду, до якого подана заява; зазначені ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) заявника та заінтересованої особи, їх місце проживання чи перебування, поштовий індекс, відомі номери засобів зв'язку, процесуальне становище особи, яка подала заяву, із зазначенням її імені (прізвища, імені та по батькові), місця проживання чи перебування, поштового індексу, відомих номерів засобів зв'язку, а також імена дітей , в інтересах яких також подається заява, місце її проживання , а також вказані обставини, що, на думку заявника, свідчать про необхідність видачі судом обмежувального припису, та докази, що їх підтверджують судом прийняти дана заява для розгляду по суті. При розгляді даного питання також суд враховував, що надмірний формалізм під час вирішення питання про відкриття провадження у справі суперечить принципу верховенства права, завданням цивільного судочинства та порушує, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, право на доступ до суду. Надмірний формалізм у трактуванні національного процесуального законодавства, згідно усталеної практики ЄСПЛ, визнається ним неправомірним обмеженням права на доступ до суду (як елементу права на справедливий суд згідно зі ст. 6 Конвенції). Так, у справі «Delcourt v. Belgium» ЄСПЛ зазначив, що у демократичному суспільстві у світі розуміння Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 не відповідало меті та призначенню цього положення. Водночас у справі «Bellet v. France» ЄСПЛ зазначив, що стаття

6 параграфу 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу до суду наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективний, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права. Згідно висновків, викладених в рішеннях ЄСПЛ, суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) можуть позбавити заявників права звертатись до суду («Perez de Raela Cavaniles v. Spain», «Beles and others v. the Czech Republic», «RTBF v. Belgium»). Також згідно рішення ЄСПЛ не повинно бути занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним але і реальним (Рішення суду з прав людини Жоффр де ля Прадель проти Франції) [761].

Безспірні за своєю суттю справи, що стосуються прав та інтересів матеріально-правового характеру, можуть бути вирішені сторонами в позасудовому порядку, наприклад, шляхом звернення до уповноваженого державного органу, органу місцевого самоврядування, шляхом учинення нотаріальної дії тощо. Проте внаслідок різних суб’єктивних чи об’єктивних чинників учасник чи учасники матеріальних правовідносин надають перевагу саме зверненню з позовом до суду. Такими чинниками можуть бути: нижча вартість вирішення беспірного питання, адже ціна позову, на відміну від плати за вчинення нотаріальних дій, має верхній ліміт (для позовної заяви майнового характеру, що подана фізичною особою, – не більше п’яти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб); відсутність оригіналів необхідних документів; можливість безпосереднього звернення судового рішення, зокрема ухвали про затвердження мирової угоди, до примусового виконання тощо.

Водночас, для вирішення безспірної справи в порядку позовного провадження її учасники повинні «імітувати» наявність між ними спору про право, тобто об’єктувати формальні підстави його існування (підготувати й подати до суду позовну заяву, в якій буде зазначено позивача та відповідача,

предмет і підставу позову), оскільки відсутність предмета спору є підставою для закриття провадження у справі, яку розглядає суд у порядку позовного провадження (п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України).

Українські суди доволі широко тлумачать поняття «спору», адже ВС в одній із правових позицій зазначив, що поняття «юридичного спору» має тлумачитися широко, виходячи з підходу ЄСПЛ до тлумачення поняття «спір про право» (п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Зокрема, ЄСПЛ зазначає, що відповідно до духу Конвенції поняття «спору про право» має розглядатися не суто технічно, йому слід надавати сутнісного, а не формального значення [668].

Чимало вчених вважають, що наявність спору про право є критерієм розмежування позовного, наказного й окремого проваджень [1020, с. 439–440]. Щодо розмежування позовного та наказного провадження така думка наразі не відповідає чинному ЦПК України, який не детермінує розгляд справи в наказному провадженні наявністю чи відсутністю в такій ній спору про право. Однак навіть коли в п. 2 ч. 3 ст. 100 ЦПК України (до викладення в редакції Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII) була передбачена така підстава для відмови суду в прийнятті заяви про видачу судового наказу, як «із заяви і поданих документів вбачається спір про право», у процесуальній науці та судовій практиці, з огляду на документарність наказного провадження, було розроблено позицію про специфічне вузьке тлумачення спору про право, що виводили через парну категорію безспірності не вимог, а підстав і доказів, на яких такі вимоги ґрунтуються [125; 207, с. 13, 38; 580, с. 159–163, 1001, с. 253]. Крім того, у судовій практиці була чітко сформульовано презумпцію наявності такого спору у випадку пропуску строку позовної давності (п. 9 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 № 14 «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження») [708], що стало підґрунтям для закріплення в чинній редакції ЦПК України такої підстави для відмови у видачі судового наказу, як «з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність,

встановлену законом для такої вимоги, або пройшов строк, встановлений законом для пред'явлення позову в суд за такою вимогою» (п. 5 ч. 1 ст. 165).

Щодо наукових підходів до розмежування за зазначеним критерієм позовного й окремого провадження [276, с. 231] слід акцентувати увагу на слушній думці Г. В. Чурпіти про те, що джерелом окреслених підходів був сам закон, який протиставляв ці два види цивільного судочинства. Власне протиставлення у законодавстві справ позовного та окремого провадження стало теоретичним обґрунтуванням того, що окреме провадження охоплює такі справи, які не мають ознак позовних, оскільки в них немає сторін і спору про право [1030, с. 35]. Схожий підхід поділяють й інші автори. Зокрема, С. В. Васильєв однією з ознак, що відрізняє окреме провадження від позовного, називає безспірність розгляду справ, віднесених до окремого провадження [192, с. 470–472].

Учені неодноразово аргументували, що спір про право не слід розглядати як критерій розмежування між позовним й окремим провадженнями [246, с. 16]. У межах позовного провадження суд захищає порушені або оспорювані права шляхом встановлення (констатації) наявності або відсутності між заінтересованими особами матеріального правовідношення певного змісту. Водночас у межах окремого провадження суд не констатує наявності або відсутності правовідношення, а встановлює факти, що мають юридичне значення для заінтересованої особи, або доходить висновку про певний правовий статус осіб чи речей. І хоча в межах цього провадження можливі спори про юридичні факти, ці спори стосуються осіб, не пов'язаних між собою правовідношенням, зміст якого може змінюватися залежно від встановлення судом певних юридичних фактів [236].

4. Позовне провадження є фундаментальним провадженням цивільного судочинства. Його фундаментальність полягає в тому, що його модель є загальною в цивільному судочинстві. Із цього приводу слушно зауважує В. В. Комаров, що у позовному провадженні відбивається морфологічна структура цивільного судочинства в цілому як форми захисту та процесуальної форми, оскільки воно характеризує родову ознаку цивільного судочинства як

процедури з розгляду спорів у сфері приватних правовідносин [496, с. 39].

Фундаментальна ознака позовного провадження полягає насамперед у тому, що його правила застосовують як субсидіарні в інших видах проваджень. Дослідниця А. В. Усталова стверджує, що правила позовного провадження доволі універсальні та пристосовані як загальні правила судочинства для розгляду всіх цивільних справ [948]. Також процесуалісти зазначають, що правила позовного провадження є здебільшого загальними, тобто їх застосовують для розгляду й вирішення всіх цивільних справ [989, с. 55].

Субсидіарність правил позовного провадження виявляється тоді, коли за відсутності регламентації певного процесуального питання в окремому чи наказному провадженні, а також особливих процедурах застосовують ті правила позовного провадження, що не суперечать сутності та призначенню відповідного виду провадження чи процедури. Водночас в ЦПК України позовне провадження прямо не визначене загальними правилами розгляду цивільних справ. Відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду; інші особливості розгляду цих справ встановлені розділом IV ЦПК України. Згідно з ч. 5 ст. 457 і ч. 3 ст. 493 ЦПК України, розгляд справ про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, а також заяви про відновлення втраченого судового провадження здійснюється за правилами спрощеного позовного провадження з урахуванням особливостей, передбачених відповідними розділами ЦПК України. Застосування правил позовного провадження під час розгляду справ у наказному провадженні ЦПК України взагалі прямо не передбачає. Таким чином, український законодавець неоднозначно вирішує питання про загальні правила розгляду цивільних справ. У деяких країнах застосування правил позовного провадження до непозовних проваджень прямо встановлено законом. Зокрема, в ч. 1 ст. 263 ЦПК РФ передбачено, що справи окремого провадження розглядає та вирішує суд за загальними правилами позовного провадження, з особливостями, встановленими відповідною главою

[271]. Аналогічні положення закріплено в ЦПК Республіки Казахстан (ч. 1 ст. 290) [269], ЦПК Республіки Молдова (ч. 1 ст. 280) [270], ЦПК Республіки Білорусь (ч. 1 ст. 362) [268].

За відсутності в Україні такої норми постає питання щодо процесуальної аналогії. ЦПК України прямо не передбачає та не виключає застосування норм процесуального права за аналогією. Науковці, які досліджували процесуальну аналогію, а саме М. І. Балюк, О. Т. Боннер, О. Г. Братель, Д. Д. Луспеник, Т. М. Карнаух, О. В. Колотова, В. М. Кравчук, С. Я. Фурса та інші [44; 174; 178; 385; 392; 426; 461; 474; 678; 994], обстоювали три погляди на допустимість застосування правової аналогії в цивільному процесуальному праві. Одні з них обґрунтовують існування інституту аналогії цивільного процесуального закону і права, що, на їхню думку, не суперечить інтересам законності. Інші вважають цей інститут зайвим, таким, що призводить до порушення жорсткої процесуальної форми та ігнорування принципу законності. Треті, не заперечуючи можливості існування інституту процесуальної аналогії, утверджують можливість застосування за аналогією лише цивільного процесуального закону, а не права [426]. Більшість науковців визнають фактичне існування процесуальної аналогії в цивільному судочинстві та наполягають на необхідності її закріплення в цивільному процесуальному законодавстві [178]. За відсутності законодавчих норм про процесуальну аналогію суди застосовують її усталену судову практику при вирішенні окремих категорій справ [515], а також в межах узагальнень судової практики та керівних роз’яснень вищих судів [708; 712; 939]. Застосовуючи аналогію закону під час вирішення конкретних цивільних справ, суди інколи посилаються на ч. 8 ст. 8 ЦПК України (до викладення її в редакції Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII), відповідно до якої, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права) [951]. У чинній редакції ЦПК України така норма закріплена в ч. 9 ст. 10. І хоча ВССУ свого часу визнав таку

практику судів із застосуванням аналогії допустимою [939], із формальної позиції вона є доволі суперечливою, адже зазначена норма процесуального права регламентує застосування за аналогією не процесуального закону, а закону, відповідно до якого суд вирішує справи, тобто матеріального права.

Ми поділяємо думку про можливість і доцільність застосування процесуальної аналогії в цивільному судочинстві, зокрема, під час розгляду справ наказного провадження [580; 989, с. 493; 1001, с. 235], оскільки це розширює арсенал процесуальних засобів. Однак використання судами процесуальної аналогії має бути дуже обмеженим і виваженим, адже помилкове її застосування може призвести не лише до порушення належної процедури й істотного порушення норм процесуального права, а й до звуження процесуальних прав і гарантій учасників процесу, а також може стати підставою для скасування судових рішень у разі їх апеляційного чи касаційного перегляду. Зокрема, в одному з узагальнень судової практики ВСУ зауважує, що мають місце поодинокі випадки, коли суди помилково здійснюють розгляд справ у наказному провадженні аналогічно до позовного, що є зайвим, оскільки суперечить природі спрощеного судочинства [679].

З огляду на викладене, у ЦПК України слід встановити правило, за яким правила позовного провадження є загальними під час розгляду справ непозовних проваджень й окремих судових процедур. Однак позовне провадження поділяють на два види – загальне й скорочене, а тому постає питання, яке з них має стати «загальними правилами». З огляду на складність загального позовного провадження, визнання за ним такого статусу було б помилковим. Не дарма законодавець у ч. 5 ст. 457 ЦПК України встановив, що справа про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу «розглядається судом за правилами, встановленими для розгляду справи… у порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими цим розділом». Аналогічну норму, на наш погляд, слід передбачити в розділах ЦПК України щодо непозовних проваджень й інших особливих процедур або ж (що видається оптимальнішим)

встановити відповідну загальну норму в ст. 19 ЦПК України.

Таке законодавче положення дало б суддям змогу застосовувати творчий підхід до усунення прогалин у законодавстві під час розгляду справ непозовного характеру, а також закріпило б аксіоматичну в процесуальній доктрині позицію про фундаментальний характер позовного провадження. Водночас фундаментальність позовного провадження не означає, що воно є єдиним порядком для всіх категорій цивільних справ. Воно є окремим видом провадження в цивільному судочинстві на одному рівні з іншими провадженнями й особливими процедурами. Те, що під час розгляду справ за правилами таких проваджень і процедур субсидіарно застосовують правила позовного провадження, не перетворює позовне провадження на єдину й універсальну процедуру, за якою вирішують будь-які категорії цивільних справ. Попри наявність у літературі протилежних думок [788; 991 с. 16–17], єдиного порядку розгляду цивільних справ не має.

5. У порядку позовного провадження суди розглядають цивільні справи, перелік категорій яких законодавчо не визначено, що випливає з двох його попередніх ознак. Цивільні справи позовного провадження різноманітні за матеріально-правовою сутністю, що не надає можливості передбачити їх вичерпний перелік, на відміну від справ наказного провадження. Саме тому в Загальному класифікаторі спеціалізацій суддів та категорій справ є така категорія як 314000000 «Інші справи позовного провадження» [701]. До речі, таку саму категорію передбачено і для справ окремого провадження – 331600000 «Інші справи окремого провадження», і це додатково засвідчує, що їх перелік, зазначений у ч. 2, 3 ст. 293 ЦПК України, не є вичерпним. З огляду на відсутність переліку справ позовного провадження, їх визначають на підставі системного тлумачення ст. 19 й інших положень ЦПК України, а також судової практики. Таким чином, справами позовного провадження слід визнати ті спори про право (згідно з п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України), що підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, тобто відповідають ознакам, окресленим у ч. 1 ст. 19 ЦПК України, за винятком справ, вирішення яких здійснюють у порядку окремого провадження та за

особливими процедурами цивільного судочинства, а також вимог, що не підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства. До таких вимог судова практика відносить, зокрема, вимоги про визнання протиправними дій прокурора щодо утримання матеріалів кримінального провадження та використання ним цих матеріалів на власний розсуд із затримуванням розгляду справ за скаргами, поданими в порядку ст. 303 КПК України, та про відшкодування моральної шкоди, завданої цими діями прокурора (постанова Великої палати ВС від 13.06.2018 у справі № 454/143/17-ц); про оскарження акта про порушення правил користування електричною енергією (постанова Великої палати ВС від 06.02.2019 у справі № 522/12901/17-ц); про визнання незаконними пов'язаних з розглядом судової справи дій/бездіяльності суду (судді чи посадових осіб суду), а також вимоги про зобов'язання суду (судді) до вчинення певних процесуальних дій (постанова від 21.11.2018 у справі 757/43355/16-ц, від 20.03.2019 у справі № 295/7631/17); про зобов'язання усунути особу від прав на передбачені статтею 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» пільги для члена сім'ї загиблого військовослужбовця (постанова Великої палати ВС від 13.03.2019 у справі № 331/6927/16-ц); до уповноваженої особи Фонду на ліквідацію банку та Фонду про визнання правочину позивача з третьою особою дійсним (постанова Великої палати ВС від 18.09.2019 у справі № 638/17850/17); вимоги щодо визнання незаконною нотаріальної дії з видачі свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (постанова Великої палати ВС від 07.07.2020 у справа № 438/610/14-ц) тощо [783].

6. Позовне провадження вирізняється детальною регламентацією процедури розгляду цивільної справи. Жодне інше провадження в цивільному судочинстві не має такого деталізованого «каталогу» правил учинення процесуальних дій. Таке детальне регулювання позовного провадження спрямоване, з одного боку, на забезпечення обґрунтованого й законного вирішення цивільної справи, а з іншого – на забезпечення процесуальних гарантій для учасників справи. Отже, детальна регламентація процедури позовного провадження відповідає як завданням судочинства, так й інтересам учасників справи.

7. Для позовного провадження притаманна наявність спеціальних допоміжних (попереднє судове засідання, забезпечення позову тощо), а також субсидіарних процедур (заочний розгляд справи, врегулювання спору за участі судді), що властиві тільки цьому виду провадження, а за його межами вони неможливі. Це доводить і судова практика. Зокрема, ВСУ в листі від 01.01.2012 «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» зазначив, що суди першої інстанції помилково розглядають цю категорію справ заочно. Заочний розгляд справ передбачено лише для позовного провадження в разі неявки в судове засідання відповідача [871]. Аналогічні роз'яснення надав Апеляційний суд Кіровоградської області в Узагальненні судової практики розгляду судами Кіровоградської області справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, за 2010 рік [940]. Наявність у позовному провадженні допоміжних і субсидіарних процедур обумовлена його широким змістом. Такі процедури надають можливість згрупувати лінійні процесуальні дії суб'єктів, що спрямовані на досягнення судом однієї процесуальної мети. Така ознака позовного провадження визначає його розгалужену, а отже, складну структуру.

Окреслені вище ознаки позовного провадження в цивільному судочинстві відображають його сутність, характерні властивості, а також дають змогу відмежувати його від непозовних проваджень.

З огляду на зазначене, *позовне провадження* слід тлумачити як традиційну й детально урегульовану процесуальним законодавством структурно складну процедуру, призначену для вирішення цивільних справ, предметом яких є спір матеріально-правового характеру, під час здійснення якої виявляються всі принципи цивільного процесу, правила якої є загальними для інших видів проваджень й особливих процедур цивільного судочинства.

Науковці позовне провадження, так само як й інші види проваджень розглядають переважно як процедуру розгляду справи судом першої інстанції [41, с. 58; 200, с. 21; 264, с. 12; 496, с. 36; 1022, с. 18; 1046, с. 15]. Наприклад, Г. В. Чурпіта стверджує, що диференціація цивільного судочинства властива

лише провадженню в цивільних справах у суді першої інстанції, адже на наступних стадіях цивільного процесу відсутня зумовлена матеріальною природою справ відповідна специфіка процесуальної форми [1030, с. 31].

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», окрім місцевих судів, функції суду першої інстанції під час розгляду цивільних справ можуть виконувати апеляційні суди (ч. 1 ст. 26) та ВС (ч. 2 ст. 36). Чинна редакція ЦПК України не передбачає розгляд такими судами в першій інстанції цивільних справ позовного провадження. Але не можна виключати це надалі, однак якщо це станеться, то беззаперечно апеляційні суди та ВС діятимуть за правилами позовного провадження. Однак чи поширюються правила позовного провадження на перегляд такими судами судових рішень? Відповідь на це питання знаходимо в процесуальному законодавстві. Відповідно до ч. 1 ст. 368 ЦПК України, справа розглядається судом апеляційної інстанції за правилами, встановленими для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими главою 1 розділу V цього Кодексу. Згідно з ч. 1 ст. 402 ЦПК України, у суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням ст. 400 цього Кодексу. У разі необхідності учасники справи можуть бути викликані для надання пояснень у справі.

Отже, апеляційний та касаційний перегляд здійснюють за правилами спрощеного позовного провадження, що є видом позовного провадження, з певними винятками. Таким чином, правила спрощеного позовного провадження є загальними для зазначених стадій цивільного судочинства. Окреслений підхід законодавця навряд чи можна визнати вдалим, оскільки він не враховує відмінність правової сутності позовного провадження, у порядку якого справу вирішують по суті, і переглядів судових рішень, що призначені для виявлення необґрунтованості та виправлення судової помилки в застосуванні норм матеріального та процесуального права [304, с. 4]. ЦПК України (до викладення в редакції Закону від 03.10.2017№ 2147-VIII) закріплював порядок апеляційного й

касаційного перегляду справ як самостійні процедури, для яких правила позовного провадження були не загальними, їх застосовували лише субсидіарно. Якщо не зважати на вказані вище процесуальні норми, які для науково-правового дослідження є лише одним із поглядів на досліджувану проблему, щоправда, доволі авторитетним і на який можна посилатися, з аналізу чинної редакції ЦПК України можна встановити, що передбачені нею моделі апеляційного та касаційного перегляду також передбачають відповідну розгорнуту спеціальну процедуру, яка істотно відрізняється від правил позовного провадження. З огляду на це, їх слід вважати саме самостійними інстанційними процедурами, а не «деформованим» варіантом усіченого виду позовного провадження, яким є спрощене провадження. Водночас формально доводиться констатувати, що позовне провадження наразі притаманно не лише діяльності суду першої інстанції, а й апеляційним і касаційному судам. Отже, позовне провадження здійснюють усі судові інстанції, а тому його слід визнати основою як процедурної, так і інстанційної диференціації цивільного судочинства.

Позовне провадження не є однорідним. Воно підлягає матеріально-правовій, а також видовій диференціації. Законодавець закріпив у ЦПК України його дихотомічний поділ на загальне та спрощене позовні провадження. Виокремлення видів позовного провадження передбачає, що за змістом кожен із них повинен охоплювати процесуальні дії, пов’язані з розглядом цивільної справи з відкриття провадження та до його завершення. Видом позовного провадження не можна вважати субсидіарні процедури, які охоплюють лише частину процесуальних дій, спрямованих на вирішення цивільної справи.

Здійснюючи видову диференціацію позовного провадження, крім загальних правил поділу понять у логіці, слід дотримуватись ще й такого важливого правила щодо змісту: кожен вид позовного провадження має передбачати або спрощення, або ускладнення загального позовного провадження [143; 160; 162;]. Схожу позицію обстоював О. С. Ткачук стосовно поняття провадження, яким, на його думку, слід вважати сукупність процесуальних дій, спрямованих на реалізацію певної функції судової влади,

що здійснюються з дотриманням вимог цивільної процесуальної форми із деякими особливостями, що проявляються або в спрощенні, або в ускладненні порядку розгляду та вирішення справ [917, с. 87].

З огляду на викладені підходи до видової диференціації цивільного судочинства, слід констатувати, що не можна розглядати заочний розгляд справи (заочне провадження) як вид позовного провадження [100], адже ця процедура не передбачає повного циклу розгляду цивільної справи. Вона виникає лише під час розгляду справи по суті, а відкриття провадження та підготовку справи до розгляду здійснюють у звичайному порядку. Це вкотре доводить висловлену вище тезу про те, що заочний розгляд справи є субсидіарною процедурою позовного провадження. Водночас, це єдина субсидіарна процедура в позовному провадженні під час розгляду справи по суті. Саме тому вона протиставляється загальному порядку позовного провадження, хоча змістовно це не так. У разі запровадження в цивільне судочинство України інших субсидіарних процедур на кшталт прискореного провадження в США (fast track) [489, с. 225], термінової процедури у фіксований день у Франції (la procédure d'urgence à jour fixe) [489, с. 85], сумарного провадження в Англії (summary proceeding) [485, с. 17] тощо [198, с. 164–233], для такого протиставлення не буде відповідних законодавчих підстав.

Дослідники обґрунтовують різні позиції з приводу того, чи є заочне провадження (заочний розгляд справи) спрощеною чи ускладненою процедурою. Переважна більшість науковців вважає його спрощеним, оскільки в судовому засіданні за відсутності відповідача не вчиняють процесуальні дії, пов'язані з його особою (немає виступу відповідача в дебатах, він не бере участь у допиті свідків, судових експертів тощо) [306; 311; 353, с. 240–258, 268; 749, с. 20; 979; 985 с. 18]. Однозначно спрощеною є модель заочного провадження в цивільному судочинстві країн англо-американської правовій сім'ї, адже така процедура не передбачає дослідження доказів, а рішення виносить суд на користь сторони, яка з'явилася в судове засідання [949, с. 66–67].

З аналізу процедури заочного розгляду справи в цивільному

судочинстві України вбачається, що вона є не спрощеною, а, навпаки, ускладненою внаслідок того, що, по-перше, необхідною умовою проведення заочного розгляду справи є повторна неявка в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином (ч. 4 ст. 223 ЦПК України), по-друге, ця процедура передбачає спеціальний порядок перегляду заочного рішення судом, який його ухвалив. У разі такого перегляду розгляд та вирішення справи затягується, адже для відповідача опротестування судового рішення можливе лише в такий спосіб. Слід зауважити, що відповідно до процесуального законодавства України скасування заочного рішення судом, що його виніс, можливе за двох умов – процесуальної та матеріальної, які передбачають, що відповідач не з'явився в судове засідання та (або) не повідомив про причини неявки, а також не подав відзив на позовну заяву з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи (ч. 1 ст. 288 ЦПК України). В англійському та американському цивільному судочинстві для відміни заочного рішення достатньо лише зазначеної процесуальної умови. У цих країнах суд під час скасування заочного рішення не бере до уваги матеріальну умову, оскільки під час його ухвалення суд не досліджував докази. Проста процедура, за якою виносять заочні рішення в англійському й американському цивільному процесі, зумовлює делегування функцій з їх ухвалення помічникам суддів [808]. Таким чином, обов'язкова формальність і додаткові процесуальні дії, що можуть призвести до затягування розгляду та вирішення справи, наочно доводять, що втілена в цивільному судочинстві України модель заочного провадження є ускладненою субсидіарною процедурою позовного провадження, що суперечить ідеї спрощення судочинства, якою супроводжувалося його запровадження. На наш погляд, задля його спрощення необхідно встановити, що перегляд заочного рішення здійснюється у загальному порядку апеляційного перегляду судових рішень. Заочний розгляд справи суди можуть здійснювати як в загальному, так і спрощеному позовному провадженні (ч. 2 ст. 281 ЦПК України). Це також

засвідчує внутрішній характер заочного провадження й додатково аргументує думку про те, що його не можна розглядати як вид позовного провадження.

4.2 Видова диференціація позовного провадження

Позовне провадження в цивільному процесі не є однорідним. Видом позовного провадження є така процедура, яка охоплює розгляд цивільної справи від початку до її завершення. Саме це відрізняє вид позовного провадження від субсидіарних, несамостійних процедур, передбачених процесуальним законодавством [97].

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 19 ЦПК України, позовне провадження за змістом диференціюється на два види: загальне позовне провадження та спрощене позовне провадження. Уже з їх назви вбачається, що перше втілює загальну модель судочинства у справах позовного характеру, а друге – особливу, яка вирізняється усіченістю процедури розгляду та вирішення позовних справ певної категорії, порівняно із загальним позовним провадженням. Спрощене позовне провадження відрізняється від загального позовного провадження за такими основними ознаками: скорочені строки розгляду справи; скорочені строки подання окремих заяв по суті справи; підготовче засідання не проводиться; розгляд справи можливий у письмовому провадженні без проведення судового засідання; судові дебати не проводяться. Із цього приводу Р. В. Шакір'янов зазначає, що спрощене позовне провадження спрямоване на вилучення із загальної моделі позовного провадження всіх зайвих процедур і всіх вимог, які не є вкрай необхідними, проте ускладнюють процес і можуть бути замінені економнішими процесуальними засобами [1038].

У науці обґрунтовують думку про те, що диференціація можлива лише в разі введення в судочинство низки додаткових гарантій [1015, с. 54]. Проте диференціація позовного провадження на загальне та спрощене не передбачає необхідності введення додаткових гарантій для учасників справи. Спрощене провадження, як і загальне позовне провадження, спрямоване на всебічний,

повний та об’єктивний розгляд справи з дослідженням всіх наданих сторонами доказів, вивченням усіх заяв сторін по суті справи. Отже, відповідач не позбавлений можливості викласти свої доводи, аргументи, міркування, заперечення в письмових заявах по суті справи, не позбавлений можливості надавати суду свої докази на спростування вимог позивача в строки, визначені судом або законом, і цілком користується правами, передбаченими ЦПК України. Усі наявні у відповідача докази на спростування вимог позивача безперешкодно можуть бути надані ним суду в межах розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. Таку позицію засвідчує і судова практика [952].

Для належного розгляду видів позовного провадження, на наш погляд, слід зіставити загальні й особливі правила відповідних видів позовного провадження, ґрунтуючись на характеристиці загального позовного провадження та акцентуючи на тих загальних правилах, яких у спрощеному позовному провадженні немає взагалі, з яких є певні винятки, чи щодо яких процесуальним законом встановлена специфіка реалізації. Це надасть можливість визначити співвідношення загального та спрощеного проваджень, а також аспекти наявної моделі спрощеного позовного провадження, дотримання процесуальних гарантій для учасників справи та перспективи вдосконалення обох видів позовного провадження.

У цій роботі ми оминаємо увагою деякі наукові термінологічні дискусії, на кшталт визначення терміна, яким слід позначати спрощену судову процедуру («спрощене провадження», «прискорене провадження», «скорочене провадження» тощо [371, с. 64]), оскільки термін «спрощене позовне провадження» вже закріплено в ЦПК України, його поділяє переважна більшість дослідників, а також з огляду на те, що зазначені дискусії не стосується суті відповідного явища, а отже їх не можна визнати продуктивними.

Розпочинати відповідний дискурс слід з того, на які стадії цивільного судочинства поширюється процедура загального та/або спрощеного позовного провадження. Відповідно до ЦПК України, загальне позовне провадження притаманне виключно розгляду справи судом першої інстанції, натомість у

порядку спрощеного позовного провадження справи розглядають (переглядаються) усі судові інстанції (перша, апеляційна та касаційна), що безпосередньо зазначено в п. 4 ч. 2 ст. 187, ч. 1 ст. 368, ч. 1 ст. 402. Крім того, відповідно до чинного ЦПК України, за правилами спрощеного позовного провадження, з певними встановленими процесуальним законом винятками, суд першої інстанції здійснює перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами (ч. 1 ст. 429), розгляд справ про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу (ч. 5 ст. 457), а також заяви про відновлення втраченого судового провадження (ч. 3 ст. 493). Такий підхід до співвідношення загального та спрощеного позовного провадження, на наш погляд, слід визнати методологічно неправильним.

Диференціація позовного провадження на рівні суду першої інстанції зумовлена необхідністю уникнення перенавантаження суддів цих судів, формування доступнішої процедури розгляду справи за шляхом мінімізації процесуальних дій під час її розгляду, а також скорочення строків судового розгляду загалом і вчинення окремих процесуальних дій зокрема. Суд першої інстанції є тим судовим органом, на діяльність якого припадає найбільший обсяг процесуальної діяльності під час вирішення цивільних справ. Тому цілком природно, що, шукаючи найоптимальніші алгоритми процедур для досягнення завдань цивільного судочинства, законодавець диференціює порядок розгляду справ судом першої інстанції. І таке завдання стоїть не тільки перед українським законодавцем. Проблеми спрощення судочинства активно досліджують не лише в окремих країнах, а й на міжнародному рівні, зокрема в межах Європейського Союзу (далі – ЄС) протягом тривалого часу обговорюють необхідність реформування процесуального законодавства країн–учасниць. Ця дискусія зумовила закріплення спрощених судових процедур як на рівні права окремих країн–учасниць ЄС, так і на рівні законодавства ЄС. Деякі такі процедури є транснаціональними, адже призначені для вирішення справ між резидентами різних країн–учасниць ЄС. В умовах активної європеїзації в Україні та продовження реформування

української судової влади питання уніфікації та гармонізації процесуального законодавства держав–учасниць ЄС і відповідність цим процесам процесуального законодавства України стають для нашої держави дедалі актуальнішими [119, с. 4].

Суди ж апеляційної та касаційної інстанцій в межах виконання контрольної функції розглядають цивільні справи тільки в разі, якщо їх учасники вирішать скористатися правом на оскарження судових рішень. Це відбувається не в кожній справі, а тому кількість цивільних справ, які переглядають апеляційні та касаційний суди, є меншою, ніж розглядає суд першої інстанції. Причому що вища інстанція, то меншу кількість цивільних справ їй доводиться розглядати, передусім у зв'язку зі встановленням у процесуальному законодавстві «процесуальних фільтрів», які обмежують доступ до касаційного перегляду. Отже, об'єктивних причин для диференціації процедур позовного провадження під час апеляційного та касаційного перегляду немає. Тож постає слушне запитання: чому суди апеляційної та касаційної інстанції, відповідно до ЦПК України, повинні здійснювати свою діяльність у порядку спрощеного позовного провадження. Відповідь на нього не є очевидним.

Слід ураховувати, що, по-перше, спрощене позовне провадження апріорі має бути винятком із загального позовного провадження. Проте в судах апеляційної та касаційної інстанцій розгляд справи відповідно до чинного ЦПК України слід здійснювати в порядку спрощеного позовного провадження з винятками, встановленими у відповідних главах, що регламентують діяльність зазначених судових інстанцій. Таким чином, законодавець передбачив винятки з винятків.

По-друге, законодавець у ст. 19, 161 і 274 ЦПК України визначає критерії, за якими суд першої інстанції повинен обирати, у якому порядку розглядати справу позовного провадження. На рівні апеляційної та касаційної інстанцій такі критерії вже не мають значення, оскільки оскарження судового рішення у справі вже засвідчує ускладнення її вирішення, і законодавець імперативно визначив, за якою процедурою слід здійснювати відповідний перегляд – спрощеним позовним провадженням. Проте діяльність інстанцій вищого рівня не відповідає

сутності спрощеного позовного провадження. Порядок розгляду цивільної справи в інстанціях вищого рівня не асоціюється з оперативною та доступною процедурою, якою має бути спрощене провадження. Також слід зауважити, що ставки судового збору за подання апеляційної та касаційної скарг є значно вищими за ставки, встановлені за подання позовних заяв. Для учасників справи розгляд справи кожною із судових інстанцій вищого рівня обходиться дорожче, ніж судом першої інстанції.

По-третє, недоцільність поширення процедури спрощеного позовного провадження на діяльність суду касаційної інстанції пов'язана з тим, що цей суд не розглядає цивільну справу по суті. Наразі ВС – єдиний орган касаційної інстанції для різних видів судових юрисдикцій. Закономірно, що в усіх юрисдикціях він повинен діяти за єдиними правилами касаційного перегляду судових справ позовного провадження, ураховуючи вид (категорію) відповідної судової справи, а не вид позовного провадження, за якою її розглядав суд першої інстанції.

По-четверте, у ч. 4 ст. 274 ЦПК України встановлено перелік справ, які не можна розглядати в порядку спрощеного позовного провадження. З огляду на це, постає питання, чи може апеляційний суд розглядати справу не в порядку спрощеного позовного провадження на підставі ч. 1 ст. 368 ЦПК України, відповідно до якої справа розглядається судом апеляційної інстанції за правилами, встановленими для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, з особливостями, встановленими відповідною главою ЦПК України. З цієї норми вбачається, що всі справи в апеляційному суді очевидно розглядають у порядку спрощеного позовного провадження. Однак із цим не згідний ВС, який сформував цілком іншу правову позицію. Так, постановою ВС від 11.07.2018 у справі № 643/6628/16-ц скасовано постанову Апеляційного суду Харківської області від 11.07.2018 і направлено справу на новий апеляційний розгляд тому, що в постанові апеляційного суду було зазначено про розгляд відповідної справи в порядку спрощеного провадження, хоча в п. 2 ч. 4 ст. 274 ЦПК України не передбачено можливості розгляду справ про спадкування в порядку спрощеного позовного провадження [671].

Спрощене позовне провадження в цивільному судочинстві, на наш погляд, має бути притаманним тільки для розгляду справи судом першої інстанції. Отже, апеляційний і касаційний перегляд справ позовного провадження слід здійснювати в порядку загального позовного провадження з певними законодавчими винятками, обумовленими їх завданнями. Передусім це стосується апеляційного перегляду, оскільки в цивільному судочинстві України він тяжіє до моделі повної апеляції. Однак із чинного ЦПК України та практики ВС вбачається, що касаційний перегляд здійснюють за доволі самостійною процедурою, у межах якої цей суд перевіряє законність судових рішень у цивільних справах. Тому поширювати на його діяльність правила позовного провадження видається не доцільним.

Такий підхід до розв'язання зазначеної проблеми дає змогу конкретизувати призначення та правову сутність спрощеного позовного провадження, а також усунути встановлення в процесуальному законі винятків з винятків. За окресленого підходу спроститься застосування процесуальних норм, адже за критерієм обсягу правового регулювання їх буде вже не три види – загальні, спеціальні та виключні, як це передбачено нині, а тільки два – загальні та спеціальні. І головне, що за такого підходу не буде парадоксу, коли загальне позовне провадження є і загальною, і винятковою процедурою під час розгляду справи в суді першої інстанції, а спрощене позовне провадження фактично є універсальною процедурою, що характеризує діяльність усіх судових інстанцій.

Зіставляючи загальне та спрощене позовне провадження, не можна оминути проблему визначення критерію їх розмежування. Це настільки важливе методологічне питання, що має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки засвідчує, для яких категорій справ позовного характеру передбачено винятки із загальної позовної моделі розгляду та вирішення правових спорів [88].

Відповідно до ч. 4 ст. 19 ЦПК України, у порядку спрощеного позовного провадження розглядають:

1) малозначні справи,

2) справи, що виникають з трудових відносин,

3) справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд,

4) справи незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

Відповідно до ч. 6 цієї статті у малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

3) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов’язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

передбачений у ч. 4 ст. 19 ЦПК України перелік справ спрощеного провадження є ширшим за перелік, наведений у ч. 1 ст. 274 ЦПК України, у якому зазначені:

1) малозначні справи;

2) справи, що виникають з трудових відносин;

3) справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

Слід зауважити, що в ст. 274 ЦПК України взагалі не йдеться про справи

незначної складності. Однак, з огляду на ч. 2 ст. 274 ЦПК України, за якою в порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у ч. 4 цієї статті, переліки справ спрощеного позовного провадження, закріплені як у ч. 1 цієї статті, так і в ч. 4 ст. 19 ЦПК України, не є виключними. Тому прямої юридичної колізії між ч. 1 ст. 274 і ч. 4 ст. 19 ЦПК України немає, а їх неузгодженість не впливає на правозастосування.

За предметним критерієм до справ спрощеного позовного провадження законодавець чітко відносить трудові спори та справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України. Інші ж справи, що визначені в переліках, – «малозначні справи», «справи незначної складності», «справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи», сформульовані із застосуванням оціночних понять і непредметних критеріїв (ціни позову, складності справи). Крім того, нечіткість відповідних понять призводить до того, що фактично законодавець у ст. 19 ЦПК України справи незначної складності відносить і до окремого виду справ спрощеного позовного провадження (ч. 4), і до малозначних справ (ч. 6), що засвідчує недосконалість законодавчої техніки.

Також за предметним критерієм до справ спрощеного позовного провадження законодавець відносить справи з вимогами, за якими може бути видано судовий наказ (ч. 1 ст. 161 ЦПК України). Це випливає з того, що законодавець передбачив альтернативність вирішення таких вимог у порядку наказного провадження і в спрощеному позовному провадженні на вибір заявника/позивача (ч. 2 ст. 161 ЦПК України). Проте процесуальне законодавство не передбачає зворотності, адже не встановлена можливість пред’явлення вимог, справи за якими віднесено до справ спрощеного позовного провадження, за процедурою наказного провадження, якщо вони не підпадають під зазначений у ч. 1 ст. 161 ЦПК України виключний перелік справ наказного провадження.

У чинному ЦПК України, на наш погляд, закладено колізію щодо мети (призначення) спрощеного позовного провадження. Зокрема, з ч. 4 ст. 19 ЦПК України випливає, що спрощене позовне провадження призначене для розгляду

певних категорій справ, а також інших справ, для яких пріоритетним є їх швидке вирішення. Водночас, з огляду на невичерпність законодавчо визначеного переліку справ спрощеного позовного провадження, суто формально в порядку такої процедури може бути розглянуто й справи, швидкий розгляд яких не є пріоритетним і які прямо не передбачені в ч. 1 ст. 274 ЦПК України. І хоча така колізія не впливає на застосування норм процесуального права, для її усунення запропоновано виключити з ЦПК України вказівку про пріоритетність швидкого вирішення справ у порядку спрощеного провадження.

Дослідники аргументують, що справи, які розглядають у порядку спрощеного позовного провадження, можна диференціювати залежно від того, чи слід і чи можна їх розглядати за такими правилами, на: 1) справи, які суд обов'язково розглядає в порядку спрощеного позовного провадження; 2) справи, щодо яких суд на власний розсуд за наявності відповідного клопотання позивача вирішує питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження [937, с. 86].

З огляду на викладене вище, справи спрощеного позовного провадження можна поділити на:

1) обов'язкові – ті, що суд зобов'язаний розглядати в такому порядку, до яких належать справи, визначені в ч. 1 ст. 274 ЦПК України, і справи позовного провадження з вимогами, за якими може бути видано судовий наказ, ціна позову яких не перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) факультативні – ті справи, які суд може, проте не повинен розглядати в порядку спрощеного позовного провадження, до яких належать будь-які інші справи, окрім тих, що не можуть бути розглянуті в такому порядку (ч. 4 ст. 272 ЦПК України). У факультативних справах суд вирішує питання про розгляд їх у порядку спрощеного позовного провадження виключно за відповідним клопотанням позивача. Вирішення цього питання є дискреційним повноваженням суду.

Законодавство безпосередньо не наділяє суд повноваженням за власною

ініціативою (без відповідного клопотання позивача) вирішувати питання про розгляд у порядку спрощеного позовного провадження факультативних справ. Однак суд, відповідно до п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, наділений дискреційними повноваженнями визнавати справи незначної складності малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження. Тим самим суд на власний розсуд може вирішити питання про розгляд у порядку спрощеного позовного провадження справи з ціною позову в межах від 100 до 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, про що має зазначити в ухвалі про відкриття провадження у справі. Натомість вказані в п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України справи є малозначними через притаманні їм властивості, з огляду на ціну пред'явленого позову та його предмет, і не передбачають ухвалення окремого судового рішення щодо їх віднесення до відповідної категорії.

Якщо суд у факультативних справах без відповідного клопотання позивача вирішить розглядати справу в порядку спрощеного позовного провадження, рішення в такій справі за його апеляційного оскарження підлягає обов'язковому скасуванню на підставі п. 7 ч. 3 ст. 376 ЦПК України та ухвалення нового рішення. Однак розгляд обов'язкової справи в порядку загального позовного провадження, хоч і є порушенням норм процесуального права, не є обов'язковою підставою для скасування чи зміни відповідного рішення суду.

У ч. 4 ст. 274 ЦПК України закріплено застереження про справи, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, шляхом визначення чіткого переліку категорій справ (спорів): сімейні спори, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя; спори щодо спадкування; спори щодо приватизації державного житлового фонду; спори щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування; спори, у яких ціна позову перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; інші спори, які об'єднані з

переліченими вище вимогами. Зазначені справи мають розглядатися виключно за правилами загального позовного провадження.

Незрозуміло, чим керувався законодавець під час визначення категорій справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, а також чому застосував під час формування такого переліку предметний (категорія справи) і вартісний (ціна позову) критерії. Справи про спадкування можуть мати будь-яку ціну позову, зокрема меншу за 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, і незначну складність. З огляду на це, вони цілком придатні для розгляду за спрощеною процедурою. Тому варто було б дозволити розглядати справи, передбачені в ч. 4 ст. 274 ЦПК України, за правилами спрощеного позовного провадження за наявності відповідного клопотання позивача й відсутності заперечень із цього приводу у відповідача.

Фактично в ст. 19 і 274 ЦПК України закріплені різні підходи до ролі спрощеного позовного провадження. Зі ст. 19 ЦПК України вбачається, що спрощене позовне провадження є спеціальним щодо загального позовного провадження. Однак у ч. 2 ст. 274 ЦПК України закріплено її загальний характер за деякими винятками. У результаті порівняльного аналізу ст. 19 і 274 ЦПК України виникає закономірне риторичне питання: для чого взагалі в різних структурних частинах одного Кодексу дублювати одну й ту саму правову норму, причому зміст цих статей виявляє недосконаліть застосованого в них понятійного апарату.

Якщо підсумувати аналіз статей ЦПК України, що визначають категорії справ спрощеного позовного провадження, можна дійти невтішних висновків щодо низького рівня юридичної техніки під час їх конструювання. Нагадаємо, що одним з елементів такого фундаментального принципу як принципу верховенства права, закріпленого в ст. 8 Конституції України, є юридична визначеність. Відповідно до неї правові норми мають бути чіткими, зрозумілими й однозначними, щоби їх зміст був доступний для всіх зацікавлених осіб, а суд міг точно застосувати правові норми, не виходячи за їх межі. Відповідну вимогу до конструювання правових норм висловлював КСУ у

своїх рішеннях [762, 763, 764], а також ЄСПЛ [755].

Отже, слід змінити підхід до співвідношення загального та спрощеного позовних проваджень, а також до критеріїв їх розмежування. Насамперед під час визначення змісту справ спрощеного позовного провадження доцільно відмовитись від використання таких оціночних і неконкретних понять, як «малозначність», «незначність», «невелика ціна». Однак такі поняття цілком придатні для позначення відповідного виду справ (наприклад, «малозначні справи») за умови чіткого встановлення критерію їх виокремлення [74, с. 126; 119]. Також важливо законодавчо закріпити або перелік справ, що не можуть бути розглянуті в спрощеному провадженні, або ж, навпаки, перелік справ, вирішення яких має здійснюватися виключно в спрощеному провадженні [119, с.10].

З огляду на загальний низький рівень правової культури і довіри в українському суспільстві до судів, на нашу думку, в Україні слід встановити виключний перелік категорій справ спрощеного позовного провадження (аналогічно до переліку справ наказного провадження). Такий перелік має бути чітким і не містити оціночних понять. Це дасть змогу і суддям, і позивачу без ускладнень визначати вид позовного провадження, у порядку якого буде розглянуто цивільну справу. Також такий підхід цілком відповідає принципу правової визначеності [126, с. 70]. Слушно зауважують С. Женетль і Н. Чучунова, аналізуючи норми статей, які регламентують спрощене провадження, що законодавцю слід визначитися в цих питаннях, оскільки особі, яка здійснює правозастосування, потрібна конкретність, а не сумніви, здогадки та різноманітні трактування закону [343].

Після того як спрощене позовне провадження пройде певну апробацію в судовій практиці, у суддів сформується належний рівень розуміння спрощеної процедури, можна буде повернутися до першого із запропонованих вище варіантів визначення критеріїв віднесення справ до цього виду позовного провадження – закріплення загального критерію малозначної справи та переліку справ, які не можуть бути розглянуті у спрощеному провадженні. У стратегічному аспекті другий підхід, на нашу думку, є значно кращим,

оскільки надає можливість застосовувати гнучкий підхід до вибору процедури розгляду певної категорії цивільної справи.

Обираючи категорії справ, які будуть розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження, не слід ігнорувати тезу Є. В. Васьковського про те, що порядок судочинства має бути таким, щоб громадянин, який потребує захисту свого права, міг швидко й просто отримати його, і водночас щоб суд, до якого звернувся громадянин, був спроможний без зайвих витрат праці задовольнити його вимоги [203, с. 95].

Визначення конкретного та виключного переліку справ спрощеного позовного провадження є не складним завданням, реалізація якого потребує публічного обговорення із залученням представників суддів і адвокатів й урахування усталеної практики вирішення певних категорій справ. Водночас спробуємо висловити власне бачення щодо вирішення цього питання. Усі справи, що можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження, необхідно поділити на дві групи: 1) справи з невеликою ціною позову (малозначні справи) без конкретизації предмета позову; 2) нескладні справи, перелік яких має бути виключний і не прив’язаний до ціни позову, тобто ціна позову в таких справах може бути вищою за ціну позову в малозначних справах. Перший вид справ визначають за критерієм ціни позову, а другий – за передбачуваною простотою її вирішення, що засвідчує судова практика, зокрема усталені правові позиції ВС. Оскільки перелік нескладних справ має бути виключним, будь-яка його зміна можлива лише шляхом внесення змін до процесуального законодавства. Для усунення проблем щодо визначення малозначних справ на практиці необхідно чітко зазначити ціну позову в таких справах. Однак під час визначення такої ціни, слід об’єктивно обрати відповідний фінансовий критерій.

У чинному ЦПК України не використовується термін «справи з невеликою ціною позову». Натомість використано термін «малозначні справи», ціна позову яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, а також «справи незначної складності», визнані судом

малозначними, де ціна позову не повинна перевищувати 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Прожитковий мінімум для визначення ціни позову, відповідно до ч. 9 ст. 19 ЦПК України визначають станом на 1 січня календарного року. На 01.01.2020 року він становить 2 027,00 грн [695]. Таким чином, 2020 року в обов'язковому порядку в спрощеному позовному провадженні підлягали розгляду малозначні справи з ціною позову до 202 700,00 грн, а також могли бути розглянуті справи, ціна позову в яких не перевищувала 506 750,00 грн.

Такий підхід законодавця до визначення ціни позову в малозначних справах видається не ліком обґрунтованим, зважаючи на загальний низький рівень доходів в Україні. Зокрема, у червні 2020 року розмір мінімальної заробітної плати в Україні становив 4 723,00 грн, а середньої заробітної плати – 11 579,00 грн. [805] Очевидно, що навіть встановлений у процесуальному законодавстві максимальний показник ціни позову в малозначних справах у понад 17,5 разів перевищує показник середньомісячної заробітної плати в Україні (на червень 2020 року) і становить близько 1,5 середньої річної заробітної плати. Ліміт ціни позову «справ незначної складності» у понад 43,75 разів перевищує місячний дохід середньостатистичного українця, становлячи його сукупний заробіток за понад 3,5 роки. Навряд чи ці цифри дають підставу середньостатистичному українцю вважати малозначними справи з такою ціною позову. Крім того, віднесення законодавцем до справ спрощеного позовного провадження цивільних справ з неоднаковою ціною позову (до 100 та до 250 прожиткових мінімумів на працездатну особу) не обумовлено об'єктивними чинниками.

Диференціація проваджень за ціною позову може призводити не тільки до спрощення загальної судової процедури й виокремлення однієї чи декількох спрощених процедур, а й до спеціалізації судів, зокрема створення спеціалізованих судів для розгляду дрібних цивільних справ. У Франції функціонують три ланки судів першої інстанції, підсудність яких визначається залежно від ціни позову: міські суди, трибунали малої інстанції та трибунали великої інстанції. Перші розглядають цивільні справи з ціною позову до 4 000 євро, другі – від 4000 до

10000 євро, а треті – від 10000 євро [489, с. 53]. У Німеччині місцеві суди (Amtsgerichten) розглядають цивільні справи з ціною позову до 5000 євро, а суди земель (Landgerichten) – понад 5000 євро [250, с. 53–54]. Провадження в місцевих судах (Amtsgerichten) належить до спрощених процедур [282, с. 8]. В Італії мирові суди розглядають дрібні позови з ціною до 5000 євро [814, с. 150]. У Великій Британії немає спеціалізованих судів для розгляду дрібних спорів, проте спрощується судовий розгляд справи, ціна позову якої не перевищує 5000 фунтів стерлінгів, у низці випадків (наприклад, за вимогами наймачів до власників житла) вона не повинна перевищувати 1000 фунтів стерлінгів (ст. 26.6 Правил цивільного судочинства) [808, с. 36]. Статистичні дані засвідчують, що після сплати всіх податків і соціальних виплат середньомісячна заробітна плата в Німеччині становить 2414,66 євро, у Великобританії – 2259,40 євро, у Франції – 2071,98 євро, в Італії – 1432,37 євро [1110].

Отже, визначення справ з невеликою ціною (малозначних справ) у країнах Західної Європи й Україні значно відрізняються. Справи, ціна позову в яких є вищою за ціну малозначних позовів, у країнах Західної Європи розглядають за ординарною позовною процедурою з усіма процесуальними гарантіями для сторін справи. Очевидно, що в Україні під час розгляду в спрощеному позовному провадженні справ за позовами з ціною нижче за 17000 євро, можливі зловживання з боку учасників справи, адже в такому виді позовного провадження рівень процесуальних гарантій для учасників справи є нижчим.

Наостанок щодо визначення ліміту малозначних позовів слід зосередити увагу на загальноєвропейській процедурі розгляду позовів з невеликою ціною (European Small Claims Procedure), запроваджену Регламентом № 861/2007 від 11.07.2007, що діє з 01.01.2009 [1111]. Така процедура передбачає вирішення цивільних і господарських позовів міжнародного характеру, ціна яких не перевищує 2000 євро (без відсотків за користування грошима, судових та інших витрат). Згідно з цим Регламентом, процедуру розгляду позовів з невеликою ціною можуть застосовувати в разі вирішення будь-яких цивільних і господарських (комерційних) спорів міжнародного характеру, які

відповідають зазначеному цензу, за певними винятками. Зокрема, у такому порядку суди не можуть розглядати справи щодо: статусу або дієздатності фізичних осіб; права власності, що випливає зі шлюбних відносин, аліментних зобов'язань, заповітів і спадкування; банкрутства, процедур, пов'язаних із припиненням діяльності неплатоспроможних компаній або інших юридичних осіб, судових домовленостей, мирової угоди й аналогічних процедур; соціального забезпечення; арбітражу; трудового права; володіння нерухомим майном, за винятком грошових позовів, або порушення недоторканності приватного життя і прав, пов'язаних з особою, зокрема дифамації [162, с. 226].

Європейські дослідники зауважують, що Україні не варто відкидати ідею впровадження процедури дрібних позовів у ЦПК, однак після ретельної оцінки верхньої межі суми, відшкодування якої сторона може вимагати. Причому увага акцентується на мирових судах Італії, функція яких не обмежується тільки дрібними позовами, оскільки вони можуть розглядати вимоги з відшкодування збитків, завданих дорожньо-транспортними пригодами, якщо вони не перевищують 20 000 євро [814, с. 150].

З огляду на викладені вище міркування, із двох установлених законодавцем лімітів ціни позову в справах спрощеного позовного провадження (100 і 250 прожиткових мінімумів на працездатну особу) пропонується залишити лише менший.

У Рекомендаціях R (81) 7 Комітету міністрів державам-членам щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя зауважено, що для спорів за позовними вимогам на незначну суму має бути встановлена процедура, що дозволяє сторонам звернутися до суду, не несучи витрат, неспівмірних з грошовою сумою, що є предметом спору. Із цією метою можна було би передбачити спрощене судочинство, уникати непотрібних судових засідань і обмежити право оскарження [744].

У Рекомендаціях R (84) 5 щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, Комітет міністрів Ради Європи констатував необхідність закріплення правил, що пришвидшують

вирішення спору у випадках, пов’язаних із неоспорюваним правом і позовами на невеликі суми. Зокрема, принцип 8 встановлює, що має бути передбачено конкретні правила або звід правил, що пришвидшують вирішення спору:

a) у випадках, що не терплять зволікання;

b) у випадках, пов’язаних з незаперечним правом, заздалегідь оціненим збитком, а також у випадках, пов’язаних з позовами на невеликі суми;

c) у зв’язку з дорожньо-транспортними пригодами, трудовими спорами, питаннями, що стосуються відносин між орендодавцем та орендарем житла, і деякими питаннями сімейного права, зокрема встановленням і переглядом розміру аліментів [745].

Зазначені європейські стандарти судочинства є актуальними й для цивільного судочинства України, адже в значній кількості судових справ є позови з невеликою ціною і прості за своїм правовим змістом [76].

Зважаючи на викладене вище, на результати аналізу судової практики вирішення справ у порядку спрощеного позовного провадження, а також на власний практичний досвід автора, пропонуємо віднести до справ спрощеного позовного провадження справи за позовами:

– ціна яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за деякими винятками;

– про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов’язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

– про розірвання шлюбу;

– у спорах, що виникають з трудових відносин;

– про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого немає заборгованості зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;

– про оскарження дій чи бездіяльності нотаріусів;

– про звернення стягнення на предмет застави, крім іпотеки;

– у спорах, пов’язаних з орендою житла;

– у спорах, пов’язаних із захистом прав споживачів;

– про стягнення шкоди, завданої дорожньо-транспортною пригодою у разі притягнення особи до адміністративної відповідальності постановою суду у справі про адміністративне правопорушення;

– про стягнення шкоди, завданої злочином, у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності вироком суду;

– з вимогами, за якими може бути видано судовий наказ, у разі скасування відповідного судового наказу, якщо вони не охоплені переліченими вище категоріями справ.

Водночас ми не претендуємо на повноту зазначеного переліку, однак вкотре акцентуємо на тому, що цей перелік має бути вичерпним.

Наступним питанням, яке слід дослідити під час зіставлення загального та спрощеного позовного провадження, є їх альтернативність.

Відповідно до чинного ЦПК України, зокрема закріпленому в ньому принципу диспозитивності (ст. 13), у разі звернення особи до суду за захистом для вирішення спору матеріально-правового характеру їй належить право вибору виду позовного провадження. Це випливає з ч. 2 ст. 184 та ст. 276 ЦПК України, відповідно до яких позивач має право під час подання позову заявити клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження. Проте це право вибору є в позивача лише за умови, якщо справа за його позовом відповідає встановленим критеріям справ спрощеного позовного провадження. Отже, справи спрощеного позовного провадження можна розглядати як у такому порядку, так і за правилами загального позовного провадження, а справи, що не належать до справ спрощеного позовного провадження, можуть бути розглянуті виключно в порядку загального позовного провадження.

Законодавець наділив відповідача правом подати в суд заперечення щодо розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. Залежно

від обґрунтованості такої заяви суд може як відмовити в її задоволенні, так і задовольнити та продовжити розгляд справи в порядку загального позовного провадження (ч. 4 ст. 277 ЦПК України), крім випадків, коли справа підлягає розгляду тільки в порядку спрощеного провадження (ч. 7 ст. 277 ЦПК України). З цього доходимо попереднього висновку, що законодавець сконструював модель спрощеного позовного провадження так, що певні категорії справ спрощеного позовного провадження слід розглядати в такому порядку на безальтернативній основі. Зазначене підтверджує й судова практика у трудових спорах та малозначних справах [953]. Однак жодних застережень ст. 184 ЦПК України, що регламентує пред'явлення позову, чи ст. 186 ЦПК України, що регламентує підстави відмови у відкритті провадження у справі, не містять. Крім того, невичерпність переліку справ спрощеного позовного провадження не дозволяє визначити справи, що мають бути розглянуті виключно в порядку спрощеного позовного провадження.

З огляду на альтернативність розгляду переважної більшості справ у порядку загального чи спрощеного позовних проваджень, а також альтернативність вирішення вимог, за якими може бути видано судовий наказ (ч. 2 ст. 161 ЦПК України), у наказному провадженні чи в порядку спрощеного позовного провадження, можна дійти висновку, що спрощене позовне провадження є переважно альтернативною процедурою, яку можна обирати, якщо вимога може бути розглянута за правилами загального позовного провадження чи правилами наказного провадження.

Тож постає питання, чи варто заявнику надавати право вибору між спрощеною та звичайною процедурами, відповідь на яке є не такою однозначною, як може здатися на перший погляд. І в цьому контексті слід проаналізувати досвід деяких інших країн. Так, у Німеччині місцевий суд (Amtsgericht) за власною ініціативою визначає спрощений порядок розгляду справ, якщо ціна позову не перевищує 600 євро (§ 495a Цивільного процесуального кодексу Німеччини (нім. Zivilprozessordnung) від 30.01.1877 (далі ZPO)) [279, с. 155]. Натомість у Франції право вибору процедури вирішення справи надано позивачу. Якщо його

вимога підпадає під юрисдикцію міського суду, позивач може обрати звернення до міського суду, який розглядатиме відповідну справу за спрощеною процедурою, чи до трибуналу малої інстанції [198, с. 225]. У Великій Британії суд може винести «сумарне рішення» в справі в цілому або з окремого питання, якщо він вважає, що позивач не має реальних шансів на успіх у справі чи із цього питання, або відповідач не має реальних шансів на успішний захист у всій справі або з цього питання (ст. 24.2 Правил цивільного судочинства). Ініціатором винесення сумарного рішення проти іншої сторони може бути як позивач, так і відповідач [1072, с. 114]. Проте англійський суд не виносить сумарне рішення у справі, якщо жодна зі сторін не виявить відповідної ініціативи [1108]. Із зазначеного вбачається, що вибір процедури позовного провадження може належати суду, позивачу чи будь-якій зі сторін.

Закріплена в процесуальному законодавстві України альтернативність спрощеного позовного провадження (в одних справах загальному позовному провадженню, а в інших – наказному провадженню), на наше переконання, є недоцільною. Наказне провадження та спрощене позовне провадження науковці розглядають як спрощені процедури в цивільному судочинстві України [117; 166; 424; 934, с. 120], що засвідчує на наявність у них спільних рис. Проте в структурі цивільного судочинства наказне провадження та спрощене позовне провадження є процедурами різного рівня: наказне є видом провадження, а спрощене позовне – видом позовного провадження. Крім того, наказне провадження – це провадження за безспірними вимогами, а спрощене позовне провадження завжди спрямоване на вирішення спору про право. Наказне провадження вирізняється, зокрема, абсолютною відсутністю судових засідань, документарністю, оперативністю, особливим судовим рішенням у вигляді судового наказу, неможливістю його оскарження в апеляційному порядку [82, с. 79]. Визначаючи принцип спрощення, Н. А. Громошина стверджує, що спрощувати явище можна до будь-яких меж, але обов’язково слід зберігати сутність явища, що спрощують. Якщо внаслідок спрощення втрачаються тотожні риси явища, тоді йдеться про виникнення нового, іншого об’єкта, а не того самого, але спрощеного [285, с. 278–

279]. Цілком поділяючи таку логіку та з огляду на викладене вище, можна сформулювати висновок, що особливості наказного провадження надають йому оригінальності як самостійному виду провадження. Воно не є спрощеним різновидом позовного провадження. Крім того, справи наказного провадження не завжди підпадають під категорію малозначних справ. Наприклад, ціна позову про стягнення заборгованості з оплати житлово-комунальних послуг може перевищувати 100 розмірів прожиткового мінімуму на працездатну особу.

Зважаючи на викладене вище, альтернативність розгляду окремих вимог у порядку наказного провадження або спрощеного позовного провадження не можна визнати вдалим підходом, оскільки в такому разі нехтується правовий зміст відповідних справ і судочинство насправді ускладнюється, а не спрощується. Тому таку альтернативність спрощеного позовного й наказного проваджень пропонується скасувати.

Також слід висловити заперечення і щодо альтернативності загального та спрощеного позовних проваджень. Позивачі здебільшого не розмірковують над тим, у якому порядку буде розглянуто справу за їхнім позовом, тому не подають клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження. Для суддів спрощене провадження є привабливішим порядком розгляду справи через його усіченість. Тому застосування цієї процедури наразі є переважно заслугою суддів, аніж волею позивача або обох сторін. Судова статистика за 201–2020 роки [869] засвідчує сталу тенденцію до збільшення питомої ваги цивільних справ, розглянутих у порядку спрощеного позовного провадження (табл. 4.1):

Таблиця 4.1

Період	**Загальна кількість розглянутих позовних заяв, од.**	**Кількість справ, розглянутих у порядку спрощеного провадження, од.**	**Питома вага справ, розглянутих у спрощеному провадженні, %**
2018 рік	611 496	120 212	19,66
2019 рік	567 245	161 928	28,55
3 квартали 2020 року	303 741	121 449	39,98

Спрощене позовне провадження, на наш погляд, слід застосовувати на безальтернативних засадах у разі відповідності позову встановленим

процесуальним законодавством критеріям справ спрощеного провадження. Навіть подання відповідачем заперечень проти проведення спрощеного провадження не може бути підставою для «переходу» до звичайного позовного провадження [119, с. 8].

Таким чином, спрощене позовне провадження має бути обов'язковою процедурою розгляду та вирішення судами певних вимог, а процесуальне законодавство не повинно передбачати альтернативу їх розгляду в порядку наказного провадження або загального позовного провадження. Безальтернативність спрощеного позовного провадження має виключати можливість позивача подати до суду ті самі вимоги в порядку загального позовного провадження. Такий підхід надасть можливість встановити чітку ієрархію та співвідношення як видів позовного провадження, так і наказного провадження, що спростить загальний порядок цивільного судочинства. Із цього приводу О. Зуб зауважує про паритетність проваджень у суді першої інстанції, відповідно до якої презюмується, що було використано ефективну й надійну процедуру захисту прав та інтересів [370, с. 142].

Спрощене позовне провадження належить до спрощених процедур цивільного судочинства насамперед з огляду на скорочені строки розгляду в такому порядку цивільної справи, порівняно із загальним позовним провадженням. Відповідно до ст. 275 ЦПК України, суд розглядає справи в порядку спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше 60 днів з дня відкриття провадження у справі. Відповідно до ч. 1-2 ст. 210 ЦПК України, справа в порядку загального позовного провадження має бути розглянута не більше ніж через 90 днів: з дня відкриття провадження у справі встановлюється 60 днів для проведення підготовчого засідання, а безпосередньо справу по суті суд має розглянути протягом 30 днів.

Зазначені процесуальні строки розгляду справ позовного провадження є лише ідеалом. І це обумовлено не лише тими можливостями, якими наділяє законодавець учасників справи для затягування судового розгляду (продовження строків проведення підготовчого засідання, зупинення

провадження в разі призначення експертизи чи проведення врегулювання спору за участю судді тощо), а й реаліями судової практики. Зокрема, 2018 року загальна тривалість розгляду цивільних справ за кількістю закінчених провадженням справ становила: до 3-х місяців включно – 657,9 тис; від 3-х місяців до 1-го року включно – 259,3 тис; від 1-го року до 2-х років включно – 30,3 тис; від 2-х років до 3-х років включно – 5,7 тис; понад 3 роки –2,2 тис (рис. 4.1) [27].

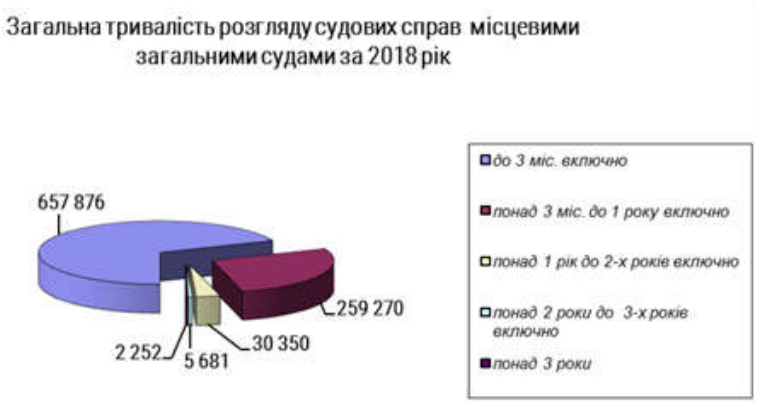

Рисунок 4.1

Очевидно, що строки розгляду цивільних справ залежать від того, як реалізують свої процесуальні права учасники справи. Відповідно до встановленої чинним цивільним процесуальним законодавством України моделі спрощеного позовного провадження, учасники справи, яку суд розглядає у такому порядку, мають ті самі процесуальні права, як і під час розгляду справи в порядку загального позовного провадження, адже в спрощеному провадженні не виключається збільшення чи зменшення позовних вимог, зміна предмета чи підстави позову, призначення експертизи, допит свідків тощо. З одного боку, це свідчить про загальний обсяг процесуальних гарантій учасників справи в диференційованому позовному провадженні, однак, з іншого боку, це не виключає затягування ними судового розгляду в справах, що можуть і мають бути розглянуті простіше й без процедурних ускладнень. З огляду на це, розвиток правового регулювання спрощеного позовного провадження, на наше переконання, має прямувати до поглиблення

його спрощеності завдяки виключенню застосування тих процедур, що можуть істотно його ускладнити, наприклад, призначення експертизи, зміни предмета чи підстави позову тощо. Однак вирішувати які саме процедури позовного провадження мають бути виключені в порядку спрощеного позовного провадження, необхідно на підставі широкого обговорення із залученням професійних спільнот суддів й адвокатів.

Законодавець не передбачив проведення в спрощеному позовному провадженні, зокрема, підготовчого засідання (ч. 3 ст. 279), судових дебатів (ч. 8 ст. 279), а також встановив, що за загальним правилом суд розглядає справу без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами (ч. 5 ст. 279 ЦПК України), тобто без проведення судового засідання. Слід зауважити, що письмовий розгляд справ з невеликою ціною позову передбачений законодавством деяких іноземних країн. Зокрема, у Німеччині суд може не проводити усний розгляд справи, ціна позову якої не перебільшує 600 євро. Лише за клопотанням однієї зі сторін розгляд справи буде здійснено усно [279, с. 155].

Можливість проведення письмового розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження зближує його з наказним провадженням, що проводять без судового засідання навіть під час розгляду заяви про скасування судового наказу (ст. 171 ЦПК України). Однак спрощене позовне провадження не є суто письмовим, оскільки процесуальне законодавство передбачає можливість проведення судового засідання за клопотанням однієї зі сторін або з власної ініціативи суду (ч. 5 ст. 279 ЦПК України).

На цій підставі доходимо висновку, що за ознакою порядку здійснення спрощене позовне провадження диференціюють на:

письмове – здійснюють без повідомлення (виклику) учасників справи та без проведення судового засідання в порядку «письмового провадження»;

усне – здійснюють з повідомленням (викликом) учасників справи та з проведенням судового засідання (засідань).

За замовчуванням спрощене позовне провадження є письмовим. Законодавець у ч. 6 ст. 279 ЦПК України встановив процесуальний «фільтр»

розгляду справи в судовому засіданні, який виражений сукупністю таких умов:

1) предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) характер спірних правовідносин і предмет доказування в справі не потребують проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи.

З аналізу цих критеріїв вбачається, що критерій першої умови є об'єктивним, водночас другу умову встановлює виключно суд на власний розсуд. Отже, застосування спрощеного позовного провадження залежить від судової дискреції, що за відсутності усталеної судової практики та низького рівня суспільної довіри до судової влади слід визнати радше недоліком процесуального законодавства, ніж його перевагою.

Письмове провадження не слід розглядати як окремий вид позовного провадження в цивільному судочинстві. Уведене в цивілістичне судочинство після прийняття 2005 року КАС України письмове провадження в 2017 році внаслідок уніфікації цивілістичного процесуального законодавства було поширено на господарський і цивільний процеси. Відповідно до ч. 13 ст. 7 ЦПК України, розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами, якщо цим Кодексом не передбачено повідомлення учасників справи. У такому випадку судове засідання не проводиться.

Письмове провадження в цивільному судочинстві є не лише однією із форм розгляду й вирішення справ у порядку спрощеного позовного провадження, а й єдиною формою здійснення наказного провадження, вирішення судами окремих процесуальних питань, наприклад, визначення підсудності справ, у яких однією зі сторін є суд або суддя, вирішення питань про відвід судді, забезпечення доказів, поновлення процесуального строку тощо. Також, відповідно до ЦПК України, в письмовому провадженні розглядають апеляційні скарги на деякі ухвали суду, а також рішення суду в справах із ціною позову менше за 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного

позовного провадження (ч.ч. 1 і 2 ст. 369 ЦПК України), а також проводять попередній розгляд (ч. 1 ст. 401) і, за загальним правилом, власне розгляд справи у касаційному суді (ч. 1 ст. 402).

Отже, письмове провадження є формою розгляду та вирішення цивільних справ судами всіх інстанцій без виклику учасників справи й без проведення судового засідання на підставі наявних у суду матеріалів, що проводиться виключно у встановлених процесуальним законодавством випадках.

Активне застосування письмового провадження в цивільному судочинстві є цілком виправданим, адже судова практика до 2017 року засвідчує, що навіть у нескладних справах або під час апеляційного чи касаційного перегляду сторони в справі в більшості випадків намагалися брати в ній участь, навіть якщо в цьому немає об'єктивної необхідності. Крім того, у більшості нескладних або безспірних справ приватного спрямування, де вимоги ґрунтуються на письмових доказах, забезпечувати усний судовий розгляд недоцільно з позицій процесуальної економії та оперативності судового захисту [120, с. 5].

Один з недоліків процесуального регулювання спрощеного позовного провадження, на наш погляд, полягає в тому, що чинне законодавство не обмежує кількість судових засідань під час розгляду справ у такому порядку. У ЦПК України прямо передбачено лише одну підставу відкладення розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження – за клопотанням сторони з метою надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення, якщо вони не подані до першого судового засідання з поважних причин (ч. 4 ст. 279). Попри це, суди доволі часто відкладають судові засідання на загальних підставах, встановлених у ч. 2 ст. 223 ЦПК України, адже процесуальне законодавство не встановлює винятків із загальних правил відкладення розгляду справи. Якщо керуватися такою логікою, то підстав для відкладення судового засідання в спрощеному позовному провадженні навіть більше, ніж у загальному. Розгляд справи в спрощеному позовному провадженні, на наше переконання, слід здійснювати за одне судове засідання, а

відкладення розгляду справи можливо лише у випадку, встановленому в ч. 4 ст. 279 ЦПК України, а також за неявки в судове засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про вручення йому повідомлення про дату, час і місце судового засідання (п. 1 ч. 2 ст. 223 ЦПК України). Інші ж підстави для відкладення розгляду справи, що встановлені в ч. 2 ст. 223 ЦПК України, узагалі не має застосовувати суд під час розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження або визнавати підставою для розгляду справи за правилами загального позовного провадження. Такий підхід цілком узгоджуватиметься з усіченим порядком спрощеного провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 279 ЦПК України, розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження підпорядковується правилам розгляду справи в порядку загального позовного провадження, з огляду на особливості спрощеного позовного провадження, що зазначені в главі 10 розділу ІІІ ЦКП України. Однак у цій главі не встановлено особливості вчинення деяких процесуальних дій, що призводять здебільшого до ускладнення процесу, зокрема, заявлення відводу, зміна розміру позовних вимог, зміна предмета або підстав позову, залучення співвідповідача, вступ у справу (залучення до участі в справі) третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, заміни неналежного відповідача на належного, подання позову третьою особою, виклик свідка, письмового опитування учасників справи як свідків, подання зустрічного позову, складання повного рішення (постанови) суду тощо. Такі особливості закріплено в статтях розділів І і ІІІ ЦПК України (ст. 39, 49, 51–53, 188, 193, 259 тощо). Вони полягають переважно в скороченому строку реалізації деяких процесуальних прав учасниками справи – відповідне клопотання має бути подано учасником справи до початку першого судового засідання або до початку розгляду справи по суті. Зазначена розпорошеність процесуальних норм про особливості спрощеного позовного провадження негативно позначається на правозастосуванні, а тому, з огляду на ч. 1 ст. 279 ЦПК України, пропонується всі положення, у яких закріплені особливості здійснення спрощеного позовного провадження, концентровано

закріпити в главі 10 розділу ІІІ ЦПК України.

Щодо об’єднання справ у спрощеному провадженні необхідно зазначити, що законодавець у ч. 3 ст. 188 ЦПК України прямо передбачив таку можливість. Проте, на відміну від загального позовного провадження, об’єднання справ у спрощеному провадженні обмежується не лише загальними правилами, встановленими в ч. 1 і 2 зазначеної статті, а й загальною ціною позовів у такій справі, яка не може перевищувати ліміти, встановлені для справ спрощеного позовного провадження (ч. 6 ст. 19 ЦПК України), а також забороною розгляду в такому порядку в одній справі декількох вимог, принаймні одна з яких не підпадає під критерії справ спрощеного позовного провадження (п. 6 ч. 4 ст. 274 ЦПК України).

Також процесуальне законодавство обмежує збільшення розміру позовних вимог і зміну предмета позову, адже, відповідно до ч. 5 ст. 274 ЦПК України, справа не підлягає розгляду за правилами спрощеного позовного провадження, якщо після прийняття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову відповідна справа не відповідатиме критеріям справ спрощеного позовного провадження.

Подання зустрічного позову взагалі виключає можливість розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 4 ст. 193 ЦПК України). Схожу правило загалом є цілком виправданим, оскільки розгляд зустрічного позову ускладнює розгляд справи. Проте в деяких іноземних країнах, зокрема в Німеччині, під час розгляду справ з невеликою ціною допускається подання зустрічного позову, якщо його також може бути розглянуто за такою самою процедурою (§ 506 ZPO) [279, с. 156]. Такий підхід слід визнати обґрунтованим, передусім у випадках, коли за однорідними вимогами первісного та зустрічного позовів може бути проведено взаємозалік. У будь-якому разі розгляд зустрічного позову за правилами спрощеного позовного провадження буде прийнятним за умови відповідності зустрічного позову критеріям справ спрощеного провадження.

Отже, оперативність розгляду справ спрощеного позовного провадження

залежить не тільки від скорочених строків її розгляду та скорочених строків учинення певних процесуальних дій судом та учасниками справи, а й від простоти процедури, що обумовлена розглядом у такому порядку саме нескладних цивільних справ.

Ще одним фактором, який слід ураховувати при розгляду диференціації позовного провадження, є судові витрати. Чинне законодавство не наділяє спрощене позовне провадження фінансовими перевагами над загальним провадженням, адже для обох видів позовного провадження застосовують однакові ставки судового збору. Проте з огляду на нескладність справ, що розглядають у порядку спрощеного позовного провадження, а також на зазначені вище його процедурні особливості витрати процесуальних засобів і часу всіх процесуальних суб'єктів у спрощеному позовному провадженні апріорі є меншими, ніж у загальному позовному провадженні. У зв'язку із цим, відсутність диференціації ставок судового збору залежно від виду позовного провадження можна вважати упущенням українського законодавця, а тому пропонується зменшити (наприклад, на третину) ставки судового збору за подання позовної заяви, яку буде вирішено в порядку спрощеного позовного провадження. Для порівняння зазначимо, що в США не лише простота процедури, а й знижені ставки державного мита зумовили поширеність використання процедури розгляду дрібних позовів. Державне мито за такою процедурою становить від 15 до 20 доларів США, натомість за звичайної позовної процедури – не менше 45 доларів США [808, с. 43].

Запровадження спрощеного судового розгляду передбачає здешевлення процесу, зокрема щодо витрат на правову допомогу [119, с. 8]. Такий підхід було втілено в ЦПК України, адже простота спрощеного позовного провадження не передбачає потреби для учасників відповідних справ в отриманні професійної правничої допомоги. Законодавець передбачив для деяких справ спрощеного позовного провадження (спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах) можливість представництва учасників справи будь-якою особою, яка досягла віку 18 років і має цивільну процесуальну

дієздатність, крім загальних винятків (ч. 2 ст. 60 ЦПК України), тоді як у всіх справах загального позовного провадження представником може бути тільки адвокат, за винятком законного представництва.

Відсутність обов'язкового представництва адвокатами в спрощених процедурах є поширеною світовою практикою. Наприклад, процесуальне законодавство Франції передбачає загальне правило про ведення цивільних справ через адвокатів, однак містить виняток, згідно з яким під час розгляду справ у міському суді із ціною позову до 4000 євро та в трибуналі малої інстанції із ціною позову від 4000 до 10 000 євро можливе ведення справи без адвоката самостійно або представником із числа подружжя, родичів, свояків та інших (ст. 827–828 ЦПК Франції) [595, с. 194]. Так само в цивільному судочинстві Німеччини, попри загальну адвокатську монополію, у місцевих судах (Amtsgerichten), діяльність яких здійснюється за спрощеною процедурою, учасники справи можуть самостійно представляти себе в справах з ціною позову до 5000 євро [808, с. 38]. Необов'язковість участі адвоката не забороняє будь-якому з учасників справи залучити його до участі в справі. Проте у світі є випадки прямої заборони використання адвокатського представництва під час розгляду дрібних позовів. Зокрема, у США в штатах Каліфорнія та Вірджинія для забезпечення процесуальної рівності одній зі сторін заборонено користуватися послугами адвоката, якщо інша сторона не виявить наміру звернутись за юридичними послугами до адвоката [809, с. 45].

Для того щоб сторони могли успішно самостійно вести свої справи в спрощеному порядку, важливе значення має процесуальна активність суду (судове керівництво), що, на думку В. В. Яркова, полягає в забезпеченні судом керівництва перебігом судового засідання, дотримання порядку, сприяння сторонам у здійсненні їхніх прав і виконання обов'язків. Зазначений принцип, на думку цього науковця, охоплює такі повноваження суду: 1) керівництво перебігом процесу, слідкування за дотриманням процесуального регламенту; 2) забезпечення порядку в судовому засіданні, виконання обов'язків перед судом; 3) сприяння сторонам у витребуванні доказів, які вони не можуть здобути

самостійно, вказівка на недослідженість фактичних обставин справи та пропозиція надати докази; 4) роз'яснення учасникам процесу їхніх процесуальних прав й обов'язків, попередження про наслідки їх неналежного виконання та відмови від їх здійснення. Принцип суддівського керівництва більше відповідає змагальній моделі процесу, оскільки принцип процесуальної активності суду відображає слідче начало в судочинстві. Змагальний процес має ґрунтуватися на суддівському керівництві та доповнюватися залежно від характеру спору суддівською активністю [32, с. 64]. З цього приводу Г. П. Тимченко стверджує, що розглядати судочинства в їх чистому вигляді тільки як змагальні чи слідчі немає ніякої необхідності і навіть практично недоцільно, а втім і як називати їх змішаними. Будь-який тип судочинства в сучасних умовах – це змагальна система, котра «збагачена» не тільки елементами розшуку, але й необхідними повноваженнями суду з метою створення ним умов для належної реалізації учасниками процесу своїх прав [910, с. 314].

Процесуальне законодавство України прямо не наділяє суд процесуальною активністю, однак і не виключає її, а судова практика засвідчує схильність переважної більшості суддів загальних судів до неформальної практики процесуальної активності (суддівського керівництва). Однак необхідно зауважити, що в Україні суддя за власною ініціативою не має права збирати судові докази, крім витребування доказів у випадку, коли суд має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України), а також з метою з'ясування обставин під час розгляду справ у порядку окремого провадження (ч. 2 ст. 294 ЦПК України). І хоча нині типологію цивільного процесу за критерієм активності суду і сторін на змагальний і слідчий майже не застосовують, оскільки, як зазначає Д. Я. Малешин, вона не відображає сучасний стан цивільного процесуального права [528, с. 61–62], можна дійти висновку про те, що спрощене позовне провадження в цивільному судочинстві тяжіє до слідчого (інквізиційного) типу, і це також відрізняє його від загального позовного провадження. Оскільки в спрощеному позовному провадженні розгляд справ

може відбуватися без судових засідань і без обов'язкової участі адвоката, закономірно, що суд буде виявляти активність у керуванні справою. І не лише під час її розгляду по суті, а й на всіх етапах її розгляду, зокрема, в разі подання заяв по суті справи, у процесі збирання доказів тощо. Процесуальна активність суду може й має стати запорукою оперативного вирішення справ у порядку спрощеного позовного провадження. Проте під час її здійснення суддя не повинен перебирати на себе функцію адвоката, а також має зберігати неупередженість й об'єктивність. Чинне процесуальне законодавство України не містить положень про процесуальну активність під час розгляду справ позовного провадження, хоча в літературі вже давно пропонували доповнити ЦПК України статтею, у якій чітко сформулювати засади судового (суддівського) керівництва [454]. Тому кожний суддя під час розгляду окремої цивільної справи на власний розсуд визначає рівень власної процесуальної активності в межах, встановлених процесуальним законодавством.

Ще одним чинником ефективного здійснення спрощеного позовного провадження могло б стати запровадження простих за змістом уніфікованих бланків (форм, формулярів) усіх необхідних процесуальних документів. Такі формуляри, правила їх заповнення, а також загальна інформація про спрощене провадження (процедуру, строки, наслідки тощо) мають бути доступними для загалу, тобто розміщені на дошках у судах, на вебпорталі судової влади тощо. Крім того, європейський досвід засвідчує необхідність проведення роз'яснювальної роботи задля доведення до громадян можливостей і переваг спрощеного порядку розгляду судових справ [119, с. 8].

З аналізу чинного ЦПК України вбачається, що модель спрощеного позовного провадження передбачає переважне використання як засобів доказування письмових доказів. Під час письмового розгляду справи суд може досліджувати тільки письмові докази та заяви по суті справи. Це обмежує принцип безпосередності цивільного процесу [371, с. 67]. Однак ЦПК України загалом не обмежує учасників справи, яку суд розглядає в порядку спрощеного провадження, у виборі засобів доказування. Подання клопотання про

призначення експертизи чи виклик свідків стане підтвердженням ускладнення процесу, а тому це може бути підставою для переходу до розгляду справи в загальному позовному провадженні.

Проаналізувавши співвідношення між спрощеним і загальним позовним провадженням у цивільному процесі, порівнявши спрощене позовне провадження з іншими спрощеними процедурами в цивільному судочинстві України й інших країн, можна дійти висновку, що нормативна модель спрощеного позовного провадження, закріплена в ЦПК України, є недосконалою. Чинний ЦПК України передбачає, що спрощене позовне провадження є видом позовного провадження, у порядку якого за усіченою процедурою з викликом чи без виклику учасників справи суди першої інстанції за власною ініціативою або за клопотанням позивача розглядають і вирішують переважно на підставі письмових доказів малозначні та/або нескладні спори або безспірні справи, перелік яких є невичерпним, а апеляційні та касаційний суди переглядають судові рішення в усіх цивільних справах. Однак, на нашу думку, його слід визнати безальтернативним (щодо загального позовного й наказного проваджень) видом позовного провадження з простою та доступною процедурою, за якою суд першої інстанції швидко розглядає виключний перелік малозначних і нескладних спорів на підставі поданих учасниками справи письмових доказів як з викликом, так і без виклику сторін за активного процесуального сприяння з боку суду.

4.3 Взаємозв’язок спеціалізації судів і диференціації позовного провадження

У Конституції України (ст. 125) і Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 18) закріплено таку засаду організації судової системи та здійснення правосуддя, як спеціалізація судів. Оскільки правосуддя здійснюється відповідно до встановлених процесуальним законодавством судових процедур, спеціалізація судової діяльності цілком закономірно

позначається на їх диференціації. Саме тому в цій роботі слід з'ясувати юридичну сутність такого правового явища, як «спеціалізація судової діяльності», і визначити його взаємозв'язок з диференціацією цивільного судочинства загалом і в межах позовного провадження зокрема.

Ми будемо розглядати цю проблематику в контексті аналізу саме позовного провадження з огляду на таке. Чинне законодавство, зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», безпосередньо не передбачає визначення спеціалізації суддів судів першої інстанції з розгляду окремих категорій цивільних справ. У зв'язку зі значною завантаженістю в судах першої та апеляційної інстанцій спеціалізація відбувається лише на рівні видів судочинства. Проте слушною видається позиція судді КЦС В. І. Крата з приводу того, що для судді та колегії суддів набагато зручніше розглядати справи однієї спеціалізації, напрацьовувати у цій сфері висновки щодо застосування відповідних норм права, а не «перемикатися» постійно з однієї сфери на іншу. Тому очевидним є те, що спеціалізація допомогла б оперативніше розглядати справи [865]. Як зазначає С. Ф. Демченко, спеціалізація судів створює необхідні передумови для більш кваліфікованого і своєчасного вирішення відповідних спорів, формування єдиних підходів, єдиної правової політики щодо їх розгляду [317].

Запровадження спеціалізації суддів з розгляду окремих категорій цивільних справ, на думку автора, є одним із перспективних напрямів підвищення ефективності позовного провадження, у порядку якого в судах першої інстанції розглядають близько 2/3 цивільних справ, і такий вид провадження має найтриваліші строки судового розгляду справ [77].

У юридичній науці поняття «спеціалізація» не має однакового змістового навантаження. Воно залежить від того, з якою метою досліджують це правове явище та у якій системі координат. Зокрема, Ю. В. Єфімова, розглядаючи спеціалізацію з правових позицій, зауважує, що в юридичній науці спеціалізація, з одного боку, означає диференціацію законодавства, а з іншого – диференціацію права; це глибока категорія, яка не повинна стосуватися тільки діяльності судових органів [341, с. 16, 19]. Погляди цієї

авторки випливають з теоретичних положень Н. О. Рассахатської, яка виокремлювала два рівні спеціалізації цивільно-процесуальної діяльності – зовнішню та внутрішню. Зовнішню спеціалізацію вона розглядає в аспекті диференціації системи права й видів процесуальної діяльності. Така спеціалізація спрямована на виявлення та формування нових процесуальних галузей права. Внутрішня спеціалізація стосується системи цивільного процесуального права й системи цивільного судочинства, а також виокремлення окремих видів процесуальних проваджень – позовного, окремого тощо [741, с. 212–213]. Проте Ю. В. Єфімова зовнішню спеціалізацію цивільно-процесуальної діяльності зводила не тільки до диференціації процесуального права на галузі, а й до поділу судової системи, у рамках якої формуються спеціалізовані суди. Внутрішню спеціалізацію вона пов'язує з виокремленням у цивільному судочинстві видів проваджень і стадій [341, с. 34, 39–40]. Обидві вчені обстоюють позицію, що внутрішня спеціалізація цивільно-процесуальної діяльності також стосується диференціації окремого виду провадження в межах розгляду певних категорій цивільних справ. Такий вияв внутрішньої спеціалізації Н. О. Рассахатська називала «детальна (подрібнена) спеціалізація», яка надає специфічних рис процесуальній формі розгляду окремих категорій цивільних справ [741, с. 213].

На нашу думку, такий погляд на «спеціалізацію» є не цілком коректним, оскільки диференціація права на загальні та спеціальні норми (інститути, галузі) і диференціація процесуальної діяльності на загальну й спеціальну (провадження, процедури) є не однопорядковими явищами. Спеціалізація в праві, як наголошував С. С. Алексєєв, спрямована на формування диференційованих правових норм, їх комплексів, конкретизацію їхнього змісту та інтеграцію правового регулювання [21, с. 52]. Право становить складну функціональну систему загальнообов'язкових норм. Воно охоплює найрізноманітніші норми, між якими є певний «розподіл праці», спеціалізація. Ця спеціалізація та заснована на ній диференціація правових норм є не тільки галузевою, але й функціональною. Норми права поділяють не тільки залежно від

предмета правового регулювання, а й від того, яку роль вони відіграють у регулюванні суспільних відносин, яким способом їх регулюють. Одні правові норми (регулятивні) регулюють суспільні відносини шляхом визначення прав й обов'язків суб'єктів цих відносин, інші (охоронні) – за допомогою встановлення примусових заходів до правопорушників, а треті – не мають прямої вказівки ні на те, ні на інше. До останніх належать норми-дефініції, оперативні норми, за допомогою яких вводять у дію нормативні акти, припиняють або розширюють їх дію, а також й інші спеціальні норми [1014, с. 44].

Отже, спеціалізація в праві конкретизує правове регулювання шляхом більш чіткої регламентації суспільних відносин, диференціює правове регулювання шляхом розгалуження правової регламентації та інтегрує правове регулювання шляхом узагальнення аспектів, які повторюються в однорідних відносинах. Таким чином, спеціалізація в праві упорядковує правові норми та зв'язки між ними за функціональним призначенням.

Спеціалізація у сфері судоустрою та судочинства, зокрема цивільного, має цілком інакше призначення [121; 136]. Спеціалізація судової системи та судочинства повинна мати нормативне закріплення, інакше неможливо упорядкувати діяльність судових органів. Проте нормативне закріплення спеціалізації в судовій сфері не слід ототожнювати зі спеціалізацією в праві.

Спеціалізацію судів у юридичній літературі розглядають як принцип, засада, що впливає як на судоустрій, так і на судочинство. Тому за своєю суттю спеціалізація в судах цивільної юрисдикції та цивільному процесі є організаційно-функціональним принципом, що має конституційний та міжгалузевий характер. Зокрема, Н. В. Сибільова стверджує, що спеціалізація як принцип побудови судової системи означає, що конкретний суд як елемент цієї системи наділений повноваженнями розглядати й вирішувати судові справи, що випливають з певного виду правовідносин (зовнішня спеціалізація). Спеціалізація, як принцип організації роботи певної судової установи означає, що в ній визначаються конкретні судді, які спеціалізуються на розгляді судових справ, що також випливають з певного виду правовідносин (так звана внутрішня спеціалізація)

[807]. Проте деякі науковці обстоюють виключно організаційний характер принципу спеціалізації, виключаючи його вплив на судочинство. Аналізуючи принципи організації судової влади та здійснення правосуддя у сфері цивільної юрисдикції, О. О. Гаркуша виокремлює такі групи принципів: загальні, організаційні та функціональні, – причому відносить спеціалізацію до другої групи [228, с. 18]. Таку думку ми не поділяємо, оскільки спеціалізація в судочинстві може виявитися, наприклад, у диференціації позовного провадження в цивільному процесі під час розгляду окремих категорій цивільних справ позовного характеру. Зокрема, Н. М. Кострова, аналізуючи спеціалізацію провадження, пропонує тлумачити її як доповнення комплексу загальних процесуальних норм спеціальними правилами для розгляду та вирішення конкретних категорій юридичних справ залежно від специфіки матеріальних правовідносин, які необхідно захистити, а також соціального значення справи, яку вирішує суд [466, с. 97]. Наприклад, глава 12 розділу ІІІ ЦПК України, яка регламентує особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування, наочно демонструє спеціалізацію на рівні процесуальної діяльності, оскільки відтворює особливі процесуальні дії з розгляду та вирішення цієї категорії справ.

У літературі змістове навантаження принципу спеціалізації визначено щодо організації та функціонування судової системи. Дослідниця Е. Є. Сілантьєва зазначає, що принцип спеціалізації в судовій системі України характеризується як вихідне положення організації й функціонування судів, що полягає в розподілі праці між органами й посадовими особами судової влади і спрямоване на підвищення компетентності й оперативності вирішення правових спорів, віднесених до компетенції судів [818, с. 6]. Така позиція ґрунтується на твердженні, що теоретичним підґрунтям спеціалізації є суспільний поділ праці, коли діяльність особи зосереджується на вузьких напрямах, внаслідок чого вона набуває спеціальних знань, досвіду та підвищується її професійний рівень [47, с. 594].

Зміст принципу спеціалізації судів в Україні закріплено нормативно. У ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» принцип спеціалізації

розкривається як спеціалізація судів з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ч. 1). У ч. 2 цієї статті визначено, що в судах може бути запроваджено спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ. Вона може бути передбачена законодавцем або зборами суддів певного суду. Отже, вітчизняний законодавець розрізняє такі способи спеціалізації судової діяльності, як спеціалізацію судів, що є принципом побудови системи судів, і спеціалізацію суддів [135, с. 7].

Реалізація принципу спеціалізації допомагає забезпечити доступність й ефективність правосуддя. Доступність правосуддя обумовлена тим, що передбачено можливість створити суди для малозначних справ (наприклад, у сфері цивільного судочинства це можуть бути суди, що розглядають справи з незначною ціною позову або нескладні справи), які будуть наближеними до населення, менш затратними, процедура розгляду справ у них буде спрощена. Вплив спеціалізації суддів на ефективність судочинства зумовлений тим, що розгляд судових справ, зокрема цивільних, можуть здійснювати судді, які є вузькоспеціалізованими спеціалістами в певній категорії цивільних справ.

Сутність принципу спеціалізації випливає з форм або видів спеціалізації. Досліджуючи світові тенденції спеціалізації в різноманітних судових системах світу, О. С. Ткачук зауважує, що загалом спеціалізація судової діяльності може відбуватися у двох сферах: інституційній та процесуальній. В інституційній сфері вона виявляється на різних системних рівнях: «макрорівні» і «мікрорівні». Спеціалізація на «макрорівні», тобто на рівні усієї судової системи, пов’язана зі створенням підсистем спеціалізованих судів. На «мікрорівні» спеціалізація відбувається в межах конкретної судової установи шляхом розподілу повноважень щодо розгляду окремих категорій справ між суддями. У процесуальній сфері спеціалізація пов’язана з диференціацією форм судочинства (конституційне, кримінальне, цивільне, господарське, адміністративне тощо) і диференціацію судових процедур у межах єдиної цивільної процесуальної форми (наказне, окреме провадження, пришвидшені

процедури тощо) [917, с. 57–58].

Загалом таке бачення видається обґрунтованим. Однак, на наш погляд, необхідно уточнити підходи до інституційної спеціалізації на «макрорівні» та процесуальної спеціалізації. По-перше, спеціалізація на «макрорівні» не завжди приводить до утворення підсистеми спеціалізованих судів, оскільки навіть у межах однієї юрисдикції можуть створювати спеціалізовані суди, представлені тільки одним судовим органом (наприклад, Вищий антикорупційний суду у сфері цивільної юрисдикції, який розглядає справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (ч. 4 ст. 23 ЦПК України); Вищий суд з питань інтелектуальної власності у сфері господарської юрисдикції). По-друге, спеціалізація в процесуальній сфері не тільки пов’язана з диференціацією видів (форм) судочинства. Процесуальна спеціалізація також буде виявлятися в процедурній диференціації одного виду судочинства. Наприклад, поділ позовного провадження на загальне та спрощене засвідчує процесуальну спеціалізацію.

Поширеною в юридичній літературі є класифікація спеціалізації на зовнішню та внутрішню. Таку класифікацію слід визнати неоднозначною, оскільки межі кожної форми чи виду спеціалізації науковці визначають по-різному. В одному випадку цю класифікацію обмежують виключно засадами судоустрою [445, с. 615–619], тобто інституційною площиною, у другому випадку її охоплюють як інституційною, так і процесуальною складовими [240, с. 80], а в третьому ця класифікація, крім двох зазначених складових, пов’язана зі спеціалізацією в системі права [341, с. 34, 39–40; 741, с. 212–213]. Вважаємо, що терміни «зовнішня спеціалізація» та «внутрішня спеціалізація» придатні для характеристики спеціалізації судів, адже такий підхід є традиційним поміж науковців, які досліджують проблеми судоустрою. Отже, коли йдеться про зовнішню чи внутрішню судову спеціалізацію, мають на увазі зовнішню інституційну чи внутрішню інституційну спеціалізацію.

Між інституційною та процесуальною спеціалізацією, на наш погляд, є закономірний взаємозв’язок, що залежить від того, про яку форму спеціалізації

йдеться [81]. Відповідна закономірність полягає в тому, що під час створення гілки спеціалізованих судів (спеціалізованого суду) або спеціалізованого підрозділу в структурі одного суду слід визначити правила розгляду ним справ його предметної юрисдикції. І це можуть бути як загальні правила, так і спеціалізовані, тобто пристосовані до особливостей справ, що становлять предмет діяльності спеціалізованого суду (спеціалізованого підрозділу суду).

Зовнішня спеціалізація судів здебільшого супроводжується процесуальною спеціалізацію. Коли в певній країні створюють спеціалізовані суди, цілком логічно припустити, що законодавець може передбачити певні правила розгляду та вирішення ними судових справ. Унаслідок переважно автономного становлення та розвитку кожної галузі процесуального права України, без урахування їх онтологічної єдності та із значною суб'єктивною гіперболізацією їхніх особливостей, виникла концептуальна роз'єднаність процесуальних кодексів (до їх викладення в новій уніфікованій редакції 2017 року) та наявність між їх однотипними положеннями істотних відмінностей не лише термінологічного, а й змістовного характеру [135, с. 11].

Проте спеціалізація судів не завжди тягне процесуальну спеціалізацію та диференціацію судочинства. Прикладами цього в Україні є створений у сфері господарської юрисдикції Вищий суд з питань інтелектуальної власності [713], який призначений розглядати справи за правилами позовного провадження в господарському судочинстві. В сфері цивільної юрисдикції Вищий антикорупційний суд у порядку загального позовного провадження розглядає та вирішує справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Тому слушною є думка Н. А. Громошиної про те, що створення спеціалізованого суду не визначає необхідність формування спеціальної процедури судочинства. Схожа процедура потрібна лише в разі, коли наявна процесуальна форма не може бути використана через її невідповідність меті й завданням спеціалізованого правосуддя, а також предмету судової діяльності [285, с. 148]. Таку позицію, крізь призму нормативного регламентування діяльності спеціалізованих судів, обстоює В. В. Комаров, який вважає, що

навіть створення спеціалізованих судів не призводить обов'язково до необхідності існування та прийняття різних процесуальних законів [715, с. 82].

Внутрішня інституційна спеціалізація може супроводжуватися процедурною диференціацією судочинства. Однак цивільному судочинству в Україні наразі це не притаманно. Загалом у цивілістичному судочинстві така ситуація наявна лише в господарському процесі. У більшості господарських судів першої інстанції утворено колегію з розгляду справ про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Наприклад, така колегія утворена та діє в Господарському суді м. Києва [856]. У Касаційному господарському суді в складі ВС утворено судову палату для розгляду справ про банкрутство [702]. Розгляд таких справ здійснюють судді відповідних колегій (палат) згідно з Кодексом України з процедур банкрутства [415].

Чинний ЦПК України не передбачає системних особливостей розгляду в порядку позовного провадження окремих категорій справ, які обумовлювали б процедурну чи матеріально-правову диференціацію. Проте суто теоретично процесуальна диференціація може зумовлювати й спеціалізацію судів. Відсутність безумовної спеціалізації процесуальної діяльності за інституційної спеціалізації зумовлена тим, що матеріально-правові особливості певної категорії справ є не настільки істотними, щоб поставала необхідність встановлення особливого порядку їх розгляду судами. З огляду на викладене, слушним видається підхід О. С. Ткачука, який вважає, що інституційна та процесуальна спеціалізації можуть схрещуватися, тобто коли інституційна спеціалізація одночасно супроводжується процесуальною (синхронна модель спеціалізації), або існувати паралельно одна від одної, тобто відбувається або інституційна (асинхронна інституційна модель), або процесуальна (асинхронна процесуальна модель) спеціалізація [917, с. 58].

Визначивши юридичну сутність принципу спеціалізації судоустрою та процесуальної діяльності, форми, у яких він може виявлятися, слід предметно проаналізувати вплив інституційної спеціалізації на позовне провадження в цивільному процесі. Водночас необхідно враховувати як зовнішню, так і

внутрішню спеціалізацію судів.

Зовнішня спеціалізація судів може виявлятися у створенні цілісної підсистеми спеціалізованих судів. Наприклад, спеціалізовані адміністративні та господарські суди в Україні мають зовнішню спеціалізацію на рівні судів першої та апеляційної інстанцій та внутрішню спеціалізацію на рівні касаційної інстанції. До утворення ВС такі спеціалізовані суди мали зовнішню спеціалізацію і на рівні касаційної інстанції, адже функціонували Вищий господарський суд України та Вищий адміністративний суд України. Таким чином, спеціалізована судова підсистема може бути повною, коли охоплює всі судові інстанції, і неповною, коли охоплює тільки деякі судові інстанції. Також зовнішня спеціалізація може виявитися у створенні окремого спеціалізованого суду в системі загальних судів чи в системі спеціалізованих судів, прикладом чого є Вищий суд з питань інтелектуальної власності в підсистемі господарських судів. Отже, зовнішня спеціалізація не є новим явищем для судової системи України.

У сфері цивільної юрисдикції в Україні зовнішня спеціалізація на рівні судів першої інстанції полягає тільки у віднесенні справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави до інстанційної юрисдикції Вищого антикорупційного суду (ч. 4 ст. 23 ЦПК України). До повноважень місцевих загальних судів, які діють як суди першої інстанції в цивільному судочинстві, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» відносить також розгляд кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ч. 2 ст. 22). Такий підхід законодавця критикує низка науковців, які досліджують проблеми судоустрою. Зокрема, Е. Є. Сілантьєва стверджує, що в Конституції України закладено принцип спеціалізації всієї судової системи, однак його дотримуються не в повній мірі, оскільки Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не інституціалізував спеціальні провадження загального суду, який продовжує розглядати цивільні, кримінальні, адміністративні справи та справи про адміністративні правопорушення [819, с. 234].

Протягом 2010–2017 років в Україні склалася парадоксальна ситуація,

коли за відсутності спеціалізованих судів першої та апеляційної інстанцій з розгляду цивільних справ функціонував ВССУ. Термін «спеціалізований» у назві цього суду не відображав реальну зовнішню спеціалізацію судів цивільної та кримінальної юрисдикцій. Це стало наслідком підходу до судоустрою як системи спеціалізованих судів. Такий підхід було закріплено в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленій Указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. У цій Концепції зазначено, що «на початковому етапі реформи загальні суди доцільно визнати спеціалізованими з розгляду цивільних, кримінальних, а також адміністративних справ, підсудних місцевим загальним судам. На наступному етапі реформи необхідно запровадити спеціалізацію судів із поділом на цивільні, кримінальні та адміністративні…» [703]. Згодом такий підхід було втілено в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-V. Це дало підстави деяким науковцям стверджувати, що загальні суди слід розглядати як спеціалізовані. Зокрема, С. В. Ківалов стверджував, що концепція, закладена в новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (2010 року), виходить з того, що всі суди загальної юрисдикції є спеціалізованими [400, с. 117]. Оскільки Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року також не диференціював на інституційному рівні юрисдикцію місцевих судів, зазначена вище теза досі залишається дискусійною.

Окреслений підхід до реалізації принципу спеціалізації системи місцевих загальних судів не дістав свого загального визнання, а аргументи його критиків лишаються актуальними. Голова ВСУ В. В. Онопенко у відкритому листі Президенту України писав, що такий підхід не ґрунтується на конституційних приписах. Системний аналіз положень Конституції України засвідчує, що спеціалізація судів є одним із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції, однак при цьому не поширюється на всі види судочинства. Це означає, що спеціалізовані суди входять до єдиної системи судів загальної юрисдикції, проте не означає і не може означати, що ця система складається

виключно зі спеціалізованих судів, тобто є системою спеціалізованих судів [512]. Квінтесенцію такої позиції ВСУ втілено в п. 4 Пропозицій ВСУ Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроєкту про внесення змін до Конституції України, що були схвалені постановою Пленуму ВСУ від 11.04.2014 № 1. У цьому пункті зазначено: *«*…необхідно вилучити з Конституції України положення про вищі спеціалізовані суди (частина третя статті 125, частина четверта статті 127) та положення щодо побудови системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації (частина перша статті 125)» [719]. Однак таку позицію не підтримав законодавець.

Спеціалізація судової діяльності – це невід'ємна ознака сучасної судової влади, яка забезпечує якість правосуддя. Це наслідок постійного ускладнення матеріально-правових відносин і диференціації процесуальної форми. І надалі вона буде лише поглиблюватися, тобто згодом в Україні можуть бути створені суди з податкових спорів, сімейні суди, кримінальні суди тощо [135, с. 10].

Якщо одні науковці ведуть дискусію щодо існування в Україні всіх судів як спеціалізованих, то інші заперечують будь-яку можливість називати господарські й адміністративні суди спеціалізованими, оскільки такий поділ судів не відповідає загальноприйнятим уявленням щодо категорій «загальне» і «спеціальне». Зокрема, Р. О. Куйбіда стверджує, що предмет юрисдикції і правила судочинства в загальних судах не можна назвати загальними, а в адміністративних – спеціальними. Адже ці три види юрисдикції, так само як і відповідні галузі права, є рівнозначними і самостійними [487, с. 34]. Ми не поділяємо такий підхід, оскільки зазначений автор не розмежовує інституційну та процесуальну спеціалізацію судової діяльності. Крім того, це твердження Р. О. Куйбіди видається необґрунтованим з огляду на те, що юрисдикція господарських й адміністративних судів є винятками із цивільної юрисдикції, яка є загальною. Це випливає з ч. 1 ст. 19 ЦПК України, яка засвідчує, що місцеві загальні суди є саме судами загальної юрисдикції, а господарські та адміністративні – це суди спеціалізованої юрисдикції.

Такий погляд поділяє більшість дослідників. Зокрема, А. А. Бутирський

спеціалізованим судом називає орган судової влади, що має власну підсистему й розглядає визначені законом спори з особливим суб'єктним чи об'єктним складом, в особливому процесуальному порядку [184]. Спеціалізований суд, зазначає Н. А. Громошина,– це такий суд, який має особливу спеціальну компетенцію на відміну від суду загальної компетенції [285, с. 143]. Спеціалізований суд, вважає В. В. Сердюк, – це створена в системі судів загальної юрисдикції самостійна судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства [803, с. 5–6].

Сутність спеціалізованого суду відображається через притаманні такому суду властивості. Учена Н. О. Рассахатська називає такі ознаки, за якими можна визначити, чи спеціалізований суд, чи ні. По-перше, це орган, який передбачений для вирішення певної категорії справ, тобто сфера його діяльності чітко визначена законом, встановлена його спеціалізація. Справи, які він розглядає, мають володіти чітко вираженою специфікою, наявність якої визначає їх розгляд у цьому органі (суді). Коло цих справ повинно бути або чітко визначеним у законі, або ознаки цих справ мають бути нормативно відображені. По-друге, такий орган діє на підставі кодифікованого акта, тобто він повинен бути відокремлений у своїй регламентації від груп норм, що регулюють інші відносини. По-третє, відокремлення не тільки й не стільки групи норм, скільки певної однорідної групи відносин, що потребують самостійного регулювання, оскільки спрямування норм права визначається відповідним характером відносин. По-четверте, цей орган повинен мати власну процесуальну форму, що дає змогу включити його діяльність в єдину, як і сукупність норм, систему [741, с. 213]. Науковець О. С. Ткачук ознаками спеціалізованого суду називає структурну відокремленість у самостійну підсистему, віднесення до предметної юрисдикції таких судів деяких категорій справ і наявність специфічного процесуального порядку їх розгляду [917, с. 59–60].

У рішенні у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 09.09.2010 № 19-рп/2010, КСУ зазначив, що предмет спірних правовідносин і властива для його розгляду процедура, яка є неоднаковою щодо різних правовідносин, визнаються головними критеріями судової спеціалізації [765]. Зазначені критерії стосуються зовнішньої спеціалізації за галузевою (адміністративні суди) чи суб'єктною (господарські суди) ознакою.

Частково всі ці твердження ми вважаємо слушними, передусім стосовно того, що до повноважень (юрисдикції) спеціалізованого суду має належати певна категорія (чи група категорій) справ. Ця ознака засвідчує, що не будь-яка спеціальна норма в цивільному процесуальному праві є результатом дії зовнішньої спеціалізації, а тільки та, що спрямована на встановлення особливого порядку розгляду певної категорії цивільних справ. Проте видається недоцільною така ознака, як наявність специфічного процесуального порядку розгляду справ спеціалізованим судом. Окремий спеціалізований суд може діяти в підсистемі тих судів, де він створений, без окремої процесуальної форми розгляду справ, віднесених до його предметної юрисдикції. Крім того, дискусійною вбачається названа О. С. Ткачуком ознака відокремленості спеціалізованого суду в самостійну підсистему, адже в системі судів загальної юрисдикції цілком можливе існування одного чи кількох спеціалізованих судів, без спеціалізації судів апеляційної та/або касаційної інстанцій.

Можна навести чимало прикладів зовнішньої та внутрішньої спеціалізації в інших країнах, про що вже йшлося вище. Зокрема, в Німеччині зовнішня спеціалізація судів поєднана з процесуальною спеціалізацією (диференціацією). Відповідно до § 495 ZPO місцеві суди (Amtsgerichten), до компетенції яких належить розгляд дрібних, малозначних цивільних справ із ціною до 5000 євро, розглядають їх за процедурою, що застосовують суди земель (Landgerichten), якщо інше не випливає із загальних правил,

спеціальних правил і регламенту місцевих судів [279, с. 155]. У зв'язку з цим, місцеві суди (Amtsgerichten) в системі цивільної юрисдикції ФРН є спеціалізованими судами щодо судів земель (Landgerichten), які розглядають усі інші цивільні справи, що визначає інституційну спеціалізацію. Крім того, зазначене свідчить про процесуальна спеціалізацію діяльності таких судів з огляду на те, що порядок їхньої діяльності відрізняється від загального порядку розгляду цивільних справ, що притаманний діяльності місцевих судів.

У деяких країнах діють спеціалізовані суди, юрисдикція яких поширюється на окремі категорії цивільних справ за предметним критерієм. Зокрема, у Франції до судів першої інстанції належать суди загальної та спеціальної юрисдикції, де перші – це міські суди, трибунали малої інстанції та трибунали великої інстанції, а другі – комерційні (торгівельні) суди, прюдомальний суд, паритетний суд, суд у справах соціального страхування. Процесуальна діяльність судів загальної та спеціальної юрисдикції в цивільному процесі регламентована ЦПК Франції. Комерційний (торговельний) суд Франції розглядає справи, що віднесені до його юрисдикції Торгівельним кодексом Франції та деякими іншими нормативними актами. Зокрема, він розглядає: всі спори між комерсантами у межах їхньої професійної діяльності (переважно ті, що випливають із комерційних договорів); спори між комерсантами й кредитними установами; спори між комерсантами та некомерсантами (споживачами). Справи в комерційному суді вирішують непрофесійні судді, яких обирає колегія виборників. Прюдомальний суд Франції – це також спеціалізований суд для вирішення трудових спорів, тобто спорів між найманим працівником і роботодавцем. Цей суд утворюється та діє на підставі Трудового кодексу Франції. Проте йому не підсудні спори, в яких стороною є держслужбовці. Такі спори належать до юрисдикції адміністративних судів. Паритетний суд Франції – це спеціальний суд для вирішення спорів за договорами сільськогосподарської оренди. Паритетному суду підсудні такі справи, де однією стороною є власники земельних ділянок, будівель сільськогосподарського призначення, власники сільськогосподарських тварин чи власники іншого майна відповідного призначення, а іншою – фермер чи орендар,

які використовують таке майно. Суд у справах соціального страхування Франції є спеціальним судом, який розглядає цивільні справи щодо рішень органів соціального страхування за позовами застрахованих осіб. Такий суд в обов'язковому порядку вирішує справи тільки після того, як спроба примирити сторони комісією зі справ соціального страхування була не вдалою. До компетенції такого суду належать спори з відносин, що регулює Кодекс соціального страхування Франції. Зокрема, це можуть бути спори про сплату страхового внеску, виплату компенсації, відшкодування затрат на лікування, розмір страхових виплат тощо [250, с. 121–122].

Водночас, зовнішня спеціалізація у сфері цивільної юрисдикції у Франції є неповною, оскільки реалізована тільки на рівні судів першої інстанції. Спеціалізовані суди у Франції не утворюють окремої судової підсистеми. Процесуальна діяльність спеціалізованих судів детально регламентована окремими структурними підрозділами ЦПК Франції. Так, Титул III Книги II містить правила, які стосуються діяльності комерційного суду, Титул IV Книги II містить правила діяльності прюдомального суду тощо. Отже, процесуальне законодавство Франції диференціює процедури позовного провадження, за якими здійснюють судочинство спеціалізовані суди, з огляду на особливості вчинення окремих процесуальних дій. Наприклад, у ст. 855 ЦПК Франції встановлені спеціальні реквізити позовної заяви, яку подають до комерційного суду, а загальні реквізити позовної заяви передбачено в ст. 56 ЦПК Франції [595, с. 204].

Доходимо висновку, що зовнішня інституційна спеціалізація судів у інших країнах супроводжується диференціацією позовного провадження. Спеціалізацію судів в них здійснюють за предметним критерієм, характером вимоги, суб'єктним критерієм, ціною позову або передбачуваною складністю справи. Водночас диференціація позовного провадження може бути неістотною, коли діяльність спеціалізованого суду підпорядковується правилам, встановленим для іншого судового органу, з певними винятками і доповненнями, як, наприклад, із місцевими судами (Amtsgerichten) в Німеччині. Така ситуація має наявна, коли матеріально-правові особливості

цивільних справ позовного провадження, що розглядає загальний і спеціалізований суди, мають лише незначну відмінність, наприклад, ціну позову. Істотна ж диференціація позовного провадження при зовнішній спеціалізації судів вирізняється відносною самостійністю процедур, встановлених процесуальним законодавством для загальних і спеціалізованих судів. Це передбачає, що діяльність спеціалізованих судів підпорядковується спеціальній процедурі, визначеній спеціальними процесуальними нормами, які передбачають обмежене застосування правил загального позовного провадження (як, наприклад, щодо спеціалізованих судів цивільної юрисдикції у Франції). Істотна диференціація позовного провадження при інституційній спеціалізації судів зумовлена не лише значними відмінностями матеріально-правових особливостей окремих категорій справ позовного провадження, що належать до юрисдикції спеціалізованих судів, а й значними особливостями загальної процедури вирішення відповідних спорів. Зокрема, у прюдомальному суді Франції вирішення трудових спорів проходить у два етапи: спочатку суд намагається примирити сторони, а якщо це не вдається – розглядає відповідний трудовий спір. Така двоетапна процедура зумовила внутрішню спеціалізацію прюдомального суду, що складається з примирного та судового бюро.

Отже, для констатації процесуальної спеціалізації необхідно, щоб процесуальне законодавство встановлювало загальний порядок розгляду справ, а також містило певну групу спеціальних процесуальних норм, які встановлювали б процедурні особливості діяльності спеціалізованого суду. Такі процедурні особливості можуть конструюватися як окремі винятки із загального порядку розгляду та вирішення справ чи доповнення до нього (істотна диференціація), або як детально регламентована спеціальна процедура, що передбачає застосування лише окремих правил загального позовного провадження. Якщо ж спеціалізована процедура буде повною, тобто не передбачатиме звернення до правил загальної процедури, це засвідчуватиме не внутрішню диференціацію позовного провадження, а зовнішню, тобто така судова процедура становитиме окремий вид (форму) судочинства. Наприклад,

відповідно до чинного законодавства України, позовне провадження в цивільному судочинстві та позовне провадження в адміністративному судочинстві в Україні не співвідносяться як загальна та спеціальна процедури.

З аналізу юридичної літератури вбачається, що в юридичній науці триває дискусія з приводу доцільності зовнішньої інституційної спеціалізації в Україні. Прихильники утворення спеціалізованих судів доводять, що в такому разі: підвищується якість правосуддя за певною категорією судових справ; зменшується навантаження на загальні суди; правосуддя стає доступнішим; захист суб'єктивних прав, свобод та інтересів стає ефективнішим [219, с. 11; 319, с. 152; 341, с. 33; 610, с. 10; 819, с. 236; 917, с. 59]. Науковці, які заперечують необхідність утворення спеціалізованих судів, наводять такі аргументи: відбувається ослаблення судової влади; утворюється громіздка, витратна й заплутана судова системи; ускладнюються правила судової юрисдикції; порушується рівність прав громадян перед законом; ускладнюється розв'язання проблеми з кадрами в судах; виникають умови для утворення надзвичайних судів [169, с. 103; 339, с. 51; 589, с. 20]. Дискусія з приводу створення спеціалізованих судів має не лише правовий, а й політичний контекст, адже стосується судової влади.

Проаналізувавши різні позиції із цього приводу, а також з огляду на значну завантаженість місцевих судів, видається, що запроваджувати в Україні спеціалізацію судової діяльності доцільно лише на рівні місцевих судів, оскільки в такому разі буде збережена єдність судоустрою. У цивільній юрисдикції спеціалізація судів, які вирішуватимуть найпоширеніші категорії справ позовного провадження, в умовах постійного розвитку й ускладнення правового регулювання суспільних відносин є лише питанням часу, передусім з огляду на загальносвітову тенденцією до створення спеціалізованих судів для розгляду окремих категорій цивільних справ. Однак формування спеціалізованих судів залежить насамперед від політичних чинників, правових традицій, а також їхнього фінансово-матеріальне забезпечення. На нашу думку, розгляд найпоширеніших категорій цивільних справ позовного провадження

вузькоспеціалізованими суддями в межах спеціалізованих судів призведе до швидшого й ефективнішого їх вирішення, а це перевершить витрати, пов'язані з такою спеціалізацією судів.

Окрім зовнішньої інституційної спеціалізації, на диференціації позовного провадження може позначатися внутрішня спеціалізація суддів. Проблеми спеціалізації суддів у юридичній літературі ґрунтовно досліджують як з позицій критики [816], так і з позицій обґрунтування її як гарантії забезпечення належної якості й ефективності правосуддя [241] чи оптимізації функціонування судової системи [870, с. 104]. У цьому контексті слушною видається думка Л. М. Москвич про те, що «внутрішня» спеціалізація є об'єктивною необхідністю, яка без надмірних витрат (фінансових, організаційних, кадрових, ресурсних) здатна забезпечити реалізацію права людини на правосуддя, що здійснюється компетентним, фаховим судом [870, с. 105].

Внутрішня спеціалізація може здійснюватися як в загальних судах, так і спеціалізованих. Кожен прюдомальний суд у Франції має п'ять відділів, кожен з яких спеціалізується на вирішенні окремих категорій трудових спорів, які виокремлені за суб'єктною та галузевою ознаками: трудові спори керівного (інженерно-технічного) складу підприємств, трудові спори у сфері промисловості, трудові спори у сфері торгівлі та сфери обслуговування, трудові спори у сфері сільського господарства, трудові спори в інших сферах [787, с. 109].

Країнам романо-германської правової сім'ї, зауважує Д. Я. Малешин, притаманна зовнішня спеціалізація, натомість країни загального права тяжіють до внутрішньої [527, с. 236–254]. Насправді знайти країну з «чистою» зовнішньою чи внутрішньою спеціалізацією складно, оскільки більшість країн, незалежно від їх приналежності до певної правової сім'ї, мають як спеціалізовані суди, так і спеціалізовані структурні підрозділи судів. Це дає підстави говорити про так звану змішану (зовнішньо-внутрішню) інституційну спеціалізацію.

Саме така спеціалізація запроваджена в Україні в господарських й адміністративних судах. З аналізу інформації про спеціалізацію суддів, що розміщена на сайті «Судова влада України» [868], вбачається, що в місцевих

судах внутрішню спеціалізацію проводять лише для розмежування цивільної та кримінальної юрисдикцій. Так само здійснюють внутрішню спеціалізацію в апеляційних судах. Прикладів внутрішньої спеціалізації в межах цивільної юрисдикції як на рівні судів першої інстанції, так і на рівні апеляційних судів автору виявити не вдалося.

На час підготовки цієї роботи питання про запровадження внутрішньої спеціалізації в КЦС лише обговорюють. Зокрема, суддя цього суду В. І. Крат протягом 2018–2020 років неодноразово зауважував, що для підвищення ролі ВС у судовій системі України потрібно задуматися над запровадженням спеціалізації в КЦС. Така необхідність зумовлена мінімум двома факторами: кількістю справ, які перебувають на розгляді, та відмінністю категорій спорів, які розглядають цивільні суди (цивільні, трудові, сімейні, житлові). Спеціалізація суддів у КЦС не лише дозволить підвищити оперативність розгляду, якість судових рішень та забезпечити однаковість застосування закону, але й буде орієнтиром для юридичної спільноти. Адже можна буде проаналізувати практику не всього суду касаційної інстанції у пошуках релевантного висновку щодо застосування тієї чи іншої норми, а конкретної судової колегії чи палати відповідної спеціалізації [864; 865].

У ч. 5 і 6 ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» законодавець прямо визначає мінімальний обсяг внутрішньої спеціалізації для Адміністративного та Господарського касаційних судів. Проте для КЦС законодавець такі вимоги не встановив. З огляду на це, спеціалізацію в КЦС можуть здійснювати відповідно до загального правила, визначеного в ч. 4 ст. 37 зазначеного Закону:–у кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів, кількість та спеціалізація таких судових палат визначаються рішенням зборів суддів касаційного суду з урахуванням судового навантаження.

Відсутність внутрішньої спеціалізації в цивільній юрисдикції на рівні судів першої інстанції в Україні наразі обумовлена об’єктивними причинами, адже в більшості місцевих судів кількість суддів становить 3–7 осіб [689], які

мають забезпечити розгляд не лише цивільних, а й інших справ, віднесених до територіальної юрисдикції відповідного суду. Крім того, в Україні значною є кількість судів, які не можуть належно здійснювати діяльність внаслідок браку суддів. Станом на вересень 2020 року кількість судів, у яких неможливо здійснювати правосуддя (у зв'язку з відсутністю суддів або закінченням повноважень у суддів, перебуванням у відпустці з догляду за дитиною), становить 8; кількість судів, які здійснюють правосуддя за фактичної кількості суддів у них менше за 50 % граничної кількості, – 94; кількість судів, фактична кількість суддів у яких 50 % граничної кількості, – 45 [771]. Очевидно, що в таких судах внутрішня спеціалізація в межах цивільної юрисдикції не лише непотрібна, а й неможлива. Отже, внутрішню спеціалізацію в судах цивільної юрисдикції слід запроваджувати насамперед у тих місцевих судах, що мають достатню кількість суддів. У судах з невеликим штатом суддів можна запроваджувати невиключну внутрішню спеціалізацію, яка передбачає, що судді розглядають не лише справи відповідно до встановленої спеціалізації, а й інші категорії справ, щодо яких спеціалізація не визначалась [156, с. 468].

Внутрішню спеціалізацію суддів щодо розгляду окремих категорій цивільних справ у місцевих судах в Україні не здійснюють. Із цього приводу В. В. Городовенко зауважує, якщо людина захворіє, то вона звертається не просто до лікаря, а до лікаря-спеціаліста за певним фахом – терапевта, стоматолога, хірурга тощо, і навіть в межах цих фахових напрямів існує ще вужча спеціалізація – нейрохірургія, стоматологічна хірургія тощо. Якщо провести паралель з суддею загального суду, навантаження на якого збільшується і збільшується кількість нормативно-правових актів, породжуючи колізії у праві та конкуренцію правових норм, нині можна, продовжує далі автор, лише поспівчувати суддям, яким задля підтримання належного професійного рівня необхідно опановувати всім цим масивом законодавства за рахунок вільного часу, відпочинку, приділення уваги сім'ї, близьким тощо [241, с. 13–14]. Під час розгляду спорів, стверджує Ю. В. Єфімова, судді стикаються з великою різноманітністю специфічних правовідносин, для

глибокого аналізу яких потрібні спеціальні знання. Спеціалізація суддів надасть можливість підвищити професійний рівень вирішення спорів за рахунок глибшого та всебічного вивчення суті спору, а також знизить навантаження на суддів з вирішення спорів [341, с. 44].

Запроваджувати внутрішню спеціалізацію серед суддів у судах цивільної юрисдикції доцільно стосовно лише тих категорій цивільних справ, які мають найбільшу питому вагу. Зокрема, 2016 року на розгляді місцевих судів знаходилося майже 1200 тис. позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень і справ, що розглядають у порядку цивільного судочинства, серед яких 750 тис. (або 62,5 %) становили справи позовного провадження. Більшість цивільних справ, що розглядали в позовному провадженні, становили спори, що виникають з договорів (205,7 тис., або 35,1 %) та із сімейних правовідносин (понад 198 тис., або 33,8 %). Значну кількість становлять також спори про спадкове право (66,7 тис., або 11,4 %) і спори, що виникають із житлових правовідносин (29,4 тис., або 5 %) [26]. Таке співвідношенням категорій цивільних справ спостерігається щороку. Тому саме щодо найпитоміших категорій справ позовного провадження варто запроваджувати спеціалізацію суддів місцевих загальних судів. Без внутрішньої спеціалізації в місцевих загальних судах суддям складно розглядати й вирішувати широке коло цивільних справ, адже потрібно не лише знати значний обсяг законодавчих актів, а й своєчасно відслідковувати внесення до них змін і формування судової практики щодо всіх категорій цивільних справ. Запровадження спеціалізації суддів, досвід розгляду ними вузького кола справ, а також регулярне підвищення кваліфікації, на наш погляд, створило б належні умови для якісного правосуддя у відповідних цивільних справах, оскільки спеціаліст вузького профілю краще знає предмет своєї діяльності, ніж спеціаліст широкого профілю.

Також слід акцентувати увагу на тому, що у деяких країнах передбачено передання суддею спеціалізованого суду на розгляд іншого суду справ, що фактично чи юридично є складними для суддів спеціалізованого суду. Зокрема,

у Франції суддя міського суду може прийняти рішення передати підсудну такому суду справу до трибуналу малої інстанції, якщо він у такій справі визнає складність застосування правової норми чи тлумачення укладеного сторонами договору (ст. 847^4 ЦПК Франції) [595, с. 201]. З огляду на відсутність спеціалізованих судів цивільної юрисдикції в Україні, запроваджувати таке правило в нашій країні не варто. Також деякі науковці пропонують у межах одного суду проводити ротацію суддів з однієї спеціалізації на іншу через 2–3 роки для підтримання високого рівня компетентності фахівців [819, с. 241]. Однак таку пропозицію, на наш погляд, навряд чи можна визнати слушною, оскільки така ротація не сприятиме формуванню високої кваліфікації спеціалізованих суддів. Крім того, трудова ротація не відповідає ментальності українського народу.

Інституційна спеціалізація судів має ґрунтуватися на певному критерії (критеріях) визначення їхньої юрисдикції. Єдиним виваженим критерієм запровадження інституційної спеціалізації судів (як внутрішньої, так і зовнішньої) цивільної юрисдикції слід визнати категорії цивільних справ, що визначені Загальним класифікатором спеціалізацій суддів та категорій справ, затвердженим наказом ДСАУ від 21.12.2018 № 622 [701]. Проте світовий досвід засвідчує, що таким критерієм також може бути ціна позову та/або складність справи. І в цьому контексті слід звернути увагу на те, що ДСАУ вказаним наказом затвердило Коефіцієнти складності справ за категоріями, визначені за результатами дослідження, проведеного за сприяння проєкту Агентствf США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» [616], що рекомендовані до застосування рішенням Ради суддів України від 22.06.2016 № 46 [1071].

4.4 Матеріально-правова диференціація позовного провадження

У третьому розділі було зазначено, що в низці статей ЦПК України закріплено норми, які встановлюють процесуальні особливості розгляду та вирішення певних категорій (видів) цивільних справ позовного провадження.

Наприклад, позови про стягнення аліментів можуть пред'являти за зареєстрованим місцем проживання відповідача або позивача (ч. 1 ст. 28), забезпечення позову про стягнення аліментів можливе шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію, стипендію тощо (ч. 4 ст. 150). Такі норми процесуального права стосуються особливостей вирішення певних категорій цивільних справ, а отже, є спеціальними. Вони визначають матеріально-правову диференціацію позовного провадження в цивільному судочинстві.

Спеціальні процесуальні норми щодо особливостей розгляду справ позовного провадження закріплені не лише в ЦПК України, а й в актах матеріального законодавства. Аналіз кодифікованих актів матеріального законодавства, зокрема, ЦК України, СК України, КЗпП України, Земельного кодексу (далі – ЗК) України, Житлового кодексу УРСР, а також деяких законів засвідчує наявність значної кількості статей, які закріплюють процесуальні норми (табл. 4.2):

Таблиця 4.2

Кодекс/Закон	**Статті, у яких закріплено процесуальні норми**
ЦК України [993]	12, 16, 29, 32, 35-40, 42, 43, 45, 46, 48, 60, 75, 78, 80, 92, 182, 204, 213, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 277, 306, 328, 344, 351, 352, 353, 355, 357, 362, 365, 366, 368, 369, 370, 372, 376, 386, 397, 402, 406, 432, 444, 535, 540, 551, 570, 591, 614, 623, 626, 649, 651, 652, 660, 668, 752, 754, 825, 826, 843, 882, 925, 937, 976, 998, 1048, 1051, 1057[1], 1134, 1141, 1154, 1166, 1178, 1186, 1190, 1192, 1208, 1213, 1224, 1231, 1256, 1257, 1259, 1272, 1274, 1277, 1282, 1287, 1291, 1293, 1301, 1308
СК України [820]	7, 11, 18, 19, 20, 23, 26, 31, 32, 40, 41, 42, 43, 45, 48, 57, 65, 70, 71, 72, 73, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 88, 100, 102, 103, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 119, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140,

	145, 146, 148, 152, 154, 156, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 177, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 199, 200, 204, 205, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 228, 229, 230, 231, 232, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 256^{2}, 256^{6}, 257, 258, 262, 263, 272, 273
КЗпП України [414]	39, 43, 136, 138, 231, 232, 235, 236, 237, 237^{1}, 238, 239, 240^{1}, 249, 251
ЗК України [369]	30, 88, 97, 102, 145, 151, 153, 158, 160, 210, 212
Житловий кодекс УРСР [349]	98, 99, 102, 104, 105, 106, 108, 109, 116, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 156, 157, 165, 169
Закон України «Про авторське право і суміжні права» [688]	11, 13, 53
Закон України «Про електронні документи та документообіг» [696]	8
Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» [709]	8, 11
Закон України «Про запобігання корупції» [698]	12, 68

І це неповний перелік не лише статей, а й актів матеріального законодавства, у яких закріплено процесуальні норми. Вичерпне дослідження питання про закріплення в актах матеріального законодавства процесуальних норм виходить за межі предмета цієї роботи.

З приводу таких норм виникає слушне питання про доцільність чи недоцільність їх перенесення до цивільного процесуального законодавства, що обумовлено необхідністю створення оптимального процесуального законодавства в частині розгляду окремих категорій цивільних справ позовного провадження та забезпечення детальної, з огляду на специфіку відповідних матеріальних правовідносин, регламентації процесуальних правовідносин і створення додаткових гарантій правильного вирішення цивільних справ різних

категорій та передбачуваності цивільної процесуальної діяльності [85, с. 159]. Під час вирішення зазначеного питання слід враховувати таке.

Цивільне процесуальне право охоплює загальні та спеціальні процесуальні норми. Загальна цивільна процесуальна норма – це універсальна норма, що регламентує процесуальні правовідносини, які є спільними для стадій цивільного процесу та різноманітних проваджень, а її застосування не залежить від категорії цивільної справи, яку розглядає суд. Спеціальна цивільна процесуальна норма – це норма, що регламентує процесуальні відносини, які виникають під час окремих стадій цивільного процесу, розгляду цивільних справ за правилами певних проваджень (особливих процедур) або розгляду судом окремих категорій цивільних справ. Схожу думку стосовно сутності спеціальної цивільної процесуальної норми обґрунтовує чимало науковців [987, с. 8–9; 994, с. 32], хоча деякі обмежують сферу її дії тільки стадіями цивільного процесу [257, с. 11; 1045, с. 21–22] або видами проваджень [1076, с. 21], що, на наш погляд, не цілком коректно. Отже, спеціальні цивільні процесуальні норми завжди регламентують вузьке коло процесуальних відносин. Існують спеціальні цивільні процесуальні норми, що стосуються розгляду всіх категорій цивільних справ (наприклад, норми щодо оскарження судових рішень). Проте в науці, про що буде йтися далі, також виокремлюють спеціальні норми цивільного процесуального права, регулятивний вплив яких спрямований на окремі види провадження або процедури. Своєю чергою серед спеціальних норм процесуального права, що регулюють позовне провадження, можна виокремити спеціальні процесуальні норми, які визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Переважна більшість таких норм закріплена в актах матеріального законодавства.

Спеціальні процесуальні норми, що визначають процесуальні особливості окремих категорій цивільних справ, на думку О. В. Бауліна, вирізняються низкою додаткових специфічних ознак: їх завжди застосовують під час розгляду цивільних справ певної категорії; вони знаходяться в тісній взаємодії не тільки із загальними цивільними процесуальними нормами, а й з матеріальними нормами,

оскільки більшість із них закріплені в актах матеріального законодавства [53, с. 8–9]. Такий висновок видається цілком слушним, водночас є одне застереження: для спеціальних процесуальних норм, закріплених в актах матеріального законодавства, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ позовного провадження, загальними будуть не тільки норми загальної частини цивільного процесуального права, а й спеціальні норми цивільного процесуального права, що регламентують загальний порядок позовного провадження незалежно від категорії цивільних справ. Аналізуючи співвідношення між загальною та спеціальною нормою цивільного процесуального права, В. М. Шерстюк стверджував, що таке співвідношення має враховувати, що такі норми мають перебувати на одному рівні [1045, с. 22].

Отже, одні й ті самі процесуальні норми, що регламентують позовне провадження, залежно від того, з чим їх співвідносити, можуть бути загальними та спеціальними. На рівні галузі цивільного процесуального права такі норми є спеціальними, проте на рівні інституту позовного провадження спеціальними нормами будуть ті, що визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, а загальними – ті, що регламентують загальний порядок позовного провадження. Саме тому С. В. Васильєв, висвітлюючи співвідношення спеціальної та загальної норм цивільного процесуального права, зауважив, що норма, яка регулює розгляд конкретної групи справ, завжди є спеціальною щодо норм ЦПК [197, с. 10].

Для розуміння сутності спеціальних процесуальних норм, закріплених в актах матеріального законодавства, необхідно усвідомити причини їх закріплення в таких актах [122]. Із цього приводу в літературі обстоюють думку, що процесуальні норми з’являються в матеріальному законодавстві тому, що необхідно враховувати своєрідність матеріальних правовідносин, зокрема, зважати на специфіку суб’єкта, об’єкта та змісту таких відносин, а також через: нерозривний зв’язок таких процесуальних правил з матеріальною нормою; історичні передумови такого закріплення; прагнення уникнути деталізації окремих питань у процесуальних законах; необхідність усунення

прогалин у правовому регулюванні, пов’язаних із тим, що матеріальне законодавство змінюється швидше за процесуальне [53, с. 9]. Серед причин закріплення спеціальних процесуальних норм в актах матеріального законодавства Н. М. Кострова називає відсутність необхідних спеціалізованих нормативно-правових актів, розрахованих на розгляд і вирішення певної групи матеріально-правових спорів [464, с. 47]. Критерієм відбору процесуальних норм для їх включення в непроцесуальні акти Н. О. Чечіна вважає нерозривну залежність матеріальних і процесуальних правил за їх змістом [1019, с. 97]. Цей критерій одночасно пояснює закріплення в актах матеріального законодавства тих процесуальних норм, без яких неможливе формулювання норми матеріального права, оскільки в разі їх окремого закріплення в акті матеріального законодавства й процесуальному законодавстві буде втрачено їх зміст, обумовлений відповідним правовим зв’язком.

Також слід акцентувати на тому, що процесуальне право лише в XIX столітті виокремилось з матеріального права. Це також є причиною «вкраплення» процесуальних норм у матеріальне законодавство, адже збереження дотепер значної частини таких «вкраплень» є даниною законотворчій традиції. Прикладом такої традиції є закріплення в Цивільному та Комерційному кодексах Франції норм про докази, а також норм, що визначають виключність судового рішення, його виконавчу силу тощо [250, с. 408]. На думку французьких дослідників, теорія доказів інкорпорована переважно в Цивільний кодекс, а ЦПК закріплює лише процес доказування [1122, с. 789–790]. Загалом доказове право Франції є автономним і системним правовим утворенням, що має змішану, матеріально-процесуальну сутність. Водночас визначальним є матеріально-правове регулювання доказів, а процесуальні правила стосуються технологічних питань використання доказів у судовому процесі. Тому доказове право Франції розглядають як специфічне правове утворення, що має матеріально-процесуальну сутність. Слід зауважити, що у Франції немає єдиного комплексного закону про докази, проте обговорюють питання про необхідність його розроблення та прийняття [489, с. 55].

Спеціальні процесуальні норми в актах матеріального законодавства є процедурними нормами. Однак процедурний характер норми, закріпленої в акті матеріального законодавства, необов'язково визначає її віднесення до процесуальних норм. У теорії юридичного процесу процедури поділяють на два види: матеріальні, що спрямовані на реалізацію матеріальних регулятивних правовідносин, і процесуальні, що забезпечують реалізацію матеріальних охоронних правовідносин[721, с. 31]. З огляду на зазначене, норми, що регулюють матеріальну процедуру, у будь-якому разі не підлягають інтеграції в процесуальне законодавство, оскільки визначені ними процедури не стосуються правового захисту. Із цього приводу Н. А Громошина зазначає, що матеріальні процедури належать до сфери матеріального права, а не процесуального, і внаслідок галузевої приналежності не повинні утворювати структурні розділи в кодексі процесуального права [85, с. 32].

Крім того, спеціальні процесуальні норми в актах матеріального законодавства слід відрізняти від норм матеріального права, що визначають право на захист і предмет доказування в цивільній справі. Відповідно до ч. 2 ст. 697 ЦК України, якщо покупець прострочив оплату товару, продавець має право вимагати від нього повернення товару. Така норма, хоч і регулює охоронні матеріальні відносини, визначає лише умови реалізації суб'єктивного права продавця на захист, що передбачені її диспозицією. Жодного процесуального навантаження вона не має, хоч і допомагає з'ясувати предмет доказування під час розгляду відповідної цивільної справи. Аналізуючи взаємозв'язок норм матеріального права й судової діяльності, С. Я. Фурса слушно зазначає, що у нормах ЦК є чіткі вказівки повноважень суду на встановлення тих чи інших юридичних обставин, якими є дії (бездіяльність), події, стан. Саме такі юридичні обставини, регламентовані у законі, і такі, що мають місце у реальних відносинах, зіставляє суд при вирішенні конкретної справи [994, с. 35–36]. Отже, матеріально-правові норми, що застосовують суди під час вирішення справ чи окремих процесуальних питань, не набувають процесуально-правового змісту, а тому в будь-якому разі не підлягають

перенесенню в процесуальне законодавство.

У процесі наукової дискусії про те, у яких актах законодавства мають бути закріплені спеціальні процесуальні норми, що наразі містяться в актах матеріального законодавства, запропоновано чотири підходи до розв'язання цієї проблеми.

Перший підхід, що поділяють такі вчені, як О. Є. Мєшкова, Я. Ф. Фартхадінов, Н. О. Чечина, В. М. Шерстюк, К. С. Юдельсон, Є. М. Яковлєва та інші, полягає в тому, що розміщення спеціальних норм процесуального характеру в актах матеріального законодавства є виправданим. Так, О. Є. Мешкова зауважує, що закріплення процесуальних норм окремо від матеріальних у певних випадках призвело б до ускладнення правозастосовної діяльності, настільки є тісний взаємозв'язок між цивільним процесуальним правом і галузями матеріального [563, с. 18]. Досліджуючи джерела цивільного процесуального права, Я. Ф. Фартхадінов вказує, що матеріально-правова природа цивільних справ (цивільних, сімейних, житлових тощо) є різноманітною, а тому потрібно вводити додаткові норми, що будуть конкретизувати загальні норми, з огляду на особливості цих справ. Їх включення в нормативні акти інших галузей права обумовлено потребами законодавчої практики, коли законодавець окреслює специфіку способів захисту матеріальних прав. Тому такі норми в актах матеріального законодавства вимушено повинні залишитися, однак слід уникати такого небажаного явища, як повторення тотожних положень у різноманітних актах [956, с. 111–112]. Отже, зазначений автор висловився проти дублювання процесуальних норм в актах матеріального та процесуального законодавства.

Прихильники такого підходу вважають, що без процесуальних норм матеріальне законодавство обійтися не може і їх поява там є закономірною. Дослідниця Н. О. Чечина визначає такі умови закріплення процесуальних норм в актах матеріального законодавства: а) ці норми повинні бути зафіксовані процесуальними нормативними актами; б) якщо зміст процесуальних правил не може бути пізнаний без відповідного матеріально-правового правила;

в) якщо в цих правил одна основа. Тому ці правила й застосовують разом для врегулювання матеріальних і процесуальних відносин [1019, с. 97]. Фактично Н. О. Чечина виправдовує наявність значної кількості процесуальних норм у матеріальному законодавстві тим, що це надає можливість краще зрозуміти їхній зміст, передусім тих правил, що стосуються особливостей розгляду окремих категорій справ. Аналізуючи розміщення спеціальних процесуальних норм в актах матеріального законодавства, В. М. Шерстюк поділяє підхід тих авторів, які вважають можливим і доцільним розміщення процесуальних норм у матеріально-правових актах [1045, с. 25]. Аналогічну позицію обстоюють Є. М. Яковлєва [1094], К. С. Юдельсон [1076, с. 20–21] та інші вчені.

Науковці, які поділяють *другий підхід* (В. М. Барсукова, В. І. Мартиненко, О. Г. Прохоров та інші), не схвалюють необхідність закріплення в матеріальному законодавстві спеціальних процесуальних норм і доводять, що їх слід вилучити з актів матеріального законодавства та перенести у відповідні глави ЦПК. Загалом таку теоретичну позицію обґрунтовують тим, що система цивільного процесуального права та система цивільного процесуального законодавства мають збігатися. Зокрема, В. М. Барсукова аргументує доцільність дзеркального відображення системи цивільного процесуального права в ЦПК, а наявність цивільних процесуальних норм в інших джерелах права засвідчує зворотне. Структура Особливої частини ЦПК, стверджує зазначена науковиця, не цілком відображає реальну систему Особливої частини цивільного процесуального права, не збігається з нею. Норми Особливої частини цивільного процесуального права розміщені в інших джерелах матеріального права. У зв’язку із цим, слід розглядати вплив джерел матеріального права на структуру Особливої частини ЦПК, яка поступово враховує процесуальні норми, що знаходяться в них, і змінюється внаслідок перенесення їх в ЦПК[48, с. 20].

Серед учених-процесуалістів, які обстоюють необхідність законодавчого закріплення процесуальних особливостей окремих категорій цивільних справ у відповідних главах ЦПК, є автори, які досліджували особливості розгляду певних

категорій цивільних справ. Зокрема, В. І. Мартиненко, принципово не заперечуючи неможливість включення процесуальних норм, що мають спеціальний характер, у трудове законодавство, аргументує необхідність розроблення окремої глави ЦПК, яка містила б спеціальні норми процесуального характеру щодо специфіки розгляду судами окремої категорії цивільних справ – «Особливості розгляду і вирішення індивідуальних трудових спорів» [544, с. 17].

Заперечують закріплення процесуальних норм в актах матеріального законодавства процесуалісти під час дослідження загальних положень цивільного процесу. Зокрема, О. Г. Прохоров, аналізуючи принцип допустимості засобів доказування, зауважив, що таке розміщення процесуальних норм, серед яких і тих, що регулюють допустимість засобів доказування, було виправдано лише на початкових етапах розвитку права. Норми, що регулюють допустимість засобів доказування, які знаходяться в джерелах матеріального права, мають бути вилучені з них і включені в цивільні процесуальні кодекси [725, с. 10–11].

Третій підхід (О. В. Баулін, С. В. Васильєв, Н. М. Кострова, В. С. Тадевосян та інші) полягає в поєднанні перших двох підходів. Його прихильники обстоюють ідею «подвійної прописки» спеціальних процесуальних норм, що визначають особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. На думку О. В. Бауліна, безсистемне регулювання особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ передбачає суперечності між загальними та спеціальними нормами, складнощі тлумачення, виникнення питань стосовно пріоритету однієї норми перед іншою, що ускладнює правозастосовну діяльність. Спосіб закріплення спеціальних норм тільки в актах матеріального права є неприйнятним, оскільки в цьому випадку окремі групи процесуальних положень будуть розвиватися самостійно, не узгоджуючись із загальними. Цей науковець не поділяє підхід авторів, які вважають за необхідне вилучити всі процесуальні положення з актів матеріального права. На його переконання, завдання полягає в тому, щоб забезпечити функціональну та змістову відповідність загальних і спеціальних

процесуальних норм. Цієї мети може бути досягнуто шляхом включення всіх спеціальних норм у ЦПК, закріплення в цьому нормативному акті глав, що регулюють особливості розгляду окремих категорій справ. Вилучення ж процесуальних правил з актів матеріального права не є необхідним. Отже, дослідник допускає дублювання спеціальних процесуальних правил в актах матеріального та процесуального права[53, с. 6, 15].

Також цей підхід поділяє С. В. Васильєв, який стверджує, що складна правова сутність окремих норм, яка пов'язана з одночасною приналежністю їх до декількох галузей права, дістала в загальній теорії права назву «подвійної прописки». Використовуючи цей термін, що відображає особливе положення окремих правових норм у структурі права, вчений доходить висновку про «подвійну прописку» процесуальних норм, включених до складу цивільного законодавства. «Подвійна прописка» цих норм означає, що вони одночасно належать до системи цивільного й цивільного процесуального законодавства. За такого підходу враховують особливості сучасного кодифікування цивільного й цивільного процесуального законодавства, а також взаємодію досліджуваних норм у структурі цивільного й цивільного процесуального законодавства. Наявність певної сукупності процесуальних норм у структурі цивільного законодавства надає частково комплексного характеру цивільному й цивільному процесуальному праву. Ці норми, зародившись у структурі матеріального права, сприяють подальшому розвитку процесуального регулювання [197, с. 22–23].

Аналізуючи процесуальні норми, які визначають особливості розгляду сімейних спорів, Н. М. Кострова стверджує, що не може йтися про існування сімейного процесуального права, оскільки наявна їх «подвійна прописка» в сімейному праві та цивільному процесуальному праві [467, с. 17]. Водночас В. С. Тадевосян допускає включення в сімейне законодавство процесуальних норм, і не тільки таких, що встановлюють нове процесуальне правило, а й тих, що дублюють положення ЦПК [879, с. 58].

Сутність *четвертого підходу* полягає в тому, що спеціальні норми

процесуального характеру, які визначають окремі особливості розгляду певних категорій цивільних справ, є частиною нової галузі чи підгалузі процесуального права. Таку думку обстоюють представники загальної теорії права та галузевих матеріально-правових наук, зокрема: В. М. Горшеньов, П. С. Дружков, О. А. Лазарева, С. В. Лозовий, Н. В. Плахотіна, С. В. Передерін, Н. Н. Семенюта, В. М. Скобелкін, С. Ю. Чуча та ін. Так, В. М. Горшеньов і П. С. Дружков вважають, що кожній галузі матеріального права притаманна самостійна галузь процесуального права чи принаймні підгалузь процесуального права [245, с. 18]. Наявність спеціальних процесуальних норм в актах матеріального законодавства, на думку представників цього підходу, зумовлена тим, що не знайдено зручніших форм об'єктивізації таких процесуальних норм [1084, с. 40]. Чимало вчених обґрунтовували існування трудового процесуального права [486, с. 154; 591, с. 6; 645, с. 6; 933], норми якого закріплені в КЗпП та інших актах трудового законодавства й регулюють процесуальні аспекти розгляду трудових спорів. Прихильники такої ідеї доводять необхідність перенесення спеціальних процесуальних норм до Трудового процесуального кодексу [350, 23; 469; 502, с. 17; 517, с. 180; 524, с. 121].

Підсумовуючи, але не поділяючи таку позицію, Н. А. Громошина зауважила, що наявність таких процесуальних особливостей, часом справді надто яскравих, зумовило формування в доктрині та практиці пропозицій про «відокремлення» від цивільного процесу й утворення спеціалізованого процесу (сімейного, земельного, трудового тощо), прийняття однойменних з процесом кодексів і створення відповідних спеціалізованих судів [285, с. 131].

Дослідники до таких галузевих процесуальних кодексів найчастіше пропонують включати не лише процесуальні, а й процедурні норми, що стосуються вирішення спорів позасудовими органами. Наприклад, В. М. Скобелкін обстоював регулювання Трудовим процесуальним кодексом процедурної діяльності з вирішення трудових спорів не тільки судом, а й іншими органами [933]. Однак діяльність різних органів з вирішення спорів здійснюється за різною процедурою, а її результати мають різну юридичну

силу. Поєднання в одному кодифікованому акті норм про судові та несудові форми захисту призведе до втрати не лише їх самобутності, а й ефективності. З іншого боку, наповнити Трудовий процесуальний кодекс лише спеціальними нормами неможливо, оскільки мають бути й загальні, які навряд чи істотно відрізнятимуться від загальних процесуальних норм, закріплених у ЦПК України, адже такі норми є універсальними для розгляду всіх категорій цивільних спорів. У такому разі, зазначає М. К. Треушніков, відбудеться чергове дублювання правових норм. Вилучення із ЦПК розділів, інститутів, перенесення їх в інші процесуальні акти, а так само їх дублювання здатне порушити стрункість, системність і логічність ЦПК і процесуального законодавства загалом [926, с. 20]. У цьому контексті В. І. Мартиненко підсумовує, що матеріалу для створення Трудового процесуального кодексу очевидно недостатньо [544, с. 9]. З огляду на викладене, з ідеєю утворення нових галузей процесуального права (трудового процесуального, сімейного процесуального тощо) і перенесення в особливі частини таких процесуальних кодексів спеціальних процесуальних норм з актів матеріального законодавства категорично не слід погоджуватись.

Визначаючи, який з перших трьох окреслених вище підходів слід застосовувати для впорядкування актів матеріального й процесуального законодавства, необхідно зауважити ще й таке.

З одного боку, гіпотеза низки спеціальних процесуальних норм, закріплених в актах матеріального законодавства, вказує на кілька юридичних фактів, одні з яких мають процесуальну правову сутність, а інші – матеріально-правову. Проте лише в своїй єдності вони створюють цілісну умову для застосування диспозиції такої норми до охоронних матеріальних відносин. Зокрема, гіпотезу норми, закріпленої в ч. 4 ст. 267 ЦК України, – «сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові», становлять два юридичних факти: матеріально-правовий – сплив строку позовної давності, а також процесуальний – заява сторони про сплив строку позовної давності. В актах

матеріального законодавства інколи визначено способи захисту порушеного суб'єктивного матеріального права з прямою вказівкою на те, що реалізація таких засобів можлива шляхом звернення до суду (наприклад, п. 2 ч. 1 ст. 232 КЗпП України, ст. 169 СК України). У такий спосіб законодавець закріплює правові гарантії та встановлює, що судовий захист є єдиною юрисдикційною формою захисту відповідних суб'єктивних прав. Такі процесуальні за своєю суттю норми зароджуються в матеріальному праві та нерозривно пов'язані з матеріально-правовими нормами. У разі їх перенесення до процесуального законодавства буде втрачено цілісність регулювання відповідної групи правовідносин актом матеріального законодавства.

З другого боку, спеціальні процесуальні норми й матеріально-правові норми в актах матеріального законодавства не є однорідними. Тому логічно припустити доцільність їх перенесення до процесуального законодавства. Це надало б можливість забезпечити «чистоту» галузі матеріального права, яку повинні утворювати однорідні правові норми, закріплені у відповідних актах матеріального законодавства. Крім того, законодавець, встановлюючи в актах матеріального законодавства процесуальні норми, не завжди для позначення процесуальних явищ використовує усталені процесуальні терміни. Зокрема, у ст. 1051 ЦК України застосовано термін «свідчення свідків», а в ЦПК України – «показання свідків»; у ч. 3 ст. 156 СК України йдеться про «правову допомогу», а в ЦПК України – «професійну правничу допомогу» тощо. З огляду на процесуальний зміст відповідних норм, схожі термінологічні неузгодженості слід вирішувати шляхом надання переваги в застосуванні саме процесуальній термінології. Це необхідно враховувати в подальшій законотворчій діяльності.

Отже, хоча перший і другий підходи передбачають чітке розв'язання проблеми закріплення спеціальних процесуальних норм у законодавстві, вони обидва не можуть бути визнані прийнятними, адже не враховують їхній взаємозв'язок з нормами матеріального права. Крім того, не можна буквально «вирізати» з актів матеріального законодавства всі спеціальні процесуальні норми і «вставити» їх у ЦПК України, адже це може призвести до втрати

деякими з них змісту внаслідок відірваності від матеріально-правової основи. Також унаслідок цього ЦПК України стане громіздким, що значно ускладнить застосування його положень. Тому слушною видається думка про «подвійну прописку» (зазначений вище третій підхід) спеціальних процесуальних норм, що встановлюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Однак такий підхід дає змогу лише теоретично обґрунтувати правовий зміст спеціальних процесуальних норм в актах матеріального законодавства, а фактично передбачає збереження status quo їх законодавчого розміщення. Загалом закріплення процесуальних норм в актах матеріального права навряд чи варто визнати позитивним явищем, адже з теоретичного погляду це призводить до певної розбалансованості між матеріальним і процесуальним правом, а з практичного надає застосуванню процесуальних норм комплексності, а отже, воно стає складнішим.

Збільшення частки процесуальних норм в актах матеріального законодавства, правильно зауважує Н. М. Кострова, посилить неузгодженість процесуальних норм, загострить суперечку між загальними та спеціальними процесуальними нормами[468, с. 124]. З огляду на це, проблему наявності процесуальних норм в актах матеріального законодавства слід розв’язувати шляхом виключення з актів матеріального законодавства положень, що дублюють положення процесуального законодавства, а також поступового еволюційного перенесення в процесі розвитку законодавства зазначених «вкраплень» у процесуальне законодавство, передусім у межах рекодифікацій або ґрунтовного оновлення окремих законів. Проте не всі процесуальні норми підлягають такому перенесенню.

У деяких актах матеріального права є окремі загальні процедурні норми, спрямовані на регулювання як судочинства, так і діяльності несудових органів. Наприклад, ст. 160 ЗК України [369] встановлює, що сторони, які беруть участь у земельному спорі, мають право знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки, брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні і

письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору, і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його. Така норма частково дублює норми процесуальних кодексів, у яких визначено процесуальний правовий статус сторін справи, зокрема ст. 43 ЦПК України. Проте ст. 160 ЗК України поширюється на діяльність не лише судів, а й інших органів, що вирішують земельні спори, до яких, згідно зі ст. 158 ЗК України, належать також органи місцевого самоврядування та Держгеокадастр. Саме тому, зазначені норми можна виключити із ЗК України, якщо в актах законодавства щодо порядку розгляду земельних спорів зазначеними неюрисдикційними органами буде передбачено права сторін земельного спору, закріплені в ст. 160 ЗК України. Наразі ж для забезпечення збалансованості між ст. 43 ЦПК України і ст. 160 ЗК України необхідно в останній встановити, що права сторін спору під час його розгляду в суді визначені відповідними процесуальними кодексами. В актах матеріального законодавства не повинні міститися цивільні процесуальні норми загального спрямування, особливо якщо вони закріплені в ЦПК України чи інших процесуальних кодексах.

Також абсолютно недоцільно переносити до ЦПК України норми, що мають загальний характер для позовного провадження. Прикладом таких норм є положення ст. 256–268 ЦК України щодо строків позовної давності. Однак більшість науковців заперечують віднесення строку позовної давності до категорій цивільно-процесуального права й обґрунтовують, що строк позовної давності не може бути відновлено (поновлено) в разі його спливу, а позивач має право на судовий захист у разі визнання поважними причин пропущення строку позовної давності [773, с. 5]. Таку правову позицію викладено в постанові ВС від 09.04.2019 у справі № 908/32/15-г [667]. Не заперечуючи її загалом, слід лише зауважити, що норми інституту позовної давності вочевидь мають і процесуальний аспект, про що свідчить навіть його назва. Закріплені в ч. 2 і 3 ст. 267 ЦК України норми взагалі є суто процесуальними, однак їх загальний характер і тісний зв’язок з іншими нормами інституту позовної

давності робить недоцільним перенесення їх у процесуальне законодавство.

Наявність нерозривного зв'язку процесуальних норм в актах матеріального законодавства з нормами матеріального права в юридичній літературі вважають критерієм, яким слід керуватися законодавцю під час вирішення питання про перенесення в процесуальне законодавство зазначених процесуальних норм. За відсутності такого зв'язку, стверджує О. О. Позднякова, спеціальна процесуальна норма підлягає виключенню з актів матеріального законодавства[649, с. 10].

Також недоцільно переносити в процесуальне законодавство закріплені в актах матеріального законодавства норми, що поширюють судову юрисдикцію на вирішення конкретних спорів. Наприклад, за ч. 4 ст. 882 ЦК України акт передачі підрядником виконаних робіт замовнику, що підписаний однією стороною, може бути визнаний судом недійсним. Загалом зі 114-ти статей ЦК України, що, на нашу думку, закріплюють норми процесуального права (зазначені вище в таблиці 4.2), 74 статті містять положення про судову юрисдикцію (ч. 3 ст. 29, ч. 5 ст. 32, ч. 2 ст. 35, ч. 1, 2 ст. 36, ч. 3 ст. 37, ч. 1, 2 ст. 38, ч. 1 ст. 39, ч. 1 ст. 42, ч. 1 ст. 43, ст. 45, ч. 1 ст. 46, ч. 1 ст. 48, ч. 3 ст. 182, ч. 2 ст. 213, ч. 3 ст. 215, ч. 2 ст. 220, ч. 2 ст. 221, ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 223, ч. 2 ст. 224, ч. 1 ст. 225, ч. 2 ст. 226, ч. 1 ст. 227, ч. 1 ст. 229, ч. 1 ст. 230, ч. 1 ст. 231, ч. 1 ст. 232, ч. 1 ст. 233, ч. 2 ст. 234, ч. 4 ст. 277, ч. 4 ст. 344, ч. 1 ст. 351, ч. 2 ст. 352, ч. 6 ст. 353, ч. 4 ст. 362, ч. 1 ст. 365, ч. 1 ст. 366, ч. 4 ст. 369, ч. 2 ст. 370, ч. 5, 7 ст. 376, ч. 2 ст. 386, ч. 1 ст. 402, ч. 2 ст. 406, ч. 1 ст. 432, ч. 2 ст. 535, ч. 3 ст. 551, ч. 1 ст. 649, ч. 2 ст. 651, ч. 2, 4 ст. 652, ч. 3 ст. 668, ч. 2 ст. 752, ч. 2 ст. 825, ч. 2 ст. 843, ч. 4 ст. 882, ч. 1 ст. 998, ч. 1 ст. 1057^1, ч. 3 ст. 1134, ч. 2 ст. 1141, ч. 3 ст. 1154, ч. 1 ст. 1208, ч. 2 ст. 1213, ч. 5 ст. 1231, ч. 2 ст. 1256, ч. 2 ст. 1257, ч. 2 ст. 1259, ч. 3 ст. 1272, ч. 5 ст. 1274, ч. 1 ст. 1277, ч. 2 ст. 1282, ч. 1 ст. 1287, ч. 2 ст. 1291, ч. 1 ст. 1293, ст. 1301, ч. 1, 2 ст. 1308). Такі норми визначають, з одного боку, право відповідного учасника цивільних правовідносин звернутися до суду з позовом за захистом свого відповідного цивільного права, а з іншого боку – юрисдикцію суду. Однак вони не змінюють положення ЦПК України про цивільну юрисдикцію, а фактично їх

конкретизують, не торкаючись питання про предметну та суб'єктну юрисдикцію, яке підлягає вирішенню відповідно до норм процесуальних кодексів. З цього приводу О. В. Баулін зазначав, що не вимагає конкретизації загальне правило підвідомчості суду цивільних, сімейних, житлових справ [53, с. 12]. Також слід зауважити, що такі норми не мають нерозривного зв'язку з нормами матеріального права. Тому ці та схожі норми слід не переносити з актів матеріального законодавства, а взагалі виключити за умови збереження матеріально-правового змісту відповідних статей.

Закріплення в актах матеріального права спеціальних процесуальних норм передбачає необхідність визначення співвідношення між ними й загальними правилами розгляду відповідних справ у порядку позовного провадження. У процесуальній науці поширеною є думка, згідно з якою спеціальні норми процесуального характеру, що містяться в матеріальному законодавстві, не повинні суперечити принципам цивільного процесуального права, а також сутності цивільних процесуальних відносин [964, с. 40–46]. Зазначену думку М. К. Треушнікова поділяє С. В. Васильєв [197, с. 6]. Частково іншу позицію обґрунтовує О. О. Позднякова. Вона також доводить необхідність відповідності спеціальних процесуальних норм загальним процесуальним нормам, але заперечує вирішення колізій між ними за правилом «спеціальна норма скасовує дію загальної». Інше, на думку, зазначеної науковиці, означало б, що процесуальні відносини можуть бути регламентовані положеннями матеріального нормативного акта, що неприпустимо з огляду на самостійність галузей матеріального та процесуального права, особливостей їхніх предмета та методу правового регулювання [649, с. 11].

Наявність спеціальних процесуальних норм в актах матеріального права слід визнати нормальним явищем на нинішньому етапі розвитку законодавства України. Зазначена ж позиція О. О. Позднякової суперечить цій думці. Тому доцільною видається думка М. К. Треушнікова та С. В. Васильєва.

Окремі процесуалісти (Н. О. Чечина, В. В. Ярков, О. В. Підлубна та інші) неодноразово пропонували закріпити в ЦПК примат (правило про вищу

юридичну силу) його процесуальних норм над цивільними процесуальними нормами, закріпленими в актах матеріального законодавства чи інших законах[643, с. 6–7; 1019, с. 100; 1098, с. 30]. На думку Н. О. Чечиної, розробляючи матеріальне законодавство, слід дотримуватися правила про «верховенство» процесуального законодавства відносно матеріального, що включає процесуальні норми [1017, с. 9]. Подібну позицію висловила й О. В. Підлубна, яка наголошує на необхідності закріплення в ЦПК України принципу верховенства процесуальних норм, розміщених у ЦПК України, над нормами матеріального права, які стосуються окремих питань цивільного процесу[643, с. 92].

Цю позицію критикує І. Е. Берестова, зазначаючи, що доктриною та практикою розроблено перелік правил щодо подолання колізійної ситуації, виходом з якої зазначена авторка не вважає встановлення догмату процесуального права на матеріальним у процесі здійснення судочинства. Також вона акцентує на хибності ототожнення О. В. Підлубною положень, пов’язаних зі здійсненням правосуддя в матеріальній нормі з процесуальним характером певних норм матеріального права, що стосуються окремих питань цивільного процесу [63, с. 232–234].

Наукова концепція про примат норм ЦПК не була сприйнята законодавцем, а тому наразі і ЦПК України, і закони України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справи, є такими, що мають однакову юридичну силу. З огляду на це, під час розв’язання правових колізій між будь-якими нормами, зокрема процесуальними, закріпленими в одному акті законодавства, застосовують загальновизнані прийоми тлумачення правових норм, а в разі виявлення суперечностей (колізії) між положеннями різних нормативно-правових актів, які мають однакову юридичну силу, застосовуються положення нормативно-правового акту, який прийнято пізніше або який є спеціальним тощо [513].

Водночас, на наш погляд, думку про примат ЦПК України в системі законодавства про цивільне судочинство не слід однозначно заперечувати,

адже відповідні правові колізії можуть стосуватися не лише окремих норм, закріплених в актах матеріального та процесуального законодавства, а й принципів судочинства. Відповідно до ч. 3 ст. 166 СК України при задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину. Однак принцип диспозитивності цивільного судочинства, закріплений у ст. 13 ЦПК України, передбачає, зокрема, що суд розглядає справи не інакше, як за зверненням особи, у межах заявлених нею вимог. Отже, якщо суд, ухвалюючи рішення про позбавлення батьківських прав, за власною ініціативою без заявленої відповідної позовної вимоги позивача стягне з відповідача аліменти, він дотримається зазначеної норми матеріального права, проте грубо порушить зазначену норму матеріального права, що є підставою для скасування такого рішення суду в разі його перегляду апеляційним чи касаційним судом.

З огляду на цю та інші схожі правові колізії, наукову думку про примат процесуальних норм, закріплених у ЦПК України слід визнати цілком слушною, хоч і недосконалою. На наше переконання, її варто було б реалізувати в ЦПК України за зразком ч. 2 ст. 4 ЦК України. Це передбачає визнання ЦПК України основним актом законодавства України про цивільне судочинство, а також те, що в разі поданні до Верховної Ради України проєкту закону, який регулює цивільні процесуальні відносини інакше, ніж ЦПК України, відповідний суб'єкт законодавчої ініціативи зобов'язаний одночасно подати проєкт закону про внесення змін до ЦПК України, який розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним первісним законопроектом. Така норма втілила б «м'який» примат ЦПК України та могла б стати нормативною основою поступового викорінення «вкраплень» спеціальних процесуальних норм з актів матеріального законодавства та законодавчо закріпила б «материнський» статус ЦПК України в системі цивільного процесуального законодавства.

З аналізу чинного ЦПК України й інших актів законодавства про цивільне судочинство вбачається незначна концентрація норм, що визначають

матеріально-правову диференціацію позовного провадження. Норми, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, розосереджені між різними статтями розділів І і ІІІ ЦПК України, а також актами матеріального законодавства. Із цього приводу О. В. Баулін зазначає, що особливістю спеціальних норм, які регулюють розгляд окремих категорій цивільних справ позовного провадження, є хаотична їх розосередженість в ЦПК й актах матеріального права; процесуальну норму розміщують зазвичай поруч із тієї матеріальною нормою, застосування якої опосередковує, або її розміщення є безсистемним [54, с. 77].

До 2015 року в ЦПК України норми про особливості розгляду в порядку позовного провадження будь-якої категорії цивільних справ взагалі структурно не виокремлювали. Однак Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 13.05.2014 № 198-VIII розділ ІІІ «Позовне провадження» ЦПК України було доповнено главою 9 «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування» [693]. Тим самим уперше в Україні законодавець закріпив в окремій структурній частині зазначеного Кодексу особливості розгляду в порядку позовного провадження окремої категорії цивільних справ, з огляду на її матеріально-правовий зміст, тим самим започаткувавши матеріально-правову диференціацію позовного провадження [105; 128; 161].

Водночас в історії цивільного судочинства на українських землях були відомі приклади структурування процесуального законодавства на підставі матеріально-правової диференціації позовного провадження. Зокрема, книга ІІІ Статуту цивільного судочинства 1864 року, яка мала назву «Изъятія изъ общаго порядка гражданскаго судопроизводства», містила розділи, поділені на глави, у яких було закріплено особливості розгляду окремих категорій цивільних справ: справи казенного управління, справи про відшкодування шкоди, завданої розпорядженнями посадових осіб, провадження в шлюбних справах і справах

щодо законності народження тощо [947].

Матеріально-правова диференціація позовного провадження відображається і в процесуальному законодавстві інших країн. Так, Ще до недавнього часу в шостій книзі ZPO було встановлено особливості судочинства у спорах, що витікають із сімейних правовідносин, у справах про встановлення правовідносин між батьками й дітьми та аліментних правовідносин (Familiensachen, Kindschaftsund Unterhaltsachen) [334, с. 32]. Однак ці норми було виключено, і в чинній редакції ZPO вони не містяться [1125]. У книзі третій ЦПК Франції (Livre troisieme. Dispositions particulieres a certaines matieres) закріплено положення, що стосуються окремих категорій справ (ст. 1038-1441[4]). Ця книга складається з 4 титулів: «Особи», «Майно», «Режими майнових відносин між подружжям. Спадкування і безоплатні правочини», «Зобов'язання і договори», у яких передбачено різноманітні особливості судового розгляду значної кількості категорій цивільних справ, починаючи від змісту та порядку подання заяви й закінчуючи особливостями касаційного оскарження і виконання судових рішень [595, с. 256–354].

В літературі обґрунтовують різні погляди з приводу концентрації в окремих структурних частинах ЦПК спеціальних процесуальних норм, що встановлюють особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. На думку В. М. Барсукової, оскільки позовне провадження є підрозділом, що складається з глав, то процесуальні особливості розгляду окремих категорій справ мають належати до зазначеного підрозділу не у вигляді розділу, а у вигляді глави. Причому особливості окремих категорій справ у зазначеній главі слід розміщувати у вигляді параграфів, що складаються зі статей [48, с. 17–18].

Такий підхід загалом видається слушним. Однак необхідно уточнити структурування в ЦПК України статей щодо особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ. Під час вирішення цього питання слід ураховувати:

– структуру чинного ЦПК України, зокрема наявність в розділі ІІ ЦПК України глави 12 «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави»;

– віднесення до предметної цивільної юрисдикції, згідно зі ст. 19 ЦПК України, справ, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших відносин;

– Загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ, затверджений наказом ДСАУ від 21.12.2018 № 622 [701];

– уніфікацію підходів до урегулювання особливостей позовного провадження в окремих категоріях справ у цивілістичному судочинстві. Зазначене обумовлено тим, що в КАС України процесуальні особливості розгляду окремих категорій справ закріплено в главі 11 «Особливості позовного провадження в окремих категоріях адміністративних справ» розділу ІІ «Позовне провадження». Ця глава має три параграфи, кожен з яких присвячений особливостям розгляду складних, термінових, зразкових і типових справ. Така диференціація адміністративного судочинства є дворівневою. На верхньому рівні вона є процедурною, адже в кожному параграфі закріплена особлива процедура розгляду відповідних справ. Нижній рівень (матеріально-правова диференціація) передбачений лише в § 1 і 2, у яких закріплено особливості розгляду в порядку позовного провадження окремих категорій відповідних адміністративних справ.

Тож запропоновано внести зміни до розділу ІІІ ЦПК України, виклавши в новій редакції главу 12. Авторський концепт такої глави полягає в тому, що вона буде мати назву «Особливості позовного провадження в окремих категоріях цивільних справ», включатиме 6 параграфів, кожен з яких буде присвячений особливостям розгляду справ відповідно із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших відносин. Своєю чергою в таких параграфах міститимуться статті, у кожній з яких буде закріплено особливості розгляду певної конкретної категорії цивільних справ, відповідно до Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ. Диференціація таких справ в окремих статтях має відбуватися з огляду на предмет спору, який повинен співвідноситися з наявними у відповідному матеріальному Кодексі способами захисту відповідних матеріальних прав [85,

с. 161–162]. Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави мають бути закріплені в параграфі «Особливості розгляду інших справ».

Слід зауважити, що деякі науковці, які досліджували специфіку розгляду трудових спорів і сімейних спорів у цивільному судочинстві, пропонують закріпити в ЦПК України процесуальні норми, що закріплювали б загальні особливості розгляду всіх трудових спорів і всіх сімейних спорів. Зокрема, В. Ф. Безп'ята пропонує відобразити положення щодо процесуальної дієздатності як працівника, так і роботодавця, підсудності трудових спорів, обов'язкового застосування в стадії досудового розгляду примирювальних процедур, можливості суду з власної ініціативи збирати докази для з'ясування всіх обставин справи з метою винесення законного та обґрунтованого рішення тощо [59, с. 7]. Поділяючи загалом таку думку, П. С. Баришніков пропонує не визначати досудове врегулювання трудового спору як обов'язкове, оскільки це затягне розгляд справи. Також цей автор не схвалює ідею скорочених строків розгляду трудових спорів, оскільки це негативно позначається на діяльності суду [49, с. 8, 17]. Натомість В. І. Мартиненко пропонує закріпити принцип асиметрії доказування, відповідно до якого обов'язок доказування в усіх випадках розгляду трудових спорів має бути покладений на роботодавця, а суд повинен мати право виходу за межі заявлених вимог працівником, з метою захисту його порушених або оспорюваних трудових прав [544, с. 10, 21]. Дослідниця О. А. Лазарева пропонує закріпити презумпцію добросовісності роботодавця, а також право сторін трудового спору на передачу справи до третейського суду [502, с. 8, 10]. Наявність значної кількості спеціальних процесуальних норм, які регламентують розгляд сімейних спорів, на переконання Н. М. Кострової, зумовлює розроблення загальних положень розгляду сімейних спорів (загальне процесуальне регулювання), які стосуватимуться всіх категорій сімейних справ або їх переважної більшості. До них можна віднести участь у таких справах органів опіки та піклування, пільгові правила підсудності, звільнення від сплати судових витрат за низкою

сімейних справ, посилення виховної функції правосуддя у сімейних справах шляхом винесення окремих ухвал суду тощо [467, с. 13, 25–26, 35]. Серед загальних положень розгляду сімейних спорів Є. О. Позднякова пропонує закріпити правило, за яким суд може вийти за межі заявлених вимог під час вирішення сімейних спорів, якщо цього будуть вимагати права й інтереси дитини, а також розглядати як докази думку дитини й висновок органів опіки та піклування [649, с. 10-11]. Ми не поділяємо такі підходи, оскільки зазначені особливості притаманні лише окремим категоріям справ, що виникають з відповідних галузево-матеріальних правовідносин.

Кожна зі спеціальних статей запропонованої нами глави своєю чергою може передбачати особливості: 1) підсудності; 2) суб'єктів права звернення до суду й інших учасників процесу; 3) строків звернення до суду, його форми та порядку здійснення; 4) можливих способів захисту; 5) доказування (правила про допустимість засобів доказування, розподіл між сторонами обов'язку доказування тощо); 6) негайного виконання рішення суду та набрання ним законної сили; 7) оскарження рішення чи обмеження його преюдиціальної сили (встановлення заборони на апеляційне чи касаційне оскарження або можливість оскарження лише в частині встановлених фактів); 8) встановлення порядку та способу виконання рішення (виконання під умовою); 9) одночасного чи окремого покладення на позивача обов'язків, а на відповідача – прав; 10) інші особливості розгляду окремої категорії справ [85, с. 162].

Під час конструювання зазначених спеціальних процесуальних норм щодо особливостей розгляду окремих категорій цивільних справ позовного провадження також слід акцентувати на узагальнення судової практики та роз'яснення, здійснені вищими судами України (ВС, ВСУ, ВССУ). Як приклад можна навести положення абз. 1 п. 5 постанови Пленуму ВССУ від 30.03.2012 № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин», відповідно до якого позовна заява про вирішення спору, що виникає з кредитних правовідносин, за формою та змістом повинна відповідати загальним правилам, а залежно від предмета й

підстави позову – і вимогам, які містяться в спеціальному законодавстві. Зокрема, у разі пред'явлення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки в заяві має бути викладено обставини, необхідні для ухвалення рішення, окреслені в ст. 39 Закону України «Про іпотеку» [707]. Щоправда О. В. Баулін заперечує доцільність включення правозастосовних положень, що містяться в роз'ясненнях вищого суду, до нормативних актів, оскільки вони не є нормативними. Вони конкретизують дію та застосування загальних процесуальних норм із використанням інформації, яка міститься в нормах матеріального права [53, с. 10]. На нашу думку, результати узагальнення судової практики можуть бути основою для формування спеціальної процесуальної норми, що визначатиме процесуальну особливість позовного провадження під час розгляду певної категорії справ [156, с. 504].

Матеріально-правова диференціація цивільного судочинства визначає лише особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, проте не свідчить про наявність нового виду позовного провадження чи процедури на кшталт спрощеного позовного провадження, заочного розгляду справи тощо. Однак, якщо особливості розгляду окремих категорій позовних справ набудуть системності, деталізації та охоплюватимуть весь перебіг розгляду певної категорії справ позовного провадження в суді першої інстанції, можна буде констатувати виокремлення (появу) нового виду позовного провадження.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні запропоновано розв’язання важливої наукової проблеми формування та верифікації концепції диференціації цивільного судочинства. Здійснене дослідження надало можливість встановити його зміст, підстави, межі, види (рівні), структуру цивільного судочинства, визначити окремі прогалини й тенденції розвитку цивільного процесуального регулювання, а також запропонувати уточнене бачення деяких категорій цивільного процесуального права.

Важливими результатами дослідження стали такі висновки.

1. Теорії судового права і загального юридичного процесу є теоретичними абстракціями, що дають змогу краще пізнати близькі за своєю суттю реальні динамічні правові явища та їх законодавче регулювання. Подальше їх наукове розроблення слід здійснювати не через взаємне заперечення, а шляхом інтеграції переконливих, науково виважених і практично виправданих конструкцій кожної з них, заперечивши їх надмірно теоретичні та суперечливі положення. Загальноправовим і таким, що поширюється на всі галузі права, слід визнати заснований на теорії юридичного процесу підхід, за яким встановлена законодавством сукупність юридичних процедур (як процесуальних, так і матеріально-правових), яким притаманна єдність правового регулювання та які об’єднані спільною метою (завданням), під впливом правової традиції стає складним явищем вищого порядку – певним видом юридичного процесу.

2. Терміном цивілістичне судочинство необхідно позначати інтегральну теоретичну категорію, що засвідчує сутнісну єдність усіх некримінальних судових процесів (цивільного, господарського та адміністративного судочинства) і використовується для наукового обґрунтування штучності плюралізму цивільної юрисдикції та доцільності подальшої уніфікації зазначених видів судочинства й відповідного процесуального законодавства.

3. Цивільний процес є багатогранним правовим терміном, доктринальні традиції застосування якого вказують на такі його значення (аспекти), що взаємно

доповнюють одне одного, відображаючи складну сутність відповідного поняття:

а) як синонім цивільного судочинства: діяльність суду та учасників судового процесу з розгляду й вирішення цивільних справ; цивільні процесуальні правовідносини, урегульовані цивільним процесуальним законодавством, що виникають, змінюються та припиняються внаслідок дій відповідних суб'єктів; встановлений цивільним процесуальним законодавством порядок судового розгляду й вирішення цивільних справ;

б) як синонім провадження – перебіг розгляду та вирішення судом конкретної цивільної справи;

в) як синонім цивільного процесуального права: галузь права, що регулює цивільні процесуальні правовідносини; галузь юридичної науки, що досліджує цивільне судочинство, а також теоретичні та практичні проблеми його правового регулювання; навчальна дисципліна, предметом якої є цивільне судочинство й цивільне процесуальне право.

4. Онтологічна сутність цивільного судочинства полягає в процесуальних діях, якими є активні (власне дії та рішення) і пасивні (бездіяльність) вчинки суб'єктів цивільних процесуальних відносин, що залежать від їхньої волі, пов'язані з реалізацією їх цивільного процесуального статусу, обумовлюють виникнення, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин і вчиняються відповідно до встановленої процесуальним законодавством процедури. Складна сутність цивільного судочинства обумовлює його диференціацію.

5. Здійснення правосуддя в цивільних справах є єдиним призначенням, а не функцією судової влади в Україні. Ознаками правосуддя в цивільних справах є такі: а) це діяльність з розгляду та вирішення справ, віднесених до цивільної юрисдикції; б) його здійснює незалежний, неупереджений (безсторонній) і встановлений законом суд; в) утілює правильне та справедливе правозастосування; г) поширюється на всі цивільні справи, які вирішують суди; д) його здійснюють у встановленому законом порядку цивільного судочинства; е) відображається в судових рішеннях, які набрали законної сили. Дійсна діяльність суду є правосуддям лише у разі, якщо вона відповідає всім

переліченим ознакам.

Правосуддя в цивільних справах – це законні та справедливі розгляд і вирішення незалежним, неупередженим й установленим законом судом у передбаченому цивільним процесуальним законодавством порядку цивільного судочинства справ, віднесених до цивільної юрисдикції, що відображається в судових рішеннях.

6. Система функцій судової влади є багаторівневою та визначається тим, що судова влада має різні напрями впливу на суспільні відносини. На найвищому рівні функції судової влади поділяють за сферою впливу на загальні та спеціальні. Загальні функції судової влади є тими напрямами її впливу, які характеризують таку владу загалом і здійснюються в усіх видах судочинства (виховна, превентивна, правозастосовна, правотворча тощо). Спеціальні функції судової влади визначають особливості її реалізації під час здійснення правосуддя в цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних та інших справах. Спеціальними функціями судової влади в цивільному судочинстві в Україні є: а) вирішення індивідуальних юридичних спорів; б) звернення до примусового виконання безспірних грошових вимог; в) підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; г) забезпечення виконавчого провадження; д) судовий контроль за виконавчим провадженням; е) судовий контроль за альтернативним вирішенням спорів; ж) екзекватура рішень іноземних судів й органів альтернативного вирішення спорів. Множинність спеціальних функцій судової влади в цивільному судочинстві є функціональною передумовою його диференціації, адже кожну таку функцію судової влади реалізують суди за особливою процедурою (процедурами), що визначені загальними й спеціальними правилами, встановленими цивільним процесуальним законодавством.

7. Диференціацію цивільного судочинства слід тлумачити як:

а) тенденцію його розвитку, що виражає можливість і здатність системи судочинства до відповідного структурного поділу. В такому аспекті диференціація виявляється в процесуальній науці під час пошуку структурних і

функціональних способів оптимізації цивільного судочинства;

б) процес його розвитку, що виявляється у формуванні та закріпленні в процесуальному законодавстві нових процедур (проваджень) чи поділу наявних. Цей аспект вказує на законотворчу роботу з удосконалення цивільного процесуального законодавства;

в) його закономірність, що полягає в поділі цивільного судочинства на окремі елементи та їх групи, які на певний проміжок часу утворюють його структуровану систему. У такому контексті диференціація цивільного судочинства має значення насамперед для застосування норм процесуального права, тобто для судової практики, не втрачаючи властивості предмета наукового дослідження.

Диференціація цивільного судочинства завжди пов'язана із запровадженням варіативності наявної процедури або появою нової процедури, що підпорядкована загальним правилам і має особливості її здійснення.

8. Провадження за тривалий час використання стало усталеним терміном і невід'ємною частиною понятійно-термінологічного апарату актів процесуального законодавства України та процесуальної доктрини, що охоплює різні за своєю суттю процесуальні поняття: судовий розгляд, види проваджень, стадії судочинства, етапи окремих стадій, судову справу, примусове виконання судових рішень та рішень інших органів, а також судочинство загалом. Запропоновано звести обсяг поняття «провадження» виключно до позовного, наказного й окремого проваджень, що є його видами. У всіх інших словосполученнях зі словом «провадження» в актах законодавства його слід або взагалі виключити, якщо це можливо без зміни суті, або замінити належними відповідниками, зокрема: «судочинство», «розгляд», «перегляд», «справа» тощо.

9. Диференціація цивільного судочинства (як закономірність), що передбачає поділ його процедур, виокремлені види яких володіють як загальними, так і спеціальними властивостями, що засвідчує незмінність критерію поділу, є розгорнутою (багаторівневою) і здійснюється за горизонталлю (процедурна й матеріально-правова) та за вертикаллю

(інстанційна). Така диференціація цивільного судочинства загалом визначає його складну матричну структуру. Призначення диференціації цивільного судочинства полягає у створенні передумов для ефективної реалізації загального завдання цивільного судочинства та функцій судової влади, забезпеченні економії процесуальних засобів і раціоналізації розгляду конкретних цивільних справ, сприянні мирному врегулюванню спорів приватноправового характеру.

10. Процедурна диференціація цивільного судочинства полягає в поділі процедур цивільного судочинства залежно від їх призначення (спрямування) на: а) основні – спрямовані на вирішення справи по суті; б) допоміжні – спрямовані на вирішення окремих процесуальних питань, пов'язаних із перебігом справи, а також вирішенням заяв із процесуальних питань.

11. Основні процедури цивільного судочинства за критерієм спеціальної функції судової влади, що втілені в предметі судового розгляду, поділяють на: а) провадження (позовне, наказне, окреме), призначення яких полягає у вирішенні вимог матеріально-правового характеру; б) особливі процедури, предметом розгляду яких є інші вимоги (не матеріально-правового характеру), до яких належать вирішення окремих процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця; оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу; визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню; визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню; визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів.

Основні процедури за різними критеріями можуть бути диференційовано на окремі види (наприклад, позовне провадження за змістом поділяють на

загальне та спрощене). У межах кожної основної процедури може бути виокремлено субсидіарні процедури, що спрямовані на вирішення справи по суті, але не мають самостійного характеру, їх застосовують лише за певних умов, встановлених процесуальним законодавством і пов'язаних із процесуальною поведінкою учасників справи, вирізняються особливим порядком здійснення та не охоплюють увесь перебіг судочинства на певній стадії (наприклад, заочний розгляд справи, врегулювання спору за участю судді).

12. Допоміжні процедури, залежно від норм, у яких вони закріплені (загальними чи спеціальними), поділяють на: а) загальні – застосовують під час розгляду справ будь-якого виду на всіх стадіях цивільного судочинства (наприклад, відвід судді); б) спеціальні – застосовують тільки в межах певного виду (кількох видів) провадження (особливої процедури) або однієї чи кількох стадій цивільного судочинства (наприклад, забезпечення позову).

13. Кожен вид основних процедур може бути диференційований за особливостями розгляду окремих категорій цивільних справ, що можуть стосуватися: підсудності, складу учасників справи та їх процесуального статусу, процесуальних строків, судових витрат, предмета й підстави позову чи іншої вимоги, забезпечення позову, забезпечення доказів, предмета доказування, здійснення доказування, змісту судового рішення та порядку його виконання. Така диференціація цивільного судочинства, яку запропоновано називати матеріально-правовою, частково поглиблює процедурну диференціацію. Матеріальна-правова диференціація є основою структури окремого провадження.

14. Інстанційна диференціація цивільного судочинства полягає в його поділі на стадії, що є структурно й темпорально відокремленими його частинами, зміст яких становить процесуальна діяльність суб'єктів судового процесу, спрямована на досягнення мети відповідної інстанції – суду чи органу (особи), який (яка) здійснює примусове виконання рішень. Зважаючи на непослідовність використання в ЦПК України терміна «стадія», що полягає в позначенні не лише власне стадії, а й етапів, періодів різних динамічних процесуальних явищ (стадія провадження, стадія підготовчого провадження, стадія відкриття провадження у

справі тощо), запропоновано закріпити в законодавстві чіткий перелік стадій цивільного судочинства й відмовитися від розширеного тлумачення його змісту. Стадіями цивільного судочинства є: а) розгляд справи – здійснює суд першої інстанції з метою вирішення справи по суті; б) апеляційний перегляд – здійснює апеляційний суд з метою перевірки законності й обґрунтованості судового рішення першої інстанції; в) касаційний перегляд – здійснює касаційний суд з метою перевірки законності судового рішення (судових рішень) нижчих інстанцій; г) перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами – здійснює встановлений процесуальним законодавством суд з метою перевірки законності й обґрунтованості судового рішення з огляду на обставину (нововиявлену або виключну), про наявність якої стало відомо після ухвалення судового рішення; д) виконання судового рішення – проводять органи й особи, які здійснюють примусове виконання рішень, з метою забезпечення фактичного виконання судового рішення.

15. З метою недопущення процесуальних зловживань і дотримання вимог цивільного процесуального законодавства щодо складу суду слід передбачити, що не підлягають розгляду в порядку позовного провадження справи, які стосуються встановлення особливого правового статусу фізичної особи (зазначені у п. 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України), тому подання позовної заяви з такими вимогами має бути підставою для відмови у відкритті провадження у справі, а якщо провадження було помилково відкрите – для закриття провадження у справі.

16. Позовне провадження – це традиційна й детально урегульована процесуальним законодавством структурно складна процедура, призначена для вирішення цивільних справ, предметом яких є спір матеріально-правового характеру, під час здійснення якої виявляються всі принципи цивільного процесу, правила якої є загальними для інших видів проваджень й особливих процедур цивільного судочинства. Справи позовного провадження ґрунтуються на спорах про право, які підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, тобто відповідають ознакам, зазначеним у ч. 1 ст. 19

ЦПК України, за винятком справ, що вирішують в окремому провадженні та за особливими процедурами цивільного судочинства, а також вимог, що не підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства.

17. Заочне провадження не є видом позовного провадження, адже не охоплює повного перебігу розгляду цивільної справи судом першої інстанції. Утілена в цивільному процесуальному законодавстві України модель заочного провадження є ускладненою субсидіарною процедурою позовного провадження, що суперечить ідеї спрощення судочинства, яка лежала в основі його запровадження, тому запропоновано виключити перегляд заочного рішення судом, який його ухвалив, і встановити, що таке рішення підлягає апеляційному перегляду на загальних підставах.

18. Спрощене позовне провадження внаслідок того, що воно є винятком із загальних правил (загального позовного провадження), не повинно визнаватися загальним порядком (правилами) для інших процедур цивільного судочинства, зокрема, для перегляду судових рішень.

19. ЦПК України та практика Верховного Суду об’єктивують самостійну матричну процедуру, за якою цей суд перевіряє законність судових рішень у цивільних справах і яка за своєю сутністю не збігається ні зі спрощеним, ні із загальним позовним провадженням, що призначені для розгляду та вирішення справи судом першої інстанції. Унаслідок цього недоцільно поширювати на процесуальну діяльність касаційного суду правила будь-якого виду позовного провадження.

20. ЦПК України містить формальну колізію щодо мети спрощеного позовного провадження, адже законодавець декларує, що для справ спрощеного позовного провадження пріоритетним є їх швидке вирішення (п. 4 ч. 4 ст. 19), й одночасно встановлює, що в такому порядку може бути розглянуто будь-яку справу, віднесену до юрисдикції суду, за певними винятками (ч. 2 ст. 274). І хоча така колізія не впливає на правозастосування, для її усунення запропоновано виключити з ЦПК України вказівку про пріоритетність швидкого вирішення справ у порядку спрощеного провадження.

21. Спрощене позовне провадження за чинним ЦПК України є видом позовного провадження, у порядку якого за усіченою процедурою з викликом чи без виклику учасників справи суди першої інстанції за власною ініціативою або за клопотанням позивача розглядають і вирішують переважно на підставі письмових доказів малозначні та/або нескладні спори, перелік яких є невичерпним за деякими винятками, а суди апеляційної та касаційної інстанцій переглядають судові рішення в усіх категоріях цивільних справах. Однак, з огляду на його онтологічну сутність, спрощене провадження слід визнати безальтернативним видом позовного провадження з простою та доступною процедурою, за якою суди першої інстанції швидко розглядають та вирішують виключний перелік малозначних і нескладних спорів на підставі поданих учасниками справи письмових доказів як з викликом, так і без виклику сторін за активного процесуального сприяння з боку суду.

22. Зважаючи на стан правової культури українського суспільства та низький рівень його довіри до судів, слід встановити виключний перелік категорій справ спрощеного позовного провадження (аналогічно до переліку справ наказного провадження), що не міститиме оціночних понять («малозначність», «незначність», «невелика ціна»), до якого, з огляду на судову практику, рекомендації Комітету міністрів Ради Європи та світовий досвід, запропоновано віднести справи за позовами: 1) ціна яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за певними винятками; 2) про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов’язані зі встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства); 3) про розірвання шлюбу; 4) про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого немає заборгованості зі сплати аліментів і якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; 5) про стягнення шкоди, завданої дорожньо-транспортною пригодою, у разі притягнення винної особи

до адміністративної відповідальності за постановою суду в справі про адміністративне правопорушення; 6) про стягнення шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у разі притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за вироком суду; 7) про оскарження дій чи бездіяльності нотаріусів; 8) про звернення стягнення на предмет застави, крім іпотеки; 9) у спорах, що виникають із трудових відносин; 10) у спорах, пов'язаних з орендою житла; 11) у спорах, пов'язаних із захистом прав споживачів; 12) за вимогами, за якими може бути видано судовий наказ, у разі скасування відповідного судового наказу, якщо вони не охоплені зазначеними вище категоріями справ.

23. З огляду на принцип справедливості, запропоновано зменшити на третину ставки судового збору в справах, що підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, адже таке провадження передбачає менші, порівняно із загальним позовним провадженням, витрати судом процесуальних засобів і часу, що надасть можливість підвищити доступ до правосуддя в Україні.

24. Визнаючи загалом обґрунтованість наукової позиції про можливість і доцільність застосування процесуальної аналогії, запропоновано визнати її в цивільному процесуальному праві обмеженою, оскільки використання як аналогії закону, так й аналогії права для регулювання процесуальних правовідносин не повинно суперечити закону й призводити до порушення процесуальних прав й інтересів учасників судового процесу та інших осіб.

25. Оскільки загальними правилами під час розгляду справ у порядку окремого провадження та за особливими процедурами є правила позовного провадження, у ст. 19 ЦПК України слід встановити, що справи окремого провадження, оскарження рішень третейських судів, видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду розглядає суд у порядку позовного провадження, з винятками й особливостями, встановленими цим Кодексом.

26. За ознакою порядку та форми здійснення спрощене позовне провадження диференціюють на: письмове – здійснюється без повідомлення (виклику) учасників справи та без проведення судового засідання, тобто в порядку «письмового провадження»; усне – здійснюється з повідомленням (викликом) учасників справи та з проведенням судового засідання.

27. Розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження слід здійснювати лише за одне судове засідання, за винятком випадків, установлених у ч. 4 ст. 279 (відкладення розгляду справи для надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення) та п. 1 ч. 2 ст. 223 ЦПК України (неявка в судове засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про повідомлення про судове засідання). Інші ж підстави для відкладення розгляду справи, окреслені в ч. 2 ст. 223 ЦПК України, у спрощеному позовному провадженні суд або взагалі не повинен застосовувати, або має визнавати підставою для розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

28. Зважаючи на ч. 1 ст. 279 ЦПК України запропоновано всі положення про особливості розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження, що закріплені в різних статтях розділів I і III ЦПК України, концентровано закріпити в главі 10 розділу III ЦПК України.

29. Наявні економічні та політичні умови в Україні не обумовлюють актуальність створення спеціалізованих судів у сфері цивільної юрисдикції, тому організаційним засобом підвищення ефективності судочинства слід визнати спеціалізацію суддів місцевих загальних судів щодо розгляду найпитоміших за кількістю категорій справ позовного провадження. Запровадження такої судової спеціалізації та напрацьований спеціалізованими суддями досвід розгляду та вирішення вузького кола справ, в сукупності з постійним підвищенням їх кваліфікації є додатковим засобом забезпечення здійснення правосуддя в цивільних справах.

30. Для зручності правозастосування запропоновано внести зміни до розділу III ЦПК України, виклавши в новій редакції главу 12, зокрема визначити в її статтях особливості позовного провадження в окремих

категоріях цивільних справ. Така глава має містити 6 параграфів, кожен з яких буде присвячений особливостям розгляду справ, що виникають відповідно із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових правовідносин, та інших категорій справ. У статтях таких параграфів, відповідно до Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ, слід концентровано закріпити ті особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, що закріплені в різних статтях розділів І і ІІІ ЦПК України й актах матеріального законодавства. Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави мають бути закріплені в параграфі «Особливості розгляду інших категорій справ».

31. З огляду на наявність окремих правових колізій між процесуальними нормами, закріпленими в ЦПК України, і нормами процесуального характеру, закріпленими в актах матеріального законодавства, слід встановити «м'який примат» ЦПК України, що передбачає визнання цього Кодексу основним актом законодавства України про цивільне судочинство, а також те, що під час подання до Верховної Ради України проєкту закону, який передбачає регулювання цивільних процесуальних правовідносин інакше, ніж ЦПК України, відповідний суб'єкт законодавчої ініціативи зобов'язаний одночасно подати проєкт закону про внесення змін до ЦПК України, який розглядає Верховна Рада України одночасно з первісним законопроєктом. Це має стати нормативною основою поступового викорінення зайвих «вкраплень» спеціальних процесуальних норм з актів матеріального законодавства та законодавчо закріпило б «материнський» статус ЦПК України в системі законодавства про цивільне судочинство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абова Т. Е. Виды производств в арбитражном процессе. *АПК и ГПК 2002 г.*: *сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения :* материалы Всерос. науч.-практ. конф. М. : Рос. прав. акад., 2004. С. 79–81.

2. Аболонин Г. О. Групповые иски. М. : Норма, 2001. 256 с.

3. Аболонин Г. О. Массовые иски. М. : Волтерс Клувер. 2011. 416 с.

4. Абрамов С. Н. Гражданский процесс : учебник. М. : Госюриздат, 1948. 484 с.

5. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс : учебник. М. : Госюриздат, 1952. 420 с.

6. Абрамова А. И. Процедурные вопросы правоприменения. *Проблемы совершенствования советского законодательства* : тр. М. : ВНИИ, 1990. С. 37–47.

7. Абросимова Е. Б. Судебная власть: конституционно-правовые аспекты : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 1991. 29 с.

8. Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в цивилистическом процессе : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2014. 415 с.

9. Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л. : Ленингр. ун-т, 1969. 72 с.

10. Авдюков М. Г. Виды судопроизводства в советском гражданско-процессуальном праве. *Вестник МГУ*. 1956. № 2. С. 112–124. (Серия «Экономика, философия, право»).

11. Аверин Д. Д. Классовая природа и основные институты гражданского процесса Франции. М. : Моск. ун-т, 1968. 46 с.

12. Аверьянов А. Н. Категория «система» в диалектическом материализме. М. : Мысль, 1974. 70 с.

13. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы. М. : Политиздат, 1985. 263 с.

14. Административное право / Д. Н. Бахрах, Б. В. Россинский, Ю. Н. Старилов. 3-е изд., пересмотр. и доп. М. : Норма, 2008. 816 с.

15. Азаров В. А. Функции правосудия и судебного контроля на рубеже XXI столетия. Дайджест. *Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии*. 2001. № 11 (3). С. 101–106.

16. Актуальные проблемы унификации гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства : монография / под. общ. ред. М. А. Рожковой. М. : ИНФРА-М, 2017. 304 с.

17. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. М. : Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.

18. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 712 с.

19. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. Т. 1. 396 с.

20. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. М. : Юрид. лит., 1971. 223 с.

21. Алексеев С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. 264 с.

22. Алексеев С. С. Философия права: история и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы. М. : НОРМА, 1999. 329 с.

23. Алиев Т. Т. Производство по пересмотру судебных постановлений ввиду вновь открывшихся обстоятельств в гражданском судопроизводстве: теоретические и практические аспекты, перспективы развития : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2005. 444 с.

24. Алімов К. О. Зарубіжний досвід цивільного процесу Німеччини та Франції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 66–68. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2017/17.pdf/.

25. Альтернативні способи вирішення спорів : навч. посіб. [М. Я. Білак та ін.] ; за заг. ред. Ю. Д. Притики. Харків : Право, 2019. 261 с.

26. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом 2016 року. URL: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html/.

27. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді цивільних справ у

2018 році. Київ, 2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_KCS_2018_1.pdf.

28. Андрієнко І. С. Цивільний процес України : навч.-практ. посіб. Одеса : ОДУВС, 2015. 172 с.

29. Андрійцьо В. Д. Сутність та структурні елементи цивільного процесу як правового явища. *Форум права*. 2013. № 1. С. 20–25.

30. Андрушко П. П. Деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного рішення в кримінальному провадженні (ст. 375 КК). *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 8. С. 38–46.

31. Арапов Н. Т. Проблемы теории и практики правосудия по гражданским делам. Л. : ЛГУ, 1984. 128 с.

32. Арбитражный процесс : учебник. [А. В. Абсалямов и др.] ; отв. ред. В. В. Ярков. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2006. 875 с.

33. Аргунов А. В. Особое производство в гражданском процессуальном праве России и Франции. М. : Проспект, 2013. 231 с.

34. Аргунов А. В., Аргунов В. В. О «единстве» российского гражданского процесса (на примере приказного производства). *Цивилистическая процессуальная мысль :* Междунар. сб. науч. ст. / под. общ. ред. С. Я. Фурсы. Киев : Алерта, 2014. С. 21–31.

35. Арсеньев В. Д. О едином порядке производства по уголовным делам и пределах его дифференциации. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1970. Вып. 10. Ч. 4. Т. 85. С. 63–71. (Серия «Юридическая»).

36. Артамонова Е. М. Защита прокурором прав и законных интересов неопределенного круга лиц в гражданском судопроизводстве : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. М., 2004. 198 с.

37. Асадов А. М., Драхенберг Т. В. К вопросу о системе отраслей права и критерии отраслевой дифференциации. *Актуальные проблемы административного и административно-процессуального права* : материалы ежегод. Всерос. науч.-практ. конф. (15 марта 2011 г.) : в 2 ч. СПб., 2011. С. 34–43.

38. Асадов А. М., Драхенберг Т. В. К вопросу о телеологическом критерии дифференциации системы российского права. *Проблемы права*. 2012. № 2. С. 176–181.

39. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. М. : Политиздат, 1981. 432 с.

40. Ахмач Г. М. Цивільне процесуальне законодавство в аспекті перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в апеляційній інстанції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 63–66.

41. Баймолдина З. Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан : учебник : в 2 т. Алматы : КазГЮА, 2001. Т. 1 : Общая часть. 416 с.

42. Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства. Саратов : Саратов. ун-т, 1979. 302 с.

43. Байтин М. И., Яковенко О. В. Теоретические вопросы правовой процедуры. *Журнал российского права*. 2000. № 8. С. 93–102.

44. Балашов А. Н., Мишутина Э. И. Вопросы применения аналогии закона и аналогии права в гражданском судопроизводстве. *Российская юстиция*. 2009. № 10. С. 59–62

45. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес : підручник. Київ : Літера ЛТД, 2002. 287 с.

46. Бардин П. И. Об Основах гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. *Советское государство и право*. 1962. № 1. С. 12–23.

47. Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь. М. : Кн. мир, 2000. 792 с.

48. Барсукова В. Н. Проблемы структуры особенной части Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2009. 27 с.

49. Барышников П. С. Гражданское судопроизводство по трудовым спорам : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2017. 19 с.

50. Басай В. Д. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник : у 3 кн. Коломия : Вік, 2006. 972 с.

51. Батаева Н. С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1999. 32 с.

52. Батрин О. В. Право апеляційного оскарження рішення в цивільному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 202 с.

53. Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1995. 21 с.

54. Баулин О. В. Специальные нормы в гражданском процессуальном праве. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1997. 101 с.

55. Баулин О. В., Носырева Е. И., Фильченко Д. Г., Шеменева О. Н. Виды гражданского судопроизводства : учеб. пособие / под общ. ред. О. В. Баулина, Е. И. Носыревой. М. : Infotropic media, 2012. 280 с.

56. Бахрах Д. Н. Юридический процесс: понятие, особенности и виды. *Государство и право*. 2009. № 7. С. 82–86.

57. Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное производство. *Журнал российского права*. 2000. № 9. С. 8–13.

58. Безнасюк А. С., Рустамов Х. У. Судебная власть : учебник. М. : Закон и право ; ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 455 с.

59. Безп’ята В. Ф. Судовий захист права на працю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2012. 194 с.

60. Беликов К. А. Дифференциация системы права: критика традиционных критериев, выдвижение новых подходов (с позиций субъекта права). *Юридическая мысль*. 2007. № 3 (41). С. 5–16.

61. Беляневич О. А. Про уніфікацію і спеціалізацію процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 95–105.

62. Берестова І. Е. Захист публічних інтересів учасників цивільних відносин: взаємозв’язок цивільного судочинства і конституційного провадження : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.02, 12.00.03. Київ, 2019. 510 с.

63. Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільного судочинстві та конституційному провадженні : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 496 с.

64. Бессараб Н. М. Юрисдикція та підсудність цивільних справ : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 19 с.

65. Бибило В. Н. Судебная власть в уголовном судопроизводстве. Минск : Право и экономика, 2001. 210 с.

66. Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. *Судова апеляція*. 2013. № 2 (31). URL: https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/.

67. Бичкова С. С., Бобрик В. І. Законна сила судового рішення та віндикація: пошук справедливості. *Правовий порядок у підприємницьких відносинах: засоби забезпечення* : зб. матеріалів круглого столу / за заг. ред. О. А. Беляневич. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2014. С. 42–46.

68. Бичкова С. С., Бобрик В. І., Хіміч С. П. Відновлення втраченого судового провадження : наук.-практ. комент. розділу IX Цивільного процесуального кодексу України. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2014. 19 с.

69. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. Київ : Атіка, 2011. 418 с.

70. Бігун В. С. Філософія правосуддя як напрям філософії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 19–26.

71. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). *Вісник Львівського Університету*. 2009. Вип. 48. С. 21–27. (Серія «Юридична»).

72. Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 295–309.

73. Білоусов Ю. Цивільне виконавче право як самостійна галузь права. Закон і Бізнес. 2001. № 5. С. 7.

74. Бобрик В. И. Европейские стандарты упрощенных судебных процедур,

основанных на малозначительности исковых требований. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза* : Междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, 27–28 марта 2015 г.) : в 2 ч. Кишинев : Antetit, 2015. Ч. 2. С. 125–128.

75. Бобрик В. И. Использование деятельностного подхода при исследовании проблем оптимизации цивилистического судопроизводства. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014. № 11–12. С. 274–276.

76. Бобрик В. И. Перспективы имплементации европейских стандартов отправления правосудия по гражданским делам в законодательство Украины. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 21–22 листоп. 2014 р.). Харків : Асоц. аспірантів-юристів, 2014. С. 75–77.

77. Бобрик В. И. Специализация судов в Украине и её влияние на судоустройство и процессуальное законодательство. *Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов* : Междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, 7–8 нояб. 2014 г.) : в 2 ч. Кишинев, 2014. Ч. 1. С. 71–73.

78. Бобрик В. И. Судебная защита нарушенного права как цель цивилистического судопроизводства и вектор его оптимизации. *International Scientific Journal Euro-American Scientific Cooperation*. 2014. № 7. С. 10–14.

79. Бобрик В. И. Унификация цивилистического судопроизводства в Украине: предпосылки и понятие. *Право и политика*. 2012. № 2. С. 143–150.

80. Бобрик В. История становления дуализма гражданской юрисдикции и тенденции унификации задач гражданского и хозяйственного судопроизводства в Украине. *Право и закон*. 2013. № 2 (2). С. 157–161.

81. Бобрик В. І. Взаємозв’язок спеціалізації судів та диференціації процесуального законодавства в Україні. *Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 24–26 трав. 2011 р.). Одеса : Астропринт, 2011. С. 439–442.

82. Бобрик В. І. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ за Цивільним процесуальним кодексом України: сьогодення і перспективи. *Приватне право і підприємництво*. 2009. Вип. 8. С. 78–83.

83. Бобрик В. І. Внутрішня диференціація цивільного та господарського процесів. *Цивілістична процесуальна думка.* 2015. № 1. С. 26–31.

84. Бобрик В. І. Вплив гармонізації процесуального права на вдосконалення цивілістичного судочинства в Україні. *Право і держава*: *проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст.* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30–31 січ. 2015 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 32–35.

85. Бобрик В. І. Галузеве матеріально-правове забезпечення цивільного процесуального законодавства. *Митна справа*. 2014. Спецвип. С. 158–163.

86. Бобрик В. І. Деякі аспекти виконання судових рішень про зобов'язання боржника відновити порушене право стягувача. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів* : зб. наук. пр. за результатами Другої наук.-практ. конф. (Хмельницький, 4 берез. 2011 р.). Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2011. С. 264–268.

87. Бобрик В. І. Деякі аспекти удосконалення механізму обчислення процесуальних строків в цивілістичному судочинстві. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 лют. 2015 р.). Запоріжжя : Істина, 2015. С. 36–39.

88. Бобрик В. І. Дискурс про критерії розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18–19 жовт. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 97–100.

89. Бобрик В. І. Диференціація цивільного та господарського процесу. *П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22 трав. 2015 р.). Одеса : Астропринт, 2015. С. 62–65.

90. Бобрик В. І. До питання про концепцію правового регулювання господарського судочинства. *Методологія приватного права: сучасний стан*

та перспективи розвитку : зб. матеріалів ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 трав. 2009 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2009. С. 140–144.

91. Бобрик В. І. Докази і доказування у справах про покладення на працівника матеріальної відповідальності та застосування заходів дисциплінарної відповідальності. *Докази і доказування в окремих категоріях цивільних справ* : зб. наук. пр. / за заг. ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2016. С. 90–96.

92. Бобрик В. І. Європейське наказне провадження як основа для оптимізації цивілістичного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 42–48.

93. Бобрик В. І. Європейське наказне провадження. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 176–180.

94. Бобрик В. І. Єдність і відмінність конституційних основ судового захисту приватних прав в Україні та країнах СНД. *Процесуальні форми захисту приватних прав осіб в Україні та СНД :* зб. наук. пр. / за ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 66–82.

95. Бобрик В. І. Єдність судової практики як фактор стабільності цивільного обороту. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення* : зб. наук. пр. / [О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, В. І. Бобрик та ін.] ; за ред. О. А. Беляневич. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. С. 177–194.

96. Бобрик В. І. Єдність та відмінність судового контролю за виконанням судових рішень в цивільних, господарських і адміністративних справах. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів* : зб. наук. пр. за результатами Третьої Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.). Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2012. С. 308–318.

97. Бобрик В. І. Загальнопозовне провадження та спеціальні процедури позовної форми цивільного і господарського судочинства. *Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф. (Кривий Ріг, 30–31 січ. 2015 р.). Кривий Ріг : Криворіз. нац. ун-т, 2015. С. 52–55.

98. Бобрик В. І. Заходи процесуального примусу: порівняльно-правовий аналіз в різних видах цивілістичного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 10. С. 16–21.

99. Бобрик В. І. Значення мети сучасного цивілістичного процесу для оптимізації цивільного й господарського судочинства в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4 (1). С. 86–93. (Серія «Юридичні науки»).

100. Бобрик В. І. Інститут заочного розгляду в цивільному процесі України та країн СНД: уніфікація процесуального регулювання. *Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 груд. 2014 р.). Харків : Асоці. аспірантів-юристів, 2014. С. 53–55.

101. Бобрик В. І. Категорії цивільних і господарських справ. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування)* : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 10 черв. 2016 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2016. С. 117–122.

102. Бобрик В. І. Колегіальний розгляд справ судом першої інстанції в господарському та адміністративному судочинстві. *Держава і право*: *проблеми становлення і стратегія розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 14–15 листоп. 2014 р.). Ужгород : Бреза Е. А., 2014. С. 100–101.

103. Бобрик В. І. Концептуальні засади уніфікації цивільної та господарської процесуальних форм. *Верховенство права у новітніх законодавчих реформах: доктрина та практика* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 11 груд. 2014 р.). Київ, 2014. С. 73–76.

104. Бобрик В. І. Ліквідація спору як основна функція цивілістичного судочинства та критерій уніфікації судових процедур. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 груд. 2014 р.). Одеса : Причорномор.

фундація права, 2014. Ч. 1. С. 62–65.

105. Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2015. Вип. 2. С. 15–19.

106. Бобрик В. І. Матеріально-правові передумови уніфікації цивілістичного судочинства в Україні. *Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 26–27 груд. 2014 р.). Запоріжжя : Істина, 2014. С. 43–45.

107. Бобрик В. І. Методологічні засади дослідження питань оптимізації цивілістичного судочинства. *Права та обов'язки людини у сучасному світі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 листоп. 2014 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2014. Ч. 1. С. 90–92.

108. Бобрик В. І. Методологічні підходи до поняття «диференціація» в юридичній науці. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 14–18.

109. Бобрик В. І. Міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 133–140.

110. Бобрик В. І. Окремі аспекти забезпечення єдності судової практики в цивілістичному судочинстві. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 13–14 лют. 2015 р.). Херсон : Гельветика, 2015. С. 32–35.

111. Бобрик В. І. Оптимізація єдності судової практики цивілістичного судочинства як фактор стабільності цивільного обороту. *Митна справа*. 2015. № 1 (97). Ч. 2. Кн. 2. С. 217–224.

112. Бобрик В. І. Оптимізація інституту процесуальних строків у цивільному судочинстві України. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 7–13.

113. Бобрик В. І. Оптимізація інституту судового контролю за виконанням рішень судів в цивілістичному процесі. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20–21 лют.

2015 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2015. С. 30–33.

114. Бобрик В. І. Оптимізація процесуальної доступності цивільного правосуддя. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 12–13 груд. 2014 р.) : у 2 ч. Херсон : Гельветика, 2014. Ч. І. С. 62–65.

115. Бобрик В. І. Оптимізація своєчасності розгляду і вирішення справ в порядку цивільного судочинства. *Правова реформа та забезпечення демократизацій них процесів і національної безпеки в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 груд. 2014 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2014. С. 70–72.

116. Бобрик В. І. Оптимізація та уніфікація строків апеляційного оскарження в цивільному, господарському і адміністративному процесах. *Дев'яті осінні юридичні читання* : зб. тез Міжнар. наук. конф. (Хмельницький, 12–13 листоп. 2010 р.) : у 4 ч. Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2010. Ч. 3 : Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес. С. 305–307.

117. Бобрик В. І. Оптимізація цивільного судочинства в напрямку спрощення судових процедур: особливості наказного провадження в Україні та країнах СНД. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів* : Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Київ : Центр прав. наук. дослідж., 2014. Ч. 1. С. 55–57.

118. Бобрик В. І. Основні засади процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 27–28 лют. 2015 р.). Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2014. С. 63–65.

119. Бобрик В. І. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ з невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 3. С. 11–15

120. Бобрик В. І. Письмове провадження як форма оптимізації цивільного

і господарського судочинства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. Т. 2. С. 4–7. (Серія «Юриспруденція»).

121. Бобрик В. І. Питання впливу спеціалізації судів на диференціацію процесуального законодавства. *Правотворча та правозастосовна діяльність: теорія, практика, професійний досвід* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 берез. 2015 р.). Київ, 2015. С. 93–96.

122. Бобрик В. І. Питання інтеграції матеріально-правових норм процесуального характеру в цивільне процесуальне законодавство. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 6–7 лют. 2015 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2015. С. 90–93.

123. Бобрик В. І. Поглиблення диференціації цивільного та господарського судочинства як прояв імплементації європейських стандартів судочинства. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (Київ, 16 трав. 2018 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2018. С. 22–24.

124. Бобрик В. І. Позовне провадження як основа внутрішньої матеріально-правової диференціації судових процедур у цивільному і господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2014. № 4 (37). С. 83–90.

125. Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. *Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України* : зб. доп. та тез повідомл. учасників цив.-прав. секції Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 14 листоп. 2008 р.) / редкол. : С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 66–70.

126. Бобрик В. І. Принцип правової визначеності та забезпечення однаковості судової практики в Україні. *Європейська конвенція з прав людини та судочинство в Україні* : зб. наук. пр. / за ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ

приват. права і підприємництва НАПрН України, 2014. С. 54–71.

127. Бобрик В. І. Проблеми набрання чинності судовим наказом у цивільному процесі. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Острог, 30–31 трав. 2008 р.). Острог : НУ «Острозька академія», 2008. С. 141–145.

128. Бобрик В. І. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 139–142. (Серія «Юридичні науки»).

129. Бобрик В. І. Процесуальна оптимізація процедур судового контролю за виконанням рішень судів цивільної та господарської юрисдикцій як заключної стадії цивілістичного процесу. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 1 (1). С. 38–45. (Серія «Юридичні науки»).

130. Бобрик В. І. Процесуальні строки в цивілістичному процесі. *Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (Кіровоград, 12–13 квіт. 2013 р.) : у 2 ч. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. Ч. 2 : Вплив вимог Європейської конвенції з прав людини на вітчизняне судочинство в адміністративних, цивільних і господарських справах. Актуальні проблеми здійснення адміністративного, цивільного та господарського судочинства. С. 32–45.

131. Бобрик В. І. Розуміння змісту мети сучасного цивілістичного судочинства як основа його оптимізації. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 6–7 лют. 2015 р.). Дніпропетровськ : Прав. світ, 2015. С. 19–22.

132. Бобрик В. І. Роль рішень Конституційного Суду України в оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 2. С. 215–221. (Серія «Право»).

133. Бобрик В. І. Роль цивільного процесуального права як уніфікованого правового регулятора здійснення правосуддя в цивільних і господарських справах. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 30–31 січ. 2015 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2015. С. 38–40.

134. Бобрик В. І. Склад суду першої інстанції в цивілістичному судочинстві. *Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах :* зб. наук. пр. / за ред. В. І. Короля, Ю. В. Білоусова. Київ–Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2013. С. 298–302.

135. Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 7–13.

136. Бобрик В. І. Спеціалізація судової діяльності за законодавством України. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 73–77.

137. Бобрик В. І. Суд присяжних в цивілістичному процесі України: аргументи за і проти. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 5. С. 15–19.

138. Бобрик В. І. Суди як юридичні особи публічного права. *Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах :* зб. наук. пр. / за ред. О. Д. Крупчана, О. О. Первомайського. Київ : Право України, 2013. С. 134–146.

139. Бобрик В. І. Судова юрисдикція (підвідомчість) справ за участю Антимонопольного комітету України. *Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання :* зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 листоп. 2008 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2009. С. 285–291.

140. Бобрик В. І. Теоретико-методологічні засади співвідношення змісту понять «вид і порядок судочинства» та «правила проваджень» в цивільному і господарському процесах. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 147–151. (Серія «Право»).

141. Бобрик В. І. Теоретико-правові основи процесуальної оптимізації

цивілістичного судочинства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. XIV. С. 341–346.

142. Бобрик В. І. Теоретичні засади диференціації структури цивілістичного судочинства в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 1. С. 13–17.

143. Бобрик В. І. Теоретичні засади реалізації в цивілістичному судочинстві України спрощеного провадження як шлях до його оптимізації. *Людина і закон: публічно-правовий вимір* : матеріали наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 7–8 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Дніпропетровськ : Прав. світ, 2014. Ч. 1. С. 50–53.

144. Бобрик В. І. Теоретичні основи уніфікації процесуального регулювання цивілістичного правосуддя. *Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26–27 груд. 2014 р.) : у 2 ч. Львів : Центр правничих ініціатив, 2014. Ч. 1. С. 79–81.

145. Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства : монографія. Київ : Леся, 2014. 87 с.

146. Бобрик В. І. Уніфікація процесуального права в сфері цивільного і господарського судочинства як напрям обмеження дуалізму форм судового захисту приватних прав та інтересів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3–2. Т. 2. С. 21–24. (Серія «Юридичні науки»).

147. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного та господарського судочинства як передумова обмеження дуалізму цивільної юрисдикції. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 28–29 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Львів : Центр правничих ініціатив, 2014. Ч. 1. С. 64–67.

148. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного, господарського і адміністративного судочинства як загальний напрямок оптимізації судочинства в Україні. *Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи :* зб. наук. пр. круглого столу (Залізний Порт, 28–29 трав. 2010 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 8–10.

149. Бобрик В. І. Форми захисту корпоративного права. *Охорона корпоративних прав* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Івано-Франківськ, 1–2 жовт. 2010 р.). Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2011. С. 7–11.

150. Бобрик В. І. Функції судової влади в цивільному судочинстві та їх вплив на його диференціацію. *Актуальні проблеми юрисдикційного захисту приватних прав та інтересів в умовах судової реформи :* зб. наук. пр. / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2017. С. 7–24.

151. Бобрик В. І. Цивільна юрисдикція через призму частини третьої статті 124 Конституції України. *Приватне право і підприємництво*. 2017. Вип. 17. С. 52–56.

152. Бобрик В. І. Цивільне процесуальне право – уніфікований правовий регулятор цивільного і господарського судочинства в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6–2. Т. 1. С. 127–130. (Серія «Юридичні науки»).

153. Бобрик В. І. Цивільне та господарське судочинство: проблема уніфікації судових процедур. *Наукова дискусія*: *питання юриспруденції :* матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Тернопіль, 27 листоп. 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 32–36.

154. Бобрик В. І. Щодо доцільності уніфікації законодавства про цивільне, господарське та адміністративне судочинство. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 квіт. 2010 р.). Київ, 2010. Ч. 2. С. 304–305.

155. Бобрик В. І. Щодо мети господарського судочинства. *Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства* : матеріали круглого столу (Київ, 4 груд. 2015 р). Київ : Ліра-К, 2015. С. 37–40.

156. Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.

157. Бобрик В. І., Рязанцева Н. О. До проблеми визначення поняття «оптимізація судочинства». *Актуальні питання реформування правової системи України* : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 4–5 черв. 2010 р.). Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. С. 336–338.

158. Бобрик В. І., Савчин Н. М. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України : монографія. Чернівці : Місто, 2017. 180 с.

159. Бобрик В. Международные приоритеты оптимизации гражданского судопроизводства в Украине. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2014. № 6 (10). С. 114–116.

160. Бобрик В. Перспективи впровадження процедури спрощеного розгляду в цивільному та господарському процесах України як спосіб їх оптимізації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Svazek 1. Vydání 6. С. 563–568.

161. Бобрик В. Початок галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів і їх витребування. *Перспективні напрямки юридичної науки на шляху до євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. Тернопіль, 2015. С. 22–24.

162. Бобрик В. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 4–9.

163. Бобрик В. Цивільні процесуальні засоби протидії використанню підробленого виконавчого листа. *Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 верес. 2014 р.). Київ : Дакор, 2014. С. 41–44.

164. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : в 2 кн. М. : Экономика, 1989. Кн. 1. 304 с.

165. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) : в 2 кн. М. : Экономика, 1989. Кн. 2. 351 с.

166. Бозя Я. О., Воронов М. П., Дяченко С. В. Поняття наказного

провадження. *Сучасні питання економіки і права*. 2014. С. 117–119.

167. Бойко В. Проблеми правосуддя в Україні і шляхи їх вирішення. *Право України*. 2002. № 3. С. 3–7.

168. Бойко Н., Миронова В. Українсько-давньогрецько-латинський словник. 2-ге вид., доповн. Київ : Київ. ун-т, 2012. 271 с.

169. Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. М. : НИИСЗ, 1997. 383 с.

170. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров, 3-е изд. М. : Сов. энцикл., 1972. Т. 8 : Дебитор – Евкалипт. 592 с.

171. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров, 3-е изд. М. : Сов. энцикл., 1974. Т. 18 : Никко – Отолиты. 632 с.

172. Бондар І. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 211 с.

173. Боннер А. Т. Некоторые проблемы социалистического правосудия. *Труды ВЮЗИ*. М. : ВЮЗИ, 1971. Т. 17 : Вопросы гражданского процессуального права. С. 189–206.

174. Боннер А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе. М. : Юрид. лит., 1980. 416 с.

175. Боннер А. Т. Существует ли «юридический процесс». *Труды ВЮЗИ. Проблемы соотношения материального и процессуального права*. М. : ВЮЗИ, 1980. С. 51–61.

176. Боровиков С. А. Влияние норм материального права на нормы арбитражного процессуального права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2005. 175 с.

177. Борщенко В. В. Групові позови в господарському процесі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2015. 190 с.

178. Братель О. «Процесуальна аналогія» як об’єктивна дійсність сучасного цивільного судочинства України. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам’яті О. А. Пушкіна (Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 323–326.

179. Бринцев В. Д. Судебная власть. Правосудие: пути реформирования в Украине. Харьков : Ксилон, 1998. 186 с.

180. Брынцев В. Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. на Украине. Харьков : Ксилон, 2004. 224 с.

181. Брынцев В. Д. Теория и практика управления судом в правовом государстве. Киев : Юрінком Інтер, 2010. 440 с.

182. Бугаевский А. А. Гражданский процесс в его движении с приложением типичных дел: опыт изучения гражданского процесса для судей, членов коллегий защитников и др. Л. : Военная тип., 1924. 127 с.

183. Бутирська І. А. Диференціація господарської процесуальної форми. *Актуальні проблеми господарського права і господарського процесу* : матеріали круглого столу (Київ, 9 листоп. 2018 р.). Київ : Ліра-К, 2018. С. 195–199.

184. Бутирський А. А. Реалізація принципу спеціалізації в судовій системі України. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 6. С. 195–200.

185. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

186. Бюлов О. Учение о процессуальных возражениях и процессуальные предпосылки / пер. с нем. Д. С. Ксенофонтовой ; отв. ред. Д. Х. Валеев. М. : Статут, 2019. 240 с.

187. Валеев Д. Х. Виды гражданских судопроизводств и исполнительное производство. *Новеллы гражданского процессуального права* : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 30–31 янв. 2004 г.). М., 2004. С. 136–137.

188. Валуева Н. Понятие и особенности приказного производства как вида гражданского судопроизводства в Украине. *Legea si viata*. 2014. № 12/2. С. 15–18.

189. Вандышев В. В., Дернова Д. В. Гражданский процесс : конспект лекций. Изд. 3-е, доп. и перераб. СПб. : Питер, 2004. 157 с.

190. Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе : учеб. пособие / под ред. Н. А. Чечиной. Владивосток : Дальневосточ. ун-т, 1972. 134 с.

191. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты

разработки системы категорий теории права. М. : Юрид. лит., 1976. 264 с.

192. Васильев С. В. Гражданский процесс : курс лекций. Харьков : Эспада, 2010. 682 с.

193. Васильев С. В. Гражданский процесс : учеб. пособие. 2-е изд., доп. Харьков : Одиссей, 2007. 511 с.

194. Васильев С. В. Деликтное судопроизводство (судопроизводство о возмещении вреда) : учеб. пособие. Харьков : Одиссей, 2005. 448 с.

195. Васильев С. В. Энциклопедия гражданского процесса. Харьков : Харьков юрид., 2009. 816 с.

196. Васильева А. С. Соотношение судебного контроля и правосудия. *Российский судья*. 2006. № 7. С. 17–19.

197. Васильєв С. В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ : навч. посіб. Харків : Еспада, 2012. 370 с.

198. Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2015. 352 с.

199. Васильєв С. В. Судова практика: поняття, значення і види. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 191–195. (Серія «Право»).

200. Васильєв С. В. Цивільний процес : навч. посіб. Харків : Одіссей, 2008. 480 с.

201. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса: субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М. : Статут, 2016. 624 с.

202. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. 2-е изд., перераб. М. : Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.

203. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Краснодар : Совет. Кубань, 2003. 524 с.

204. Введение в философию : учеб. пособие / [авт. кол. : И. Т. Фролов и др.]. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Республика, 2003. 623 с.

205. Веливис С. И. Об оставлении судом гражданских дел без рассмотрения. *Вестник Московского университета*. 1969. № 5. С. 59–67. (Серия «Право»).

206. Великий Д. П. Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы: история, современность, перспективы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2001. 211 с.

207. Вербіцька М. В. Наказне провадження в цивільному процесі Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2011. 231 с.

208. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. СПб., 1998. 56 с.

209. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 груд. 2019 р.№ 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text.

210. Видоборець Т. Забезпечення позову при розгляді справи в МКАС: міф чи реальність? *Юридична газета*. 2010. № 38.

211. Виды гражданского судопроизводства : учеб. пособие / [Е. А. Трещева, Т. А. Дерюшкина, А. В. Юдин и др.] ; отв. ред. Е. А. Трещева. Самара : Самар. ун-т, 2007. 318 с.

212. Викут М. А. Еще раз о правовой природе исполнительного производства. *Актуальные проблемы процессуальной цивилистической науки* : материалы, посвящ. 80-летию проф. М. А. Викут. Саратов, 2003. С. 50–53.

213. Викут М. А., Зайцев И. М. Гражданский процесс России : учебник. М. : Юристъ, 1999. 384 с.

214. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2004. 187 с.

215. Висновок Венеціанської комісії CDL-AD(2015)027. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/Висновок_Венеціанської_комісії_CDL-AD(2015)027.pdf.

216. Витрук Н. В. Механизм реализации политических прав и свобод граждан. *Советское государство в условиях развитого социалистического общества*. М., 1978. С. 93–127.

217. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / отв. ред. В. А. Патюлин. М. : Наука, 1979. С. 35–42.

218. Витушко В. А. Общенаучная методология в цивилистике. *Журнал российского права*. 2000. № 3. С. 54–60.

219. Вільгушинський М. Й. До питання реалізації принципу спеціалізації в системі судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2012. № 6 (141). С. 9–13.

220. Войтовський В. С. Касаційне оскарження у цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 208 с.

221. Волошин Ю. О. Принцип. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ : Укр. енциклопедія, 2003. Т. 5. С. 110–111.

222. Воронов К. М. Концепції взаємодії державних судів і міжнародних комерційних арбітражів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 80–83.

223. Воскобитова Л. А. Сущностные характеристики судебной власти. Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2003. 160 с.

224. Габай Т. В. Педагогическая психология : учеб. пособие. 4-е изд., стер. М. : Академия, 2008. 65 с.

225. Гагаринов А. В. Понятие гражданского процесса. *Правоведение*. 1998. № 4. С. 96–99.

226. Гадомський Д. Інститут групових (класових) позовів як інструмент захисту порушених або оспорюваних прав. *Юридичний журнал*. 2006. № 10. С. 107–110

227. Галушко К. Ю. Спенсер Герберт. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 742.

228. Гаркуша О. О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2009. 21 с.

229. Гарсиа Гарридо М. Х. Римское частное право: казусы, иски, институты / пер. с испан. ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. М. : Статут, 2005. 812 с.

230. Герасимова А. А. Функции судебной власти в механизме современного российского государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Пенза, 2011. 218 с.

231. Гетманцев О. В. Звернення судових рішень до виконання в системі

цивільного судочинства. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 660. С. 75–80. (Серія «Правознавство»).

232. Гетманцев О. В. Методологія науки цивільного процесуального права. *Вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 578. С. 76–79. (Серія «Правознавство»).

233. Гетманцев О. В. Системний підхід у науці цивільного процесуального права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 597. С. 69–73. (Серія «Правознавство»)

234. Гладышев С. И. Исполнительное производство Англии. М. : Лекс-Книга, 2002. 223 с.

235. Гойман В. И. Обеспечение реализации закона в современных условиях. *Советское государство и право*. 1991. № 12. С. 12–22.

236. Голиченко М. М., Жильцова Н. А. О спорности в делах особого производства. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 8. С. 10–14.

237. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства / под ред. Ю. А. Попова, М. К. Треушникова. Краснодар : КГАУ, 2004. 484 с.

238. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. СПб. : В. С. Балашева, 1885. 334 с.

239. Гончаренко В. Г. Концептуальні питання правової реформи в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 5. С. 20–29.

240. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. 447 с.

241. Городовенко В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя. *Вісник Верховного Суду України.* 2008. № 1. С. 12–15.

242. Городовенко В. Про становище незалежної судової влади. *Право України*. 2002. № 9. С.120–123.

243. Горшенев В. М. Процессуальная форма и ее назначение в советском праве. *Советское государство и право*. 1973. № 12. С. 18–24.

244. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового

регулирования в социалистическом обществе. М. : Юрид. лит., 1972. 258 с.

245. Горшенев В. М., Дружков П. С. О системе процессуального права в советском государстве. *Вопросы правоведения*. 1970. Вып. 5. С. 12–24.

246. Грабовська О. Специфіка формування предмета доказування в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 15–20.

247. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2003. 716 с.

248. Гражданский процесс : учебник / отв. ред. В. В. Ярков. 7-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2009. 750 с.

249. Гражданский процесс в межкультурном диалоге: Евразийский контекст : Всемир. конф. Междунар. ассоц. процес. права (Москва, 18–21 сент. 2012 г.] / под ред. Д. Я. Малешина. М. : Статут, 2012. 720 с.

250. Гражданский процесс зарубежных стран : учеб. пособие / [С. А. Алехина и др.] ; под ред. А. Г. Давтян. М. : Проспект, 2009. 480 с.

251. Гражданский процесс России : учебник / [С. Ф. Афанасьев, О. А. Бахарева, М. А. Викут и др.] ; под ред. М. А. Викут. М. : Юристъ, 2004. 459 с.

252. Гражданский процесс Украины : учебник / [Ю. С. Червоный и др.] ; под ред. Ю. С. Червоного. Киев : Истина, 2006. 399 с.

253. Гражданский процесс Украины : учеб. пособие / [Ю. С. Червонный, В. О. Ермолаева, Е. Н. Соломахина и др.] ; отв. ред. Ю. С. Червоный. Харьков : Одиссей, 2003. 352 с.

254. Гражданский процесс. Общая часть : учебник / под общ. ред. Т. А. Белова, И. Н. Колядко, Н. Г. Юркевич. Минск : Амалфея, 2000. 576 с.

255. Гражданский процесс : учебник / [И. И. Авдеенко, П. Н. Евсеев, М. А. Кабакова и др.] ; отв. ред. Н. А. Чечина, Д. М. Чечот. М. : Юрид. лит., 1968. 456 с.

256. Гражданский процесс : учебник / [В. П. Воложанин, В. Д. Кайгородов, А. К. Кац и др.] ; отв. ред. К. И. Комиссаров, Ю. К. Осипов. М. : БЕК, 1996. 475 с.

257. Гражданский процесс : учебник. Изд. 3-е, перераб. и доп. / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. М. : Гриженко Е. М., 2000. 544 с.

258. Гражданский процесс. Хрестоматия : учеб. пособие / под ред. М. К. Треушникова. 3-е изд. М. : Городец, 2015. 896 с.

259. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 2010. 816 с.

260. Гражданский процесс : учебник / [Д. Б. Абушенко, В. П. Воложанин, С. К. Загайданова и др.] ; отв. ред. В. В. Ярков. 5-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2004. 687 с.

261. Гражданский процесс : учеб. пособие / [В. А. Кройтор, С. Г. Кузьменко, Л. В. Сапейко и др.] ; под ред. В. А. Кройтора. 5-е изд., перераб. и доп. Харьков : Эспада, 2010. 264 с.

262. Гражданский процесс : учебник / отв. ред. В. В. Блажеев, Е. Е. Уксусова. М. : Проспект, 2015. 736 с.

263. Гражданский процесс : учебник / [М. А. Викут, Г. В. Воронков, Р. Е. Гукасян и др.] ; под ред. К. С. Юдельсона. М. : Юрид. лит., 1972. 440 с.

264. Гражданский процесс : учебник / под ред. А. Г. Коваленко, А. А. Мохова, М. Н. Филиппова. М. : Контракт ; ИНФРА-М, 2008. 448 с.

265. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 2007. 784 с.

266. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. 6-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 2018. 832 с.

267. Гражданский процесс : хрестоматия / [В. В. Аргунов, Е. А. Борисова, И. А. Скрипников и др.] ; под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2005. 896 с.

268. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 11 янв. 1999 г. № 238-З. URL: http://kodeksy.by/grazhdanskiy-processualnyy-kodeks.

269. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 13 июня 1999 г. № 412-1. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053.

270. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 30 мая 2003 г. № 225. URL: http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=286229.

271. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации в схемах с комментариями : науч.-практ. учеб. пособие / отв. ред. Г. Д. Улетова. 4-е изд., доп. и перераб. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. 562 с.

272. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 14 нояб. 2002 р. № 138-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/364556ad9d938ff4e92168304bd596d2bbcb4216/.

273. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Ярков ; [редкол.: С. С. Алексеев, В. С. Белых, А. В. Казаков ир.]. Екатеринбург : Норма, 1999. 312 с.

274. Гражданское право : учебник : в 3 т. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, 2005. Т. 1. 765 с.

275. Гражданское процессуальное право России : учебник / под ред. М. С. Шакарян. М. : Юристъ, 2002. 634 с.

276. Гражданское процессуальное право Украинской ССР : учеб. Пособие / [М. И. Штефан, Е. Г. Дрижчаная, Л. К. Радзиевская и др.]. Киев : Выща шк., 1989. 320 с.

277. Гражданское процессуальное право : учебник / С. Ф. Афанасьев, А И. Зайцев. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Юрайт, 2013. 655 с.

278. Гражданское процессуальное право : учебник / [С. А. Алехина, В. В. Блажеев, А. Т. Боннер и др.] ; под ред. М. С. Шакарян. М. : Велби ; Проспект, 2004. 584 с.

279. Гражданское процессуальное уложение Германии (Deutsche Zivilprozessordnung mit Einfuehrungsgesetz): ввод. закон к Гражд. процес. уложению / пер. с нем. ; сост. В. Бергманн. М. : Wolters Kluwer Russia, 2006. 472 с.

280. Граціанов А. І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ,

2004. 185 с.

281. Грегуль Г. Вимоги до юридичних термінів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 620. С. 294–297. (Серія «Проблеми української термінології»).

282. Грибанов Ю. Ю. Рассмотрение дел в порядке упрощенного производства в гражданском и арбитражном процессе: сравнительное исследование правовых систем России и Германии : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Кемерово, 2007. 235 с.

283. Громов И. А., Мацкевич А. Ю., Семенов В. А. Западная теоретическая социология. СПб. : Ольга, 1996. 286 с.

284. Громов С. А. Соотношение частного и публичного права в российской системе права: тенденции дифференциации и интеграции : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. СПб., 2004. 226 с.

285. Громошина Н. А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.15. М., 2010. 409 с.

286. Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве : монография. М. : Проспект, 2010. 264 с.

287. Громошина Н. А. Судебная власть и правосудие в гражданском судопроизводстве. *Lex Russica (Русский закон)*. 2008. № 5. С. 1048–1074.

288. Грось Л. А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право (научно-практические проблемы) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03, 12.00.04. Хабаровск, 1999. 527 с.

289. Грошевий Ю. М. Актуальні проблеми судоустрою та судочинства в Україні. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1. 2007. С. 6–12.

290. Грошевий Ю. М. Вибрані праці / упоряд. : О. В. Капліна, В. І. Маринів. Харків : Право, 2011. 656 с.

291. Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є. Органи судової влади в Україні. Київ : Ін Юре, 1997. 20 с.

292. Грошевой Ю. М. Законодательство о судоустройстве Украины и проблемы его классификации. *Правова система України: теорія і практика* :

тези доп. і наук. повідом. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 жовт. 1993 р.) / відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко ; уклад. : М. І. Малишко, В. М. Стретович. Київ, 1993. С. 354–356.

293. Губська А. В., Києвець О. В. Групові позови в цивільному процесі : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2015. 180 с.

294. Гук Б. М. Проблеми дефініції поняття виконавчого провадження. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 101–106.

295. Гукасян Р. Е. Влияние материально-правовых отношений на форму процесса в исковом производстве. *Вопросы теории и практики гражданского процесса.* 1976. Вып. 1. С. 25–32.

296. Гукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права – важная проблема юридической науки на современном этапе. *Вопросы развития и защиты прав граждан :* межвуз. темат. сб. / отв. ред. Р. Е. Гукасян. Калинин, 1977. С. 5–15.

297. Гукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права, норм и правоотношений. *Труды ВЮЗИ. Проблемы соотношения материального и процессуального права*. М., 1980. С. 14–19.

298. Гурвич М. А. Об экономии процессуальных средств в советском гражданском судопроизводстве. *Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства*. Саратов, 1962. С. 184–189.

299. Гурвич М. А. Рец. на кн.: Пучинского В. К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. М. : Госюриздат, 1962. 89 с. *Правоведение*. 1964. № 3. С. 131–135.

300. Гусарєв С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29–33.

301. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.

302. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. 37 с.

303. Гусаров К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. 431 с.

304. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Харків : Право, 2010. 352 с.

305. Гусаров К. В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. № 3. С. 81–83.

306. Гусаров К. В. Функціональні повноваження суду в стадії розгляду цивільної справи та проблема заочного рішення. *Українське право*. 2004. № 1. С. 136–142.

307. Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы : учебник / под ред. К. Ф. Гуценко. М. : Зерцало, 2007. 440 с.

308. Давтян А. Г. Гражданское процессуальное право Германии : монография. М. : Городец, 2000. 320 с.

309. Давыдов В. В. Теория деятельности и социальная практика. *Вопросы философии*. 1996. № 5. С. 52–62.

310. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають на стадії виконання судових рішень від 1 серп. 2019 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_VP_11_2019_1.pdf.

311. *Дамбаева И.* Некоторые проблемы заочного производства в гражданском процессе Российской Федерации. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 10. С. 18–20.

312. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2008. 51 с.

313. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы. М. : Волтерс Клувер, 2007. 364 с.

314. Дегтярев С. Л. Судебные процедуры в современном гражданском процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2004. № 10. С. 12–14.

315. Дегтярев С. Соотношение правовых категорий «правосудие» и

«судопроизводство» в гражданском процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 8. С. 5–7.

316. Дем’янова О. В. Чинники формування стадійної структури цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 76–82.

317. Демченко С. Проблеми підвищення ефективності господарського судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 1. С. 20–24.

318. Демченко С. Ф. Про поняття «правосуддя» і «доступність правосуддя». *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 96–102.

319. Демченко С. Ф. Теоретико-методологічні засади ефективності господарського судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2010. 429 с.

320. Деришев Ю. В. Оптимизация досудебного производства в уголовном процессе России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Омск, 1999. 25 с.

321. Дерій О . Аліментні зобов’язання в цивілістичному процесі : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 18 с.

322. Дика А. О. Сутність цивілістичного процесу та його значення для розробки оптимальних процедур, спрямованих на охорону та захист цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 217–220.

323. Дмитриев Ю. А., Черемных Г. Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека. *Государство и право*. 1997. № 8. С. 44–50.

324. Добровольная (бесспорная) юрисдикция в России и за рубежом (Восточная и Западная Европа, Латинская Америка, Китай) / под. ред. В. В. Аргунова. М. : Статут, 2014. 352 с.

325. Добровольский А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М. : МГУ, 1979. 145 с.

326. Дождев Д. В. Римское частное право : учебник / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. 2-е изд., изм. и доп. М. : Норма, 2006. 284 с.

327. Дорофеев В. Оппонент или Пояснительная записка к речи Н. И. Бухарина на одной из гражданских панихид 1928 г. *Литературная*

газета. 1988. № 49. С. 13.

328. Дрейшев Б. В. Правотворческие отношения в советском государственном управлении. Л. : ЛГУ, 1978. 175 с.

329. Дубов Г. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування юридичної науки на сучасному етапі розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 48–51.

330. Дудник Р. М. Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2016. 209 с.

331. Дузінкевич Т. І. Повноваження суду першої інстанції цивільної юрисдикції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2015. 279 с.

332. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр., состав., послесл. и примеч. А. Б. Гофмана. М. : Канон, 1995. 352 с.

333. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права и социальное (государственное) управление: теоретические проблемы : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Свердловск, 1975. 35 с.

334. Елисеев Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Велби ; Проспект, 2004. 604 с.

335. Елисейкин П. Ф. Особенности судебного рассмотрения отдельных категорий гражданских дел : учеб. пособие. Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1974. 34 с.

336. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Л., 1974. 31 с.

337. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности и компетенция суда в особом производстве по советскому гражданскому процессуальному праву. *Ученые записки Дальневосточного государственного университета.* 1968. Т. 14. С. 26–40. (Серия «Юридические науки»).

338. Елисейкин П. Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. М. : Юрид. лит., 1973. 127 с.

339. Ершов В. В. Конституционные проблемы судоустройства и судопроизводства. *Российская юстиция*. 1999. № 2. С. 46–52.

340. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. ; уклад. : Р. В. Болдирєв та ін.]. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 5 : Р–Т. 704 с.

341. Ефимова Ю. В. Специализация гражданско-процессуальной деятельности : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2005. 199 с.

342. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.

343. Женетль С., Чучунова Н. Некоторые проблемы упрощенного производства. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2005. № 12. С. 9–13.

344. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 9-те вид., стер. Київ : Знання ; КОО, 2006. 255 с.

345. Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса / редкол.: А. Булота, С. Вансявичюс, И. Жеруолис, А. Жюрлис ; отв. ред. Е. Пальскис. Вильнюс : Минтис, 1969. 204 с.

346. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы : монография. М. : Проспект, 2013. 560 с.

347. Жилин Г. А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции. М. : Городец, 2000. 320 с.

348. Жилин Г. А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. М., 2000. 70 с.

349. Житловий кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 30 черв. 1983 р. № 5464-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text.

350. Жуйков В. М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц. М. : Городец, 1997. 318 с.

351. Забрамная Н. Ю. Пересмотр судебных постановлений по вновь открывшимся или новым обстоятельствам в гражданском процессе : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. М., 2016. 31 с.

352. Загайнова С. К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе: теоретические и прикладные проблемы : дис. … д-ра юрид. наук :

12.00.15. Екатеринбург, 2008. 485 с.

353. Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2007. 400 с.

354. Загайнова С. К. Судебный прецедент: проблемы правоприменения. М. : НОРМА, 2002. 176 с.

355. Загальна теорія держави і права : підручник / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

356. Зайвий Т. В. Співвідношення понять «вид цивільного судочинства», «вид провадження» та «порядок розгляду певних категорій цивільних справ». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 121–123.

357. Зайцев И. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства. Саратов : Саратов. ун-т, 1990. 137 с.

358. Зайцев И. М. Сущность хозяйственных споров. Саратов : Саратов. ун-т, 1974. 157 с.

359. Зайцев И. М., Рассахатская Н. А. Гражданская процессуальная форма: понятие, содержание и значение. *Государство и право*. 1995. № 2. С. 47–70.

360. Зайцев Р. В. Признание и приведение в исполнение в России иностранных судебных актов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.0.15. Екатеринбург, 2005. 26 с.

361. Захарова О. Процесуальні гарантії в цивільному процесі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. Вип. 83. С. 32–34. (Серія «Юридичні науки»).

362. Захарова О. Система процесуальних гарантій у цивільному процесі. *National law journal: theory and practice*. 2015. № 3. С. 53–56.

363. Захарова О. С. Завдання цивільного судочинства. Деякі теоретичні проблеми. *Адвокат*. 2009. № 11 (110). С. 10–13.

364. Заходи процесуального примусу : наук.-практ. комент. гл. 9 розділу I Цивільного процесуального кодексу України / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, М. О.

Гетманцев. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2015. 18 с.

365. Згама А. О. Апеляційний перегляд судових актів за цивільним, господарським та адміністративним процесуальним законодавством: питання уніфікації та диференціації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 67–70. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/18.pdf.

366. Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций : учеб. пособие. Минск : БГУ, 2004. 147 с.

367. Зейдер Н. Б. Предмет и система советского гражданского процессуального права. *Правоведение*. 1962. № 3. С. 69–82.

368. Зеленецкий В. С. Структура советского уголовного процесса. *Проблемы правоведения.* 1981. Вып. 42. С. 100–107.

369. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text.

370. Зуб А. Дифференциация гражданской процессуальной формы сквозь призму синергетики и теоретичного моделирования. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. № 6 (16). С. 139–143.

371. Зуб О. Ю. Спрощене провадження як модель цивільного судочинстві. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 131. С. 62–70.

372. Зубович М. М. Ценностный аспект методологи гражданской процессуальной науки. *Сибирский юридический вестник*. 2004. № 3. С. 70–73.

373. Ивакин В. Н. Юридическая природа возбуждения гражданского дела в суде общей юрисдикции. *Вестник Университета имени О. Е. Кутафина*. 2017. № 3. С. 59–71.

374. Иванчишин П. А. Общество. Государство. Власть : учеб. пособие. М. : Граница, 1994. 383 с.

375. Иеринг Р. Цель в праве / пер. СПб. : Н. В. Муравьева, 1881. Т. 1. 412 с.

376. Исаенкова О. В. Виды гражданского судопроизводства в новом процессуальном законодательстве. *Новеллы гражданского процессуального права* : материалы науч.-практ. конф., посвящ. 80-летию М. С. Шакарян. (Москва, 30–31 янв. 2004 г.) / отв. ред. Н. А. Громошина. М. : Велби ; Проспект,

2004. С. 130–134.

377. Исаенкова О. В. Проблемы исполнительного права в гражданской юрисдикции : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2003. 17 с.

378. Исаенкова О. В., Демичев А. А., Соловьева Т. В., Ткачева Н. Н. Иск в гражданском судопроизводстве : сб. / под ред. О. В. Исаенковой. М. : Волтерс Клувер, 2009. 216 с.

379. Исаенкова О. В., Николайченко О. В., Соловьева Т. В., Ткачева Н. Н. Иск и исковая форма защиты в гражданском процессе / под ред. О. В. Исаенковой. М. : Юрайт, 2019. 183 с.

380. История теоретической социологии : в 4 т. / отв. ред. и сост. Ю. Н. Давыдов. СПб. : РХГИ, 2000. Т. 4. 736 с.

381. Ігонін Р. В. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 211 с.

382. Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 250 с.

383. Каган М. С. Избранные труды : в 7 т. СПб. : Петрополис, 2005. Т. 1 : Проблемы методологии. 356 с.

384. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. М. : Юрид. лит., 1965. 204 с.

385. Калашник О. Аналогія як спосіб подолання прогалин у цивільному судочинстві. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 334–341.

386. Калініченко Ю. В. Родовий та видовий об'єкти завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Харків, 2013. С. 819–821.

387. Калюжний Р. А., Атаманчук І. В. Розвиток процесуального права України. Київ : Леся, 2015. 188 с.

388. Каминская В. И. Место процессуальных норм в системе советского права. *Демократические основы советского социалистического правосудия* / под ред. М. С. Строговича. М., 1965. С. 63–129.

389. Караванський С. Й. Бережімо мовне багатство України! URL: https://varta.kharkov.ua/blogs/karavanskyi/1105815.

390. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в цивілістичному процесі : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 2.00.03. Київ, 2014. 36 с.

391. Кармаза О. О. Поняття та зміст цивілістичного юридичного процесу. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2017. № 3 (15). С. 146–152. (Серія «Право»).

392. Карнаух Т. М. Проблеми застосування правової аналогії у цивільному судочинстві України. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Т. 103. С. 106–109. (Серія «Юридичні науки»).

393. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / под ред. Н. И. Матузова. Саратов : Саратов. ун-т, 1989. 218 с.

394. Каск Л. И. Системный подход в познании государства и права. *Правоведение*. 1977. № 4. С. 31–40.

395. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права : учеб. пособие. М. : Высш. образование, 2008. 358 с.

396. Квасневська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 186 с.

397. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 35 с.

398. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія. Тернопіль : Терно-граф, 2011. 492 с.

399. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография. 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 560 с.

400. Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды. Одесса : Юрид. лит., 2010. 271 с.

401. Кібенко О., Уркевич В. Підходи Великої Палати Верховного Суду до

визначення юрисдикційності спорів. *Судебно-юридическая газета :* [сайт]. 2020. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/164290-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-viznachennya-yurisdiktsiynosti-sporiv?fbclid=IwAR2FbIrsVFSL64rP4-xNA4JkNcYLPb-An5uojKhAGru4fWHkZS9zzF4upck.

402. Ківалова Т. С. Діалектичний метод та системний підхід як методологічна основа наукових досліджень у галузі цивільного права (на прикладі деліктних зобов'язань). *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. 9. С. 204–216.

403. Клеандров М. И. О составляющих понятия «экономическое правосудие». *Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права*. 2005. Вып. 5. С. 279–296.

404. Клейн Н. И. Сравнительный анализ норм ГПК РФ и АПК РФ о производстве по делам, возникающим из административных и иных правоотношений. *Вестник гражданского процесса*. 2013. № 3. С. 8–18.

405. Клейнман А. Ф. Гражданский процесс : учебник. *Избранные труды*. Т. II. Краснодар : Совет. Кубань, 2009. 816 с.

406. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс. М. : Моск. ун-т, 1964. 407 с.

407. Коваленко А. Г., Сергеева О. Ю. Значение принципа состязательности в судебном доказывании. *Правоведение*. 1998. № 1. С. 160–161.

408. Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2011. 528 с.

409. Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.

410. Ковин В. Ф. Подготовка гражданского дела к судебному разбирательству : дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1971. 316 с.

411. Ковтун І. І. Походження та розвиток української судової термінології. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. Т. 1127. Вип. 71. С. 41–46.

412. Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации : Закон Российской Федерации от 8 марта 2015 г. № 21-ФЗ. URL: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102380990&rdk=25.

413. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

414. Кодекс законів про працю : Закон Української РСР від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.

415. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовт. 2018 р. № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text.

416. Кодин В. Н. К проблеме определения понятия «цель». *Вестник МГУ*. 1968. № 1. С. 29–35. (Серия «Философия»).

417. Козачук Д. А. Відновлення втраченого провадження як особлива стадія адміністративного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 185–188.

418. Козлов А. Ф., Осипов Ю. К. Советское гражданское процессуальное право : учеб. пособие / под ред. М. А. Гурвича. М. : ВЮЗИ, 1957. 370 с.

419. Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России : учебник. 3-е изд. М. : Юрист, 2004. 587 с.

420. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. 3. № 1–2. С. 32–44.

421. Колесник Р. М. Підстави перегляду рішень господарських судів за нововиявленими обставинами : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2018. 203 с.

422. Колобродова О. В. Місце та значення перегляду судових актів у зв’язку з нововиявленими обставинами в цивільному процесі. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 3 (7). С. 60–71.

423. Колоколов Н. А. Судебная власть как общеправовой феномен : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2006. 53 с.

424. Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. *Цивільне право і процес*. 2019. С. 32–35.

425. Колотілова І. О. Законність та обґрунтованість рішень суду в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 190 с.

426. Колотова О. В. Допустимість застосування аналогії у галузях права. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 60–66.

427. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

428. Коляда Т. А. Поняття диференціації правового регулювання праці. *Право і безпека*. 2003. Т. 2. № 3. С. 93–97.

429. Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте. *Юридическая наука и образование*. 2009. № 2. С. 95–126.

430. Комаров В. В. До питання методології науки цивільного процесуального права. *Методологічні проблеми правової науки* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 13–14 груд. 2002 р.). Харків, 2003. С. 240–243.

431. Комаров В. В. Лекція професора В. Комарова: вступ до курсу «Цивільний процес». *Право України*. 2011. № 10. С. 120–152.

432. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право, 2012. 624 с.

433. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Правова система України: історія, стан та перспективи :* у 5 т. / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків, 2008. Т. 3 : Цивільно-правові науки. Приватне право. С. 542–573.

434. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 154–174.

435. Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22–44.

436. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2007. 42 с.

437. Комаров В. В., Семенец А. И. Формы защиты гражданских прав и

концентрация судебной власти. *Проблеми держави і права України* : темат. зб. наук. пр. Київ : УМК ВО. 1992. С. 3–9.

438. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учебник. 9-е изд., испр. и доп. М. : Юрайт, 2019. 506 с.

439. Коментар до Закону України «Про судоустрій України» / за заг. ред. В. Т. Маляренка. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 464 с.

440. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

441. Конституционное (государственное право) зарубежных стран : учебник : в 4 т. / отв. ред. Б. А. Страшун. 3-е изд., обновл. и дораб. М. : БЕК, 2000. Т. 1–2 : Часть общая. 784 с.

442. Конституционное право : учебник / отв. ред. А. Е. Козлов. М. : БЕК, 1997. 464 с.

443. Конституционный статус личности в СССР / редкол.: Н. В. Витрук, В. А. Масленников, Б. Н. Топорнин. М. : Юрид. лит., 1980. 256 с.

444. Конституція України : Закон України від 28 черв. 199 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-+%D0%B2%D1%80#Text.

445. Конституція України : наук.-практ. комент. / [В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін.]. Харків ; Київ : Право ; Ін Юре, 2003. 808 с.

446. Копейчиков В. В. Стадии реализации прав и свобод личности. *Реализация прав граждан в условиях развитого социализма*. М. : Наука, 1983. С. 196–207.

447. Короєд С. О. Господарське судочинство: історія становлення, вплив на дуалізм цивільної юрисдикції та перспективи розвитку господарсько-процесуальної форми захисту прав. *Юридична наука*. 2015. № 6. С. 28–34.

448. Короєд С. О. Захист порушеного права як мета цивільного судочинства: проблемні питання забезпечення ефективності. *Держава і право*.

2013. Вип. 61. С. 135–140. (Серія «Юридичні і політичні науки»).

449. Короєд С. О. Зміна мети цивільного судочинства як основа його реформування. *Держава і право.* 2014. Вип. 65. С. 114–120. (Серія «Юридичні і політичні науки»).

450. Короєд С. О. Методологічні основи визначення структури цивільної процесуальної діяльності. *Судова апеляція*. 2016. № 4. С. 90–96.

451. Короєд С. О. Оптимізація механізму судового розгляду окремих категорій справ у господарському судочинстві України. *Судова апеляція*. 2016. № 1 (42). С. 68–75.

452. Короєд С. О. Пропорційність – нова засада цивільного судочинства: аналіз положень проекту нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2 т. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2017. Т. 2. С. 649–651.

453. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства : монографія. Київ : Леся, 2013. 508 с.

454. Короєд С. О. Судове керівництво: принцип чи функція цивільного судочинства? *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 280–284.

455. Короєд С. О. Судові процедури в різних видах цивільного судочинства. *Судова апеляція*. 2016. № 3. С. 69–77.

456. Короєд С. О. Теоретико-правові основи підвищення ефективності правосуддя в цивільних справах : монографія. Київ : Леся, 2013. 211 с.

457. Короєд С. О. Цивільний процес та цивільне судочинство: концепція уніфікованого розуміння понять. *Держава і право.* 2016. Вип. 73. С. 247–258. (Серія «Юридичні науки»).

458. Короленко В. М. Доктринальні підходи до уніфікації та диференціації цивілістичних судочинства. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Харків, 2013. С. 403–405.

459. Короленко В. Уніфікація і диференціація судових форм захисту

права на працю в контексті вимог Європейської конвенції з прав людини. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 193–196.

460. Коршунов Н. М., Мареев Ю. Л. Гражданский процесс : учебник. 4-е изд., пересм. М. : Норма ; ИНФРА-М, 2010. 928 с.

461. Косаренко О. І. Проблеми аналогії в контексті реформування цивільного судочинства. *Вісник Академії адвокатури України.* 2010. № 18. С. 183–186.

462. Костицький М. В. Деякі аспекти філософських і методологічних проблем наук процесуального права. *Науково-інформаційний вісник.* 2013. № 7. С. 12–18. (Серія «Право»).

463. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.

464. Кострова Н. М. Процессуальные нормы в структуре советского права. *Правоведение*. 1983. № 3. С. 43–48.

465. Кострова Н. М. Развитие процессуальных правил разбирательства семейных дел. *Журнал российского права*. 2001. № 7. С. 52–58.

466. Кострова Н. М. Специализация судопроизводства по ГПК РФ и АПК РФ: проблемы правотворчества и правоприменения. *АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения* : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 2–4 апр. 2003 г.). М. : РАП, 2004. С. 97–102.

467. Кострова Н. М. Теория и практика взаимодействия гражданского процессуального и семейного права : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.15. Воронеж, 1988. 353 с.

468. Кострова Н. М. Проблемы гражданского судопроизводства : учеб. пособие. Махачкала : ИПЦ ДГУ, 2002. 147 с.

469. Костян И., Пискарев И., Шеломов Б. О специализированных судах по трудовым делам и Трудовом процессуальном кодексе РФ. *Хозяйство и право*. 2003. № 8. С. 27–41.

470. Кот О. О. Здійснення та захист суб’єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта. 2017. 494 с.

471. Котляр Н. П. Цель как модель деятельности : рукоп. депонир. в ИНИОН АН СССР. М., 1991. 312 с.

472. Коханська М. Л. Диференціація судових процедур у цивільному судочинстві та її значення для ефективного судового захисту. *Право і суспільство*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 71–76.

473. Коханська М. Л. Ефективність цивільного судочинства та диференціація судових процедур. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.) : у 2 т. / голов. ред. О. М. Тогочинський. Чернігів : Академія ДПтС, 2020. Т. 2. С. 115–118.

474. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ : Істина, 2006. 944 с.

475. Красницька А. В., Чулінда Л. І. Вимоги до вживання юридичних термінів у нормативно-правових актах. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 листоп. 2018 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 100–104.

476. Краткий философский словарь / [А. П. Алексеев, Г. Г. Васильев и др.] ; под ред. А. П. Алексеева. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Велби ; Проспект, 2004. 496 с.

477. Кримінальне право. Особлива частина : підручник : у 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 2. 703 с.

478. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

479. Кримінальний процес : підручник [Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.] ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

480. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

481. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

482. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.

483. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.

484. Кройтор В. А., Фролов М. М., Ясинок Н. М. Исполнительное производство / за ред. В. А. Кройтора. 2-е вид., доп. Харьков : Эспада, 2005. 232 с.

485. Крымский Д. И. Упрощенные производства в гражданском процессе зарубежных стран : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. М., 2011. 26 с.

486. Кузніченко О. В. Сучасні проблеми створення трудового процесуального права України. *Право і безпека*. 2004. Т. 3. № 2. С. 153–157.

487. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с.

488. Куйбіда Р. О. Спеціалізація, територіальність та інстанційність в організації системи судів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 9. С. 82–91.

489. Кулакова В. Ю., Мирзоян М. Э., Соловьев А. А. Гражданской процесс зарубежных стран (Франция и Англия) : учеб. пособие / отв. ред. В. Ю. Кулакова. М. : Проспект, 2017. 256 с.

490. Кулапов В. Л., Потапенко Е. Г. Теоретические основы правовой интеграции : монография. М. : Юрлитинформ, 2011. 184 с.

491. Курило М. П. Позовне провадження як універсальна форма судових процесів у різних галузях процесуального права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 64–73.

492. Курило М. П. Цивільне процесуальне право України та уніфікація його основі інших процесуальних галузей права: теорія і практика : монографія. Суми : Сум. нац. аграр. ун-т, 2014. 400 с.

493. Курочкин С. А. Процессуальные формы участия судов в отношениях, возникающих в связи с рассмотрением дел в третейских судах и

международных коммерческих арбитражах. *Развитие процессуального законодательства: к пятилетию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона РФ «О третейских судах в Российской Федерации» :* материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. юбилею проф. Т. Е. Абовой. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2008. С. 527–528.

494. Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе. М. : Инфотопик Медия, 2012. 560 с.

495. Курс советского гражданского процессуального права: теоретические основы правосудия по гражданским делам : в 2 т. / [Т. Е. Абова, П. П. Гуреев, А. А. Добровольский и др. ; редкол.: П. П. Гуреев, А. А. Добровольский, А. А. Мельников и др.]. М. : Наука, 1981. Т. 1. 464 с.

496. Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.

497. Куцин М. М. Функції суду як органу судової влади у кримінальних справах. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 1. С. 148–155.

498. Кучер Т. М. Докази, доказування та доведення в цивілістичному процесі. Київ : Позднишев, 2015. 427 с.

499. Кучук А. М. Принципи пізнання правових явищ як елемент методології. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 4. С. 8–11.

500. Лазарев В. В. Избранные труды : в 3 т. М. : Новая юстиция, 2010. Т. 1 : Закон. Законность. Применение закона. 647 с.

501. Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе. Самара : Самар. ун-т, 1999. 136 с.

502. Лазарева Е. А. Процессуальные особенности рассмотрения дел, возникающих из трудовых правоотношений : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2005. 22 с.

503. Ланг П. П. Особые производства в юридическом процессе: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Казань, 2017. 39 с.

504. Латинсько-український словник / М. С. Трофимчук,

О. П. Трофимчук. Львів : ЛБА, 2001. 693 с.

505. Левицька Н. О. Матеріальні та процесуальні нормативно-правові інститути. *Митна справа*. 2013. № 2. Ч. 2. Кн. 2. С. 28–34.

506. Лейба Є. В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі : монографія. Київ : Алерта, 2016. 187 с.

507. Лейст О. Э. Теоретические проблемы санкций и ответственности по советскому праву : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. М., 1978. 27 с.

508. Лемешко О. М., Овчаренко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 7. С. 33–39.

509. Лесницкая Л. Ф. Система законодательства о гражданском судопроизводстве. *Система советского законодательства* / отв. ред. И. С. Самощенко. М. : Юрид. лит., 1980. С. 316–325.

510. Лесько А. О. Врегулювання спору за участю судді: проблеми і перспективи. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 48–56.

511. Лимарь І. В. Дискусійні питання місця виконавчого провадження в системі права України. *Інформація і право*. 2019. № 2 (29). С. 186–193.

512. Лист Голови Верховного Суду України В. Онопенка Президентові України В. Ф. Януковичу від 12 лип. 2010 р. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/DABE6A16EAC53A91C225775E0044D6AD?opendocument.

513. Лист Міністерства юстиції України від 29 квіт. 2011 р. № 5149-0-26-11-18. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS18548?an=1.

514. Лівар Ю. О. Про виконавчі провадження в адміністративному праві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2015. Вип. 19. С. 198–202. (Серія «Право»).

515. Лісецька К. Ю. До питання про застосування аналогії процесуального закону (за матеріалами практики верховного суду). *Право і громадянське суспільство*. 2017. № 3–4. С. 103–112.

516. Логинов П. В. Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию в судебном заседании. М. : Юрид. лит., 1960. 148 с.

517. Лозовой С. В. Правове регулювання індивідуальних трудових спорів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2009. 205 с.

518. Локшина С. М. Краткий словарь иностранных слов. Изд. 6-е, стер. М. : Рус. язык, 1979. 352 с.

519. Лолаев Т. П. О «механизме» течения времени. *Вопросы философии*. 1996. № 1. С. 51–57.

520. Лузан Т. Спір про право як критерій розмежування справ цивільної юрисдикції. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 372–376.

521. Лукич Р. Методология права / пер. с серб. М. : Прогресс, 1981. 304 с.

522. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. М. : Норма, 2003. 240 с.

523. Луспеник Д. Д. Процесуальна аналогія в цивільному судочинстві: де-юре та де-факто (постановка проблеми). *Адвокат*. 2006. № 2. С. 12–17.

524. Любчик О. А. Процесуальні аспекти судового захисту трудових прав. *Європейські перспективи*. 2012. № 3 (3). С. 120–125.

525. Магомедов А. М. Философские проблемы о функциях. Ростов н/Д : Ростов. ун-т, 1984. 184 с.

526. Макеева Е. М. Система права Российской Федерации (вопросы теории и практики) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2006. 24 с.

527. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.15. М., 2011. 633 с.

528. Малешин Д. Я. Гражданская процессуальная система России : монография. М. : Статут, 2011. 496 с.

529. Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права. М. : Статут, 2010. 208 с.

530. Малешин Д. Я. Структура гражданской процессуальной деятельности. *Вестник Московского университета*. 2010. № 4. С. 36–60. (Серия 11 «Право»).

531. Малешин Д. Я. Суд в процессе исполнения судебных постановлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. М., 2002. 230 с.

532. Малинин М. И. Труды по гражданскому процессу : сб. науч. тр. М. : Статут, 2014. 640 с.

533. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії : монографія. Київ : Праксіс, 2008. 344 с.

534. Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47–62.

535. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства : в 3 т. 2-е изд., испр. и доп. СПб. : М. М. Стасюлевича, 1876. Т. 1. 449 с.

536. Маляренко В. Т. Правосуддя. *Юридична енциклопедія :* в 6 т. / [Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Укр. енциклопедія, 2001. Т. 5. С. 50.

537. Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11–17.

538. Манова Н. С. Теоретические проблемы уголовно-процессуальных производств и дифференциация их форм : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 2005. 55 с.

539. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение : в 39 т. Изд. 2-е. М. : Изд-во полит. лит., 1955–1974. Т. 23. 920 с.

540. Марочкин И. Е. Природа судебной власти. *Избранное* / сост. Е. Б. Червякова, А. И. Марочкин, Ю. В. Мех. Харьков : Плеяда, 2015. С. 50–69.

541. Марочкин И. Е. Ценность судебной власти. *Проблеми законності.* 2003. Вип. 60. С. 177–182.

542. Марочкін І. Є. Органи судової влади. *Избранное* / сост. Е. Б. Червякова, А. И. Марочкин, Ю. В. Мех. Харьков : Плеяда, 2015. С. 59–80

543. Марочкін І. Є. Судова влада як основний суб’єкт судового права. *Право України*. 2015. № 3. С. 100–111.

544. Мартыненко В. И. Процессуальные особенности рассмотрения индивидуальных трудовых споров в судах общей юрисдикции : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. М., 2006. 196 с.

545. Мартышин О. В. О дифференциации отраслей права. *Труды Московской государственной юридической академии.* 2002. № 9. С. 32–34.

546. Мартышин О. В. Проблема ценностей в теории государства и права. *Государство и право*. 2004. № 10. С. 5–14.

547. Маршев С. А. О дифференциации форм уголовного судопроизводства. *Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы*. Воронеж, 1979. С. 141–147.

548. Масленникова Н. И. Понятие стадии гражданского процесса. Проблемы действия и совершенствования советского гражданско-процессуального законодательства. Свердловск, 1982. С. 40–48.

549. Матиевский М. Д. Спор о праве в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1978. 25 с.

550. Матиевский М. Д. Спор о праве и гражданское дело. *Правоведение*. 1978. № 2. С. 104–108.

551. Матузов Н. И. О методологической ситуации в российском правоведении. *Вестник Саратовской государственной академии права*. 2008. № 4. С. 51–60.

552. Махина С. Н. Административный процесс: проблемы теории, перспективы правового регулирования. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1999. 232 с.

553. Махінчук В. Передумови та основні напрями формування вітчизняного законодавства про медіацію в підприємницьких спорах. *Юридична Україна*. 2013. № 4. С. 40–44.

554. Махніцький О. І. Судова влада: сутність, зміст та поняття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 70. С. 19–25.

555. Машков А., Дубов Г. Перші кроки становлення методології права у вітчизняній юридичній науці. *Про українське право*. 2009. Ч. 4. С. 318–325.

556. Медведев И. Г. Письменные доказательства в частном праве России и Франции. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 408 с.

557. Мельник С. М. Процесуальна форма в кримінальному судочинстві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 22 с.

558. Мельников А. А. Особое производство в советском гражданском процессе. М. : Наука, 1964. 128 с.

559. Мельников А. А. Правосудие как предмет конституционного регулирования. М., 1972. 53 с.

560. Мельников А. А. Советский гражданский процессуальный закон. Вопросы теории гражданского процессуального права. М. : Наука, 1973. 160 с.

561. Менкель-Мидоу К. Американский национальный доклад. Неформальное, формальное и «полуформальное» правосудие в США. *Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евразийский контекст* : Всемир. конф. Междунар. ассоц. процес. права (Москва, 18–21 сент. 2012 г.). / под ред. Д. Я. Малешина. М. : Статут, 2012. С. 114–139.

562. Методологія в праві : монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2017. 658 с.

563. Мешкова О. Е. Некоторые теоретические аспекты реализации норм права. *Реализация норм права.* 1999. Вып. 2. С. 16–21.

564. Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 200 с.

565. Мищенко Е. В. Дифференциация и унификация уголовно-процессуальных форм производств по отдельным категориям уголовных дел : монография. М. : Юрлитинформ, 2014. 256 с.

566. Мірінович У. А. Поняття та ознаки судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 20–23.

567. Мірошниченко М. І., Мірошниченко В. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 224 с.

568. Міщенко О. Є. Правове регулювання здійснення адміністративного судочинства в умовах реформування та економічних перетворень : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.

569. Мозолин А. П. О гражданско-процессуальном правоотношении. *Советское государство и право*. 1955. № 6. С. 52–58.

570. Молчанов В. В. Собирание доказательств в гражданском процессе. М. : МГУ, 1991. 96 с.

571. Молчанов В. В. Собирание доказательств в гражданском процессе :

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1986. 236 с.

572. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя. *Перша світова конференція по незалежності правосуддя.* Монреаль, 1983 р. URL: http://www.judges.org.ua/d5.htm.

573. Морандьер Л. Жюллио де ла. Гражданское право Франции : в 3 т. / пер. с фр. и вступ. ст. Е. А. Флейшиц. М. : Иностр. лит., 1958. Т. 1. 742 с.

574. Мордовец А. С. Демократия, право, процедура. *Теория государства и права :* курс лекций. М. : Юристъ, 1997. 776 с.

575. Москалевич Г. Н. Основные подходы к определению стадий гражданского судопроизводства. *Вестник-экономист ЗАБГУ*. 2015. № 10. URL: https://vseup.ru/static/articles/Moskalevich_1.pdf.

576. Мурадьян М. Э. Судебное право (в контексте трёх процессуальных кодексов) : монография. М. : Велби ; Проспект, 2003. 128 с.

577. Мурашин Г. О. До питання реформування судової влади. *Правова держава*. 1997. Вип. 7. С. 68–75.

578. Навроцька Ю. В., Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. В. Навроцької. Львів : ЛДУВС, 2013. 388 с.

579. Назарова Н. А. Реформирование и развитие российского гражданского судопроизводства во второй половине XIX – начале XX века : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2007. 170 с.

580. Наказне провадження в цивільному процесі : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. 203 с.

581. Натрапив у юридичній літературі на зворот прийняти справу до провадження. Що він означає? URL: http://movakrapka.blogspot.com/2015/10/blog–post_14.html?m=0.

582. Настольная книга судьи по гражданским делам. 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. Н. К. Толчеева. М. : Велби ; Проспект, 2008. 650 с.

583. Немеш П. Ф., Фенич В. П. Курс цивільного процесу. Загальна

частина : підручник. Ужгород : РІК-У, 2020. 808 с.

584. Немов Р. С. Психология : учебник : в 3 кн. М., 1995. Кн. 1 : Общие основы психологии. 496 с.

585. Ненашев М. М. Спор о праве и его место в гражданском процессе : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2011. 30 с.

586. Нерсесянц В. С. История и современность (об укреплении взаимосвязей юридических дисциплин исторического и теоретического профиля). *Методология историко-правовых исследований*. М. : Акад. наук СССР, 1980. С. 38–57.

587. Нефедьев Е. А. Избранные труды по гражданскому процессу / [редкол.: Т. Е. Абова, А. Т. Боннер, М. А. Викут и др.]. Краснодар : Сов. Кубань, 2005. 400 с.

588. Нижний А. В. Спір про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3 (175). С. 26–34.

589. Никеров Г. И. Судебная власть в правовом государстве (опыт сравнительного исследования). *Государство и право*. 2001. № 3. С. 16–20.

590. Никитюк Е. Н. Об основаниях возникновения права совместной собственности супругов: некоторые вопросы компетенции суду. *Цивилистическая процессуальная мысль*. 2016. Вып. 5 (2). С. 486–491.

591. Николаева Л. А. Защита трудовых прав рабочих и служащих (Развитие демократических начал и укрепление социалистической законности в рассмотрении трудовых споров) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. М., 1974. 26 с.

592. Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 19 с.

593. Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 215 с.

594. Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і

правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. *Наше право*. 2013. № 10. С. 148–154.

595. Новый гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. с фр. В. Захватаев ; предисл. А. Довгерт, В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт. Киев : Истина, 2004. 544 с.

596. Носырева Е. И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация. *Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве* / под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2004. С. 88–99.

597. Носырева Е. И. О функциях суда первой инстанции при рассмотрении гражданских дел. *Российское правовое государство: итоги формирования и перспективы развития* / под ред. Ю. Н. Старилова. Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. Ч. 2 : Гражданское право, гражданское процессуальное и арбитражное процессуальное право. С. 131–141.

598. О'Коннор Д., Мак-Дермотт Ян. Искусство системного мышления: творческий подход к решению проблем и его основные стратегии / пер. с англ. Киев, 2001. 213 с.

599. Общая теория государства и права : акад. курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. М. : Зерцало, 1998. Т. 2 : Теория права. 816 с.

600. Общая теория права : учебник / под общей ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., перераб. и доп. М. : МГТИ им. Н. Э. Баумана, 1996. 384 с.

601. Огурцов А. П. Процесс. *Новая философская энциклопедия :* в 4 т. / ред. совет В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. М. : Мысль, 2010. Т. 3 : Н. С. 378–379.

602. Ожегов С. И. Словарь русского языка: около 57000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. 16-е изд., испр. М. : Рус. яз., 1984. 798 с.

603. Окреме провадження : монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.

604. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. 2 : О–Я. 514 с.

605. Онищук І. І. Термінологія та законодавчі дефініції у нормативно-

правових актах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 6. С. 153–160.

606. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Івано-Франківськ : Лаб. акад. дослідж. прав. регулювання та юрид. техніки, 2014. 228 с.

607. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 352 с.

608. Оптимизация гражданского правосудия России / [С. Л. Детярев и др.] ; предисл. В. Ф. Яковлева ; под ред. В. В. Яркова. М. : Волтерс Клувер, 2007. 192 с.

609. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2009. 184 с.

610. Організація судової влади в Україні: Перший аналіз нормативного змісту Закону України «Про судоустрій України» / [А. О. Селіванов (кер. авт. кол.), Є. В. Фесенко, Н С. Рудюк та ін.] ; за наук. ред. А. О. Селіванова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 111 с.

611. Орлов С. А. Теория и практика языков программирования : учебник. 2-е изд. СПб. : Питер, 2017. 685 с.

612. Орлова Т. В. Дифференциация форм судебного разбирательства в уголовном процессе : монография. М. : Проспект, 2014. 117 с.

613. Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел. Свердловск, 1973. 124 с.

614. Осипов Ю. К. Элементы и стадии применения норм советского гражданского процессуального права. *Проблемы применения норм гражданского процессуального права*. 1976. Вып. 48. С. 29–46.

615. Основи римського приватного права : підручник / [В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.

616. Основні методологічні підходи та результати дослідження щодо визначення коефіцієнтів навантаження на суддів та складності справ

спеціалізованих судів та судів апеляційної інстанції. URL: http://www.rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-46-dodatok-zvit-m-360d6171cf.pdf.

617. Основні напрями дисертаційних досліджень та наукова новизна у роботах учнів Фурси С. Я. Правова наукова школа Фурси С. Я. / за ред. Є. І. Фурси, О. М. Нікітюк. Київ : Алерта, 2016. 224 с.

618. Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР от 8 дек. 1961 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1961. № 50. Ст. 526.

619. Особенности рассмотрения и разрешения отдельных категорий гражданских дел (исковое производство) / под ред. И. К. Пискарева. М. : Городец, 2005. 512 с.

620. Особливості судового розгляду справ про адміністративні правопорушення : наук.-практ. посіб. / М. В. Лошицький, В. І. Бобрик, С. О. Короєд ; кер. авт. кол. М. В. Лошицький. Київ : Леся, 2010. 536 с.

621. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть : учеб. пособие. М. : Юристъ, 2003. 667 с

622. Осокина Г. Л. О сущности производств по делам об оспаривании решений третейских судов и о выдаче исполнительных листов на принудительное исполнение решений третейских судов. *Тенденции развития гражданского процессуального права России* : сб. науч. ст. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 69–74.

623. Осокина Л. К. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть : учеб. пособие. Томск : Томск. ун-т, 2002. 616 с.

624. Островська Л. А. Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 20 с.

625. Павлушина А. А. Теория юридического процесса: итоги, проблемы, перспективы развития : монография. Самара : Самар. гос. экон. акад., 2005. 478 с.

626. Падох Я. Історія українського судівництва. *Енциклопедія*

українознавства. *Загальна частина.* Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. Т. 2. С. 665–670.

627. Панова И. В. Курс административно-процессуального права России / науч. ред. Э. Н. Ренов. Саратов : Науч. кн., 2003. 566 с.

628. Панова И. В. Юридический процесс / науч. ред. Н. М. Конин. Саратов : Святопись, 1998. 148 с

629. Панова И. В. Административный процесс в РФ: направления реформирования, концепция административно-процессуального кодекса и программы учебного курса. *Сборник научных трудов ВГУ.* 1999. Вып. 11. С. 125–126.

630. Папкова О. А. Усмотрение суда. М. : Статут, 2005. 413 с.

631. Пастухова В. И. Назначение и функции судебной власти в Республике Беларусь. *Юридический журнал*. 2008. № 4. С. 37–41.

632. Пацация М. Ш. Процессуальная деятельность проверочных инстанций арбитражного суда. Проблемы эффективности. М. : ИПЦ Маска, 2008. 696 с.

633. Пацация М. Ш. Проблемы эффективности судопроизводства в свете новых АПК и ГПК РФ. *АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения* : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 2–4 апр. 2003 г.). М. : РАП, 2004. С. 68–76.

634. Пашинский А. И. Особенности аксиологического и деонтологического подходов к изучению права. *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление* / отв. ред. В. С. Нерсесянц. М., 1996. С. 15–20.

635. Перевалов В. Д. Теория государства и права : учебник. 3-е изд., испр. и доп. М. : Юрайт, 2015. 428 с.

636. Перепелюк В. Г. Диференціація процесуального права: погляд крізь призму адміністративного судочинства. *Публічне право*. 2013. № 2 (10). С. 29–36.

637. Переплеснина Е. М. Модернизация судебной власти в контексте взаимодействия конституционного и международного права : монография. М. : ИНФРА-М, 2013. 248 с.

638. Перунова О. М., Леонтьєва Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union* : collective monograph. Part 2. Miskolc, Riga : Baltija Publishing, 2020. P. 868–886.

639. Петров Д. Е. Дифференциация и интеграция структурных образований системы российского права : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2015. 505 с.

640. Пєнцов М. В. Функції судової влади в Україні та країнах СНД. *Форум права*. 2014. № 2. С. 358–363.

641. Пивоварова Ю. А. Основные критерии разграничения гражданского судопроизводства РФ на виды. *Право, экономика и управление: теория и практика :* материалы Всерос. науч. конф. с междунар. участием (Чебоксары, 11 апр. 2020 г.) / [редкол.: Г. Н. Петров и др.]. Чебоксары : Среда, 2020. С. 338–341.

642. Півненко В. Щодо завдань, функцій та незалежності органів судової влади. *Вісник прокуратури*. 2002. № 2 (14). С. 17–21.

643. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Чернівці, 2007. 209 с.

644. Підлубна О. Відновлення втраченого судового провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 4. С. 82–86.

645. Плахотіна Н. В. Проблеми регулювання трудових процесуальних відносин в українській правовій системі : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 20 с.

646. Побирченко И. Г. Хозяйственные споры и формы их разрешения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 1.2.719. Киев, 1971. 31 с.

647. Погорецький М. А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України: проблемні питання матеріального та процесуального права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 223–234.

648. Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

649. Позднякова Е. А. Особенности гражданских процессуальных норм, содержащихся в Семейном кодексе Российской Федерации : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Воронеж, 2007. 24 с.

650. Позовне провадження : монографія / [В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 552 с.

651. Позовне, наказне та окреме провадження у цивільному процесі України. *Практикум :* навч. посіб. / [Ю. Д. Притика, Н. В. Василина, О. О. Грабовська та ін.] ; за заг. ред. Ю. Д. Притики ; відпов. ред. І. О. Ізарова. Київ : Дакор, 2014. 233 с.

652. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / редкол.: Н. В. Козлова, С. М. Корнеев, Е. В. Кулагина, П. А. Панкратов. 3-е изд., стер. М. : Статут, 2001. 354 с.

653. Поленина С. В. Теоретические проблемы системы советского законодательства / отв. ред. Р. О. Халфина. М. : Наука, 1979. 205 с.

654. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : рішення Ради суддів України від 26 листоп. 2010 р. № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10.

655. Положення про організацію і методику узагальнення судової практики : рішення зборів суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 черв. 2011 р. № 8. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/vr008740-11.

656. Поляков И. Н. Доступность и эффективность гражданского судопроизводства: насущные проблемы и пути их решения. *Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском судопроизводстве :* материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 31 янв. – 1 февр. 2001 г.). М., 2001. URL: http://www.legist.ru/conf/_Polyakov.htm.

657. Поляков И. Н. О цивилистическом процессе и реформе российской судебной системы. (вопросы гармонизации). *Арбитражный и гражданский процесс*. 2014. № 8. С. 51–56.

658. Помазанов А. В. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному

процесі України : дис. … д-ра філософії : 081. Київ, 2019. 252 с.

659. Попов О. І. Інстанційна система судів цивільної юрисдикції. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43) С. 145–151.

660. Попова Ю. А. Судопроизводство по делам, возникающим из публично-правовых отношений (теоретические проблемы) : монография / науч. ред. П. М. Филиппова. Краснодар : КГАУ, 2002. 192 с.

661. Попондопуло В. Ф. Проблемы единства и дифференциации российского права и законодательства. *Российский юридический журнал*. 2011. № 1 (76). С. 26–37.

662. Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : рішення Вищої ради правосуддя від 19 квіт. 2018 р. № 1200/0/15-18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1200910-18#Text.

663. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). *Європейський Суд з прав людини.* 2013. С. 5–14. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf.

664. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січ. 2020 р. у справі № 461/6662/17. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/C012297?an=&ed=&dtm=.

665. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 черв. 2019 р. у справі № 612/579/16-ц. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/C009937?an=&ed=&dtm=.

666. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 листоп. 2018 р. у справі № 401/169/16-ц. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78376918.

667. Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 9 квіт. 2019 р. в справі № 908/32/15-г. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81369157.

668. Постанова Верховного Суду (Касаційний цивільний суд) від 3 трав. 2018 р. у справі № 404/251/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73868460.

669. Постанова Верховного суду (Касаційний цивільний суд) від 13 берез. 2020 р. у справі № 314/2550/17. URL:

https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232349.

670. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 верес. 2020 р. у справі № 755/10683/17. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/C014823?an=3.

671. Постанова Верховного Суду від 11 лип. 2018 р. у справі № 643/6628/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75447754.

672. Постанова Касаційного адміністративного суду від 31 жовт. 2018 р. у справі № 2-а-3494/11. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77586424/.

673. Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РФ / под ред. П. В. Крашенинникова. М. : Статут, 2003. 702 с.

674. Потапенко С. В. О сходстве и различиях иска в гражданском и административном судопроизводстве. *Актуальные проблемы гражданского и административного судопроизводства* : материалы межвуз. науч.-практ. конф. / под ред. С. В. Потапенко. Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2019. С. 3–10.

675. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : кол. Монографія / [А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін.] ; відп. ред. В. С. Бігун. Київ, 2009. 316 с.

676. Правосудие в современном мире : монография / [В. М. Лебедев, Т. Я. Хабриева, А. С. Автономов и др.] ; под ред. В. М. Лебедева, Т. Я. Хабриевой. 2-е изд., доп. и перераб. М. : Норма, 2017. 784 с.

677. Правосудие в современном мире : монография / под ред. Т. Я. Хабриевой, В. М. Лебедева. М. : Норма ; НИЦ ИНФРА-М, 2014. 720 с.

678. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях) : комент., рек., пропоз. / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. Харків : Харків юрид., 2008. 708 с.

679. Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні : узагальнення Верховного Суду України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VS07755.

680. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці: узагальнення

Верховного Суду України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VS06644.

681. Пред'явлення позову. Відкриття провадження у справі : наук.-практ. комент. гл. 2 розділу 3 Цивільного процесуального кодексу України / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, С. П. Хіміч. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. 56 с.

682. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. Н. Корецького, 2012. 317 с.

683. Притика Ю. Д. Правові засади формування і функціонування міжнародного комерційного арбітражу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 1997. 180 с.

684. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 632 с.

685. Притика Ю. Забезпечувальні заходи в міжнародному комерційному арбітражі. *Право України*. 2011. № 1. С. 139–149.

686. Притуляк В. М. Процесуальна природа виконавчого провадження крізь призму практики європейського суду з прав людини. *Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права :* матеріали круглого столу (Одеса, 5 квіт. 2016 р.). Одеса : Юрид. літ., 2016. С. 68–72.

687. Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе: основные проблемы. СПб. : С.-Петерб. ун-т, 2005. 672 с.

688. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3792-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text.

689. Про визначення кількості суддів у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, міста Києва : наказ Державної судової адміністрації України від 8 серп. 2017 р. № 843. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/17ordersmarch/N_843.pdf.

690. Про виконавче провадження : Закон України від 2 черв. 2016 р.

№ 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text.

691. Про відходи : Закон України від 5 берез. 1998 р. № 187/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text.

692. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище : проект Закону України від 15 трав. 2019 р. № 10292. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65935.

693. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 13 трав. 2014 р. № 198-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 17. Ст. 118.

694. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 28. Ст. 532. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6.

695. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14 листоп. 2019 р. № 294-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2020. № 5. Ст. 31.

696. Про електронні документи та документообіг : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.

697. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 2 берез. 2000 р. № 1533-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text.

698. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

699. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text.

700. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 черв. 2009 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text.

701. Про затвердження Загального класифікатора спеціалізацій суддів та категорій справ : наказ Державної судової адміністрації від 21 груд. 2018 р. № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#n23.

702. Про затвердження складу судових палат, персонального складу постійних колегій суддів у складі судових палат, спеціалізації судових палат та суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду : рішення зборів суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20 трав. 2019 р. № 6. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zboru_KGS_6.pdf.

703. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006. *Офіційний вісник України.* 2006. № 19. Ст. 1376.

704. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : постанова Верховної Ради України від 28 квіт. 1992 р. № 2296-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 30. Ст. 426.

705. Про оплату праці : Закон України від 24 берез. 1995 р. № 108/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text.

706. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1403-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text.

707. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 берез. 2012 р. № 5. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12.

708. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 груд. 2011 р. № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11#Text.

709. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19 черв. 1992 р. № 2482-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12#Text.

710. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23 лют. 2012 р. № 4452-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text.

711. Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 берез. 1972 р. № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72#Text.

712. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 5. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95.

713. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності : Указ Президента України від 29 верес. 2017 р. № 299/2017. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/299/2017.

714. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : монографія / [І. Е. Берестова, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик та ін.] ; за ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. 180 с.

715. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / [В. В. Комаров, В. І. Тертишков, В. В. Баранкова та ін.] ; за заг. ред. В. В. Комарова. Харків : Харків юрид., 2008. 928 с.

716. Проект Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, розроблений Вищою радою правосуддя станом на 5 серп. 2020 р. URL: https://hcj.gov.ua/page/yesits.

717. Прокудина Л. А. Соотношение понятий «деятельность суда» и «отправление правосудия». *Право.* 2010. № 3. С. 43–59.

718. Проміжний висновок Венеціанської комісії CDL-PI(2015)016. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3.

719. Пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України : постанова Пленуму Верховного Суду України від 11 квіт. 2014 р. № 1. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28print%29/184A16A3C18F026DC2257CBB00394174.

720. Протасов В. Н. О насущной потребности в новой учебной дисциплине. *Государство и право*. 2003. № 12. С. 53–59.

721. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М. : Юрид. лит., 1991. 143 с.

722. Протасов В. Н. Процессуальный механизм в правовом регулировании социалистических общественных отношений. *Советское государство и право*. 1973. № 12. С. 120–125.

723. Протасов В. Н. Теория государства и права : учебник. М. : Юрайт, 2015. 487 с.

724. Протасов В. Н. Юридическая процедура. М. : Юрид. лит., 1991. 79 с.

725. Прохоров А. Г. Принцип допустимости средств доказывания в советском гражданском процессуальном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1979. 22 с.

726. Прусенко Г. Проблеми та перспективи забезпечення позову в міжнародному комерційному арбітражі за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 47–53.

727. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України : дис. … д-ра філософії : 081. Одеса, 2020. 192 с.

728. Пугинский Б. И. Основные проблемы теории гражданско-правовых средств : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. М., 1985. 411 с.

729. Пучинский В. К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. М. : Госюриздат, 1962. 89 с.

730. Пучинский В. К. Гражданский процесс зарубежных стран / под ред. В. В. Безбаха. М. : Зерцало, 2008. 506 с.

731. Пушкар П., Бабанли Р. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини : практ. поради. *Судебно-юридическая газета :* [сайт]. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi?fbclid=IwAR2m3m2PqB01gYSQFyFkgLBk2IVPTvbDJ0Va-GNRYOupOOcFJBuMKmLRgBo.

732. Рабец А. М. Интеграция и дифференциация в праве. *Труды Московской государственной юридической академии.* 2002. № 9. С. 54–57.

733. Рабинович П. М. Державна влада. *Юридична енциклопедія :* в 6 т. / [редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін.]. Київ : Укр. енциклопедія, 1999. Т. 2. С. 86.

734. Рабинович П. М. Упрочнение законности – закономерность социализма. Львов : Львовиздат., 1975. 260 с.

735. Рабинович-Захарин С. Л. К вопросу о дифференциации советского трудового права. *Вопросы советского гражданского и трудового права*. 1952. Ч. 1. С. 95–110.

736. Радько Т. Н. Теория государства и права : учебник. 2-е изд. М. : Проспект, 2009. 752 с.

737. Разуваев Н. В. Правовая система и критерии отраслевой дифференциации права. *Правоведение.* 2002. № 3. С. 31–55.

738. Разумовский О. С. Закономерности оптимизации в науке и практике : науч. изд. Новосибирск : Наука, 1990. 176 с.

739. Рассахатская Н. А. Гражданская процессуальная форма : учеб. пособие. Саратов : СГАП, 1998. 88 с.

740. Рассахатская Н. А. Пределы гражданской процессуальной формы. *Правоведение.* 1996. № 3 (214). С. 137–144.

741. Рассахатская Н. А. Проблемы специализации гражданско-процессуальной деятельности. *Проблемы доступности и эффективности правосудия в арбитражном и гражданском производстве* : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 31 янв. – 1 февр. 2001 г.) / отв. ред.

И. А. Приходько. М. : Лиджист, 2001. С. 212–217.

742. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма / [Е. В. Аграновская, Н. В. Витрук, Л. Н. Заводская и др.] ; отв. ред. Е. А. Лукашева. М. : Наука, 1983. 264 с.

743. Резуненко А. Н. Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам как стадия гражданского процесса : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.15. Волгоград, 2001. 157 с.

744. Рекомендация R (81) 7 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно путей облегчения доступа к правосудию : междунар. док. от 14 мая 1981 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133.

745. Рекомендация R (84) 5 Комитета министров Совета Европы государствам-членам относительно принципов гражданского судопроизводства, направленных на совершенствование судебной системы : междунар. док. от 28 февр. 1984 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_126.

746. Рекомендация R (95) 5 Комитета министров государствам-членам относительно введения в действие и улучшения функционирования систем и процедур обжалования по гражданским и торговым делам : междунар. док. от 7 февр. 1995 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153#Text.

747. Реутов В. П. Развитие взглядов на отраслевую дифференциацию права. *Проблемы развития российского законодательства* : сб. ст. Пермь, 2002. С. 4–18.

748. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Городец, 1999. 284 с.

749. Решетникова И. В. Перспективы развития гражданского процессуального законодательства. *Журнал российского права*. 2004. № 11. С. 12–22.

750. Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя. *Вісник Львівського університету*. 2016. Вип. 62. С. 119–127. (Серія «Юридична»).

751. Рішення Європейського суду з прав людини від 3 трав. 2005 р. Справа «Странніков проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_389#Text.

752. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 листоп. 2019 р. Справа «Горбатюк проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e60#Text.

753. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 трав. 2002 р. Справа «Бурдов проти Росії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_045.

754. Рішення Європейського суду з прав людини від 10 груд. 2009 р. Справа «Васильчук проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_532.

755. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 лип. 2013 р. Судова справа «Вєренцов проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_945.

756. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 січ. 2005 р. Справа «Дубенко проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_251#Text.

757. Рішення Європейського суду з прав людини від 22 лют. 2004 р. Справа «Шаренок проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_235.

758. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 лип. 1999 р. Справа «Іммобільяре Саффі» проти Італії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text.

759. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 лис. 2007 р. Справа «Бендерський проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text.

760. Рішення Європейського суду з прав людини від 6 верес. 2005 р. Справа «Салов проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_428/ print1452943751448194.

761. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 21 берез. 2019 р. у

справі № 520/5439/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80605055.

762. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовт. 2011 р., судова справа № 10-рп/2011. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11.

763. Рішення Конституційного Суду України від 22 верес. 2005 р., судова справа № 5-рп/2005. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05.

764. Рішення Конституційного Суду України від 29 черв. 2010 р., судова справа № 17-рп/2010. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10.

765. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» : рішення Конституційного Суду України від 9 верес. 2010 р. № 19-рп/2010. *Офіційний вісник України.* 2010. № 72. Ст. 2582.

766. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) : рішення Конституційного Суду України від 30 січ. 2003 р. № 3-рп/2003, справа № 1-12/2003. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03.

767. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004, справа № 1-33/2004. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04.

768. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) : рішення Конституційного

Суду України від 7 трав. 2002 р. № 8-рп/2002, справа № 1-1/2002. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02.

769. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) : рішення Конституційного Суду України від 10 січ. 2008 р. № 1-3/2008. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08.

770. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» : рішення Конституційного Суду України від 9 верес. 2010 р. № 19-рп/2010. *Офіційний Вісник України*. 2010. № 72. Ст. 2582.

771. Рішення Ради суддів України від 24 верес. 2020 р. № 56. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr056414-20.

772. Рожкова М. А. Правовая категория процессуальных правоотношений в российской доктрине цивилистического процесса. *Евразийский юридический журнал*. 2009. № 9. С. 108–115.

773. Романюк В. А. Позовна давність у цивільному праві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2018. 20 с.

774. Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії та практики) : монографія. Київ : Ін Юре, 2016. 532 с.

775. Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 36 с.

776. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні.

Вісник Верховного Суду України. 2015. № 3. С. 35–47.

777. Российская социологическая энциклопедия / ред. Г. В. Осипов. М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 672 с.

778. Российская юридическая энциклопедия. М. : ИНФРА-М, 1999. 1110 с.

779. Рябченко Ю. Ю. Судовий захист прав споживачів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 208 с.

780. Рязановский В. А. Единство процесса : учеб. пособие. М. : Городец, 2005. 80 с.

781. Савельева Т. А. Судебная власть в гражданском процессе : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Саратов, 1996. 20 с.

782. Садиков О. Н. Дифференциация и унификация гражданского законодательства. *Советское государство и право*. 1969. № 12. С. 36–44.

783. Сакара Н. Новели цивільного процесу. Проблемні та практичні аспекти. Огляд від 15 жовт. 2020 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Sakara.pdf.

784. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2005. 209 с.

785. Салищева Н. Г., Хаманева Н. Ю. Исполнительная и судебная ветви власти: соотношение и взаимодействие. *Государство и право*. 2000. № 1. С. 35–42.

786. Салогубова Е. В. Римский гражданский процесс. М. : Городец, 1997. 144 с.

787. Самійленко П. С. Порівняльна характеристика механізму розгляду трудових спорів за українським законодавством, французьким та Європейським судом з прав людини. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* 2011. Вип. 17. С. 105–115.

788. Сапунков В. И. К вопросу о структуре гражданского процессуального кодекса. *Труды ВЮЗИ. Вопросы науки советского гражданского процессуального права.* 1977. Т. 51. С. 100–108.

789. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Статут, 2014. 784 с.

790. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М. : Волтерс Клувер, 2008. 696 с.

791. Сахнова Т. В. Наука гражданского процессуального права: традиции и современность. *Гражданский процесс: наука и преподавание* / под ред. М. К. Треушникова, Е. А. Борисовой. М. : Городец, 2005. С. 32–37.

792. Сахнова Т. В. Новые ГПК и АПК РФ: единство процесса. *АПК и ГПК 2002 г.: сравнительный анализ и актуальные проблемы правоприменения* : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Москва, 2–4 апр. 2003 г.). М. : РАП, 2004. С. 25–35.

793. Сахнова Т. В. Новые ГПК и АПК: еще раз о единстве процесса (заметки по поводу). *Ученые записки юридического института Красноярского государственного университета*. 2003. Вып. 2. С. 315–323.

794. Сахнова Т. В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты. *Вестник гражданского процесса*. 2011. № 1. С. 54–65.

795. Сахнова Т. В., Шишмарева Т. П. О судебных процедурах в цивилистическом процессе, или к вопросу о дифференциации процессуальной формы. *Теоретические и практические проблемы гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства*. 2005. С. 53–62.

796. Сахнова Т. Судебные процедуры (о будущем цивилистического процесса). *Арбитражный и гражданский процесс*. 2009. № 2. С. 9–13.

797. Селивон Н. Ф. Взаимодействие судебной власти с международным коммерческим арбитражем. *Право Украины*. 2011. № 2. С. 138–147.

798. Селіванов А. Реформування конституційних засад організації судової влади в Україні. *Право України*. 2003. № 7. С. 14–15.

799. Семенов В. М. К вопросу о ценности советского гражданского процессуального права и гражданской процессуальной формы. *Демократия и право развитого социалистического общества :* материалы Всесоюз. науч. конф. (Москва, 21–23 нояб. 1973 г.). М. : Моск. ун-т, 1975. С. 320–323.

800. Сеник С. В., Лемик Р. Я. Цивільне процесуальне право : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 423 с.

801. Сенякин И. Н. Специализация и унификация российского законодательства / под ред. М. И. Байтин. Саратов, 1993. 194 с.

802. Сергієнко Н. А. Виконавчий процес (як діяльність): поняття та ознаки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2020. № 4. Т. 31 (70). С. 50–55. (Серія «Юридичні науки»).

803. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2003. 20 с.

804. Середа О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.

805. Середня заробітна плата за регіонами за місяць у 2020 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_m/reg_zpm_u/arh_zpm_u.htm.

806. Сериков Ю. А. Презумпции в гражданском судопроизводстве : монография. М. : Волтерс Клувер, 2006. 170 с.

807. Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльність судової влади. URL: http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm.

808. Сивак Н. В. Упрощенное производство в арбитражном процессе : монография. М. : Проспект, 2011. 87 с.

809. Сивак Н. В. Упрощенные судебные производства, основанные на малозначительности заявленных требований. *Российская юстиция*. 2009. № 10. С. 41–46.

810. Сидоренко В. К., Дмитренко П. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Київ : ДІНІТ, 2000. 259 с.

811. Сидоренко О. О., Уварова О. О. Матеріальне і процесуальне право: питання функціонального співвідношення. *Юрист України*. 2012. № 4 (21). С. 19–24.

812. Сидоров І. Поняття функцій судів загальної юрисдикції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 1 (19). С. 97–102.

813. Силабус курсу «Теоретичні проблеми кримінального судочинства»

Ступінь вищої освіти – магістр. URL: https://www.wunu.edu.ua/opp/uf/pravoohoronna_diyalist/pravoohoronna_dialnist_magistr/t%d0%b5%d0%beretuchni_problemu_kruminalnogo_sudochunstva/syllabus.pdf.

814. Сильвестрі Е. Процедура дрібних позовів: міркування та ідеї з Європи й Італії для українських реформ. *Право України*. 2017. № 8. С. 147–153.

815. Синюков В. Н., Григорьев Ф. А. Правовая система: вопросы правореализации : учеб. пособие. Саратов : Высш. шк., 1995. 55 с.

816. Сирый Н. Такая судебная система нам не нужна. *Юридическая практика*. 2007. № 11 (481). С. 5.

817. Сібільов Д. М. Генетичні ознаки виконавчого провадження в системі цивільної юрисдикції. *Юрист України*. 2011. Вип. 2. С. 34–38.

818. Сілантьєва Е. Є. Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2014. 20 с.

819. Сілантьєва Е. Є. Принцип спеціалізації в судовій системі України на новому етапі судово-правової реформи. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 116. С. 231–241.

820. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

821. Скакун О. Методологічний підхід і метод у порівняльному правознавстві: їхнє співвідношення. *Про українське право.* 2009. № 4. С. 210–219.

822. Скакун О. Ф. Судова влада, судова система, судочинство, правосуддя: співвідношення понять. *Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку :* матеріали XXV Міжнар. істор.-прав. конф. (Саки, 16–18 верес. 2011 р.) / [редкол.: І. Б. Усенко (голова), Є. В. Ромінський (відп. секретар), І. В. Музика та ін.]. Київ ; Сімферополь : СМД, 2011. Ч. 1. С. 17–19.

823. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум ; Ун-т внутр. справ, 2001. 656 с.

824. Скакун О. Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс) : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Еспада, 2009. 752 с.

825. Скачкова Г. С. Расширение сферы действия трудового права и дифференциация его норм : монография. М. : МГИУ, 2003. 316 с.

826. Скитович В. В. Некоторые методологические проблемы исследования гражданского права и процесса. *Методологические проблемы правоведения* / под ред. М. Н. Марченко. М. : Моск. ун-т, 1994. С. 7–25.

827. Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. *Мовознавство*. 2011. № 5. С. 3–10.

828. Скомороха В. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. № 1. С. 52–67.

829. Скорченко Ю. В. Деякі проблеми зміцнення судової гілки влади. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 2 (36). С. 33–35.

830. Скрипилев Е. А. Историко-сравнительный метод в правоведении России второй половины XIX – начала XX в. *Методология историко-правовых исследований*. М., 1980. С. 17–28.

831. Скрипнюк В. М. Методологічні аспекти структурно-функціонального аналізу судової влади. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* 2002. С. 75–77. (Серія «Право»).

832. Слабченко М. Є. Судівництво на Україні XVII–XVIII ст. Харків : Союз, 1919. 38 с.

833. Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15. СПб. : С.-Петерб. гос. ун-т, 2012. 484 с.

834. Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации : монография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. 499 с.

835. Слинько Д. В. Загальнотеоретичні чинники диференціації системи процесуального права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Вип. 19. № 1151. С. 21–25. (Серія «Право»).

836. Слинько Д. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2016. № 1. С. 19–23.

837. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9. 916 с.

838. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 11 : Х–Ь. 699 с.

839. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8 : Природа–Ряхтливий. 927 с.

840. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1976. Т. 7 : Поїхати–Приробляти. 723 с.

841. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2 : Г–Ж. 550 с.

842. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4 : І–М. 840 с.

843. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс : учебник. СПб. : Питер, 2004. 697 с.

844. Смирнова И. С. Критерии дифференциации основных уголовно-процессуальных производств. *Вестник Омской юридической академии*. 2015. № 1 (26). С. 65–69.

845. Смокович М. Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 103–106.

846. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 24 с.

847. Советский гражданский процесс : учебник / [М. Т. Авдюков, Д. Д. Аверин, С. В. Анасова и др.] ; под ред. А. А. Добровольский. М. : Моск. ун-т, 1979. 367 с.

848. Советский гражданский процесс : учебник / [А. Т. Боннер, М. А. Гурвич, С. В. Курылев и др.] ; отв. ред. М. С. Шакарян. М. : Юрид. лит., 1985. 528 с.

849. Советский гражданский процесс : учебник / [В. П. Воложанин, М. К. Воробьев, Н. А. Земченко и др.] ; отв. ред. К. И. Комиссаров, В. М. Семенов. М. : Юрид. лит., 1978. 432 с.

850. Советский гражданский процесс : учебник / [В. П. Воложанин, Н. А. Земченко, А. К. Кац и др.] ; под ред. К. И. Комиссаров, В. М. Семенов. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юрид. лит., 1988. 480 с.

851. Советский гражданский процесс : учебник / [М. К. Воробьев, М. А. Гурвич, С. В. Курылев и др.] ; под ред. М. А. Гурвич. М. : Высш. шк., 1967. 436 с.

852. Советский энциклопедический словарь / ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. М. : Сов. энцикл., 1984. 1600 с.

853. Советское государственное право / авт. кол. : В. С. Основин, М. Г. Кириченко, Е. И. Козлова ; отв. ред. Е. И. Козлова. М. : Юрид. лит., 1983. 496 с.

854. Советское гражданское процессуальное право : учебник / под общ. ред. К. С. Юдельсона. М. : Юрид. лит., 1965. 471 с.

855. Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. *Правоведение*. 2000. № 4. С. 34–45.

856. Спеціалізація суддів Господарського суду міста Києва. URL: https://ki.arbitr.gov.ua/sud5011/orgsudy/156/.

857. Стадий. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона :* в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1900. Т. XXXI. С. 398.

858. Стадія. *Юридична енциклопедія :* у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. С. 736.

859. Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

860. Стефанчук Р. О. Система особистих немайнових прав у сфері авторства. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 60–65.

861. Стефанюк В. С. Судовий контроль у сфері судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 4. С. 2–4.

862. Строгович М. С. Философские основы юридической науки. Тезисы докладов и сообщений на межвузовской конференции по теоретическим и

методологическим проблемам правовой науки. Кишинев, 1965. С. 23–26.

863. Суддівська помилка: критерії розмежування зловживання (свавілля), недбалості та добросовісної поведінки : аналіт. звіт. Київ, 2015. 31 с.

864. Суддя Касаційного цивільного суду у складі ВС Василь Крат: «Довіра суспільства до судової влади втрачається швидко, а здобувається важко». *Закон і бізнес.* 2020. № 26 (1480). URL: https://zib.com.ua/ua/print/143235-dovira_suspilstva_do_sudovoi_vladi_vtrachaetsya_shvidko_a_zd.html.

865. Суддя КЦС ВС Василь Крат: інтерв'ю до річниці створення Верховного Суду. *Судово-юридична газета*. 14 груд. 2018 р. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/130459-dlya-togo-schob-verkhovniy-sud-stav-sudom-prava-slid-napratsyuvati-mekhanizmi-dlya-povnotsinnogo-funktsionuvannya-filtriv.

866. Судебная власть / [Т. Е. Абова, Е. Б. Абросимова, М. В. Бобровский и др.] ; под ред. И. Л. Петрухина. М. : Велби, 2003. 720 с.

867. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка. Київ : Наук. думка, 2014. 503 с.

868. Судова влада України. *Офіційний веб-портал.* URL: https://court.gov.ua/.

869. Судова влада України. *Судова статистика.* URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

870. Судова влада : монографія / [І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.] ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків : Право, 2015. 792 с.

871. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення : лист Верховного Суду України від 1 січ. 2012 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VSS00037?an=1.

872. Судове провадження у справах, які виникають з публічно-правових відносин : монографія / О. І. Угриновська, Ю. В. Білоусов ; [редкол. П. М. Рабінович та ін.]. Львів : Астрон, 2004. 160 с.

873. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р.

№ 1402-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

874. Сурилов А. В., Долгополова Л. Д., Ежова О. Е. Методология социалистического правоведения. Киев : УМК ВО, 1988. 52 с.

875. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / [С. О. Сліпченко, О. В. Синєгубов, В. А. Кройтор та ін.] ; за ред. Ю. М. Жорнокуя, Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.

876. Сушко Л. П. Місце судового контролю в правовій державі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 6. С. 122–124.

877. Сырых В. М. Материалистическая теория права : избранное. М. : РАП, 2011. 1256 с.

878. Сырых В. М. Метод правовой науки (основные элементы, структура). М. : Юрид. лит., 1980. 176 с.

879. Тадевосян В. С. Гражданско-процессуальные нормы в законодательстве о браке и семье. *Советское государство и право*. 1970. № 3. С. 58–65.

880. Талан Л. Г. Виконавче провадження в структурі цивілістичного процесу. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 96–102.

881. Таликін Є. А. Диференціація господарської процесуальної форми як засіб досягнення її адекватності характеру господарських конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 251–256.

882. Таликін Є. А. Окремі аспекти визначення меж диференціації господарської процесуальної форми. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 249–255.

883. Таликін Є. А. Теоретико-правові проблеми господарської процесуальної форми : монографія. Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2013. 419 с.

884. Тараненко В. Ф., Блажеев В. В. О видах гражданского судопроизводства в советском гражданском процессуальном праве. *Актуальные проблемы теории и практики: правосудие по гражданским делам :* сб. науч. тр. М. : ВЮЗИ, 1990. С. 15–45.

885. Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении

(попытка проблемного анализа). *Правоведение*. 2001. № 1. С. 31–50.

886. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки : монография. Екатеринбург : УрГЮА, 2001. 264 с.

887. Тарасова А. Г. Юридическая процедура как средство обеспечения реализации прав и свобод человека и гражданина. *Вестник Волгоградского государственного университета*. 2011. № 2 (15). С. 259–260. (Серия 5 «Юриспруденция»).

888. Тарасова В. А. Процессуальная форма деятельности органов социального обеспечения. *Советское государство и право*. 1973. № 11. С. 111–115.

889. Тарахонич Т. І. Методологічні аспекти дослідження правового регулювання. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 20–26.

890. Тарахонич Т. І. Методологічні підходи та принципи дослідження правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 15–19.

891. Тарент И. Г. Историко-философский анализ тектологии А. А. Богданова : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03. М., 2003. 190 с.

892. Татулич І. Ю. Процедури в цивільному судочинстві. *European Reforms Bulletin: scientific peer-reviewed journal*. 2015. № 2. С. 62–66.

893. Татулич І. Ю. Стадії в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 100–102.

894. Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 20 с.

895. Татулич І. Ю., Пацурківський П. С. Структура цивільної процесуальної форми. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2008. Вип. 461. С. 54–56.

896. Тахтаджян А. Л. Слово о тектологии А. А. Богданов. *Всеобщая организационная наука :* в 2 кн. М. : Экономика, 1989. Кн. 2. С. 348–349.

897. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави. *Методологічні проблеми правової науки* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 13–14 груд.

2002 р.). Харків, 2003. С. 3–13.

898. Ташназаров С. А. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Ташкент, 1988. 27 с.

899. Теньков С. Тлумачення змісту правочину як окрема категорія судових спорів (огляд судової практики). *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 3. С. 71–75.

900. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : Право України, 2013. 172 с.

901. Теоретичні та практичні аспекти розгляду судами спорів, що виникають із договорів підряду : монографія / [І. Е. Берестова, В. І. Бобрик, М. М. Великанова та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2010. 320 с.

902. Теория юридического процесса / [И. В., Бенедик В. М. Горшенев, В. Г. Крупин и др.] ; под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков : Вища шк., 1985. 179 с.

903. Терехин В. А., Герасимова А. А. Современная реформа в России и развитие функций судебной власти. *Российская юстиция*. 2011. № 10. С. 42–46.

904. Тертишніков В. І. Основи цивільного судочинства : навч.-практ. посіб. Вид. 3-тє, доповн. і переробл. Харків : ФІНН, 2011. 376 с.

905. Тертишніков В. І. Цивільний процес України (лекції) : навч. посіб. Харків : Вапнярчук Н. М., 2007. 576 с.

906. Тертишніков В. І. Цивільний процес України : навч.-практ. посіб. 4-те вид., доповн. і переробл. Харків : Юрайт, 2012. 424 с.

907. Тертышников В. И., Шутенко О. В. Основы исполнительного производства : учеб. пособие. Харьков : Консум, 2004. 124 с.

908. Тиковенко А. Г. Авторитет власти: прошлое и настоящее / под ред. А. М. Абрамовича. Минск : Навука і тэхніка, 1992. 75 с.

909. Тимченко Г. П. Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 142–146.

910. Тимченко Г. П. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава*. 2010. Вип. 21 С. 306–317.

911. Тимченко Г. П. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 312–318.

912. Тиханський О. Функції і призначення інституту врегулювання цивільного спору за участю судді. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică.* 2018. № 4. Т. 1. С. 104–108.

913. Тихиня В. Г. Гражданский процесс : учебник. 2-е изд., перераб. Минск : ТетраСистемс, 2013. 496 с.

914. Тихомиров Ю. А. О концепции развития административного права и процесса. *Государство и право*. 1998. № 2. С. 7–11

915. Ткач А. Н. Юридические процедуры: от теории к практике. *Юрист*. 2002. № 1. С. 5–9.

916. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія. Харків : Право, 2016. 600 с.

917. Ткачук О. С. Реалізація судової влади в цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 547 с.

918. Ткачук О. С. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 77–96.

919. Токарева Е. В. Понятие публичного интереса в цивилистическом процессе. *Право и политика*. 2011. № 8. С. 1248–1253.

920. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / вступ. ст. А. М. Бабкина, В. П. Вомперского. М. : Рус. яз., 1998. Т. 3 : П–М. 555 с.

921. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / [под ред. Д. Н. Ушакова ; гл. ред. Б. М. Волин, Д. Н. Ушаков ; сост. В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. А. Ларин, и др. ; под ред. Д. Н. Ушакова]. М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1939. Т. 3 : П–Ряшка. 1424 с.

922. Трач Ю. Ю. Деякі аспекти порівняння групового позову та позову на

захист невизначеного кола осіб. *Держава і право*. 2009. № 43. С. 334–339.

923. Трач Ю. Ю. Передумови формування інституту групового позову в цивільному процесі України. *Судова апеляція*. 2009. № 1. С. 98–103.

924. Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358–363.

925. Треушников М. К. Гражданский процесс: теория и практика. М. : Городец, 2008. 352 с.

926. Треушников М. К. Развитие гражданского процессуального права России. *Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве* / под ред. М. К. Треушникова. М. : Городец, 2004. С. 5–20.

927. Трофименко В. Диференціація процесуальної форми як пріоритетний напрямок реформування кримінального судочинства. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. № 3 (70). С. 242–250.

928. Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма як соціально-правова цінність. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 154–164.

929. Трофименко В. М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві. *Проблеми законності*. 2012. № 120. С. 202–208.

930. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 437 с.

931. Трофименко В. М. Щодо питання диференціації кримінальної процесуальної форми. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 21 квіт. 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк ; відп. за вип. І. В. Гловюк ; уклад. В. А. Завтур. Одеса : Юрид. літ., 2017. С. 76–77.

932. Трудовое право. *Энциклопедический словарь* / гл. ред. С. А. Иванов. М. : Сов. энцикл., 1979. 832 с.

933. Трудовое процедурно-процессуальное право : учеб. пособие / [В. Н. Скобелкин и др.] ; под ред. В. Н. Скобелкина. Воронеж : Воронеж. гос.

ун-т, 2002. 504 с.

934. Труфанова Ю., Голова В. Наказне провадження як спрощена форма розгляду цивільних справ. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 119–124.

935. Тютюгін В. І., Капліна О. В., Тітко І. А. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 2. С. 42–48.

936. Уварова О. О. Норми матеріального і процесуального права: функціональне співвідношення. *Юридична осінь 2012 року* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 13 листоп. 2012 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2012. С. 3–5.

937. Угриновська О., Гембара Г. Спрощене позовне провадження: законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 85–89

938. Удальцова И. В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным : учеб. пособие. Харьков : Нац. юрид. акад. Украины, 1999. 198 с.

939. Узагальнення практики розгляду судами деяких питань, пов’язаних із відновленням втраченого судового провадження, у тому числі на тимчасово окупованій території і в зоні АТО. *Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.* URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00219?an=1.

940. Узагальнення судової практики розгляду судами Кіровоградської області справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Апеляційний суд Кіровоградської області.* URL: https://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1533.

941. Узелач А. Основной доклад. Секция 2. Цели гражданского процесса. *Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евразийский контекст* : Всемир. конф. Междунар. ассоц. процес. права (Москва, 18–21 сент. 2012 г.) /

под ред. Д. Я. Малешина. М. : Статут, 2012 С. 140–169.

942. Українська мова в професійній діяльності : навч. посіб. / В. В. Жайворонок, В. М. Бріцин, О. О. Тараненко. Київ : Вища шк., 2006. 431 с.

943. Уксусова Е. Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным: проблемы теории и практики (окончание). *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 4. С. 80–88.

944. Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2014. 202 с.

945. Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. 192 с.

946. Управленческие процедуры / под ред. Б. М. Лазарева. М. : Наука, 1988. 272 с.

947. Уставъ гражданскаго судопроизводства 20 нояб. 1864 г. Судебные уставы. Съ изложеніемъ разсужденій, на коихъ они основаны. СПб. : Въ Типографіи Втораго Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. Ч. 1. URL: http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/.

948. Усталова А. В. Виды гражданского судопроизводства: соотношение общих и специальных правил. *Вопросы развития теории гражданского процессуального права* / под ред. С. А. Иванова, М. К. Треушников. М. : Моск. ун-т, 1981. С. 146–147.

949. Уткина И. В. Заочное решение в гражданском процессе. М. : Городец-издат, 2003. 192 с.

950. Ухвала Верховного Суду України від 31 трав. 2006 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VS06310?an=4.

951. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 27 листоп. 2015 р. у справі № 752/16722/13-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/53844732.

952. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 3 серп. 2020 р. у справі № 753/6871/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90824169.

953. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 16 січ. 2018 р. в цивільній справі № 344/17038/17. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71634932.

954. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич–Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : ухвала Конституційного Суду України від 14 жовт. 1997 р. № 44-з, справа № 016/1241-97. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97.

955. Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 59–64. С. 61.

956. Фартхадинов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права. Казань : Казан. ун-т, 1986. 164 с.

957. Фатхутдінова О. В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 201 с.

958. Федоренко Т. В. Форми та способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 5. URL: http://www.pap.in.ua/5_2016/42.pdf.

959. Феннич В. П. Доказові презумпції в цивільному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 222 с.

960. Философская энциклопедия : в 5 т. / гл. ред. Ф. В. Константинов. М. : Сов. энцикл., 1962. Т. 2 : Дизъюкция – комическое. 575 с.

961. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. М. : Сов. энцикл., 1983. 840 с.

962. Фокина М. Система целей доказывания в гражданском и арбитражном процессе. Общие положения. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 4. С. 25–36.

963. Фоков А. П. Судебный контроль в России и Франции (сравнительно-

правовой аспект) : монография. М. : РАП, 2001. 175 с.

964. Формы защиты прав инвесторов в сфере рынка ценных бумаг / [Т. К. Андреева, Е. А. Борисова, Е. С. Герасимова и др.] ; под ред. М. К. Треушников. М. : Городец, 2000. 400 с.

965. Француз Т. І. Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.13. Одеса, 2001. 18 с.

966. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 512 с.

967. Фролова О. В. Апеляційне оскарження ухвал суду першої інстанції у цивільному судочинстві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 254 с.

968. Фурса С. Я. Формування теоретичних основ виконавчих процесуальних правовідносин: сутність, система, ознаки та класифікація. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 95. С. 12–16. (Серія «Юридичні науки»).

969. Фурса С. Я., Фурса Е. И. Цивилистический процесс в Украине: основные проблемы становления и тенденции развития. *Цивилистический процесс: основные проблемы и тенденции развития :* сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. Саратов : Наука, 2012. С. 382–383.

970. Фурсов Д. А. Виды гражданского и арбитражного судопроизводства : учеб. пособие. М. : ЦМИПКС, 1998. 124 с.

971. Футей Б. Становлення правової держави в Україні: 1991–2005. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 352 с.

972. Хавронюк М. Диференціація кримінальної відповідальності: чи кримінальна безвідповідальність? *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 3–7.

973. Халфина Р. О. Диалектические противоречия и право. *Советское государство и право*. 1988. № 1. С. 30–37.

974. Халфина Р. О. Значение историко-правовых исследований для

теории права. *Методология историко-правовых исследований* / отв. ред. В. Е. Гулиев. М. : Ин-т гос. и права Акад. наук СССР, 1980. С. 29–40.

975. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юрид. лит., 1974. 352 с.

976. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України : підручник. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Київ : Істина, 2007. 816 с.

977. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Приватне і публічне право та деякі аспекти теорії правовідносин. *Проблеми законності*. 2002. Вип. 53. С. 142–149.

978. Харитонов Л. А. Герменевтический подход к толкованию правовых норм. *Криминалистъ*. 2011. № 1 (8). С. 113–117.

979. *Хвостов Е. А.* О некоторых проблемах совершенствования работы арбитражных судов. *Арбитражные споры*. 2007. № 4. URL: http://ppt.ru/news/53060.

980. Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 40–47.

981. Хотинська-Нор О. З. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів в загальному контексті судової реформи. *Судова апеляція*. 2016. № 4 (45). С. 6–16.

982. Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. *Адвокат*. 2015. № 1. URL: http://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/.

983. Хутыз М. Х. Общие положения гражданского процесса. Историко-правовое исследование. М. : Юрид. лит., 1979. 112 с.

984. Цал-Цалко Ю. Ю. Процесуальні особливості розгляду спорів щодо поділу спільного майна подружжя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2010. 20 с.

985. Царегородцева Е. А. Способы оптимизации гражданского судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2006. 236 с.

986. Цвік М. В. Про систему юридичних актів. *Вісник академії правових наук України*. 2002. № 4 (31). С. 14–24.

987. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2007. 404 с.

988. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2006. 384 с.

989. Цивільне процесуальне право України : підручник / [С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2009. 760 с.

990. Цивільне процесуальне право України : підручник / [М. М. Ясинок, М. П. Курило, О. В. Кіріяк та ін.] ; за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2016. 890 с.

991. Цивільне процесуальне право України : підручник / [В. В. Комаров та ін.] ; ред. В. В. Комаров. Харків : Право, 1999. 592 с.

992. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / [В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2016. 848 с.

993. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

994. Цивільний процес України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : КНТ, 2009. 848 с.

995. Цивільний процес України : підручник / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ : Правова єдність ; Алерта, 2014. 744 с.

996. Цивільний процес: інтерактивний курс. Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2007. 616 с.

997. Цивільний процес : навч. посіб. / [А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. Київ : Прецедент, 2005. 293 с.

998. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від

18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

999. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 602 с.

1000. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2008. 840 с.

1001. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2010. 896 с.

1002. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 18 лип. 1963 р. № 1500-06. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1963. № 30. Ст. 464.

1003. Цивільний процесуальний кодекс : наук.-практ. аналіз. 2-ге вид. Київ : Дакор, 2014. 810 с.

1004. Циппеліус Р., Корнут Р. Юридична методологія. Київ : Реферат, 2004. 173 с.

1005. Цират Г. Обеспечительные меры в международном коммерческом арбитраже: состояние и перспективы регулирования. *Legea si viata*. 2014. № 3. С. 200–203.

1006. Цихоня Д. Ю. Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 216 с.

1007. Цихоцкий А. В. Методология науки гражданского процесса. *Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции* : межвуз. сб. науч. тр. Екатеринбург, 1998. С. 7–25.

1008. Цихоцкий А. В. Методология науки гражданского процессуального права. *Актуальные проблемы правоведения в современный период*. Томск, 1996. С. 90–93.

1009. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск : Наука ; Сиб. предприятие

РАН, 1997. 392 с.

1010. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2012. № 4. С. 990–999.

1011. Цыганенко С. С. Общий и дифференцированный порядки уголовного производства : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. СПб, 2004. 498 с.

1012. Чарыев М. Р. Функции судебной власти. *Российский судья*. 2002. № 3. С. 7–11.

1013. Чашин А. Н. Гражданский и арбитражный процесс : учебник. М. : Дело и сервис, 2010. 688 с.

1014. Черданцев А. Ф. Специализация и структура норм права. *Правоведение*. 1970. № 1. С. 41–49.

1015. Черникова О. А. Диференціація процесуальної форми адміністративного судочинства України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 225 с.

1016. Чечина Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб. : СПбГУ, 2004. 656 с.

1017. Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. *Избранные труды по гражданскому процессу*. СПб. : СПбГУ, 2004. С. 409–518.

1018. Чечина Н. А. Особенности судопроизводства по отдельным категориям гражданских дел. *Избранные труды по гражданскому процессу*. СПб. : СПбГУ, 2004. С. 633–640.

1019. Чечина Н. А. Учение о нормах гражданского процессуального права. *Избранные труды по гражданскому процессу*. СПб. : СПбГУ, 2004. С 480–518.

1020. Чечот Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу / сост. Е. Ю. Новиков ; сост., предисл. и коммент А. А. Ференс-Сороцкий. СПб. : С.-Петерб. гос. ун-т, 2005. 616 с.

1021. Чечот Д. М. Неисковые производства. М. : Юрид. лит., 1973. 168 с.

1022. Чечот Д. М. Проблема защиты субъективных прав и интересов в порядке неисковых производств советского гражданского процесса : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 712. Л., 1969 36 с.

1023. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л. : Ленингр. ун-т, 1968. 71 с.

1024. Чиркин В. Е. Основы государственной власти. М. : Юристъ, 1996. 112 с.

1025. Чорноченко С. І. Цивільний процес України : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2004. 292 с.

1026. Чорноченко С. І. Цивільний процес : навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ : Центр навч. літ., 2005. 308 с.

1027. Чудиновская Н. А. Установление юридических фактов в гражданском и арбитражном процессе. М. : Волтерс Клувер, 2008. 192 с.

1028. Чулюкин Л. Д. Природа и значение цели в советском праве. Казань : Казан. ун-т, 1984. 93 с.

1029. Чумак О. О. Виконавче провадження та виконавчий процес: сучасний стан та перспективи. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2013. № 27. С. 582–588.

1030. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія. Київ : Алерта, 2016. 434 с.

1031. Чурпіта Г. В. Правове регулювання інституту доказів і доказування у цивілістичних судочинствах: компаративістичний аспект. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 38–44.

1032. Чурпіта Г. В. Щодо поняття «вид цивільного судочинства». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 15 (2). С. 68–70. (Серія «Юриспруденція»).

1033. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 479 с.

1034. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищий школі : підручник.

Донецьк : НГУ, 2014. С. 33–35.

1035. Шадура Д. М. Принцип спеціалізації судової системи та форми судочинства в Україні. *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 січ. 2007 р.). Харків : Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 282–285.

1036. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

1037. Шакарян М. С. Соотношения судебной формы с иными формами защиты субъективных прав граждан и организаций. *Актуальные проблемы защиты субъективных прав граждан и организаций* : сб. науч. тр. М. : ВЮЗИ. 1985. С. 7–17.

1038. Шакирьянов Р. В. Действие принципа процессуальной экономии в гражданском процессе. *Вестник гражданского процесса*. 2012. № 4. С. 46–67.

1039. Шаповал К. В. Принцип спеціалізація як концептуальна передумова створення земельних судів в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3 (22). С. 160–166.

1040. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 433 с.

1041. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-ге, випр., доповн. Київ : Реферат, 2007. 848 с.

1042. Шейко В. М., Кушнаренко Н. М.. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 5-те вид., стер. Київ : Знання, 2006. 307 с.

1043. Шемшученко Ю. С. Влада. *Юридична енциклопедія :* в 6 т. / [редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін.]. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1. 672 с.

1044. Шепітько М. Кримінально-правовий підхід до розуміння поняття правосуддя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3 (82). С. 126–133.

1045. Шерстюк В. М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. М., 1989. 400 с.

1046. Шерстюк В. М. Система советского гражданского процессуального права (вопросы теории). М. : МГУ, 1989. 131 с.

1047. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Философия права. Часть теоретическая. М. : Бр. Башмаковы, 1910. Т. 1. Вып. 1–4. 839 с.

1048. Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового методів. *Форум права*. 2012. № 3. С. 828–832.

1049. Шило О. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 180–187.

1050. Шиманович О. М. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2011. Т. 24 (63). № 1. С. 90–97. (Серия «Юридические науки»).

1051. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 2001. 336 с.

1052. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2005. 624 с.

1053. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін Юре, 1997. 608 с.

1054. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Ін Юре, 2001. 696 с.

1055. Штефан О. О. Цивільний процесуальний порядок захисту суб’єктивного авторського права : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 602 с.

1056. Штефан О. О., Логінов О. А. Цивільний процес України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 368 с.

1057. Штивельберг Ф. В. Основания и пределы дифференциации в трудовом праве России : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Екатеринбург, 2004. 200 с.

1058. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

1059. Щеглов В. Н. Единство гражданского процесса и его объект. *Труды ВЮЗИ*. 1977. Т. 51. С. 26–34.

1060. Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. М. : Юрид. лит., 1966. 168 с.

1061. Щедровицкий Г. П. Избранные труды. М. : Шк. культур. политики, 1995. 800 с.

1062. Щедровицкий Г. П. Начала системно-структурного исследования взаимоотношений в малых группах : курс лекций. М., 1999. Т. 3. 352 с.

1063. Щедровицкий Г. П. Педагогика и логика : сб. / Г. Щедровицкий, В. Розин, Н. Алексеев, Н. Непомнящая. М. : КАСТАЛЬ 1993. 416 с.

1064. Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология : монография / [сост., общ. ред. А. А. Пископпель и др.]. М. : Шк. культур. политики, 1997. 641 с.

1065. Щербак С. В. Зміст виконавчого процесу. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. № 2 (5). С. 15–19.

1066. Щербак С. В. Суб'єкти виконавчого процесу. *Вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 6. С. 35–38.

1067. Щербак С. В. Судові та виконавчі процедури в цивілістичному процесі. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 187–191.

1068. Щербак С.В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 17 с.

1069. Щербанюк О. В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Т. 1. С. 157–160. (Серія «Право»).

1070. Щербина В. С., Рєзнікова В. В. Диференціація та спеціалізація як тенденція розвитку сучасного господарського процесу. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :* матеріали Міжнар. наук. конф. (Чернівці, 26–27 жовт. 2017 р.). Чернівці : Технодрук, 2017. С. 175–181.

1071. Щодо визначення коефіцієнтів навантаження на суддів : рішення Ради суддів України від 9 черв. 2016 р. № 46. URL: http://www.rsu.gov.ua/en/events/risenna-rsu-no-46-vid-09062016-sodo-viznacenna-koeficientiv-navantazenna-na-suddiv.

1072. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / пер. с англ. ; под ред. Р. М. Ходыкина. М. : Инфотропик Медиа, 2012. 544 с.

1073. Эпштейн М. Философия возможного. Модальности в мышлении и культуре. СПб. : Алетейя, 2001. 336 с.

1074. Юдельсон К. С. Исковое производство в составе гражданской юрисдикции. *Вопросы теории и практики гражданского процесса*. 1976. Вып. 1. С. 3–18.

1075. Юдельсон К. С. Советский гражданский процесс. М. : Юрид. лит., 1956. 438 с.

1076. Юдельсон К. С. Соотношение гражданских процессуальных норм, сосредоточенных в гражданских процессуальных кодексах и кодексах материального права. *Проблемы применения Гражданского процессуального кодекса РСФСР*. Калинин, 1974. С. 18–21.

1077. Юдин А. В. Особое производство в арбитражном процессе. Самара : Самар. ун-т, 2003. 212 с.

1078. Юдин А. В. Правильный выбор вида гражданского судопроизводства: самоцель или способ оптимизации судебной защиты прав? *Российский судья*. 2009. № 2. С. 21–23.

1079. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. М. : Наука, 1978. 377 с.

1080. Юзікова Н. С. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Вид. 4-те, переробл. і доповн. Київ : Істина, 2006. 320 с.

1081. Юков М. К. О критериях выделения институтов в гражданском процессуальном праве. *Проблемы действия и совершенствования советского гражданского процессуального законодательства :* межвуз. сб. науч. тр. / отв.

ред. К. И. Комиссаров. Свердловск : Урал. рабочий, 1982. С. 51–59.

1082. Юков М. К. Самостоятельность норм, регулирующих исполнительное производство. *Проблемы совершенствования ГПК РСФСР*. Свердловск, 1975. С. 91–97.

1083. Юков М. К. Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Свердловск, 1982. 28 с.

1084. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под ред. В. М. Горшенев, П. Е. Недбайло. М. : Юрид. лит., 1976. 280 с.

1085. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Укр. енциклопедія, 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.

1086. Юркевич Н. Г. О структуре и некоторых направлениях совершенствования ГПК. *Тенденции и перспективы развития права и укрепления социалистической законности*. 1990. Вып. 4. С. 138–146.

1087. Юсупов В. А. Правоприменительная деятельность органов управления. М. : Юрид. лит., 1979. 136 с.

1088. Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. Изд. 2-е, доп. Ярославль : Книгоизд-во И. К. Гассанова, 1912. Т. VIII. 326 с.

1089. Якимович Ю. К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. *Основные и дополнительные производства :* монография. Томск : Томск. ун-т, 1991. 138 с.

1090. Якимович Ю. К., Ленский А. В., Трубникова Т. В. Дифференциация уголовного процесса : монография. Томск : Томск. ун-т, 2001. 300 с.

1091. Якимчук С. О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 20 с.

1092. Яковенко О. В. Правовая процедура : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1999. 21 с.

1093. Яковлев В. Ф. Отраслевая дифференциация и межотраслевая интеграция как основы системы законодательства. *Правоведение*. 1975. № 1. С. 16–23.

1094. Яковлева Е. М. К вопросу о соотношении норм процессуального и материального права в гражданских процессуальных кодексах союзных республик. *Некоторые вопросы кодификации гражданского процессуального законодательства*. Душанбе, 1962. С. 25–30.

1095. Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. М. : Юрид. лит., 1981. 144 с.

1096. Ярков В. В. Проблемы реализации судебных актов. *Проблемы совершенствования правосудия по гражданским делам*. Ярославль : Ярослав. ун-т, 1991. С. 79–85.

1097. Ярков В. В. Статус судебной практики в России: некоторые вопросы. *Юридическая наука и образование.* 2008. Вып. 1. С. 200–2016.

1098. Ярков В. В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 1992. 36 с.

1099. Ярков В. В. Юридические факты в цивилистическом процессе : монография. М. : Инфотропик Медиа, 2012. 608 с.

1100. Ярова Т. М. Юрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів. *Українське правосуддя: здобутки та перспективи :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 тра. 2008 р.). Чернівці : Рута, 2008. С. 292–295.

1101. Ярошенко І. С. Актуальні питання римського цивільного процесу. *Правове регулювання економіки*. 2012. № 11–12. С. 278–290.

1102. Ятченко Є. О. Забезпечувальні заходи в господарському процесі України та у міжнародному комерційному арбітражі. *Судова апеляція*. 2016. № 3 (44). С. 84–91.

1103. Bertalanffy von L. General System theory: Foundations, Development, Applications. 1st ed. N. Y. : George Braziller, lnc., 1968. 289 p.

1104. Bobryk V., Bychkova S., Briukhovetska M., Makhinchuk V., Panova L. Mediation and Mediation in Bioethics in Medical Sphere. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Issue 3. URL:

https://www.abacademies.org/journals/month-june-year-2020-vol-23-issue-3-journal-jleri-past-issue.html.

1105. Bobryk V., Makhinchuk V., Chernenko O., Reznik H. The concept and attributes of justice in civil cases under the procedural law of Ukraine. *Asia Life Sciences Supplement*. 2020. Vol. 22 (1). P. 113–131.

1106. Bülow O. Die Lehre von den Processeinreden und die Processvoraussetzungen. Giessen : Berlag von E. Roth, 1868. 320 s.

1107. Bülow O. Klage und Urteil. Eine Grundfrage des Verhältnisses Zwischen Privatrecht und Prozess. *Zeitschrift für deutschen Zivilprozeß*. Bd. 31. Berlin, 1903. P. 191–270.

1108. Civil Procedure Rules, 1998. URL: https://www.legislation.gov.uk/uksi/1998/3132/article/26.7/made.

1109. Deguchi M., Storme M. The Reception and Transmission of Civil Procedural Law in the Global Society: Legislative and Legal Educational Assistance to Other Countries in Procedural Law. Garant, 2008. 346 p.

1110. Europe: Rankings by Country of Average Monthly Net Salary (After Tax) (Salaries And Financing). *Numbeo.com.* URL: https://www.numbeo.com/cost-of-living/country_price_rankings?itemId=105&region=150&displayCurrency=EUR.

1111. EC Regulation № 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. *Official Journal of the European Union*. 2007. L. 199/1.

1112. Friedenthal J. H., Kane M. K., Miller A. R. Civil Procedure. West Publishing, 2005. 758 p.

1113. Hornsby v. Greece. Judgment of The European Court of Human Rights 19 March 1997. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–58020.

1114. Menkel-Meadow C. Dispute Processing and Conflict Resolution: Theory, Practice and Police / By Carrie Menkel-Meadow. Farnham : Ashgate Press, 2003. 544 p.

1115. Mikhaylenko N v. Ukraine. Judgment of The European Court of Human Rights 30 May 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:

[%2249069/11%22]}.

1116. Romashov v. Ukraine. Judgment of The European Court of Human Rights. 27 July 2004. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61946.

1117. Sakhnova T. V. Development of simplified procedures in civilistic process in the context of legislative reforms. *J. Sib. Fed. Univ. Humanit. Soc. Sci*. 2020. № 13 (1). P. 103–115.

1118. Scollo v. Italy. Judgment of The European Court of Human Rights 28 September 1995. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57936.

1119. Stephen N. Sabrin, The Limitation of Transsubstantive Procedure: An Essay on Adjusting the One Size Fits All Assumption. *87 Denver University L*. Rev. 377. 2010. P. 377–406.

1120. Stephen N. Subrin, Margaret Y. K. Woo. Litigating in America: Civil Procedure in context. 2006. 320 p.

1121. The principles of social order. Selected Essays of Lon L. Fuller, ed. with an Introduction by Kenneth I. Winston. Duke University Press, Durham, N.C., 1981. 313 p.

1122. Vincent J., Guinchard S. Procédure civile. 27 éd. Dalloz. 2003. 1068 p.

1123. Windscheid B. Die Actio des Römischen Civilrechts vom Standpunkt des Heutigen Rechts. Düsseldorf, 1856. 238 p.

1124. Winter E. Zivilprozess. URL: https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/ zivilprozess-48476.

1125. Zivilprozessordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005. BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431; 2007 I S. 1781. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/BJNR005330950.html#BJNR005330950BJNG071307311.

ДОДАТОК А
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії одноосібні:

1. Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства : монографія. Київ : МП Леся, 2014. 87 с.

2. Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.

Монографії колективні:

3. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : монографія / [І. Е. Берестова, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик та ін.] ; за ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 180 с.

4. Наказне провадження в цивільному процесі : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 203 с.

5. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : Право України, 2013. 172 с.

6. Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 192 с.

7. Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 202 с.

8. Бобрик В. І., Савчин Н. М. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України : монографія. Чернівці : Місто, 2017. 180 с.

Статті у наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України

9. Бобрик В. І. Вимоги, за якими може бути видано судовий наказ за Цивільним процесуальним кодексом України: сьогодення і перспективи. *Приватне право і підприємництво*. 2009. Вип. 8. С. 78–83.

10. Бобрик В. І. Європейське наказне провадження. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 176–180.

11. Бобрик В. І. Суд присяжних в цивілістичному процесі України: аргументи за і проти. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 5. С. 15–19.

12. Бобрик В. І. Заходи процесуального примусу: порівняльно-правовий аналіз в різних видах цивілістичного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 10. С. 16–21.

13. Бобрик В. І. Позовне провадження як основа внутрішньої матеріально-правової диференціації судових процедур у цивільному і господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2014. № 4 (37). С. 83–90.

14. Бобрик В. І. Галузеве матеріально-правове забезпечення цивільного процесуального законодавства. *Митна справа*. 2014. Спец. вип. С. 158–163.

15. Бобрик В. І. Міжнародна уніфікація і гармонізація процесуального права як напрям оптимізації цивільного і господарського судочинства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 133–140.

16. Бобрик В. І. Письмове провадження як форма оптимізації цивільного і господарського судочинства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. Т. 2. С. 4–7. (Серія «Юриспруденція»).

17. Бобрик В. І. Теоретико-методологічні засади співвідношення змісту понять «вид і порядок судочинства» та «правила проваджень» в цивільному і господарському процесах. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 147–151. (Серія «Право»).

18. Бобрик В. І. Теоретико-правові основи процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XIV. 2014. С. 341–346.

19. Бобрик В. І. Роль рішень Конституційного Суду України в оптимізації процесуального регулювання цивільного і господарського судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 2. С. 215–221. (Серія «Право»).

20. Бобрик В. І. Цивільне процесуальне право – уніфікований правовий регулятор цивільного і господарського судочинства в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-2. Т. 1. С. 127–130. (Серія «Юридичні науки»).

21. Бобрик В. І. Значення мети сучасного цивілістичного процесу для оптимізації цивільного й господарського судочинства в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4 (І). С. 86–93. (Серія «Юридичні науки»).

22. Бобрик В. І. Оптимізація єдності судової практики цивілістичного судочинства як фактор стабільності цивільного обороту. *Митна справа*. 2015. № 1 (97). Ч. 2. Кн. 2. С. 217–224.

23. Бобрик В. І. Європейське наказне провадження як основа для оптимізації цивілістичного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 42–48.

24. Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 7–13.

25. Бобрик В. І. Оптимізація інституту процесуальних строків у цивільному судочинстві України. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 7–13.

26. Бобрик В. І. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 139–142. (Серія «Юридичні науки»).

27. Бобрик В. І. Уніфікація процесуального права в сфері цивільного і господарського судочинства як напрям обмеження дуалізму форм судового захисту приватних прав та інтересів. *Науковий вісник Херсонського державного*

університету. 2015. Вип. 3-2. Т. 2. С. 21–24. (Серія «Юридичні науки»).

28. Бобрик В. І. Процесуальна оптимізація процедур судового контролю за виконанням рішень судів цивільної та господарської юрисдикцій як заключної стадії цивілістичного процесу. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 1 (І). С. 38–45. (Серія «Юридичні науки»).

29. Бобрик В. І. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 4–9.

30. Бобрик В. І. Цивільна юрисдикція через призму частини третьої статті 124 Конституції України. *Приватне право і підприємництво*. 2017. Вип. 17. С. 52–56.

31. Бобрик В. І. Методологічні підходи до поняття «диференціація» в юридичній науці. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 14–18.

32. Бобрик В. І. Спеціалізація судової діяльності за законодавством України. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 73–77.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав
і виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз

33. Бобрик В. И. Унификация цивилистического судопроизводства в Украине: предпосылки и понятие. *Право и политика*. 2012. № 2. С. 143–150.

34. Бобрик В. И. Использование деятельностного подхода при исследовании проблем оптимизации цивилистического судопроизводства. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014. № 11–12. P. 274–276.

35. Бобрик В. История становления дуализма гражданской юрисдикции и тенденции унификации задач гражданского и хозяйственного судопроизводства в Украине. *Право и закон*. 2013. № 2 (2). С. 157–161.

36. Бобрик В. И. Судебная защита нарушенного права как цель цивилистического судопроизводства и вектор его оптимизации. *International Scientific Journal Euro-American Scientific Cooperation*. 2014. Vol. 7. P. 10–14.

37. Бобрик В. Международные приоритеты оптимизации гражданского судопроизводства в Украине. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2014.

№ 6 (10). С. 114–116.

38. Бобрик В. Перспективи впровадження процедури спрощеного розгляду в цивільному та господарському процесах України як спосіб їх оптимізації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Svazek 1. Vydání 6. P. 563–568.

39. Bobryk V., Makhinchuk V., Chernenko O., Reznik H. The concept and attributes of justice in civil cases under the procedural law of Ukraine. *Asia Life Sciences Supplement* (**Scopus**). 2020. Vol. 22 (1). P. 113–131.

40. Bobryk V., Bychkova S., Briukhovetska M., Makhinchuk V., Panova L. Mediation and Mediation in Bioethics in Medical Sphere. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues* (**Scopus**). 2020. Vol. 23. Issue 3. URL: https://www.abacademies.org/journals/month-june-year-2020-vol-23-issue-3-journal-jleri-past-issue.html

Опубліковані праці,

які додатково відображають наукові результати дисертації:

– публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

41. Бобрик В. І. Проблеми набрання чинності судовим наказом у цивільному процесі. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Острог, 30–31 трав. 2008 р.). Острог : Острозька академія, 2008. С. 141–145.

42. Бобрик В. І. Поняття «спір про право» в наказному провадженні. *Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України* : зб. доп. та тез повідомл. учасників цив.-прав. секції Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 14 листоп. 2008 р.) / [редкол.: С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк]. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. С. 66–70.

43. Бобрик В. І. Судова юрисдикція (підвідомчість) справ за участю Антимонопольного комітету України. *Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання :* зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 листоп. 2008 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2009. С. 285–291.

44. Бобрик В. І. До питання про концепцію правового регулювання господарського судочинства. *Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 трав. 2009 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2009. С. 140–144.

45. Бобрик В. І. Щодо доцільності уніфікації законодавства про цивільне, господарське та адміністративне судочинство. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (Київ, 23 квіт. 2010 р.). Київ, 2010. Ч. 2. С. 304–305.

46. Бобрик В. І., Рязанцева Н. О. До проблеми визначення поняття «оптимізація судочинства». *Актуальні питання реформування правової системи України* : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 4–5 черв. 2010 р.). Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. С. 336–338.

47. Бобрик В. І. Оптимізація та уніфікація строків апеляційного оскарження в цивільному, господарському і адміністративному процесах. *Дев'яті осінні юридичні читання* : зб. тез Міжнар. наук. конф. (Хмельницький, 12–13 листоп. 2010 р.) : у 4 ч. Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2010. Ч. 3 : Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес. С. 305–307.

48. Бобрик В. І. Форми захисту корпоративного права. *Охорона корпоративних прав* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Івано-Франківськ, 1–2 жовт. 2010 р.). Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2011. С. 7–11.

49. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного, господарського і адміністративного судочинства як загальний напрямок оптимізації судочинства в Україні. *Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи :* зб. наук. пр. круглого столу (Залізний Порт, 28–29 трав. 2010 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 8–10.

50. Бобрик В. І. Взаємозв'язок спеціалізації судів та диференціації процесуального законодавства в Україні. *Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 24–26 трав. 2011 р.). Одеса : Астропринт, 2011. С. 439–442.

51. Бобрик В. І. Деякі аспекти виконання судових рішень про зобов'язання боржника відновити порушене право стягувача. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів* : зб. наук. пр. за результатами II наук.-практ. конф. (Хмельницький, 4 берез. 2011 р.). Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2011. С. 264–268.

52. Бобрик В. І. Єдність та відмінність судового контролю за виконанням судових рішень в цивільних, господарських і адміністративних справах. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів* : зб. наук. пр. за результатами III Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14–15 черв. 2012 р.). Хмельницький : Хмельницьк. ун-т упр. та права, 2012. С. 308–318.

53. Бобрик В. І. Процесуальні строки в цивілістичному процесі. *Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (Кіровоград, 12–13 квіт. 2013 р.) : у 2 ч. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. Ч. 2 : Вплив вимог Європейської конвенції з прав людини на вітчизняне судочинство в адміністративних, цивільних і господарських справах. Актуальні проблеми здійснення адміністративного, цивільного та господарського судочинства. С. 32–45.

54. Бобрик В. І., Бичкова С. С. Законна сила судового рішення та віндикація: пошук справедливості. *Правовий порядок у підприємницьких відносинах: засоби забезпечення* : зб. матеріалів круглого столу. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2014. С. 42–46.

55. Бобрик В. Цивільні процесуальні засоби протидії використанню підробленого виконавчого листа. *Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 верес. 2014 р.). Київ : Дакор, 2014. С. 41–44.

56. Бобрик В. І. Теоретичні засади реалізації в цивілістичному

судочинстві України спрощеного провадження як шлях до його оптимізації. *Людина і закон: публічно-правовий вимір* : матеріали наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 7–8 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Дніпропетровськ : Прав. світ, 2014. Ч. 1. С. 50–53.

57. Бобрик В. І. Методологічні засади дослідження питань оптимізації цивілістичного судочинства. *Права та обов'язки людини у сучасному світі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14–15 листоп. 2014 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2014. Ч. 1. С. 90–92.

58. Бобрик В. И. Специализация судов в Украине и её влияние на судоустройство и процессуальное законодательство. *Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов* : Междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, 7–8 нояб. 2014 г.) : в 2 ч. Кишинев, 2014. Ч. 1. С. 71–73.

59. Бобрик В. І. Колегіальний розгляд справ судом першої інстанції в господарському та адміністративному судочинстві. *Держава і право*: *проблеми становлення і стратегія розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 14–15 листоп. 2014 р.). Ужгород : Бреза Е. А., 2014. С. 100–101.

60. Бобрик В. І. Оптимізація цивільного судочинства в напрямку спрощення судових процедур: особливості наказного провадження в Україні та країнах СНД. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів* : Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Київ : Центр прав. наук. дослідж., 2014. Ч. І. С. 55–57.

61. Бобрик В. И. Перспективы имплементации европейских стандартов отправления правосудия по гражданским делам в законодательство Украины. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 21–22 листоп. 2014 р.). Харків : Асоц. аспірантів-юристів, 2014. С. 75–77.

62. Бобрик В. І. Уніфікація цивільного та господарського судочинства як передумова обмеження дуалізму цивільної юрисдикції. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії* : матеріали Міжнар. наук.-

практ. конф. (Львів, 28–29 листоп. 2014 р.) : у 2 ч. Львів : Центр правничих ініціатив, 2014. Ч. 1. С. 64–67.

63. Бобрик В. І. Цивільне та господарське судочинство: проблема уніфікації судових процедур. *Наукова дискусія*: *питання юриспруденції :* матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Тернопіль, 27 листоп. 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 32–36.

64. Бобрик В. І. Ліквідація спору як основна функція цивілістичного судочинства та критерій уніфікації судових процедур. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 груд. 2014 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2014. Ч. І. С. 62–65.

65. Бобрик В. І. Оптимізація процесуальної доступності цивільного правосуддя. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 12–13 груд. 2014 р.) : у 2 ч. Херсон : Гельветика, 2014. Ч. І. С. 62–65.

66. Бобрик В. І. Оптимізація своєчасності розгляду і вирішення справ в порядку цивільного судочинства. *Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 груд. 2014 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2014. С. 70–72.

67. Бобрик В. І. Інститут заочного розгляду в цивільному процесі України та країн СНД: уніфікація процесуального регулювання. *Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 груд. 2014 р.). Харків : Асоц. аспірантів-юристів, 2014. С. 53–55.

68. Бобрик В. І. Теоретичні основи уніфікації процесуального регулювання цивілістичного правосуддя. *Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26–27 груд. 2014 р.) : у 2 ч. Львів : Центр правничих ініціатив, 2014. Ч. 1. С. 79–81.

69. Бобрик В. І. Матеріально-правові передумови уніфікації цивілістичного судочинства в Україні. *Сучасні тенденції в юридичній науці*

України та зарубіжних країн : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 26–27 груд. 2014 р.). Запоріжжя : Істина, 2014. С. 43–45.

70. Бобрик В. І. Концептуальні засади уніфікації цивільної та господарської процесуальних форм. *Верховенство права у новітніх законодавчих реформах: доктрина та практика* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 11 груд. 2014 р.). Київ, 2014. С. 73–76.

71. Бобрик В. І. Вплив гармонізації процесуального права на вдосконалення цивілістичного судочинства в Україні. *Право і держава*: *проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст.* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30–31 січ. 2015 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 32–35.

72. Бобрик В. І. Загальнопозовне провадження та спеціальні процедури позовної форми цивільного і господарського судочинства. *Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 30–31 січ. 2015 р.). Кривий Ріг : Криворіз. нац. ун-т, 2015. С. 52–55.

73. Бобрик В. І. Розуміння змісту мети сучасного цивілістичного судочинства як основа його оптимізації. *Держава і право в умовах глобалізації*: реалії та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 6–7 лют. 2015 р.). Дніпропетровськ : Прав. світ, 2015. С. 19–22.

74. Бобрик В. І. Роль цивільного процесуального права як уніфікованого правового регулятора здійснення правосуддя в цивільних і господарських справах. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 30–31 січ. 2015 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2015. С. 38–40.

75. Бобрик В. І. Питання інтеграції матеріально-правових норм процесуального характеру в цивільне процесуальне законодавство. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 6–7 лют. 2015 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2015. С. 90–93.

76. Бобрик В. І. Деякі аспекти удосконалення механізму обчислення процесуальних строків в цивілістичному судочинстві. *Сучасні проблеми правової*

системи та державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 лют. 2015 р.). Запоріжжя : Істина, 2015. С. 36–39.

77. Бобрик В. І. Оптимізація інституту судового контролю за виконанням рішень судів в цивілістичному процесі. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20–21 лют. 2015 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2015. С. 30–33.

78. Бобрик В. І. Окремі аспекти забезпечення єдності судової практики в цивілістичному судочинстві. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 13–14 лют. 2015 р.). Херсон : Гельветика, 2015. С. 32–35.

79. Бобрик В. І. Питання впливу спеціалізації судів на диференціацію процесуального законодавства. *Правотворча та правозастосовна діяльність: теорія, практика, професійний досвід* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 берез. 2015 р.). Київ, 2015. С. 93–96.

80. Бобрик В. І. Основні засади процесуальної оптимізації цивілістичного судочинства. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 27–28 лют. 2015 р.). Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2014. С. 63–65.

81. Бобрик В. И. Европейские стандарты упрощенных судебных процедур, основанных на малозначительности исковых требований. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза* : Междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, 27–28 марта 2015 г.) : в 2 ч. Кишинев : Antetit, 2015. Ч. 2. С. 125–128.

82. Бобрик В. Початок галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів і їх витребування. *Перспективні напрямки юридичної науки на шляху до євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Тернопіль, 21 квіт. 2015 р.). Тернопіль, 2015. С. 22–24.

83. Бобрик В. І. Диференціація цивільного та господарського процесу. *П’яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені*

пам'яті Є. В. Васьковського : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22 трав. 2015 р.). Одеса : Астропринт, 2015. С. 62–65.

84. Бобрик В. І. Щодо мети господарського судочинства. *Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства* : матеріали круглого столу (Київ, 4 груд. 2015 р.). Київ : Ліра-К, 2015. С. 37–40.

85. Бобрик В. І. Категорії цивільних і господарських справ. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування)* : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 10 черв. 2016 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2016. С. 117–122.

86. Бобрик В. І. Дискурс про критерії розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18–19 жовт. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 97–100.

87. Бобрик В. І. Поглиблення диференціації цивільного та господарського судочинства як прояв імплементації європейських стандартів судочинства. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (Київ, 16 трав. 2018 р.). Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2018. С. 22–24.

– науково-практичні коментарі законодавства

88. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2008. 840 с.

89. Цивільний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2010. 896 с.

90. Пред'явлення позову. Відкриття провадження у справі: Науково-практичний коментар Глави 2 Розділу 3 Цивільного процесуального кодексу України / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, С. П. Хіміч. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 56 с.

91. Відновлення втраченого судового провадження: Науково-практичний коментар Розділу IX Цивільного процесуального кодексу України / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, С. П. Хіміч. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 19 с.

92. Заходи процесуального примусу: Науково-практичний коментар Глави 9 Розділу I Цивільного процесуального кодексу України / С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, М. О. Гетманцев. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 18 с.

– навчальна література

93. Цивільне процесуальне право України : підручник / [С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2009. 760 с.

94. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2006. 384 с.

95. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2007. 404 с.

інші публікації

96. Бобрик В. І. Перспективи спрощення в Україні судового розгляду цивільних і господарських справ із невеликою ціною позову в контексті європейського досвіду. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 3. С. 11–15.

97. Бобрик В. І. Внутрішня диференціація цивільного та господарського процесів. *Цивілістична процесуальна думка*. 2015. № 1. С. 26–31.

98. Бобрик В. І. Теоретичні засади диференціації структури цивілістичного судочинства в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 1. С. 13–17.

99. Бобрик В. І. Матеріальна диференціація цивільного судочинства: провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 2. С. 15–19.

100. Бобрик В. І. Єдність і відмінність конституційних основ судового

захисту приватних прав в Україні та країнах СНД. *Процесуальні форми захисту приватних прав осіб в Україні та СНД* : зб. наук. пр. / за ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 66–82.

101. Бобрик В. І. Суди як юридичні особи публічного права. *Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах* : зб. наук. пр. / за ред. О. Д. Крупчана, О. О. Первомайського. Київ : Право України, 2013. С. 134–146.

102. Бобрик В. І. Єдність судової практики як фактор стабільності цивільного обороту. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення* : зб. наук. пр. / за ред. О. А. Беляневич. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2013. С. 177–194.

103. Бобрик В. І. Склад суду першої інстанції в цивілістичному судочинстві. *Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах* : зб. наук. пр. / за ред. В. І. Короля, Ю. В. Білоусова. Київ ; Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2013. С. 298–302.

104. Бобрик В. І. Принцип правової визначеності та забезпечення однаковості судової практики в Україні. *Європейська конвенція з прав людини та судочинство в Україні* : зб. наук. пр. / за ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 54–71.

105. Бобрик В. І. Докази і доказування у справах про покладення на працівника матеріальної відповідальності та застосування заходів дисциплінарної відповідальності. *Докази і доказування в окремих категоріях цивільних справ* : зб. наук. пр. ; за заг. ред. О. Д. Крупчана. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 90–96.

106. Бобрик В. І. Функції судової влади в цивільному судочинстві та їх вплив на його диференціацію. *Актуальні проблеми юрисдикційного захисту приватних прав та інтересів в умовах судової реформи* / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 7–24.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Основні положення дисертації обговорено на засіданнях відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства й Вченої ради Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

Результати дисертації апробовано під час виступів на 48 науково-практичних заходах, а саме: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного права та цивільного процесу» (м. Донецьк, 26 жовтня 2007 р., заочна участь), IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Острог, 30–31 травня 2008 р., особиста участь), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України» (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р., заочна участь), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання» (м. Київ, 20 листопада 2008 р., особиста участь), II Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 22–23 травня 2009 р., особиста участь), Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених» (м. Київ, 23 квітня 2010 р., особиста участь), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 4–5 червня 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 р., заочна участь), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Охорона корпоративних прав» (м. Івано-Франківськ, 1–2 жовтня 2010 р., особиста участь), Круглому столі «Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи» (с. Залізний Порт, 28–29 травня 2010 р., заочна участь), Науково-практичній

конференції «Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи» (м. Одеса, 24–26 травня 2011 р., заочна участь), Другій науково-практичній конференції «Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів» (м. Хмельницький, 4 березня 2011 р., заочна участь), Третій міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів» (м. Хмельницький, 14–15 червня 2012 р., заочна участь), Круглому столі «Правовий порядок у підприємницьких відносинах: засоби забезпечення» (м. Київ, 11 квітня 2014 р., особиста участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства» (м. Кіровоград, 12–13 квітня 2013 р., особиста участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом» (м. Київ, 26 вересня 2014 р., заочна участь), Науково-практичній конференції «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (м. Дніпропетровськ, 7–8 листопада 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов» (м. Кишинів (Республіка Молдова), 7–8 листопада 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Ужгород, 14–15 листопада 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (м. Одеса, 14–15 листопада 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р., особиста участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Харків, 21–22 листопада 2014 р.. заочна участь), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Наукова дискусія: питання юриспруденції» (м. Тернопіль, 27 листопада 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання

розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (м. Львів, 28–29 листопада 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р., заочна участь), Всеукраїнській Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Херсон, 12–13 грудня 2014 р., заочна участь), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні» (м. Одеса, 12–13 грудня 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі» (м. Харків, 19–20 грудня 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики» (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 р., заочна участь), Міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 11 грудня 2014 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 30–31 січня 2015 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Кривий Ріг, 30–31 січня 2015 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 30–31 січня 2015 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпропетровськ, 6–7 лютого 2015 р., заочна участь), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 6–7 лютого 2015 р., заочна участь), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 р., заочна участь),

Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 20–21 лютого 2015 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 27–28 лютого 2015 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 27–28 лютого 2015 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 3 березня 2015 р., особиста участь), Міжнародній науково-практичній конференції «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (м. Кишинів (Республіка Молдова), 27–28 березня 2015 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Перспективні напрямки юридичної науки на шляху до євроінтеграції» (м. Тернопіль, 21 квітня 2015 р., заочна участь), Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 22 травня 2015 р., особиста участь), Круглому столі «Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства» (м. Київ, 4 грудня 2015 р., особиста участь), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування)» (м. Київ, 10 червня 2016 р., особиста участь), Науково-практичному круглому столі «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України» (м. Київ, 16 травня 2018 р., особиста участь), II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 18–19 жовтня 2018 р., заочна участь).

ДОДАТОК Б
ПРОПОЗИЦІЇ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України»

Чинна редакція	**Редакція з урахуванням запропонованих змін**
ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ	
Стаття 3. Законодавство про цивільне судочинство 1. Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України "Про міжнародне приватне право", законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.	Стаття 3. Законодавство про цивільне судочинство 1. Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України "Про міжнародне приватне право", законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ **і виконання судових рішень**, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. **Основним актом законодавства про цивільне судочинство є Цивільний процесуальний кодекс України.** **Якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проєкт закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проєкт закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України. Поданий законопроєкт розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проєктом закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України.**
3. Провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.	3. **Судочинство** в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.
Відсутня	**5. Якщо процесуальні відносини не врегульовані законом, суд застосовує**

	норму процесуального права, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого - суд виходить із загальних засад законодавства про цивільне судочинство (аналогія права), якщо це не суперечить закону та не порушує процесуальні права та інтереси учасників процесу та інших осіб.
Стаття 19. Справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів … 8. Суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду.	Стаття 19. Справи, що відносяться до юрисдикції загальних судів … **8. Справи окремого провадження, про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду розглядаються судом за загальними правилами, якими є правила, встановлені цим Кодексом для розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження, з винятками та особливостями, встановленими цим Кодексом.**
Стаття 186. Відмова у відкритті провадження у справі 1. Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо: 1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; 2) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами; 3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; 4) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі	**Стаття 186.** Відмова у відкритті провадження у справі 1. Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо: 1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; 2) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами; 3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; 4) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі

виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим; 5) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; 6) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.	виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим; 5) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; 6) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва. **7) позивачем заявлені позовні вимоги, зазначені в пунктах 1–4, 9, 10 частини другої статті 293 цього Кодексу.**
Стаття 193. Зустрічний позов … 4. У випадку подання зустрічного позову у справі, яка розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, суд постановляє ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження.	**Стаття 193.** Зустрічний позов … 4. У випадку подання зустрічного позову**, що не підлягає розгляду за правилами спрощеного позовного провадження,** у справі, яка розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, суд постановляє ухвалу про перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження.

Стаття 255. Підстави закриття провадження у справі	Стаття 255. Підстави закриття провадження у справі
1. Суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо:	1. Суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо:
1) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;	1) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;
2) відсутній предмет спору;	2) відсутній предмет спору;
3) набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами;	3) набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами;
4) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;	4) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;
5) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом;	5) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом;
6) суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 186 цього Кодексу;	6) суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 186 цього Кодексу;
7) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;	7) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;
8) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.	8) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана;
	9) позивачем заявлені позовні вимоги, зазначені в пунктах 1–4, 9, 10 частини другої статті 293 цього Кодексу.

ДОДАТОК В

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ

01043, м. Київ, вул. Пилипа Орлика, 8

Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження Бобрика Володимира Івановича на тему «Диференціація цивільного судочинства» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Комісія у складі:

Голова – Голова Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України Романюк Я.М.;

Члени комісії:

Заступник керівника апарату Верховного Суду України, заслужений юрист України Галаєвський Ю.В.;

Начальник правового управління Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України Берестова І.Е.;

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Бобрика Володимира Івановича на тему «Диференціація цивільного судочинства» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, використовуються в діяльності Верховного Суду України при підготовці пропозицій щодо класифікації категорій цивільних справ, а також висновків і рекомендацій щодо законопроектів про внесення змін до цивільного процесуального законодавства України в частині, що стосується співвідношення між загальним порядком розгляду цивільних справ, окремими судовими

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ
вих № 20 - 2192/0/8-17 від 07.08.2017

процедурами та процесуальними особливостями розгляду судами окремих категорій цивільних справ, стадій цивільного судочинства, а також систематизації законодавчих положень про особливості позовного провадження в окремих категоріях цивільних справ.

Голова
Верховного Суду України,
Кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України **Я. М. Романюк**

Заступник керівника апарату
Верховного Суду України
Заслужений юрист України **Ю. В. Галаєвський**

Начальник правового управління
Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук, доцент
заслужений юрист України **І. Е. Берестова**

ДОДАТОК Г

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з науково-педагогічної роботи,
доктор юридичних наук, професор
Рогач О.Я.

«__» _____ 2021 року

АКТ

про впровадження **в науково-дослідну діяльність та освітній процес** Ужгородського національного університету результатів дисертації **на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук** Бобрика Володимира Івановича на тему «Диференціація цивільного судочинства»

Комісія у складі: завідувача кафедри цивільного права та процесу, д.ю.н., професора Булеци С.Б., професора кафедри цивільного права та процесу, д.ю.н., доцента Менджул М.В., доцента кафедри цивільного права та процесу, к.ю.н., доцента Феннича В.П., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 на тему «Диференціація цивільного судочинства», виконаного старшим науковим співробітником відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, кандидатом юридичних наук, старшим науковим співробітником Бобриком Володимиром Івановичем, впроваджено у науково-дослідну роботу та освітній процес юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Про це свідчить, зокрема, таке:

1. Результати дисертаційного дослідження, опубліковані в монографіях та наукових статтях Бобрика В.І., застосовуються у науково-дослідній роботі професорсько-викладацького складу кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

2. Результати дисертаційного дослідження, опубліковані в монографіях та наукових статтях Бобрика В.І., застосовуються в освітньому процесі ДВНЗ «Ужгородський національний університет» при підготовці та проведені лекційних занять з дисциплін «Цивільний процес», «Доктрина цивільно-процесуального права» та «Порівняльний цивільний процес».

3. При підготовці навчально-методичних матеріалів для студентів в якості джерел рекомендуються такі публікації:

- Бобрик В. І. Європейське наказне провадження. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 12, 2013 р. Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, 2013. С. 176-180.
- Бобрик В. І. Суд присяжних в цивілістичному процесі України: аргументи за і проти. Підприємництво, господарство і право. 2014. № 5. С. 15-19.
- Бобрик В.І. Теоретико-методологічні засади співвідношення змісту понять «вид і порядок судочинства» та «правила проваджень» в цивільному і господарському процесах. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». 2014. Вип. 1. С. 147-151.
- Бобрик В. І. Спеціалізація судів та диференціація процесуального законодавства: проблеми оптимізації цивілістичного правосуддя. Юридична наука. 2015. № 3. С. 7-13.
- Бобрик В. І. Провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування як вид галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного процесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 139-142.
- Бобрик В. І. Уніфікація процесуального права в сфері цивільного і господарського судочинства як напрям обмеження дуалізму форм судового захисту приватних прав та інтересів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3-2. Т. 2. С. 21-24.
- Бобрик В. І. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С. 4-9.
- Бобрик В. І. Цивільна юрисдикція через призмучастини третьої статті 124 Конституції України. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 17, 2017 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2017. С. 52-56.
- Бобрик В. І. Спеціалізація судової діяльності за законодавством України. Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 19, 2019 р.; Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2019. С. 73-77.
- Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.

- Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К. : Ред. журн. «Право України», 2013. 172 с.

- Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 192 с.

- Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія; за заг. ред. В. І. Бобрика. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 202 с.

- Савчин Н. М., Бобрик В. І. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України: монографія. Чернівці: Місто, 2017. 180 с.

Комісія вважає, що результати дисертаційного дослідження Бобрика Володимира Івановича є науково обґрунтованими, мають високий теоретичний і методологічний рівень, а також практичне значення.

Комісія:

завідувач кафедри цивільного права та процесу, доктор юридичних наук, професор (голова комісії) — **С. Б. Булеца**

професор кафедри цивільного права та процесу, доктор юридичних наук, доцент — **М.В. Менджул**

доцент кафедри цивільного права та процесу, ~~кандидат~~ юридичних наук, доцент — **В. П. Феннич**

ДОДАТОК Д

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Національна академія правових наук України
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф.Г.БУРЧАКА
Україна, 01042, Київ, вул. М. Раєвського, 23а, а/с - 136 код 19485263
тел. (044) 286-70-98 факс 284-87-35 E-Mail: ndippp@adamant.net

30.11.2020 № 01-9/1-184

АКТ
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бобрика Володимира Івановича на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук на тему «Диференціація цивільного судочинства»
у науково-дослідну роботу

Цей акт засвідчує, що результати дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, на тему «Диференціація цивільного судочинства», виконаного старшим науковим співробітником відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, кандидатом юридичних наук, старшим науковим співробітником Бобриком Володимиром Івановичем, впроваджено в наукову діяльність Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України при проведенні фундаментальних досліджень в межах науково-дослідних робіт, науковим керівником яких він був:

Назва теми НДР	Номер державної реєстрації	Роки виконання
Наукові підходи до уніфікації і спеціалізації законодавства про цивільне, господарське і адміністративне судочинство в Україні	0111U002200	2011-2012
Теоретичні та практичні шляхи удосконалення цивільного, господарського та адміністративного судочинства в Україні в контексті вимог Європейської конвенції з прав людини	0113U00116	2013-2015
Наукові підходи до удосконалення цивільного та господарського судочинства в світлі судової реформи	0116U000159	2016-2020

Директор,
доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України О. Д. Крупчан

ДОДАТОК Е

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Gestors
ATTORNEYS' ASSOCIATION

www.gestorslaw.com

Business centre "Honchara"
41 Honchara Str., 7th floor
Kyiv, 01054. Ukraine

tel.: +38 044 234 14 20
tel.: +38 044 234 14 21
info@gestors.com.ua

№ 10-12-2020
02.12.2020 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бобрика Володимира Івановича на тему «Диференціація цивільного судочинства» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Адвокатське об'єднання «Гесторс», яке є компанією загальної практики і надає повний спектр юридичних послуг українським і іноземним клієнтам, а також щороку отримує визнання та рекомендації провідних національних і міжнародних юридичних рейтингів у сфері «Вирішення спорів», цим актом засвідчує, що висвітлені у численних наукових публікаціях результати дисертаційного дослідження Бобрика Володимира Івановича на тему «Диференціація цивільного судочинства» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук використовуються його адвокатами й юристами для підвищення їх кваліфікації, а також впроваджені в їх практичну діяльність при наданні клієнтам правової допомоги у різноманітних цивільних справах, зокрема, при наданні інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, складенні заяв по суті справи та заяв з процесуальних питань у цивільних справах, а також представництві інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час розгляду справ у порядку цивільного судочинства.

Керуючий партнер, адвокат,
кандидат юридичних наук — Андрій ЦВЄТКОВ